

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

F. MOLNÁR MÓNICA

**Az Oszmán és a Habsburg Birodalom közti határ
kijelölése a karlócai békét követően (1699-1701)**

Történelemtudományi Doktori Iskola

Dr. Gergely Jenő

**Az Oszmán Birodalom és a Török Köztársaság története
Program**

Dr. Dávid Géza

**A bizottság elnöke: Dr. Várkonyi Ágnes CMHAS.,
professor emeritus**

**Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Oborni Teréz CSc.,
Dr. Ivanics Mária CSc.**

A bizottság titkára: Dr. Sudár Balázs PhD.

A bizottság további tagjai: Dr. Fodor Pál CSc.

Dr. Pállfy Géza PhD.

Dr. Nagy Levente PhD.

Témavezető és tudományos fokozata:

Dr. Dávid Géza DSc.

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETŐ

1.1. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	4
1.2. FORRÁSOK, CÉLOK, METODOLÓGIA	5

2. BÉKE, HATÁR ÉS A KARLÓCAI BÉKETÁRGYALÁSOK

2.1. ORSZÁG ÉS HATÁR A KORAÚJKORBAN.

OSZMÁN-HABSBURG HATÁR A 15-17. SZÁZADBAN

2.1.1. Békekötés a törökökkel	8
2.1.1.1. Ideológiai kitekintés.....	8
2.1.1.2. Terminológia.....	11
2.1.2. Határfogalom az Oszmán Birodalomban	14
2.1.3. A Habsburg-török békekötések	15
2.1.4. Oszmán békekötések és határkijelölések a környező államokkal	26
2.1.4.1. Az oszmán-velencei határ	27
2.1.4.2. Az oszmán-lengyel határ	30
2.1.4.3. Az oszmán-perzsa határ	31
2.1.4.4. Határok a birodalom egyéb területein.....	34
2.1.5. Térképészet.....	36

2.2. A KARLÓCAI BÉKETÁRGYALÁS

2.2.1. A béketárgyalások, előzetes tárgyalások.....	41
2.2.1.1. Előzetes tárgyalások a békéről: az Oszmán Birodalom és a szövetséges hatalmak „titkos béketárgyalásai” 1687–1690	42
2.2.2. A karlócai béketárgyalás	48
2.2.2.1. A karlócai békekonzferencia résztvevői.....	51
2.2.2.2. A béketárgyalás.....	56
2.2.2.3. A béke ratifikálása	72
2.2.3. A Habsburg-török békeszerződésnek a két birodalom közti határra vonatkozó pontjai.....	76

3. A HATÁRKIJELÖLÉS

3.1. AZ EMBERI TÉNYEZŐK	78
3.1.1. A császári megbízott: Luigi Ferdinando Marsigli	78
3.1.1.1. Luigi Ferdinando Marsigli életútja a karlócai békéig	78
3.1.1.2. Marsigli részvétele a karlócai béketárgyaláson és a határkijelölésre történő kiválasztása	84
3.1.1.3. Marsigli utolsó évei, tudományos tevékenysége és törökökről szóló fő műve	89
3.1.2. A török fél	
3.1.2.1. Ibrahim efendi kapıcıbaşı	94
3.1.2.2. A Habsburg-oszmán határ délvidéki (cisdanubiale) részének kijelölésében részt vevő	

helyi török hatalmasságok	100
3.1.2.3. Az erdélyi-temesvári (transdanubiale) határszakasz kialakításában részt vevő helyi török hatalmasságok	102
3.1.3. Az egyes török felek egymáshoz való viszonya	105
3.1.3. Egyéb résztvevők	107
3.2.1. Tolmácsok Habsburg részről	107
3.2.2. Tolmácsok török részről	109
3.2.3. Térképészek	111
4. A HATÁRFELMÉRÉS MUNKÁLATAINAK ELVI ALAPJAI	114
4.1. GAZDASÁGI JAVASLATOK	118
4.1.1. Népeség	118
4.1.2. Kereskedelem	123
4.1.3. Pestis elleni védekezés	125
4.1.4. Posta	126
4.2. KATONAI JAVASLATOK	127
5. A HATÁRKIJELÖLÉS A GYAKORLATBAN	
5.1. A HABSURG ÉS AZ OSZMÁN BIRODALOM KÖZTI HATÁR KIJELÖLÉSÉNEK GYAKORLATI ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS VÉGREHAJTÁSA	131
5.1.1. Ellátás	140
5.1.2. Ajándékozás	141
5.2. A HATÁRKIJELÖLÉS TÉRKÉPEI	144
5.3. A HATÁRVONAL	
5.3.1. A horvátországi határszakasz	149
5.3.1.1. Szalánkeméntől az Una folyó torkolatáig	149
5.3.1.2. Boszniai tartomány határa	151
5.3.1.3. Az Una, mint határfolyó	153
5.3.1.4. Horvátországnak az Unától nyugatra fekvő területei	157
5.3.1.5. A horvátországi határszakasz lezárása	158
5.3.2. A hármas határ –Triplex confinium	160
5.3.2.1. Az Oszmán Birodalom, a Velencei Köztársaság és a Habsburg Birodalom közös határpontjának a kijelölése	163
5.3.3. Az erdélyi határszakasz	166
5.4. TÁRGYALÁSI TECHNIKÁK, KONFLIKTUSOK, ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS – ESETTANULMÁNY	176
6. KONKLÚZIÓ	193
7. BIBLIOGRÁFIA	
7.1. KIADATLAN FORRÁSOK	195
7.2. KIADOTT FORRÁSOK	197
7.3. FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM	200
8. FÜGGELÉK	
8.1. FORRÁSKÖZLÉS	

8.1.1. Mühimme Defteri 111. f. 456. n. 1552.....	220
8.1.2. Elismervény Szofu átadásáról	223
8.1.3. A szerémségi határ pontjait tartalmazó másolat.....	224
8.1.4. Ibrahim efendi levele Marsigli grófhhoz.....	226
8.1.5. Visconti Morandi gróf level Marsiglinek Karánsebesről, 1701. március 1.....	227
8.1.6. Ibrahim efendi levele, a Popina feletti táborból, 1699. július 26.	228
8.1.7. Ibrahim efendi levele a dresniki táborból, 1699. szeptember 3	228
8.1.8. Marsiglinek Ibrahim efendi 40. számú levelére 1700 szeptember 2-án küldött válasza.....	229
8.1.9. Marsiglinek Ibrahim efendi levelére a lippai táborból 1700 szeptember 9-én Temesvárra küldött válasza.....	231
8.1.10. Marsiglinek a temesvári pasa 37. számú levelére a bisztrai táborból 1700 október 24-én küldött válasza.....	232
8.1.11. A császári biztostól Ibrahim efendinek a bisztrai táborból 1700. november 1-én küldött válaszelevele.....	233
8.1.12. Marsigli részletes leírása mindarról, amit a határfelmérési munkálatok alatt kapott, illetve neki ajándékoztak	235
8.2. ÁTTEKINTŐ JEGYZÉKEK	
8.2.1. BUB Mss. Mars. 16	236
8.2.2 A karlócai béke előkészítése és a határkijelölés során készült Marsigli-Müller féle térképek jegyzéke	237
9. ILLUSZTRÁCIÓK	240
1. <i>Theatrum Regionum, in quibus Fungos [...] colligere licuit.</i>	
2. <i>Mappa, Lineae Limitaneae Particularis, Sirmiensis</i>	
3. <i>Sectio XXIV. Pars. Confinium Cis Danubislium ultima nimirum usque ad Triplex Confin. In Croatia.</i> <i>Adjuncta simul parte confinium turcico-venetor</i>	
4. <i>Sectio XXXII. Pars. Confinium quae Marusi fl. Ripa meridional. Efficit</i>	
5. <i>Mappa Geographica Tractus Unae fl. Limitanei inter Duo imperia</i>	
6. [Határszakasz-térkép]- felirat nélkül	
7. [Határjelek]- felirat nélkül	
8. <i>Signa limitanea ad vivum delineata</i>	
9. <i>Signorum limitaneorum specialissima representatio.</i> <i>Mappa altera</i>	
10. <i>Plan de Novi</i>	
11. Szeged	

1. BEVEZETŐ

1.1. Köszönetnyilvánítás

A munkámhoz nyújtott segítségéért szeretném köszönetemet kifejezni elsősorban témavezetőmnek, Dávid Gézának, aki mindvégig figyelemmel kísérte és segítette munkámat.

Rajta kívül is sokan járultak hozzá disszertációm megírásához avval, hogy egy-egy rész kérdésben tanácsaikkal segítettek. Közülük is külön szeretném megköszönni Fodor Pál és Pállfy Géza, valamint a bécsi és a velencei egyetemek oktatóinak, Claudia Römernek, Maria Pia Pedaninak és Gianpiero Bellingerinek a segítségét. E helyütt szeretném továbbá köszönetemet kifejezni Nenad Moacaninnak és Feridun Emecennek a segítségéért is.

A dolgozatban érintett egyes rész kérdésekkel már hosszabb idő óta foglalkozom, a korábbi kutatásaimban nyújtott tanácsaikért szeretném megköszönni a bécsi levéltári delegátus: Fazekas István, Hermann Róbert és Balla Tibor, valamint a magyarországi Marsigli kutatók: elsősorban Deák Antal András, Bene Sándor, Nagy Levente és Sarlai Szabolcs, továbbá a Habsburg Történelmi Intézetben volt ösztöndíjas társaim segítségét, továbbá török szakos – szintén doktori dolgozatukat készítő – kollégáim, elsősorban Csorba György, Takács Zoltán, Arbanász Ildikó és Simon Éva biztatását. Rajtuk kívül hálával tartozom továbbá Budapest Főváros Levéltára vezetőségének és dolgozóinak, akik mindvégig támogattak és segítettek munkámban.

Külön köszönettel tartozom férjemnek és családomnak, hogy mindvégig türelmesen mellettem álltak, bátorítottak és segítettek a dolgozat megírásának időszakában.

1. 2. Források, célok, metodológia

Doktori dolgozatom alapvető forrásbázisát a Bolognai Egyetemi Könyvtár Marsigli gyűjteménye adja, melyet ma már a Kézirattár részeként, de különálló egységként kezelve találunk meg. Ennek a gyűjteménynek számos kötete vonatkozik a karlócai békét követő határfelmérésre, ezek szinte hogy egy kis önálló levéltárat, kutatói adatbázist jelentenek a témában elmélyülni szándékozó kutató számára. A kéziratos köteteket azonban forrásértékükhöz képest, igen jelentős volt ellenére, csekély mértékben dolgozta fel a korábbi kutatás, mivel a gyűjtemény anyagbősége és értéke odavonzza, de egyben el is riasztja a kutatókat.

A Marsigli gyűjteményben található számos kéziratos kötet közül legtöbbit a török leveleket tartalmazó kéziratosokat (Mss. Mars.vol. 65 és 70), a határkijelölés legfontosabb dokumentumait tartalmazó válogatást (Mss. Mars. vol.16), valamint az olasz grófnak a bécsi udvarba, I. Lipót császárhoz küldött jelentéseit (melyet 1986-ban Raffaella Gherardi két kötetben megjelentetett) használtam fel dolgozatomban. Ezen kívül bécsi és isztambuli, elsősorban török nyelvű levéltári, illetve kézirattári forrásanyag is használtam.

Jelentős mértékben felhasználtam további két forráskiadványt: a karlócai békére vonatkozó iratok gyűjteményét, melyet 1999-ben (a béke 300. évfordulójára) adott ki a Szita László-Gerhard Seewann szerzőpáros, valamint Deák Antal Andrásnak a Marsigli-Müller szerzőpáros által készített katalógusának CD változatát.

A békére vonatkozó elemzés során elsősorban a török részt kiválóan ismerő Rifaat Abou el-Haj munkáira, valamint az olasz résztvevők jelentéseire támaszkodtam.

A karlócai béke és az azt követő határkijelölés fordulópontot jelentett mind az Oszmán és a Habsburg birodalom, mind Magyarország számára. Ekkor ér véget a török hódoltság kora, s – ami témánk szempontjából még fontosabb – ekkor húzzák meg az első, modern értelemben vett határt a két birodalom között, a történeti Magyarország délvidéki és erdélyi területén.

A karlócai békekötést és az azt követő határfelmérést nem elsősorban politika-, diplomácia- vagy hadtörténeti szempontból kívánom feldolgozni, hiszen

ilyen jellegű összefoglalások már születtek, és ráadásul e kérdés részletes tárgyalása meghaladná e dolgozat kereteit.

Dolgozatom első elemző részében egyrészt, néhány olyan eszme- és kultúrtörténeti fogalmat kívánok a határkijelölés kapcsán elemezni, melyek jól illeszkednek a modern kutatási irányzatokhoz, mint a határ és a béke fogalma a különböző kultúrkörökben, a két eltérő vallás egymáshoz való viszonya, valamint a karlócai béke és az azt követő határfelmérés hátterének megértéséhez részletesen kívánom tárgyalni a Habsburg-török béketárgyalások és a két birodalom közti határ történetét. A karlócai béketárgyalás kapcsán sem elsősorban a politikai-stratégiai aspektusokat vizsgálom, hanem azt, hogyan tárgyaltak egymással az oszmánok és az európaiak, milyen személyes kapcsolatok, rituálék és szertartások jellemezték egy a nagyszabású békekonferenciát, melyek – főleg a vesztes félként jelen levő oszmánok számára, de a keresztény államok egymás közti hatalmai harcainak kifejezése nyomán is – különös jelentőséggel bírtak.

A dolgozat második nagyobb szerkezeti egységében a békét követő határfelmérés sokrétű munkálatainak bemutatására teszek kísérletet. Elsőként megvizsgálom, hogy kik voltak ennek a két évig tartó folyamatnak a főszereplői. S ezen belül is, a közismertebb Luigi Ferdinando Marsigli kapcsán inkább a határkijelölés során leginkább fontos elemeket emelem ki életrajzából, úgy mint a törökökről szerzett tapasztalatai, a hozzájuk való viszonyulása. A határkijelölésben részt vevő többi személy (Ibrahim efendi, és a török előjárók, valamint a segítő személyzet) bemutatásánál sokkal kevesebb forrás áll rendelkezésünkre, mint Marsigli esetében, ám így is megpróbálok jó áttekintést adni, e hosszú folyamat emberi tényezőiről.

Külön fejezetben térek ki, a császári biztos, Marsigli előzetes tervezeteire is, hiszen a bolognai gróf igen alapos felkészültséggel, és roppant tudatosan végezte császári részről a határ kijelölését.

A következő részben az új határvonal egyes szakaszait mutatom be, részletesen szót ejtve a horvátországi és az erdélyi határszakaszról, az úgynevezett hármas határról, valamint a határtérképekről.

A béke gyakorlati végrehajtásáról két hosszabb fejezet szól, az elsőben általánosságban szólnak a határkijelölés mindennapjairól, az alapvető kérdésekről konfliktusokról, valamint arról, hogy mennyi mozgásterük volt a kijelölésben tevékenyen részt vevő személyeknek.

Az utolsó fontosabb fejezet egy esettanulmány, amely során mikrotörténeti elemzést folytatok a célból, hogy megértsük, hogyan zajlottak az események, miképpen vitázott egymással Marsigli és Ibrahim temesvári pasa, hogyan használták a különböző érdekérvényesítési technikákat, az ajándékozástól, a vesztegetésen át, a sértegetésig, a konkrét katonai erőfítoztatásig, valamint – ez mindkét fél kedvelt eszköze volt –, hogyan próbálták a másik megkerülésével kijátszani ellenfelüket. Ez az aprólékos elemzés jó módot nyújt arra is, hogy a vallási kulturális különbözőség kérdését feszegezzük, hiszen e levelekből világosan kiderül, miképpen vélekedett egymásról a császári és a török fél.

John Stoye ugyan 1994-ben, európai kontextusba ágyazva, megírta Marsigli ezidáig legteljesebb életrajzi monográfiáját, melyben egy különálló fejezetet foglal el karlócai békében és az azt követő határkijelölés során játszott szerepe, de ez leginkább az olasz és latin nyelvű forrásokra támaszkodik. A dolgozat végén néhány forrást átiratban közlök, valamint jegyzékeket publikálok a legfontosabb kiadatlan forrásanyagról. Ezen kívül térképmelléletek is segítik a téma érthetőbb bemutatását.

Összességében azt a célt tűztem magam elé, hogy a karlócai békét, és főképp az azt követő határfelmérést a legteljesebb forrásanyag alapján, a lehető legaprólékosabban bemutassam.

A korabeli oszmánli-török szavak, kifejezések és a közölt szövegrészeket, szövegek átírásánál a Dávid Géza - Fodor Pál által 2005-ben, Budapesten megjelentett *„Az ország ügye mindenek előtt való.” A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544-1545, 1552)* című forráskiadványban alkalmazott írásmódot vettem alapul. Ez azt jelenti, hogy a korabeli oszmánli forrásokat a mai török betűkészlet segítségével, de a korabeli helyesírás, illetve olvasat alapján írtam át. Az olvasat megkönnyítésére az alábbiakban jelölöm a magyartól eltérő hangok kiejtését: **c-** dzs, **ç-** cs, **ğ-** lágy g: magas hangrendű szavakban j, mélyekben nem ejtik, **ı-** mélyen ejtett i, olyan, mint az orosz **и**, **ı-** zs, **ş-** s, **s-** sz, **y-** j.

2. BÉKE, HATÁR ÉS A KARLÓCAI BÉKETÁRGYALÁSOK

2. 1. Ország és határ a koraujkorban. Oszmán-Habsburg határ a 15-17. században

2. 1. 1. BÉKEKÖTÉS A TÖRÖKÖKKEL

2. 1. 1. 1. Ideológiai kitekintés

Jelen bevezető fejezetben a karlócai béketárgyalások előzményeinek és elvi alapjainak áttekinthetősége érdekében az oszmán békekötések ideológiai hátterét kívánjuk megvizsgálni. A középkorban mind az iszlám, mind a keresztény ideológiában élő volt a gondolat, hogy egyetlen államnak kell uralnia a világot. Mivel mindkét vallásnak az volt az elképzelése, hogy az emberiséget egyetlen közösségben kell egyesíteni, amit ez egyetlen igaz Törvény köt össze és tart egyben, ez a gondolat eleve kizárta egy másik állam létét, mely szintén eltökélte, hogy ő lesz az egész világ ura. Ennek jegyében mindkét vallási felekezet szent háborút hirdetett a hitetlenek ellen, hogy elérje azok megtérését.¹ Ez az ideológiai alapvetés érthetővé teszi, hogy miért dúlt évszázadokon keresztül olyan heves harc a keresztények és a muszlimok között, még akkor is, ha ez nem volt állandó: léteztek fegyverszünetek, békék és virágzó kereskedelmi kapcsolatok is mindkét oldalon. A középkori muszlim államiség, történelmi fejlődése során, nem kizárólag az iszlám közösségi elven alapult, hanem beépítette a térség nyugat-ázsiai (szaszanida–perzsa), valamint kisázsiai (bizánci) államvezetési tradícióit is. Szellemi életében pedig az iráni és hellenisztikus kulturális hagyományok, az antik tudományok és a görög gondolkodás átvétele játszott fontos szerepet, ezeket a muszlimok saját világnézetüknek megfelelően alakították át. A keresztény és a muszlim világ a hispániai, dél-itáliai és szicíliai muszlim uralom (711-1492), a kereszties háborúk (1095-1270/91), később az oszmán–törökök balkáni, valamint közép-kelet-európai hódításai révén közvetlen kapcsolatba került egymással.

Az Oszmán Birodalom, melyet a korabeli európai politikai frazeológiában a keresztény közösség (*respublica Christiana*) és ezáltal a kereszténység természetes ellenségének (*hostis naturalis*) neveztek, a XVI. század elején vált az

¹ Pedani, 1996. 5.

európai politika megkerülhetetlen tényezőjévé, amikor magyarországi hódításai révén „belekeveredett” a Habsburg-francia nagyhatalmi vetélkedésbe.²

Amikor az oszmánoknak be kellett látniuk, hogy világhuralmi terveik megvalósításához nem áll kellő erőforrás rendelkezésükre, és ezáltal az iszlám világbirodalom megteremtésének célja a beláthatatlan jövőbe tolódik, békét kötöttek ellenfeleikkel. A Porta előtt a XVI. század közepe után vált nyilvánvalóvá, hogy a világhuralom minden realitását elvesztette, s ennek megfelelően további háborúknál a hódító ideológia egyéb vonásai kerültek inkább előtérbe, nem a világhódítás eszméje.³

A hagyományos muszlim világfelfogás, mely addig a *Dar al-Iszlam* és a *Dar al-Harb*, vagyis az Iszlám Házára (amely ideális esetben egyetlen birodalom) és a Háború Házára osztotta fel a létező világot, meg kellett hogy változzon, ezért a sáfi'íta jogtudósok⁴ bevezettek egy köztes fogalmat, a *Dar al-Szulh* vagy más szóval *Dar al-Ahd*, vagyis a Béke, illetve Szerződés Háza kategóriát. Ide azokat a nem muszlim országokat sorolták, amelyekkel békét kötöttek és a béke fejében ezek adófizetéssel ismerték el a muszlimok főségét.⁵ Az Oszmán Birodalomban azonban, ahol a hanafita jogi iskolát fogadták el hivatalos, állami szinten, kevésbé volt elfogadható ez a kategória. Ezért volt az, hogy a 17. századtól kezdődő, területveszteségekkel járó békéket – egészen az oroszokkal kötött 1774-es kücsük-kajnardzsai békéig (melyet időbeli korlátozás nélkül, „örök” időre kötöttek) – meghatározott időtartamra kötötték, és mindig relativizálták az egyezmények jelentőségét, meghagyva a reményt az elveszett területek visszaszerzésére. Ezen felül a hivatalos történetírók és maga a Porta is azzal igyekeztek leplezni az alattvalók előtt veszteségeik nagyságát, hogy a hivatalos propagandában úgy mutatták be őket, mint a körülmények által megkövetelt „színlelést”.⁶ Már a tizenöt éves háborút követően megkötött 1606-os zsitvatoroki béke után így fogalmaz a kortárs oszmán történetíró, *Koca Hüseyin* – későbbi *reisülküttab* – mikor nem kívánják elismerni a Habsburg uralkodót megillető

² Ágoston, 1997. 83

³ Fodor Pál, „Állam és társadalom, válság és reform. A 15-17. századi oszmán fejedelmi tükrökben.” In Fodor, 2001. 178.

⁴ Az iszlámban a 8-9. század folyamán – az emberi cselekedet megítélésének kapcsán – négy jelentős jogi iskola keletkezett: a málikiták, a sáfi'iták, a hanbaliták és a hanafiták. Ez utóbbit Abú Hanífa alapította (megh.767-ben) és az Oszmán Birodalom ehhez a jogi iskolához csatlakozott. Glasenapp, 1993. 401-402.

⁵ Ágoston, 1997. 84–86; Lewis, 1992. 51–53.

⁶ Veinstein, 2006.

çasar címet: „mivel akkoriban szükséges volt engedékenységet mutatni, a hitetlenek ezen követelése teljesítésre került”, s a szövegben a perzsa *müudara(t)*⁷ szót használja, mely udvarias viselkedést, hízelgést, színlelt barátságot, illetve színlelést jelent.⁸ Ez volt tehát az erős, offenzív hatalmi pozícióból a meggyengült, defenzív politizálásba való átmenet ideológiája, ahogy a kor hivatalos történetírója, Naima megfogalmazta: a színlelés évszázada (*bu asır müudara asırđır*⁹).

⁷ Kissling, 1974.

⁸ Köhbach, 1999. 180.

⁹ Naima, V/21-22.

2. 1. 1. 2. Terminológia

Miután megnéztük a muszlim békekötések ideológiai és jogi alapjait most tréjünk rá a békekötések során alkalmazott terminusok tisztázására. Az Oszmán Birodalomban ugyanis többféle típusa létezett a nem muzulmán közösségekkel és államokkal kötött/köthető szerződéseknek. A középkori muszlim jogban két jogi eszköz létezett arra, hogy békés kapcsolatokat tartsanak fenn a hitetlenekkel: az *aman* (menlevél, kiváltságlevél) és a *hudna* (fegyverszünet, egyezmény).¹⁰

Az *aman* védelmet biztosító iratfajta volt, melynek több fajtája létezett: várostromnál a vár megadása után szabadon elvonulók biztonságát, békeidőben pedig a muszlim területen áthaladó kereskedők bántatlanságát szavatolta, illetve meghatározott kiváltságokat biztosított az európai kereskedőknek. (Ez értékében körülbelül megfelelt a később bevezetett, *imtiyazat*nak nevezett privilégiumoknak, melynek külföldieknek fenntartott formája az *imtiyazat-ı ecnebiye* az Európában használatos kereskedelmi *kapituláció*knak felel meg).¹¹ Az oszmánok az *aman*-t mint 'alapvető jogi fogalmat' egyaránt használták béke- és háborúidőben arra, hogy muszlim és nem muszlim közösségekkel békés kapcsolatot létesítsenek; ezek szerint létezett egyéni és csoportos, közösségekre kiterjedő formája is.¹² Az *ahdname*knél is mindig szerepelt az *aman*, mint kifejezés, ez volt a béke megkötésének egyik alapvető eleme.

A *hudna*¹³ (*ıuvada'a, sulh* etc), illetve *ahd(name)*, *ahit(name)* vagy *ıuahede(name)* néven ismert dokumentumok akkor születtek, amikor a muszlim és keresztény államok nem csupán kereskedelmi kapcsolatot létesítettek, hanem egy katonai akciót, háborút követően jutottak megegyezésre egymással, tehát ezek diplomáciailag kölcsönös szerződések voltak. Ez a fajta dokumentum erősebb érvényű, mint az *aman* és végeredményben ez lett az Oszmán Birodalomban élő nem muszlim közösségekkel érvényes szerződéstípus alaptípusa. Míg az *ahdname* folyamatos békét ígér a nem muszlim közösségeknek, és fő jellegzetessége az adófizetés (*cizye*) fejében történő védelem (*zimmet*) a muszlim uralkodó részéről,

¹⁰ Pedani, 1996. 13.

¹¹ Pedani, 1996. 5.

¹² Panaite, 2001. 278-279.

¹³ Weigert, 1997.

addig a *sulh* kifejezést szintén békekötésekre alkalmazták, melyek egy muzulmán és egy keresztény uralkodó között kötettek, de meghatározott időre.¹⁴

Az *ahdname* vagy *ahitname* fogalmát Uzunçarşılı a birodalmon belül használatos iratformák után az Oszmán Birodalomnak a külföldi államokkal folytatott érintkezésére fenntartott három típus egyikeként sorolja fel (a *fetihname*, azaz az uralkodó új hódításairól hírt adó irat, illetve a *name-i hümayun*, vagyis uralkodói levél mellett).¹⁵ Ez volt a klasszikus béke-megállapodás irattípusa a külföldi keresztény államokkal a 15-19. században. Az *ahdname-i hümayun* szolgált minden külföldi állammal kötött politikai és gazdasági szerződésre, mint például a békék, szövetségek, vagy a nemzetközi kereskedelmi dokumentumok. Az *ahdname* egyoldalú szerződés volt, de mindig szerepelt benne a másik oldal is és az *ahd ü ittifak* (szerződés és szövetség), *ahd ü misak* (béke és megegyezés) kifejezésekkel járt gyakran együtt. A 18. századtól mindig mellette állt a *mu'ahede* vagy *sulh* vagy *musalaha*, de már korábban is egyre többet szerepeltek együtt ezek a kifejezések, mindenekelőtt az oroszokkal, illetve a Habsburgokkal kötött békékben.¹⁶

Nyugat-Európában ezeket a muszlim világ és Európa keresztény államai között kötött béke, illetve kereskedelmi szerződéseket már a középkortól kezdve *kapituláció*-nak nevezték, mely kifejezés eredetére kétféle magyarázat adható. Egyrészt eredeztethető a *capitula* (fejezet) szóból, mivel ezek a fajta dokumentumok fejezetekre voltak felosztva, melyek a politikára, illetve a kereskedelemre vonatkozó zárórendelkezéseket tartalmazták. Másrészt eredeztethető a *capitulatio* (választási feltétel, egyezkedés) terminusból is, melyet arra az esküvel tett ígéretre alkalmaztak, amit megválasztásukkor a pápák, püspökök, illetve maguk a császárok is tettek választóiknak. Ezeknek a *kapitulációk*-nak komoly alkotmányos értékük volt, mivel a választóknak megengedte, hogy a választottnak abszolút, illetve korlátozott hatalmat biztosítsanak.

Maria Pia Pedani szerint szoros kapcsolat áll fenn az említett *kapitulációk* és a középkor végétől a muszlim uralkodók által az európai államok részére kibocsátott szerződéstípus, megegyezés-fajta közt, mivel ez utóbbiak is csak

¹⁴ Pedani, 1996. 24

¹⁵ Uzunçarşılı, 1988. 289-290.

¹⁶ Panaite, 2001. 285.

formális szempontból tekinthetők egyoldalú megállapodásnak, valójában mindig feltételezték a másik fél beleegyezését is, tehát valójában kétoldalúként (*instrumenta reciproca*) értelmezhetjük őket.¹⁷ Az *ahdname* mint forrástípus felépítése megmutatja, hogy a törökök ezeket a békekötéseket mennyiben tekintették „egyoldalúnak”: az iratot a szultán nevében, annak kancelláriája állította ki, mivel a békét az oszmán uralkodó ajándékozta kegyességéből. Az irat *narratio* részében azonban általánosságban megjelenik, hogy a béke két fél között kötött. A nyugat-európai fordításokban ezek a szövegek mindig kétoldalúnak jelentek meg, már a fordítások címe is azt tünteti fel, melyik két uralkodó kötötte a békét.¹⁸ Ez a szerződésforma már a középkor folyamán megszületett – s közben folyamatos változáson ment át, sőt gyakran magát *beratnak* vagy *nişannak* nevező szultáni levelek formájában jelenik meg, s ez a pontos terminológiai használatot rendkívül megnehezíti – amikor a muszlim és keresztény uralkodók békés egymás mellett élése és kereskedelmi kapcsolatainak fejlődése megkövetelte, hogy mindkét fél államjogászai megoldják az egymás közti megegyezésből adódó problémákat, annak érdekében, hogy az se a vallási, se az állami törvények pontjaiba ne ütközzön.¹⁹

¹⁷ Pedani, 1996. 10-11.

¹⁸ Panaite, 2001. 290.

¹⁹ Pedani, 1996. 11., 31.

2. 1. 2. HATÁRFOGALOM AZ OSMÁN BIRODALOMBAN

Miután áttekintettük a békekötésekre vonatkozó alapokat, most térjünk rá másik alapvető kérdésünkre, a mai kutatásokban sűrűn előkerülő kutatási téma, vagyis a határ fogalmának a tárgyalására. A határ nagyon sokféle, sokszínű fogalom lehet, beszélhetünk politikai, katonai, gazdasági (adózási), kereskedelmi, kulturális stb. határokról. Elsődleges, mai értelemben használt jelentése a politikai földrajzból ered, s egy demarkációs vonalat jelöl két állam között.

Az egyes államok közti tárgyalás útján és a békeszerződésekben lefektetett határjelölő pontok alapján létrejött politikai határvonalak egy új koncepció elfogadását jelentették, mely az Oszmán Birodalomba éppen a 17. század második felében bekövetkezett katonai vereségek hatására, a karlócai béke megkötésével kezdett elfogadhatóvá válni, de az európai részeken – így a velenceiekkel közös területen,²⁰ illetve északon a lengyel-litván birtokok elkülönítésére²¹ – már korábban is találkozunk a határ kijelölésének egyfajta gyakorlatával.

A törököknél *hududname* vagy *sınırname* (határleírás) néven ismert dokumentumok egyrészt az Oszmán Birodalmon belül a különböző tartományok (vilájetek), illetve falvak határainak pontos és hivatalos körülírására, másrészt a szomszédos országokkal való határok elkülönítésére szolgáló okiratok voltak.²² Az egyes, az Oszmán Birodalomhoz tartozó területek határait elkülönítő leírások legtöbbször nem különálló iratként jelentek meg, hanem ezeket az egyes szandzsákok összeírásait tartalmazó úgynevezett *tahrir defterek*ben találjuk meg. A *tahrir*okban azonban csak itt-ott akad egy-egy települést illető *hududname*, vagy annak felfogható leírás, az összeírás egésze nem ilyen jellegű.²³ A tímár-rendszer működtetését szolgáló *tahrir* összeírásokat az oszmán közigazgatásban az 1590-es években végezték utoljára, mivel új pénzügyi alapokra kívánták helyezni a birodalom gazdasági igazgatását, s ez a *tahrir*-rendszer felszámolásával (1590 és 98 között) járt.²⁴

²⁰ Pedani, 2002. 40.

²¹ Kołodziejczyk, 2000. 57-67.

²² Hududname. 303-304. Ebben a szócikkben példaként felsorol egy-két ilyen határleírást, így a karlócát követő határleírás és az 1741-es osztrák határ-megállapodást.

²³ Kreiser, 1976. 165-172.

²⁴ Fodor, 2006. 207- 256.

2. 1. 3. A HABSBERG-TÖRÖK BÉKEKÖTÉSEK

Most, hogy átekintettük a béke és a határ fogalmára vonatkozó alapvető ismereteket, térjünk rá egy konkrétabb, de még mindig bevezető jellegű rész tárgyalására, melyben a az Oszmán és a Habsburg Birodalom között kötött békéket vizsgáljuk meg, elsősorban az azokban szereplő határkoncepció alapján. Mivel minden modern háború gyakorlatilag a hatalom újraelosztásáról szól, s gyakorlatilag mindig a háború lezárását jelenti egy-egy békekötés, valamint a kialakulóban levő politikai határok “intézménye” igen szoros összefüggésben van a békeszerződések szövegével, most vázlatosan át kívánjuk tekinteni a Habsburg-oszmán háborúk és békekötések történetét, s ezek bemutatásakor elsősorban a határok kijelölésére kívánunk kiemelt figyelmet fordítani, mivel ennek alakulása meghatározó jelentőségű a karlócai békekötés és az azt követő határ meghúzásnak történetéhez. A Habsburg és az Oszmán Birodalom közt kötött fegyverszünetek és békeszerződések, valamint a határkérdés történeti alakulása pedig témánk teljes körű megértésének egyik alapeleme.

Magyarország az 1526-os mohácsi csatavesztéssel és II. Lajos magyar király halálával két, nagyon gyorsan felemelkedett „világbirodalom” határvidékére került.²⁵ Az Oszmán Birodalom a már I. Szelim (1512-1520) szultán által megfogalmazott világuralmi koncepció, azaz az egykori Római Birodalom újjáélesztésének jegyében fordította fegyvereit a Földközi-tenger és Bécs felé. Utóda, Szulejmán (1520-1566) szultán Nándorfehérvár (1521) és a Szerémség egy részének elfoglalásával összeroppantotta a Magyar Királyság déli határvédelmi rendszerét. 1526 után, mivel a mohácsi csatában az ország elveszítette déli területeit, királyát és politikai-katonai vezető rétegének jelentős részét, a Magyar Királyság sorsa az Oszmán Birodalomtól, vezetőinek döntéseitől függött. De a törökök számára nem Magyarország volt a végső cél. Habsburg Ferdinánd cseh király és osztrák főherceg 1526 decemberi magyar királlyá választásával a magyar-török konfliktus gyakorlatilag lezárult és Habsburg-oszmán vetélkedéssé vált. Szulejmán ennek jegyében vezette 1529-ben, majd 1532-ben seregeit Bécs elfoglalására, amivel egyértelműen a Habsburgok tudomására hozta, hogy őket, s nem a magyarokat, tekinti valódi ellenfeleinek. Ugyanígy a magyar trónt frissen elnyert Habsburg uralkodó – akinek családi

²⁵ Az Oszmán és Habsburg Birodalom felemelkedéséről: röviden: Pállfy, 2000. 8-23.

hagyományaiba III. Frigyes uralkodása óta belevésődött a Magyar Királyság megszerzésének és egy Duna menti monarchia megteremtésének gondolata – tartományainak védelme érdekében mindenképpen kénytelen volt szembeszállni a szintén világbirodalmat építő oszmán dinasztiával.

A két „világuralomra” törő birodalom azonban éppen ezek után a Bécs ellen indított kísérletek után felvette a diplomáciai tárgyalások fonálát, és már 1531-ben Konstantinápolyban egy év fegyverszünetet kötöttek, majd a második lerohanási kísérlet után – melynek lendületét Kőszeg ellenállása törte meg – 1533. június 22-én megkötötték az első Habsburg-oszmán békét.

Az oszmán vezetés (mely alapvetően hagyománytisztelő és követő, ugyanakkor rendkívül rugalmas és a körülményekhez a messzemenőig alkalmazkodó volt) csak akkor fordított hátat a hagyományos hódító elképzeléseknek, miután az osztrák város ellen indított két hadjárat kudarcot vallott. Ezután döntötték el, hogy Bécs elfoglalása előtt (amiről másfél évszázadon keresztül sem mondtak le, ahogyan azt az 1683. évi, szintén sikertelen támadás is jól illusztrál) Budán és a Magyar Királyság területén vetik meg előbb lábukat. Szulejmán szultán ennek értelmében 1541-ben elfoglalta Budát, s a törökök ettől az évtől kezdődően a különböző magyarországi várak folyamatos elfoglalásával töretlenül terjesztették ki hatalmukat, annak ellenére, hogy Habsburg Ferdinánd király (1526-1564) – elsősorban saját területeinek védelme érdekében – minden tőle telhetőt megtett magyarországi uralmának megerősítésére, a török elleni védekezéshez, illetve a magyar és horvát területeken végighúzó védelmi rendszer fenntartási költségeinek előteremtéséhez.²⁶

Ezzel megkezdődött a várháborúk 1566-ig tartó időszaka. A törökök, a volt magyar főváros környékének és a Duna-menti hadiút biztosításának érdekében 1543-ban elfoglalták Esztergomot, Vácot, Pécsét, Valpót, Siklóst és Székesfehérvárt. Majd a Dunántúlon elhelyezett nagyon tekintélyes számú várkatonaság segítségével 1544-45-ben elfoglalták Visegrádot, Nógrádot, Hatvant, Ozorát, Simontornyát és Tamásit. Ekkor, mivel az elkövetkező években a Porta keleten volt kénytelen háborút folytatni,²⁷ kedvező fogadtatásban részesítette Ferdinánd király és V. Károly császár megbízottait, akikkel két évre szóló fegyverszünetet írtak alá. Mivel Ferdinánd király, testvére és a Német

²⁶ Kenyeres, 2007.

²⁷ 1547. Jemen, 1548-1550. perzsa háború.

Birodalom török ellen nyújtandó segítségében reménykedve időt akart nyerni,²⁸ a tárgyalások tovább folytatódtak, és 1547. június 19-én Drinápolyban Habsburg Ferdinánd és V. Károly megbízottja megkötötte Szulejmán szultánnal az első, öt esztendőre szóló békét a két birodalom között.²⁹ A tárgyalásokon Ferdinánd magyar királyt a császár követi képviselték, de a békeponatok elfogadásának feltételeivel már Ferdinánd követi érkeztek a Portára, akik közül egy ott is maradt, a jövőbeli ellentétek gördülékenyebb elsimítása végett. Mindkét fél elismerte a másik jogát a ténylegesen birtokolt területekre (a szultán, mivel nem tudta teljes egészében meghódítani, kénytelen volt elfogadni Magyarország felosztását), Ferdinánd király azonban a magyarországi területek birtoklásának fejében évi 30.000 forint adó (melyet a Habsburgok *honorarium munus*nak, a törökök *haracnak* neveztek) fizetését vállalta. (Ezt az adót a Habsburgok egészen 1606-ig, ha sokszor késlekedve is, de folyamatosan küldték a Portára). Érdekes módon azonban a török szöveg Bécsben őrzött latin fordítása csupán „tisztas ajándékról” beszél, konkrét összeg megnevezése nélkül, mely ajándék az egyes birtokok helyzetének bizonytalanságából eredő ellentéteket hivatott megszüntetni. Mindkét fél ígéretet tett az ellenségeskedés, a határvillongások beszüntetésére (a hajdúk, martalócok és uszkókok, valamint a két birodalom területei között folytatott élénk népességvándorlás megfékezésével). A kereskedők szabad közlekedését viszont, a vámok lefizetése után, biztosítani kell. Ez azonban már csak azért is komoly nehézségekbe ütközött, mivel a török terjeszkedés első nagy hullámának elmúltával sem alakult ki pontos határ a két szemben álló végvári vonal között.³⁰

Jóllehet ezidáig csupán a hadműveletek által „kijelölt” politikai határt taglaltuk, szólnunk kell a – mint látni fogjuk, ettől jócskán eltérő – gazdasági, vagyis adóztatási „határokról” is, hiszen ennek gyakorlata is ebben az időszakban kezdett el kialakulni. A kettős adóztatás kérdése, a Habsburgok és az oszmánok között kötött 1547. évi békeszerződés óta, mely először vetette fel államközi szabályozás szintjén a peremterületek rendezésének szükségességét, a XVI. század második felétől kezdve, mindvégig visszatérő témája maradt a további

²⁸ A szultán is ideiglenesnek tekintette a békét, csak a perzsák ellen folytatott háborúskodás idejére akart szabad kezet kapni.

²⁹ Papp, 2005/b. 493- 518; Petritsch, 1985.

³⁰ Magyarország, 1987. 237-241.

béketárgyalásoknak.³¹ Mivel a magyar rendek és a mindenkori magyar király a hódoltság teljes ideje alatt ideiglenesnek és jogtalannak tartotta az oszmánok jelenlétét, az uralkodó és a magyar nemesség jogai tovább éltek. Ennek egyik legkifejezőbb formája az adóztatás volt, s a Szerémséget leszámítva szinte az egész Oszmán Birodalomhoz csatolt terület adózott magyar részre is.³²

A 19. század végén Salamon Ferenc foglalkozott érdemben a határok problematikájával és ő egy érdekes kérdésfelvetés – nevezetesen Magyarország 16-17. századi térképének elkészítése – kapcsán jutott máig elfogadott és érvényes következtetésekre a határok megléte, illetve elhelyezkedése kérdésében. A Corpus Juris Hungariciben ugyanis majdnem minden országgyűlés jegyzőkönyvében fel vannak sorolva azok az első és másodrendű várak, melyek fenntartására „*gratuitus labor*” címen a vármegyék kötelezve voltak. A magyar és török végvárak szerinti határvonal meghúzása kézenfekvőnek és egyszerű megoldásnak ígérkezik ugyan, mivel híven kifejezi a katonai határokat, de ez a 16-17. század folyamán nem egyezett meg teljes egészében a politikai határokkal. Ha azonban a várak láncolatát vennénk határvonalnak, akkor logikusan felmerül a kérdés, hogy melyiket érdemes határnak feltüntetni, a török vagy a magyar várak vonalát. Igaz ugyan, hogy egyik sem mutatja meg pontosan a határt, de Salamon szerint a két vár közötti terület még kevésbé jellemző, hiszen a közbülső terület sem jogilag, sem ténylegesen nem volt semmiféle kordonnal elválasztva. A szerző arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a megrajzolendő térkép határvonalának alapját mégis a magyar végvárrendszer tükrözze, mert az mutatja meg, hol tört meg a támadók ereje.³³ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy annak ellenére, hogy mindkét szemben álló végvári vonalban szerepet játszó erődítmény mindegyikének volt ugyan egy saját körzete, amin belül megvédte a hozzá tartozó falvakat és beszedte az adót, de ez az elhatárolás rendkívül bizonytalan volt, s az ebből eredő terheket a két végvári vonal körzetének lakossága viselte. A Magyar Királyság területén ugyanis számos falut találunk, mely nem csupán a magyar királynak, de a szultánnak is fizetett adót, pedig a magyar „határ-várak” mögött feküdt. Ezeknek a falvaknak csak kis részét engedték csupán át jogilag is (vagyis békekötés által) a töröknek, legtöbbjükben a törökök fenyegetéssel és erőszakkal kényszerítették a

³¹ Magyarország, 1987. 240.

³² Oborni, 2000. 163-64.

³³ Salamon, 1889. 301. Felsorolja a magyar végvárrendszerbe tartozó várakat.

lakosságot adózásra.³⁴ Voltak falvak, melyek egy ideig kényszerűségből eleget tettek a török követeléseknek, de amint lehetett, kivonták alóla magukat. Emiatt úgyszólván minden évben változott a két birodalom közti határ.³⁵

A török földbirtokos szpáhik, akiknek az állam a magyar végvárak mögötti területen utalt ki javadalombirtokot, ahhoz hogy megélhetésüket biztosítani tudják, kénytelenek voltak a szultáni sereg támogatása nélkül, helyben tovább hódoltatni, behatoltak a magyar várak mögé és ott megadóztatták a lakosságot, s ugyanígy a magyar végvári katonák is messze a török területen adóztattak.

Ugyanígy az oszmánok által megszállt várak körzetében a magyar végvárak katonaságát használták a magyar földesúri és állami adó behajtására. A magyarok ugyanis – mint fentebb említettük – a török által megszállt területek birtoklásának jogát folytonosan fenntartották saját maguknak, s a töröknek alárendelt területekre használt hódoltság kifejezés pontosan érzékelteti annak lényegét, vagyis azt hogy az *„ország egy részének megszállását csak kényszerből veszik tudomásul, és átmeneti jellegűnek tartják.”*³⁶ A török előrenyomulása nyomán birtokaikat elvesztő magyar nemesek ugyanis nem mondtak le tulajdonjogukról, hanem uralkodói megerősítést kértek azokra, és jelképesen be is iktatták magukat birtokaikba. A magyar várak egészen az Al-Dunáig gyakorolták a földesúri jurisdíciót, jó 60-70 mérföldre a török várak mögött. A kettős adóztatás hatóköre lenyúlt egészen a Titel-Pétervárad-Dráva vonalig, s Erdélyből is egészen a Tiszáig tartó területeken adóztattak. Salamon szerint a törökök viszont csak a magyar végvár vonal mögött néhány mérföldre levő falvakra voltak képesek kiterjeszteni a hatalmukat.³⁷

Ezzel kialakult a szakirodalomban *condominium*nak, közös uralomnak nevezett jelenség, melynek egyik fő jellemzője a kettős adóztatás volt. Ez a kényszerű alkalmazkodás a kialakult helyzethez azonban nem tekinthető kizárólag a magyarországi oszmán uralom sajátosságának, mert az isztambuli központi kormányzat adóztatási ilyen fajta korlátaira a birodalom egyéb végvidékein is találunk példát. Ugyanez a jelenség megfigyelhető például a birodalom keleti határvidékén is, melyet az oszmán kormányzat szintén a törzsterületektől eltérő

³⁴ Oborni, 2000. 164.

³⁵ Salamon, 1889. 299.

³⁶ Szakály, 1981. 27.

³⁷ Salamon, 1889. 298. Az újabb irodalom részben cáfolja ezt a vélekedést, és amellet érvel, hogy jóval messzebbre is adóztattak a törökök is: Hegyi, 1993. 103-111.

módon kezelt, azzal a különbséggel, hogy a keleti végek örökletes szandzsájkjainak és területeinek bégjei mögött nem állt olyan támasz, mint a magyar uralkodó elitnek a végvári katonaság, illetve a Habsburg diplomácia és fegyverek, melyek érdekérvényesítésüknek nagyobb súlyt adhattak, s ezért azokon a területeken nem is fejlődhetett ki olyan erőteljesen a kettős adóztatás rendszere, mint a magyarországi hódoltság területén.³⁸

E kitérő után kanyarodjunk vissza a történelmi eseményekhez. Mint az közismert, az 1552-es oszmán büntetőhadjárat során – melyet Fráter György és a Habsburgok egyezsége váltott ki – elesett Temesvár, Lippa, Lugos, Karánsebes, Szolnok, s így az erdélyi vazallus fejedelemség könnyen ellenőrizhetővé vált. Ez a tény nagyrészt meghiúsította a Habsburgoknak Magyarország egyesítésére tett kísérleteit is. Az oszmánok elfoglalták továbbá Veszprémet, Drégelyt, Szécsényt, Hollóköt, Bujákot, Ságot és Gyarmatot is, hadi szerencsájük csak Eger alatt mondott csődöt. 1554-ben Fülek vára, 1555-ben Kaposvár, Korotna és Babócsa került török kézbe. Ezután a terjeszkedés lelassult, s három-négy (1559-től) évi hosszadalmas tárgyalás és alkudozás után (a Porta Szigetvár lerombolását, Ferdinánd Fülek és Tata visszaadását követelte) végül 1562-ben a felek Konstantinápolyban megkötötték a 8 évre szóló békét. Az oszmánok fővárosában a megváltozott erőviszonyok miatt végül mindkét fél lemondott követeléseiről, és területi kérdésekben ismét az éppen fennálló viszonyokat fogadták el. (Magyarországi területeinek megtartása fejében Ferdinánd továbbra is vállalta az éves adó fizetését).³⁹ Ezt I. Miksa és I. Szulejmán szultán 1564-ben meg is erősítették. Az oszmán-Habsburg határokat mindvégig egyfajta bizonytalanság jellemezte, habár a felek többször törekedtek arra, – ha nem is nagy erővel, hiszen ebből a helyzetből sokuknak hasznuk származott – hogy világos helyzetet teremtsenek. Ennek egyik kiváló példája az az 1565. február 16-i keltű, Miksának címzett levél, amely mindkét részről a helyzet tisztázására, a vitatott helyek kivizsgálására és a végeken a határ kijelölésére szólít fel.⁴⁰

Ezt az időszakot Szulejmán szultán utolsó magyarországi hadjárata zárta le 1566-ban, melynek során elfoglalták Szigetvárt, Gyulát és Jenőt is. A törökök

³⁸ Ágoston 2002. 48.

³⁹ u.o. 272.

⁴⁰ „*serhadd-i vilayette ta'yin-i sınır için ve sâir nizâ' islâhi için lâzım oldukta cânibeynden yarar ve mu'temedün-aleyh adamlar gönderile ki, vâki olan kazıyyeleri görüp ahde muhalif iş edenler...*” 6 Numaralı Mühimme Defteri, 436: No. 796. Idézi Emecen, 2006. 498.

ekkor éppen azokat a központi területeket mondhatták magukénak, melyek további kiindulópontként szolgálhattak Bécs újabb támadásához. Ezt a helyzetet a bécsi hadvezetés világosan látta, s noha az 1568-as drinápolyi békét követően az oszmánok magyarországi térnyerése hosszabb időre stagnálni látszott, ezt követően a dunántúli határvédelmi rendszer megerősítése elengedhetetlen volt.⁴¹

Az 1566-os szultáni hadjáratot követő konstantinápolyi béketárgyalások során (1567) a törökök először és utoljára álltak elő azzal a tervvel, hogy végleges határt kell húzni a két birodalom közt, felégetve azt a vidéket, amelyik a magyar és a török végvárrendszer közé esik. A tervezet alapján reálisan vázolta fel a gyakorlatban kialakult hatalmi helyzetet. Ez a „határvonal” a folyamatos török-magyar összecsapások ellenére negyedszázadon át fennállott, az ekkor kialakult határok az elkövetkező évszázadban már alig változtak, még a tizenöt éves háború sem rendezte át azokat lényegesen.⁴² Az 1568. február 17-én I. Miksa magyar király (1564-1576) és II. Szelim (1566-1574) török szultán között nyolc évre megkötött drinápolyi békében a két uralkodó lényegében az 1547. évi feltételek alapján egyezett meg egymással. Miksa elismerte az 1552. és 1566. évi török foglalásokat és továbbra is fizette az évi harmincezer arany ajándéknak nevezett adót az uralma alá tartozó országrészért. A békét követően 1571. június 27-én, egy, a budai beglerbégnek küldött parancs (*hüküm*) az ausztriai házzal fennálló határproblémák elrendezésére szólít fel.⁴³ Itt az a közös megegyezés születik, hogy mindkét fél az oszmán közigazgatásban használatos tahrir defteriket alapul véve tárgyal a határ menti problémákat illetően, ebben a dokumentumtípusban ugyanis a településnevek falvak, művelhető földek, tanyák szintjén fel vannak sorolva. A probléma azonban továbbra is fennállt, hiszen az egyes helységek határainál már ismét bizonytalanság lépett fel.

A 16. század folyamán még két diplomáciai lépést említhetünk a Habsburg-oszmán béke-kapcsolatok történetéből: 1573-ban, az oszmán-velencei békekötést követte a Habsburg-oszmán béke megújítása (október 3.), majd 1590-

⁴¹ Erről többek közt: Pálffy, 1996. 163-217.

⁴² Komolyabb magyarországi területvesztések után az 1663-64-es hadjárat során következtek be ismét, s az ettől a hadjárattól a felszabadító háború kezdetéig tartó időszakban már nem volt több jelentős változás a hódoltság tényleges határaiban. Szakály, 1981. 38–39.

⁴³ „...Beç kralına tâbi olan kurânın hududu ta'yin olunmak içün iki cânibden vekiller nasb olunup mahall-i nizâ'in sınırlarının ta'yini...”12 numaralı Mühimme Defteri, 678 és 696. Idézi Emecen, 2006. 498.

ben, az oszmán-perzsa békekötést követően, a Habsburg-oszmán béke ismételt megújításra (november 29.) került.

A muszlimok régi időktől fogva úgy kötöttek békét az európai uralkodókkal, hogy mindig iszlám területen történt a megegyezés egy nyugati követ közvetítésével. Egészen a 16. század első feléig magánál a megegyezés szövegénél szinte fontosabb volt a dokumentumok előkészítésével, aláírásával és kicserélésével járó szertartás rendje, ahol az oszmánok beemelték török-mongol szokásaikat (ilyen volt például a szultán által adott öv vagy kalap viselése az európai uralkodó, illetve annak képviselője részéről, amely a szultán felsőségének elismerését szimbolizálta).⁴⁴ Mivel az oszmán expanzió korszakában a törökök sorozatos győzelmei nyomán a békére nem a Portának, hanem az európai államoknak volt szüksége, az oszmán vezetés elvárta, elvárhatta, hogy a békekötésre Isztambulban kerüljön sor, s kényszerrel figyeltek arra is, hogy a békekezdeményezés ne török részről történjen.⁴⁵ Ez a módszer érvényesül a 16. századi megegyezéseknél.

Az oszmánok fentebb ismertetett nemzetközi diplomáciai gyakorlatában a változás kezdetét az I. Ahmed (1603-1617) nevével fémjelzett folyamat jelentette, aki a tizenöt éves háború lezárásaként, II. Rudolf császárral és Mátyás főherceggel 1606. november 11-én aláírta az úgynevezett zsitvatoroki szerződést. Ezt a békeszerződést nem a háborúban kialakult patthelyzet, hanem elsősorban a mindkét birodalomban fellépő belső problémák kényszerítették ki. A császár és a szultán szerződésben lefektetett egyenrangúsága, mely keretet biztosított a további szabályozott egymás mellett élésnek, diplomácia és politikai szinten eddig teljesen ismeretlen volt. Az Oszmán Birodalom vezetői itt voltak kénytelenek először elfogadni a nyugatiak által diktált, s a törökök számára oly nagy szimbolikus fontossággal bíró protokolláris formalitásokat: nem Isztambulban vitatták meg a békepontokat, hanem egy Duna menti helységben, ahol Habsburg részről hét, török részről négy megbízott írta alá az előzetes megállapodást, melyet a tolmácsok egyeztetésével készítettek el. Karl Nehring egyenesen azt állítja, hogy *„a zsitvatoroki béke éppen azon a pontján áll a történeti fejlődésnek, ahol a*

⁴⁴ Pedani, 1996. 36-37.

⁴⁵ Ágoston, 1997. 86.

keresztény világnak a török birodalomról kialakított képe átfordul az „indomabile barbaro” II. Mehmedtől a „boszporuszi beteg ember” felé.”⁴⁶

A békepontok 2. cikkelye további fontos protokolláris előrelépésként, a két birodalom uralkodójának egyenrangúságát kiemelendő kiköti, hogy minden hivatalos levélben császárnak kell egymást szólítani. A Habsburg uralkodót ugyanis eddig *Beç kralnak*, vagyis Bécs királyának titulálták a hivatalos oklevelek *elkabjában*, azaz megszólításában, ettől fogva megszólítása *Avusturya İmparatoru*, vagyis Ausztria császára lesz. Ezzel az aktussal, formai szempontból a Habsburg uralkodót a szultán a saját szintjére emelte.⁴⁷

A békét 20 évre kötötték meg. A békeszerződés szövege mind Habsburg, mind oszmán részről az uralkodók utódait is a békesség megtartására kötelezte (12. cikkely). eltörölték a szultánnak járó évi rendszeres 30.000 forint adót, amit a Habsburgok már jó fél évszázada fizettek, helyette egyszeri 200.000 forintot kellett a konstantinápolyi kincstárba szállítani (11. cikkely).⁴⁸ Területi kérdésekben – mely alapvetően a status quón nyugodott és elsősorban a tárgyaló felek által már kiépített katonai végvárak szempontjait szem előtt tartva, a két végvár közötti területet köztes birtoklású részként kezelve – általánosságban megegyeztek, hogy mindkét fél a maga kezén levő várakat megerősítheti, de újakat nem építhet, s nem is foglalhat, sem csellel, sem katonai erővel (6. és 9. cikkely). A békeszerződés 13. cikkelye tisztázza, hogy Vác a császáré, az utolsó (15.) cikkelyben pedig amellet, hogy török területen is kimondja az eddig el nem fogadott magyar nemesi adómentességet, és részletesen szabályozza az adóbehajtás módját is, megerősíti a császáriak által visszafoglalt erődítmények és várak birtoklását Váctól északra, ami a Felső-Magyarország és Erdély összeköttetése szempontjából alapvető fontosságú volt.

Itt a szöveg részletesen is leírja a kérdéses határokat: *„Az mely faluk Filekkel, Somoskövel, Hollókővel, Ajnácskővel, Dévinnel, Kékkővel, Szécsenyynel, Gyarmattal, Palánkkal, Nógráddal és Váczczal az hódolástól megszabadultak, ezután se hóduljanak; ... kivévén azokat a falukat, az kik Eger megvételeitől fogva szönetlen hódultanak, azok ezután is hódultak legyenek; azokon kívül egyet se hódultassanak. Az mi Esztergom dolgát illeti: az mikor az keresztények az töröktől*

⁴⁶ Nehring, 1986. 42.

⁴⁷ E kérdéstről általánosságban lásd: Köhbach, 1999.

⁴⁸ Hogy ennek kifizetése milyen nehézségekbe ütközött Habsburg részről ld. Nehring, 1986.

*megvették, az mit addig az törökök hozzá hódultattanak, azok most és ezután is oda hóduljanak; de azokon kívül egyet se hódultassanak. Az mi Kanizsa dolgát illeti: embereket bocsásson ki az pasa és Bottyáni uram, és azok meglássák az falukat, micsoda faluk hódultak oda és eligazodjék.*⁴⁹

Ez talán a békeszerződések történetében az egyik legrészletesebb határ-megállapodás, mindig visszautalnak rá a későbbi megegyezések során is, de a császáriak által visszafoglalt határterületen fekvő 158 falu adózási hovatartozása ekkor sem nyert megnyugtató elrendezést, a homályos megfogalmazás ugyanis mindkét félnek meghagyta a lehetőséget a további területi követeléseknek. A zsitvatoroki béke szövegezése (két, egymástól eltérő szövegváltozat létezett), aláírása hosszadalmas folyamat eredménye volt, s az említett 158 falu hovatartozásának kérdésében a béke aláírása után is elhúzódott a döntés. A birtokviszonyok tisztázása, vagyis a határprobléma megoldására egészen 1609 márciusától szeptemberéig történtek erőfeszítések, minden eredmény nélkül. Végül döntéshozatal nélkül, a török foglyok és a hiányzó „ajándék” átadását követően szeptember 14-én lezárultak a zsitvatoroki béke körüli események.⁵⁰

A zsitvatoroki béke után, a diplomáciai változásokkal, a békekötés diktátum jellegéből, a valóban kétoldalúan egyeztetett békeszövegekkel párhuzamosan az oszmán határfogalom is lassú változáson ment keresztül, míg elérkezett a karlócai békében meghatározott és utána kijelölt konkrét határokig.

A Ferdinánddal és a magyar urakkal kötött 1627. szeptember 13-i az úgynevezett első szőnyi békében a felek abban állapodtak meg, hogy a korábbi békeszerződéseket, illetve megállapodásokat - úgymint zsitvatoroki, bécsi, komáromi és gyarmati - teljes egészében be kell tartani. Mivel a Vác hovatartozásáról folyó tárgyalások, leginkább Bolondvár miatt nem vezettek eredményre, ennek a kérdésnek a megoldását a két császári udvarhoz utalták. A Horvátországi határszakaszon a megállapodások ellenére épített palánkok lerombolását végre kell hajtani, s erre a feladatra a békében pontosan meghatározott időpontot és személyeket neveztek ki. Megállapodtak abban is, hogy a hódolt falvak panaszainak kivizsgálására Bécs is küldjön ki két főembert, Isztambul is két kapıcı başıt – egyiket a Dunán inneni, másikat a Dunán túli területekre – és melléjük a nádor és a budai pasa még rendeljen ki segítőt, hogy

⁴⁹ Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1526–1790. Budapest, 1968. 368–371.

⁵⁰ Nehring, 1986. 34.

igazságot tudjanak szolgáltatni.⁵¹ A szőnyi békében a magyar király megegyezett a szultánnal, de a békepontokba nem foglalták bele a törököknek hódoló magyar falvak kérdését, ezt további megegyezés tárgyává tették. Ezt, mint mellékes fontosságú ügyet a magyar nádor és a budai pasa végrehajtására bízták, hogy teljhatalmat kapva, egymás közt egyezzenek meg a falvak hovatartozását illetően. Ekkor Esterházy Miklós nádor minden megyéből, várból összegyűjtette a hódolt falvak jegyzékét. Két év múlva, 1629-ben sikerült a helyi hatalmasságoknak megegyezniük, de Erdély ebből az egyezkedésből kimaradt, s vele kapcsolatban annyit fektettek le, hogy északon a magyar király birtokai határolják, és a király és a fejedelem közti szerződés a mérvadó a kérdésben.⁵²

⁵¹ Szőnyi béke, 1627, 259-267. Szól továbbá a rabok cseréjéről, a csatározások tilalmáról és a szabad kereskedésről, valamint lehetőség szerint előírja a végvári kapitányok ritkább cseréjét, és a béke meghosszabbításának kérdését a császári udvarokra bizza. (Ez tulajdonképpen nem volt igazi béke, csak egy megállapodás.)

⁵² Salamon, 1889. 300 és 303.

2. 1. 4. OSZMÁN BÉKEKÖTÉSEK ÉS HATÁRKIJELÖLÉSEK A KÖRNYEZŐ ÁLLAMOKKAL - KITEKINTÉS

Most egy rövid kitekintés keretében vizsgáljuk meg az Oszmán Birodalom egyéb területein a politikai határok alakulásának kérdését, melyből megállapíthatjuk, hogy a 16. század második felétől kezdődően – katonai, hódító erejük gyengülésével párhuzamosan – nem csupán a Habsburgokkal, de a velenceiekkel (1479, 1540, 1671), a lengyelekkel és a perzsákkal (1555, 1590, 1639) kötött békeszerződések, megegyezések nyomán is törekedtek a saját birtokaiknak a szomszédos államalakulattól való mind pontosabb elhatárolódásra, ami ekkor már saját területeik bizonyos fokú védelmét is hivatott volt biztosítani. Míg korábban ugyanis a bizonytalan jogállás segítette hódításaik minél akadálymentesebb folytatását, addig a hódítások befejeztével a már megszerzett területek megtartását, éppen ellenkezőleg, a minél biztosabb birtokjogi háttér segítette elő, s ennek bizonyítékeképpen a békeszerződésekben egyre részletesebben meghatározták a határokat, gyakran felsorolva magukat a határfalvakat, vagy várakat, mert a korai határkijelöléseket – mint láthattuk - mindig ezek birtoklásának alapján végezték el, vagy fektették le írásban.⁵³

⁵³ E kérdésről általánosságban I. Pedani, 1996.

2. 1. 4. 1. Az oszmán-velencei határ

A Velencei Köztársaság és az Oszmán Birodalom viszonyát kezdettől fogva egyfajta, a földközi-tengeri uralomért folytatott rivalizálás jellemezte, melynek csúcspontjait a ki-kirobbanó háborúskodások jelezték. Az ezek közt fennmaradó időben azonban többnyire békés diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatot folytattak egymással. Az oszmán-velencei határt, annak ellenére, hogy mindkét államnak különböző érdekeltségei voltak a Földközi tengeren, nem a vízen választották el. A tengert elsőként a rodoszi királysággal osztották fel a 15. század második felében. Velencével csak az 1670-es megállapodás tisztázza a tengerek birtoklása tekintetében kialakult helyzetet.⁵⁴

Mivel a velenceiek nagyon korán közeli kapcsolatba kerültek az oszmánokkal, így az egyik legkorábbi „határkijelölés” is tőlük maradt fenn 1479-ből. Ekkor a velencei követ, Domenico Trevisano Isztambulba utazott, ahol döntöttek a határok kérdésében, és az elkészült dokumentum ennek megfelelően a *sınırname* nevet kapta.⁵⁵ Az 1540-es békeszerződésben a határok csak általánosságban vannak megjelölve.⁵⁶ A lepantói csatát (1571. október 7.) követően, mivel a Signoria úgy érezte, hogy a háború folytatásához nem kapja meg a kellő segítséget spanyol szövetségésétől, 1573 márciusában különbékét kötött II. Szelim szultánnal.⁵⁷ Ezt követően egy viszonylag hosszabb, békés periódus következett a két állam viszonyának történetében, ami a Kréta elleni török támadással (1645) ért véget.⁵⁸ De ezt a békésebb időszakot is csupán viszonylagos nyugalom jellemzi, hiszen a közös határok mentén mindennapiak voltak a súrlódások, a kisebb-nagyobb incidensek, amik könnyen egy újabb konfliktus kirobbanásához vezethettek. Ezeket azonban az ügyes velencei diplomátáknak és nem utolsósorban a velencei aranyaknak köszönhetően az említett időszakban nagyrészt sikerült elsimítani.

Nem így a gyengekezű I. Ibrahim (1640-1648) uralkodása alatt, amikor a Kösem anyaszultánnő⁵⁹ kegyeit élvező anatóliai *kadiasker*⁶⁰ és a dalmát

⁵⁴ Pedani, 2005. 29-30.

⁵⁵ Theunissen, 1998.

⁵⁶ Gökbilgin, 1965.

⁵⁷ Ld. Lesure, 1972-76.

⁵⁸ Eickhoff, 1991. 93-94.

⁵⁹ A görög származású Kösem Mahpeyker (1598-1651) fiatalon, a boszniai kormányzó ajándékaaként került a hárembe, ahol rögtön elbűvölte I. Ahmedet. Ahmed testvérének, a

származású másodvezér, Juszuf pasa a törökök tengeri közlekedését veszélyeztető velencei birtok, Kréta ellen vonultak. A krétai háború váltakozó sikerrel folyt 24 éven keresztül, de 1669-ben a törökök végleg legyűrték Szent Márk városát és ezzel a Földközi-tenger keleti medencéjének urává váltak.⁶¹ A békét követően, 1671-ben, mivel a korábbi békeszerződések is tele volt bizonytalan pontokkal a dalmáciai határt illetően, mindkét oldalról bizottságot jelöltek ki, akik végigjárták a kérdéses területeket és kijelölték az új határvonalat.⁶²

A karlócai békét követő időszakban kezdett középpontba kerülni egy újabb probléma az oszmán-velencei határokat illetően, nevezetesen a „tengeri határok” kérdése, vagyis a tengerparti részekhez tartozó vizek birtoklása, amely sokáig egyáltalán nem képezte kérdés vagy vita tárgyát sem a velenceiek, sem az oszmánok részéről. Éppen a karlócai béke kapcsán megindult dalmáciai, móreai és albániai szárazföldi határkijelölés során kezdtek el a felek egy tengeri határról is beszélni, jóllehet ez még csak Santa Maura szigete és a szárazföld, valamint a Lepantó melletti öböl kapcsán merült fel. A határkijelöléssel megbízott két kommisszárius, Osman ağa silahdar és a görögországi határok rendezésére a Velencei Köztársaság által felkért Daniele Dolfín, a tengeri ügyekért felelős velencei főhivatalnok 1701 augusztusában megállapodtak abban, hogy a kalózhajóknak egységesen meg kell tiltani a behajózást az említett két tengerszakaszon, a kereskedelmi hajók azonban mind szabadon közlekedhetnek.⁶³

Ugyanígy a következő hónap elején, miután kiűrtették Lepantót és lerombolták Rumélia és Preveza erődjeit, megegyeztek, hogy az öböl vizeit mindkét résznek közösek. Ennek az egyezségnek a biztosítása ugyanúgy folyt, mint a szárazföldi határok esetében: a két fél kicserélte megegyezést tartalmazó dokumentumot. A velenceiek a megbízott kancellárja által aláírt iratot, míg a törökök egy kádi által aláírt szokásos bizonyágtételt (*hüccet*) adtak át a másik félnek. De a hajózás szabadságáról született egyezmény esetében az oszmán megbízott kötelességnek érezte, hogy egy saját nyilatkozatot (*temessük*) is

gyengeelméjű I. Mustafának a letaszításával (1623) Ali Kemankes pasa segítségével saját kiskorú fiát, IV. Murádot, majd annak halála után másik fiát, Ibrahimot juttatta a trónra, így mindvégig megőrizte politikai befolyását. I.A. V/272 és Mandel, 1992. 153-162.

⁶⁰ A kádiaszker a kádik, vagyis bírák vezetője, a legfőbb hadbíró. A szultáni tanácsban jogi véleményt adott, és egyéb funkciói is voltak vö. Káldi Nagy, 1974).

⁶¹ Mantran, 1986. 228-231.

⁶² Emecen, 2006. 496-497. (*anlaşma metinleri belirsizliklerle dolu*)

⁶³ Pedani, 2001. 230-231.

kibocsásson, ami ugyanazt tartalmazza, mint a korábban összeállított dokumentum.⁶⁴

⁶⁴ Pedani, 2000. 171-77.

2. 1. 4. 2. Az oszmán-lengyel határ

Szulejmán szultán, miután elfoglalta Bendert és Özü, felmérte a hozzájuk tartozó falvakat és ezzel a birodalom „új határát” is lejegyeztette.⁶⁵ Ezután az 1672, 1675 és 1680-ben kötött oszmán-lengyel szerződésekben találkozunk a két állam határainak kijelölésére és elkülönítésre vonatkozó bejegyzésekkel (pl. 1675-ben már a régi határok szerinti meghatározásra és kijelölésre hivatkoznak).⁶⁶ Az 1680-as megállapodás keretében, Podóliában ismét a falvak hovatartozását alapul vevő modern határkijelölés készült; ahol lehetett folyókkal adták meg a határt, ahol nem, ott a hegyeken határjelek elhelyezésével különítették el a két államot.⁶⁷

⁶⁵ Veinstein, 1989. 123-155.

⁶⁶ *kadimi üzere hududların tahdidi ve ta'yini...*

⁶⁷ Kolodziejczyk, 2000. 497, 522, 556-568. és Emecen, 2006. 487-498.

2. 1. 4. 3. Az oszmán-perzsa határ

Az oszmán-szafavida (perzsa) határvidék is sokáig sokkal inkább politikai határ volt, mintsem valóságos határvonal. Pontosán és világosan meghatározott tranzit állomások jelezték ugyanis a kereskedőknek azokat a pontokat, ahol átléptek egyik politikai fennhatóság alól egy másikba. Másrészt viszont ez a kiterjedt határsáv egy kevésbé pacifikált terület volt: az arab és kurd lakosok lojalitását elviekben lefektették, de sosem volt rá garancia, mivel nem szerették alávetni magukat egy „külső hatalom” törvényeinek és ellenőrző szerepének. Pedig az oszmánok, a rómaiakhoz hasonlóan azzal próbálták meg biztosítani saját határaikat, hogy szövetséget kötöttek az ott élőkkel. Számos arab és kurd törzssel abban állapodtak meg, hogy megtarthatják autonómiájukat annak fejében, hogy megvédik az Oszmán Birodalom határait.

Ezek a szövetségek igen költségesek és ráadásul megbízhatatlanok, instabilak voltak.⁶⁸ Mindkét félnek voltak olyan területeik – például az oszmánoknak Baszra, a perzsáknak Arabistan (modern Khuzistan) – ahol nem nagyon tudták fenntartani a hatalmukat, és az ottani arabok ki is használták ezt a helyzetet, ha úgy alakult, a másikkal fordultak segítségért. (Magyarországon gyakorlatilag ugyanígy történt a szintén két nagyhatalom közé szorult magyarokkal, mint keleten az arabokkal. A 17. század második felében a Habsburg Birodalom abszolutista ambícióinak és az ellenreformációnak köszönhetően ugyanis olyannyira felerősödtek az ellenérzések a bécsi udvarral kapcsolatban, hogy ez a 17. század végén és 18. század elején oda vezetett, hogy sorozatban öt Habsburg ellenes szervezkedés, illetve felkelés követte egymást, melyek közös jellemzője az volt, hogy valamilyen módon mindegyik kapcsolatban állt az Oszmán Birodalommal.⁶⁹ Ezek során a magyarok elfogadták a szultán szupremáciáját, ha az garantálja Magyarország autonómiáját és a nemesség jogait, s ezek fejében fizetnének egy ajándéknak nevezett adót a Portának. Mindig sikerült egy *ahdname*-t kapni Isztambulból, s ezek mindig megfelelték az éppen aktuális politikai helyzetnek. A magyar vezetők felismerték, hogy nem tudnak megmaradni a két nagy birodalom közt, a kérdés mindig az volt,

⁶⁸ Mathee, 2003. 168-169.

⁶⁹ Papp, 2005. 37. vö. R. Várkonyi, 2000.

melyiktől remélhettek nagyobb önállóságot.⁷⁰ Lengyelországban is a királyi hatalom megerősítésére törekvő uralkodók és a nemesi szabadság védelmében kiálló nemesség küzdelmében a Porta mindig ez utóbbinak az oldalára állt, garantálva a hagyományos nemesi előjogokat.⁷¹

A fentiekhez hasonlóan Mezopotámia is veszélyes és nehezen integrálható terület volt, mert egyfajta törvényen kívüliség (helyesebben mondva a törvények el nem fogadása) jellemezte, s a törököknek ezért nem sikerült soha erős kontrollt gyakorolniuk iraki területeik felett. A helyzetet nehezítette, hogy ez volt a fő útvonal Irántól a Földközi-tengerig (Izmirig). Ezért az 1613-as perzsa-török békében megegyeztek abban, hogy az iráni áruk ne a Bagdad-Baszra úton, hanem Aleppón és Damaszkuszon keresztül jöjjenek.⁷² Az oszmánok – miután az 1630 óta folyó háborúskodás során IV. Murád 1638-ban elfoglalta Bagdadot – keleten, a perzsa határon az 1639-es Kaszrisirini, vagy más néven Zühâbi béke⁷³ után határkijelölő bizottságok segítségével meghúzták a két birodalom határát, mely a mai napig érvényes a Törökország–Irán közti viszonylatban. A perzsák ezután soha nem tettek komoly kísérletet arra, hogy megtörjék a békét, csak az 1660-64 és 1683 utáni magyarországi események kapcsán, amikor is különleges ágenseket is küldtek török területre, hogy kirobbantsanak egy lázadást.⁷⁴ A kaukázusi területeken is érdeküközéseik voltak, az 1690-es években, de a perzsa sah, I. Szulejmán (1666-1694) tiszteletben tartotta az oszmán területeket. Az utolsó erős perzsa uralkodó Huszejn szultán sah volt (1694-1722) de ő sem akart az iraki helyzeten változtatni. Irak, mint határvidék egy olyan érintkezési zóna volt, ahol különböző kultúrájú népek/emberek küzdöttek egymással a javak feletti kontrollért és a politikai hatalomért, de az oszmánoknak több kényszerítő tényező volt a térségben, főleg miután elfoglalták Baszrát: motivációjuk inkább defenzív, biztosító jellegű volt, mint támadó. A perzsáknak ideológiailag fontos terület volt ugyan az Irak-i Arab, de több pragmatizmussal és elővigyázatosabban álltak hozzá: hiszen komoly logisztikai problémákkal kellett megküzdeni vele kapcsolatban, mindamelllett kevés bevétel volt várható a térségből.⁷⁵ Az iraki

⁷⁰ Papp, 2005. 46.

⁷¹ Kolodziejczyk, 2003. 675.

⁷² Mathee, 2003. 170.

⁷³ Murphy, 2001. 575. Forrásai: Naima III. 420-429. és Kütükoğlu, 1993. 202-204. A békét 1746-ban, majd 1823 és 1847-ben is megújították.

⁷⁴ Mathee, 2003. 171,

⁷⁵ Mathee, 2003. 173.

arabok helyzetét tehát mind oszmán, mind perzsa részről a megszállás nélkül végrehajtott birtokbavétel jellemezte, de ez már a rómaiaknál is így volt.

2. 1. 4. 4. Határok a birodalom egyéb területein

A birodalom déli, délnyugati és afrikai birtokain azonban, földrajzi elhelyezkedésüknél és eltérő társadalmi szerkezetüknél fogva nem volt szükség a határok pontos kijelölésére. Ezek a területek megtartották földrajzi helyzetükből adódó bizonytalanságukat és ezek nagysága mindig az éppen uralkodó helyi törzs erejétől függött.

Az oszmánok a szomszédos nyugati, keresztény hatalmakkal való határkijelöléseknél, ahol csak lehetett – ahogy azt a velencei, illetve Habsburg példán is láthattuk – mindig ragaszkodtak a régi határokhoz, azokat tekintették kiindulópontnak. Számításba kell venni azonban, hogy ezek a régi dokumentumok gyakran már nem voltak meg, vagy nem tudták előkeríteni őket, mivel ezeket a törökök soha nem tartották olyan fontosnak, mint a történelmi emlékezetet.⁷⁶ Erre kiváló példa az 1703-as lengyel-török határmeghúzásból is maradt fenn, ahol egy hetven évvel korábbi forrás szolgált jogalapul a további felmérésekhez. Jusuf pasa, az odzsakovi kormányzó küldött ki egy Ibrahim aga nevű megbízottat a karlócai béke utáni lengyel határ kijelölésére, aki a Dnyeszternél találkozott Martinus Chometowski, Jan Komiecpolski és Jan Humiecki lengyel megbízottakkal. A küldöttek aztán az említett 1633-as felmérésre hivatkoztak, de a törököknek ennek eredetije nem volt meg. Ibrahim aga elismerte ugyan a lengyel irat eredetiségét, de hozzátette "közöttünk az eredeti dokumentumok kevesebbet érnek, mint a (szóbeli) tanúbizonyosság. Én pedig explicit kifejezett parancsot kaptam, hogy a helyi öregek (visszaemlékezéseinek) segítségével húzzam meg a határt."⁷⁷ A külföldi államokkal készített határleírások inkább csak a 17. század végéről és a 18. századtól maradtak fenn. Ezek egyik legszebb példája az 1972-ben kiadásra került belgrádi béke utáni határfelmérés (1740-41) szövege.⁷⁸

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy az Oszmán Birodalom mind keleti, mind pedig nyugati végein a határok idővel a viszonylagos bizonytalanságból a mind konkrétabb és egyértelműbb meghatározottság felé mutattak. Arra a kérdésre tehát, hogy hol kezdődik, és hol végződik az oszmán

⁷⁶ „...*kemal-i mertebe meşhur ve ma' ruf olmağın hududu bunda zikr olmadı*”
Kolodziejczyk, 2003. 90.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Prokosch, 1972 .

fennhatóság határa, a válasz igen széles skálán mozog, és nagyrészt attól függ, mikor hogyan értelmezzük a határ fogalmát.⁷⁹

A következő fejezetekben az itt elhangzottakat mindig szem előtt tartva kívánunk szólni a karlócai békéről, a Habsburg-török békeszerződés szövegéről, a két birodalom közti határnak a békeszövegben történt meghatározásáról, majd magának a határnak a szó szoros értelmében történt kijelöléséről, annyit bocsátva előre, hogy az 1699-es karlócai békében lefektetett határ egy nemzetközi tárgyalássorozat eredményeképpen jött létre, és a határmeghúzást követően a határ teljes megszervezése a modern, koraújkori államok azon szükségéből fakadt, melyek az európai államközi kapcsolatokat irányították.

⁷⁹ Emecen, 2006. 502.

2. 1. 5. TÉRKÉPÉSZET

Jelen fejezetben a térképkészítés problematikájával kívánunk foglalkozni, mivel mind a katonai, de főképp a politikai határok kérdésénél igen fontos és egyre nagyobb szerepet töltek be a különböző mappák. A fejezet második részében pedig a Marsigli és munkatársai által készített térképekről szólnak – melyeket Deák Antal András dolgozott fel egy nagyszabású, több évtizedes kutatómunka keretében – mivel ezek nagyban hozzájárultak a határfelmérés munkálataihoz, a tárgyalások sikeréhez és az új határ szemléltetéshez, s annak Bécsben való mind teljesebb megismertetéséhez.

A törököknek Magyarországra való benyomulása és folyamatos támadásai következtében a Habsburgok a 16. század második felére kénytelenek voltak velük szemben valamiféle hatékony védekezést alkalmazni. Az akkoriban a Magyar Királyság területén kiépített új határvédelmi rendszer mindvégig feltartóztatta a hódítókat. Ezt az új védelmi rendszert a magyar katonai főméltóságokkal igen szoros együttműködésben az 1556-ban éppen a kialakítására létrehozott bécsi Udvari Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat*), a későbbi császári és királyi hadügyminisztérium elődje szervezte meg.⁸⁰ A pontos térképek készítésének jelentős ösztönzője volt ugyanis a háború. Addig, amíg mozgékony, kis létszámú seregekkel harcoltak, a hadvezetés számára elég volt a vázlatos helyismeret is. A 17. században azonban már százezres hadak mozgását és utánpótlását kellett megszervezni, és ha a távolsági adatok, vagy a földrajzi viszonyok hiányos ismerete miatt a muníció későn érkezett, pusztulásba sodorhatta az egész sereget. Érthető hát, hogy a precíz térképek felértékelődtek.

Mivel a Habsburg vezetés egyik legégetőbb problémája a magyarországi természeti viszonyok és a helyismeret hiánya volt, a magyarországi védelmi zónáról, illetve egyes kisebb övezeteiről, a 16-17. században szinte folyamatosan készítették a különféle, természetesen elsősorban katonai szempontokat előtérbe helyező térképeket. Az oszmán hódítás tehát – a legfontosabb államügyek irányítása mellett – jelentős fejlődésre készítette a közép-európai Habsburg Birodalom térképészét is.

Közép-Európa törökellenes magyar és horvát végein már a 16. század közepén is helyszíni felmérésekre építő, rendszeres térképezés folyt, melynek során

⁸⁰ Pállfy, 2000. 10.

az elkészült kéziratos mappákat időről időre újra meg újra átdolgozták.⁸¹ A finanszírozási és ellátási nehézségek ellenére igen jól működő magyarországi határvédelem megfelelő irányításához, különböző időszakokban történő átszervezéséhez és korszerűsítéséhez ugyanis mindenképpen szükség volt a végvárak rendszerét bemutató térképekre. Ezeket a mappákat a 16-17. században – Európa többi részéhez hasonlóan – még Magyarországon sem haditérképészek, hanem a hadszínteret és az egyes védelmi övezeteket ismerő várkapitányok, magyar nagybirtokosok és mindenekelőtt olyan különféle nemzetiségű (német, francia, itáliai) várépítészek készítették. Ez utóbbiak közül most csak kettőt emelnénk ki röviden.⁸² Először a Habsburg Birodalom törökellenes magyar- és horvátországi hadszínterén az 1560–1570-es években tevékenykedő Angielinik „családi vállalkozásban” folytattak várépítész-térképész tevékenységét. Natale és Nicolo testvérek voltak, míg Paolo az előbbi fiaként folytatta a térképészetet. Ők a Kárpát-medencében ez időben szolgált itáliai várépítészek közül – várfelmérések mellett – elsősorban az új határvédelmi rendszer éppen ekkor kiépülő nagyobb egységei, az úgynevezett végvidéki főkapitányságok (*Grenzober-hauptmannschaft*) helyszíni felmérésére és térképi ábrázolására specializálódtak. A család tagjai aztán egymás térképeit is többször átdolgozták, és rendszeresen javították. Munkájuk a 18. századi rendszeres térképészeti felmérések eddig ismert legkorábbi előzményének tekinthető, de még nemzetközi összehasonlításban is kiemelt helyet foglal el az európai haditérképészet történetében.⁸³ Egy másik, szintén itáliai származású hadiépítész, Giovanni Giacomo Gasparini, – aki Ottavio Baldigara⁸⁴ 1588 elején bekövetkezett halála után lépett a híres várépítész megüresedett helyére – a következő évtizedekben, vagyis 1580-1590-ben tevékenykedett aktívan a bécsi Haditanács szolgálatában, s készítette el az erre az évtizedekre vonatkozó mappáját, melyből a bécsi tanácsosok megbízhatóan tájékozódhattak a „kereszténység védőbástyájaként” kikiáltott magyarországi törökellenes védelmi rendszert.⁸⁵

A 17. századtól aztán ezeknek a térképeknek a készítésével már igazi szakemberek, az úgynevezett hadmérnökök (*Militäringenieur*) foglalkoztak, akik

⁸¹ Pállfy, 2006. 44.

⁸² A 16. századi haditérképészet fejlődését ld. részletesen Pállfy, 2000. 9–56.

⁸³ Pállfy, 2006. 43.

⁸⁴ Domokos, 2000.

⁸⁵ Pállfy, 2000. 77-88.

az idő előrehaladtával egyre jobb és jobb térképészeti ismeretekkel rendelkeztek.⁸⁶ Kanizsa erődjének 1600-ban történt elfoglalása után a védelmi rendszer újjászervezését kellett megoldani, amit nagymértékben elősegítettek az 1600-1601, 1604 és 1609-ben készült végvidéktérképek. A fejlődés nyomán a 17. századra az Udvari Haditanácsnak már volt térképgyűjteménye, ahonnan szükség esetén kölcsönözhettek is térképeket a magyarországi hadszíntéren működő hadmérnökök, illetve végvári főkapitányok. A század közepétől azután, elsősorban Martin Stier (1620-1687) tevékenységének és a harmincéves háború idején kialakult nagy létszámú állandó hadseregek és az azok mozgásával és irányításával járó változásoknak és új szükségleteknek köszönhetően új korszak kezdődött a Habsburg Birodalom keleti felének haditérképészetében. Ekkortájt új hadmérnök generáció jelent meg és tevékenykedett hazánkban, s közülük is kiemelkedik a fent említett Stier, akinek 1657-ben készült három vármappája és 1661-es tizenkét lapos kéziratos végvár vonal térképe, mely a Habsburg Birodalom teljes magyarországi hadszínterét (az Adriai tengertől egészen az erdélyi határig) ábrázolta. Három évvel később engedélyt kapott a térkép kinyomtatására, így azt 1664-ben Bécsben való megjelenése után már szélesebb körben is használhatták. Sikerét és szükségszerűségét mutatja, hogy húsz év múlva, 1684-ben – vagyis éppen a Bécs 1683-as megtámadása után meginduló nagy törökellenes háború első évében – Nürnbergben ismét megjelentették a térképet, majd három év múlva egy újabb, harmadik kiadása is kijött. Így azután egészen a karlócai békéig tartó időszakban a magyarországi terepviszonyokat kevésbé ismerő birodalmi segédc csapatok mindegyike használhatta ezt a munkát, melynek külön érdekessége, hogy sárga vonallal jelölve fel van rajta tüntetve a 17. század első felének Habsburg-oszmán béketárgyalásain elvileg elismert, de a gyakorlatban nem létező határvonal is.

A természetes fejlődésnek és a visszafoglaló háború okozta szükségszerűségeknek megfelelően a Haditanács a hadjáratok előtt hadmérnökeivel felméréseket végeztetett és ennek alapján térképeket készíttetett, majd 1717-ben pedig megindult Bécsben az intézményes hadmérnökképzés is.⁸⁷ Az 1690-es évektől kezdve a felszabadított országrészek határterületein katonai irányítással működő új határvédelmi rendszer épült ki, az úgynevezett

⁸⁶ Pállfy, 2000. 89.

⁸⁷ Pállfy, 2000. 61.

Militärgrenze, melyről ugyanúgy készültek térképek, mint korábban a végvárrendszerrel.

Egy újabb fejlődési szakaszt, fordulatot jelentett a karlócai béke a térképészet történetében, mivel ezt követően a 16-17. századi keresztény végvárak láncolata által meghatározott széles határsáv egy, a mai, modern határokhoz hasonló, konkrét határvonallá változott. A Marsigli és Müller által készített munkák, mint látni fogjuk, már nem végvár-vonal-mappák, hanem igazi határtérképek (*Grenzkarte*) voltak.⁸⁸

Horvátország a karlócai békével visszakapta területei nagy részét, néhány kivétellel, amik közül a legfontosabb az Una és Vrbas folyók közti rész (ez a régi és az új határ közti terület), melyet aztán a térképkészítők előszeretettel neveztek „Török Horvátország”-nak, azaz politikailag a horvát történelmi határ szerves részének tekintették. A korabeli térképkészítők tehát visszanyúltak a korábbi történelmi határokhoz és csak másodlagos jelentőséget tulajdonítottak a mindig változó háborús határoknak, melyek a *'ius conquistae'*-n alapultak.⁸⁹ A Habsburg térképészet elsődleges érdeke a hármassal kapcsolatban a katonai feltérképezés és megismerés volt, s ez nem is annyira Müller, mint Weigl térképén nagyon feltűnő, ahol csak a határvonal van színessel megjelölve.⁹⁰

A térképkészítés a Velencei Köztársaság számára is fontos volt, s a karlócai béke megkötése után a Habsburg Birodalom keleti feléhez hasonlóan, itt is komoly változások mentek végbe, melyek elsősorban Emilio Giusto Alberghetti⁹¹ nevéhez fűződnek. Alberghetti, a Velencei Köztársaság és az Oszmán Birodalom közti határ kijelölésére alakult a demarkációs bizottság tagjaként komoly katonai térképészgárdával rendelkezett. Alberghetti térképének egy későbbi, 1732-es változatán fel van tüntetve az összes fontosabb határváltozás: az 1671-es ún. Nani vonal, az 1700-as Grimani vonal és a legújabb 1720-21-es Mocenigo vonal is. Ez a térkép a velenceiek birtokához tartozó

⁸⁸ Pállfy, 2000. 60–76. A Marsigli-Müller műhely által a karlócai béke előkészítése és a határfelmérés munkálatai során elkészített térképeinek katalógusát ld. a Függelékben.

⁸⁹ Borna Fürst-Bjeliš, 1999. 218.

⁹⁰ Chrisoph Weigl térképe, vélhetően 1702-ből. Borna Fürst-Bjeliš, 1999. 211.

⁹¹ Egyik 1718-as térképének címe: *Disegno topografico della Dalmazia e parte dell'Albania della Sereniss. Repubblica di Venezia con le Fortezze acquistate e con li Posti occupati dalle Guardie della med. nella spirata Guerra compresi dalla linea colorita di verde.* (ennek egy példányát Bécsben őrzik: ÖStA, KA, Kartensammlung, B IX c 591)

területek közigazgatási beosztását tartalmazza, s általában földmérésen alapultak.⁹²

⁹² Borna Fürst-Bjeliš, 1999. 210.

2. 2. A karlócai béketárgyalás

2. 2. 1. A BÉKETÁRGYALÁSOK, ELŐZETES TÁRGYALÁSOK

„... egyszerűbb dolog velük háborúzni, mint egy békeszerződést aláírni, mert túl sok mindenről kell lemondani a javukra és a békének mindenképpen úgy kell zárulnia, hogy megmeneküljenek valamiféle nagyobb szerencsétlenségtől.”⁹³

E fejezetben az oszmánok és a nyugatiak közötti előzetes tárgyalásokat valamint a karlócai békekonferencián zajló megbeszéléseket, egyeztetéseket kívánjuk ismertetni. E folyamat részletes bemutatása egyrészt azért fontos témánk szempontjából, mivel a béketárgyalások során alakultak ki azon a keretek és alapelvek, melyek a határkijelölés munkálatait meghatározták, másrészt különösen lényeges annak vizsgálata, milyen személyes kapcsolatok alakultak ki a muszlimok és a nyugatiak között, s hogy milyen tárgyalási technikákat alkalmaztak a békekonferencián. Ráadásul császári oldalról részt vett a megbeszéléseken Luigi Ferdinando Marsigli gróf is, aki az itt szerzett tapasztalatait is felhasználta később a határkijelölés során, mikor mindennapos érintkezés során kellett a békepontok alapján a török féllel egyezkednie.

A fejezet első részében kevésbé ismert forrásokat elemzek, melyek egy része megjelent ugyan a Szita-Seewan által a karlócai békéről kiadott forrásgyűjteményben, ám eddig nem igazán használta fel a kutatás. A fejezet második felében főképpen a korábbi szakirodalom által már részben érintett aspektusokat vizsgáljuk meg. Török szempontból igen fontos szerző a nyugati szakirodalomban is ismert Ali Abou-El-Haj Rifa'at, aki több cikkben és doktori disszertációjában tárgyalta a karlócai békekötés török vonatkozásait. Ezen kívül új szempontokat hozhat az elemzéshez a velenceiek két jelentése, és a török krónikák, valamint az újabb török szakirodalom is, ami a béke 300. évfordulójára jelent meg nagyobb mennyiségben.

⁹³ Marsigli, 1732. 38.

2. 2. 1. 1. Előzetes tárgyalások a békéről: az Oszmán Birodalom és a szövetséges hatalmak „titkos béketárgyalásai” 1687–1690.

Az 1526-tól 1683-ig tartó defenzív időszakot a barokk kor osztrák császárainak uralkodása idején offenzív balkáni politika váltotta fel, amely Magyarország egészének megszállásával végződött.⁹⁴ A Bécs ellen 1683-ban intézett nagy erejű török támadás ugyanis kimozdította Európát a kényszerből vagy kényelemből kialakított békés együttélés mozdulatlanágából, és – mint az közismert – a pápa, XI. Ince⁹⁵ szervező munkájának köszönhetően a török elleni harcban leginkább érintett keresztény államok megalakították a Szent Ligát, vagyis 1684 március 5-én I. Lipót Habsburg császár és Sobieski lengyel király között kötött törökellenes szövetséget, melyhez április 25.-én a Velencei Köztársaság nevében az új dózse Marcantonio Giustiniani is csatlakozott. A *Liga Sacra* néven emlegetett szövetség tagjai vállalták, hogy saját területükön megtámadják az oszmánokat és az elfoglalt területeket maguknak tarthatják meg, kikötötték továbbá, hogy a többi fél beleegyezése nélkül egyikük sem köthet különbékét a törökkel.⁹⁶

A Buda Habsburg kézre kerülését (1686) követő időszakban megkezdődtek a békepuhatolódzások a harcoló felek közt.⁹⁷ A törökök gyakorlatilag 1687-től folyamatosan tárgyaltak a bécsi udvarral a békekötésről, de mindvégig a lehető legteljesebb titoktartás mellett, hogy a Habsburgok legfőbb politikai riválisa, XIV. Lajos francia király minél kevesebbet tudjon róla, hiszen ő a törököket agresszív külpolitikájának eszközeként kívánta felhasználni. Az európai vezető hatalom pozíciójáért folytatott küzdelem legfőbb tétje ugyanis a spanyol trón megszerzése volt, s ennek nyomán a Habsburg és a Bourbon uralkodók közti konfliktus a 17. század második felében jelentősen elmélyült.⁹⁸ A

⁹⁴ Pohl, Walter–Vocelka, Karl: A Habsburgok. Egy európai dinasztia története. Szerk.: Brigitte Vacha. Budapest, 1995. 243–244.

⁹⁵ XI. Ince pápa (1676–1689) megszorító intézkedéseivel feltöltötte a pápai kincstárat, és ebből támogatta Magyarország felszabadítását és a Habsburgok franciaellenes küzdelmeit. Részletesen l. *Fraknoi Vilmos*: XI. Ince pápa és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. Bp.1886.

⁹⁶ Oborni, 2000. 225-226.

⁹⁷ A szövetséges hatalmak és a török birodalom „titkos béketárgyalásainak” irataiból. 1687–1690. In: Szita, 1999. 5–53.

⁹⁸ IV. Fülöp 1665-ben bekövetkezett halálakor csak egy gyenge fizikumú öt éves gyermek maradt utána: II. Károly. A II. Károlyal kihaló spanyol Habsburg ág, legalábbis Bécsben így gondolták, minden isteni és emberi törvény szerint az osztrák Habsburgok a jogos örökösök. XIV. Lajos azonban a leányági örökösödés jogán tartott igényt a spanyol hozományra. Anglia és

francia Napkirály agresszív külpolitikája mind a Habsburgok hatalmának gyengítését szolgálta, s ez nem csupán a császár területeinek közvetlen megtámadását jelentette, hanem ezzel párhuzamosan a francia diplomácia folyamatosan bízta a törököket háború folytatására és szaktanácsadói közreműködésével konkrét katonai segítséget is nyújtott.⁹⁹ XIV. Lajos politikája tehát mindvégig nagyban befolyásolta a török háborúk stratégiáját s a Habsburg és az Oszmán Birodalom viszonyát.

Mindennek ellenére a török fél és a bécsi udvar közt az első levélváltások már 1686 végén-1687 elején megtörténtek, amikor a nagyvezír Várad melletti táborából küldött levelére, melyben a „régebbi jog szerinti béke” helyreállítását indítványozza Hermann von Baden herceg, a bécsi Udvari Haditanács elnöke adott választ, kifejtve, hogy a császár nem fogadhatja el a békét, hacsak a törökök vissza nem adják az újonnan elfoglalt területeket és jóvá nem teszik a nekik és szövetségeseiknek (a Velencei Köztársaságnak és Lengyelországnak) okozott károkat, és megfelelő biztosítékot nem adnak, hogy a későbbiekben ilyen nem fog előfordulni.¹⁰⁰ Ezeknek a tételeknek a kifejtésénél a Haditanács elnöke az isteni és a nemzetközi jogra hivatkozik. A megkötendő béke ügyében hangsúlyozza a megfelelően átgondolt, méltányos feltételek kidolgozását, és – ismervén a törökök időhúzó, halogató módszereit¹⁰¹ és Thökölyékkal való kapcsolatát – megjegyzi, hogy ha a békeajánlat mégsem lenne komoly, akkor, minden véráldozat ellenére, érdekesebb a harcok folytatása. A nagyvezír válaszában megerősítette a Porta békeszándékát, de a Hermann von Baden által felvetett kártérítések jogosságával szemben a Habsburgok szövetségeseinek békeszegését, valamint a császáriak részéről Érsekújvár elfoglalását hozta fel ellenérvként. Ettől függetlenül azonban békekonferencia összehívására tett javaslatot, ahol a magyarokat érintő kérdéseket

Hollandia egyensúlypolitikája is többször hol az egyik, hol a másik felet támogatta, ami hosszú távon szintén nem segítette a megoldás megszületését. Végül egy harmadik felet sikerült találni a spanyol trónra, (Miksa Emánuel bajor választó hat éves kisfiát, József Ferdinándot, akit mind a franciák, mind az osztrákok elfogadtak, s még Károly is beleegyezett) de a gyermek 1699-ben váratlanul meghalt. Az újabb diplomáciai versenyt futást Franciaország nyerte meg: II. Károly 1700 november 1.-én bekövetkezett halálakor a trónt a francia király unokájára Anjou Fülöpre hagyta. A császári udvar nem nyugodhatott bele ebbe a jogtiprásba és háborút indított. Gonda– Niederhauser, 1977. 95–99.

⁹⁹ L. Szita, 1999. XIV-XV.

¹⁰⁰ „...meg kell téríteni a háborúra fordított kiadásainkat, kártalanítani kell egyidejűleg a kényszerű védekezésre segítségül hívott háborús szövetségeseinket is.” Hermann von Baden levele a nagyvezírhez, Bécs, 1687. január 17. l. Szita, 1999. 5.

¹⁰¹ A bécsi udvar korábban már két levelet is írt az ügyben: egyet az akkori budai pasának, majd a portai főtolmácsnak, Maurocordatónak, de választ nem kaptak. Szita, 1999. 6.

is meg lehetne tárgyalni.¹⁰² A tárgyalások tehát, mivel mindkét fél elvi beleegyezése megvolt, tovább folytak. A konkrét pontok megvitatása végett török követek érkeztek Bécsbe, s 1688-ban Kisnky gróf vezetésével összeült a Lipót legfőbb tanácsadó testületét magába foglaló „Titkos Konferencia”, mely úgy döntött, szükség van a Portával megkötendő békére, hiszen mindenképpen el kell kerülni a kétfrontos harcot.

Miután Bécsben megállapodtak a békekötés lefolytatásának szükségességében, az Oszmán Birodalom képviselői: Zülfikar efendi¹⁰³ és Alexandro Maurocordato követek, valamint Tommaso Tarsia a Velencei Köztársaság portai tolmácsa, körülbelül 100 fős kíséretükkel 1688. szeptemberében érkeztek meg belgrádi táborukba, majd október 13-án Pottendorfba, ahol elszállásolták őket. A császártól kihallgatásra – melynek szertartásrendjét időben megkapták, szóban előadandó felterjesztésük írásbeli változatát pedig jó előre be kellett nyújtani, hogy arra a császáriak majd helyben válaszoljanak – időpontot azonban csak 1689. február 8.-ra kaptak, ekkor indulhattak meg az érdembeli tárgyalások.¹⁰⁴

Ennek előkészítésére, valamint az Oszmán és a Habsburg Birodalom közti leendő határok meghúzása végett Lipót császár felkérte a károlyvárosi parancsnokot, Herberstein gróf vezérőrnagyot a Száván túli területrendezés,¹⁰⁵ valamint Heisler tábornokot a Belgrád alatti és a Duna menti határok kialakításának véleményezésére.¹⁰⁶ Ugyanígy javaslattervezet előkészítését várták Johann Ludwig von Wardenburgtól, aki császári titkos tanácsos és titkár volt, a

¹⁰² „ha a magyarok ügyét a kongresszus és a szerződés előkészítése idején összeegyeztetjük, ez a kellemetlen dolog is el fog tűnni.” Szita, 1999. 8.

¹⁰³ Zülfikar efendi 1688-89-es bécsi tárgyalásai kéziratban megtalálhatók: *Zülfikar mükalemesi* Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, H.O.90.

¹⁰⁴ Az utazásról és a császári kihallgatáson követett szertartásrendről I. Johann Adam Lachowitz császári tolmács jelentését. Szita, 1999. 27-32.

¹⁰⁵ Császári leirat Herberstein gróf vezérőrnagynak (1689. január 10.) és Herberstein felterjesztése a császárhoz a meghódított területek határkijelöléséről (1689. január 22.). Szita, 1999. 10-13. Herberstein javasolja az egykori teljes magyar Királyság visszakövetelését a töröktől, vagyis Horvátországot, Dalmáciát, Boszniát, Hercegovinát és Szerbiát is, s ennek értelmében meghúzni a határokat. A császár további érdekvédelmi teendői között a Szent sír védelmét, a császár, mint legfőbb európai uralkodó megkülönböztetését, Thökölyék kiadatását vagy legalább eltávolítását, a határokon türelmet, valamint a foglyok rendes áron való kiadatását tartja kiemelendőnek.

¹⁰⁶ Császári leirat Heisler tábornokhoz (1689. január 23.) Szita, 1999. 14.

törökökkel való nemzetközi kereskedelem folytatásának és támogatásának kérdésében, aki 1689. február 5.-én el is küldte jelentését Lipótnak.¹⁰⁷

A török béke delegáció és a császári miniszterek (Kinsky, Strattmann, Stahremberg, Caraffa grófok), valamint a lengyel és velencei követ közt 1689. február 10-én lezajlott tárgyaláson arról folyt a vita, kinek kell megtennie a békepontra vonatkozó javaslatot, mivel mindkét fél a másikra kívánta bízni ennek elkészítését. Végül a törökök vállalták a tárgyalási kiindulópont írásba foglalásának feladatát.¹⁰⁸ A lengyel-oszmán tárgyalásra a török képviselők egy mihamarabbi fegyverszüneti egyezmény aláírásával, a lengyelek által elfoglalt területek visszaadásával álltak elő és külön kiemelték Kamenyec ügyének elrendezését, mint a két állam közti alapvető feszültségforrás megszüntetését. De mivel a török béke delegációnak a császáriakhoz intézett ultimátuma, vagyis Erdélyben a „*status quo ante bellum*” visszaállítása teljesen elfogadhatatlan volt, az I. Lipót udvarára amúgy is jellemző intrikák, rivalizálások, a folyton újraalakuló klikkek közötti ellentétek újra felerősödtek. A bécsi udvar különböző érdekcsoportjai ugyanis eltérően vélekedtek a harcok folytatásának irányáról: a Nyugat, vagy Kelet felé fordulás gyakorlatilag a Habsburg Birodalmon belüli területi fontossági sorrend megvitatását jelentette. 1689 márciusában az Udvari Haditanács elnökének, Rüdiger Stahrembergnek a nyugati frontra irányuló erőkoncentrációját hirdető nézetével szemben Kinsky kancellár és Antonio Caraffa tábornok kelet, dél-keleti hatalmi bázist építő politikája mutatkozott erősebbnek.¹⁰⁹ Úgy vélték, hogy, úgymond, a spanyol kastélyokba a magyar erődítményeken keresztül vezet az út. (E nézet helyességét látszik igazolni, hogy a török kiűzése és a dunai Habsburg monarchia kiépítése azután valóban hatalmas európai presztízsnövekedéssel járt a birodalom számára). Így a tárgyalások, – a törökök túlzott követelései miatt – annak ellenére megfenekleni látszottak, hogy mind Hollandia, mind Anglia fokozott erőfeszítést tett a békekötés érdekében, és addig is – az elkerülhetetlen kétfrontos harcot támogató – 1689. május 12-én

¹⁰⁷ Wardenburg véleménye szerint elsőként meg kell szerezni azokat a jogokat, melyeket az angol, holland, francia és genovai kereskedők az Oszmán Birodalomban élveznek, és császári kereskedelmi biztosokat kell kinevezni, akik az áruforgalmat felügyelnék, arról folyamatosan tájékoztatnának. Másodsor, a tengeri hatalmakkal szembeni versenyképesség növelése érdekében a Dunán történő kereskedelemre a szokásos 3%-os vám helyett 1,5%-os vám bevezetését tartaná hasznosnak, amit a kereskedők csak ott fizetnének, ahol az árut eladják. Szita, 1999. 15-16.

¹⁰⁸ Wardenburgnak az 1689. február 10.-i tárgyalásról készült jegyzőkönyve. Szita, 1999. 17-21.

¹⁰⁹ Szita, 1999. XXIX-XXX.

Lipót császár szerződést kötött Hollandiával, amelyhez szeptember 9-én Anglia is csatlakozott. Lipót császár 1689 novemberében levelet küldött a pápának, melyben arról számolt be, hogy a tárgyalások megrekedtek, és a török követek hazabocsátásukat kérik, mivel „*elvesztették a reményüket egy tisztességes és biztonságos békekötésre...*”. Kéri továbbá a pápát, hogy a háború folytatásához további segítyek folyósításával járuljon hozzá.¹¹⁰

A török követek elindultak haza, de Komáromnál visszatartották őket, s ennek körülményeit részletesen elő is adták Wardenburg, császári titkáron keresztül a császárhoz és Kinsky kancellárhoz eljuttatott panaszlevelükben.¹¹¹ Közben azonban, mivel távozásukat továbbra sem engedélyezték, Lipót császár parancsára a tárgyalásokat Kinsky kancellár vezetésével 1690. július 3. és 21. közt tovább folytatták. A császáriak szerint az egyik legfőbb problémát az jelentette, hogy a török követek csupán részleges felhatalmazással voltak ellátva, ezért nem tudtak a kérdéseikre egyenes válaszokat adni. Zülfikar efendiék ezt másképpen látták, s a kulturális, szokásbeli dolgokra hivatkoztak „*itt nem annyira a teljhatalommal való visszaélésről van szó, mint inkább arról, hogy egészen másképpen magyarázzátok azt ti és másképpen magyarázzuk azt mi.*”¹¹² Kinskyék szerint azonban a teljhatalom mindkét birodalomban ugyanazt jelenti, s ha ezt nem kapják meg, akkor „*el lehetünk készülve arra, hogy a török hitszegése, amelyben már sokszor volt részünk, állandósulni fog.*”¹¹³ Nem támogatták azonban a követek hazaengedését sem, mivel attól tartottak, hogy a Porta újabb kívánságokkal állna elő, s akkor előről kellene kezdeni a tárgyalásokat. S mivel a nagyvezír, hatalma megszilárdítása érdekében további harctéri sikerek elérésére törekedett, pillanatnyilag hiábavalónak látszott a szultán és tanácsosai békeszándéka. Tanácsadói felhívták továbbá Lipót császár figyelmét arra, hogy az angol és holland közvetítők és a törökök bármiféle alkudozásait a továbbiakban is csak a szövetségesekkel szoros együttműködésben érdemes folytatni. A júliusi nehéz helyzet ellenére 1690. augusztus 5-én a török és császári megbízottak ismételten titkos béketárgyalásokat folytattak Bécsben, de mivel Zülfikar efendiék

¹¹⁰ Szita, 1999. 33.

¹¹¹ Szita, 1999. 34-38.

¹¹² Szita, 1999. 42.

¹¹³ u.o.

a „status quo” alapján újra teljesen lehetetlen követeléseket támasztottak,¹¹⁴ és az összes eddig elért császári katonai siker ellenére az elfoglalt területek visszaadását követelték, a bécsi tanácsosok a szövetségeseikkel egyeztetve további egységes katonai fellépés folytatását szorgalmazták. Lipót császár tanácsadói felterjesztésére adott válaszában a hadjárat erőteljes folytatását szorgalmazta ugyan, de határozottan kiállt a béketárgyalások és a holland és angol követekkel történő egyeztetések mellett. Ennek értelmében Kinsky gróf felkérte a tengeri hatalmak megbízottait, hogy érdeklődjenek a Portán az egyeztetések folytatásának feltételeiről, akik ennek értelmében augusztus 18-án a török követekkel együtt le is ültek a tárgyalóasztalhoz. Mivel azonban a nagyvezír (a holland és angol közvetítőkön keresztül) továbbra is Erdély, Belgrád és a horvát határőrvidék visszaadását követelte, a közvetlen tárgyalások végérvényesen megakadtak.

A Lipót császár és a franciák által erősen befolyásolt török fél azonban nem szakította meg teljesen a diplomáciai „hadjáratot”: Bécs hajlandónak mutatkozott lemondani a középkor óta Szent István koronájához tartozó Boszniáról és Havasalföldről, és 1691 végén hivatalosan is beleegyezését adta, hogy Anglia és Hollandia közvetítsen a Portán. Az angol követnek, Lord Pagetnek így az elkövetkező évek során többször is alkalma nyílt arra, hogy megértesse a törökökkel a tárgyalások alapjául szolgáló *’uti possidetis, ita porro possediatis’* (oszmánliul: *alahalihi*, vagyis ugyanazokkal a feltételekkel) elvét.¹¹⁵

Azonban a bécsi udvar titkos levelezőinek írásaiban, annak ellenére, hogy 1690 után egyre kiemeltebb helyen szerepeltek a török békeszándékairól való értesítések, 1692, 93-ban és 94-ben is mindannyiszor azt közölték, hogy az oszmánok nem hajlanak a békére, ezért készüljenek csak továbbra is a háborúra. Komoly békeszándékról csak 1697 végén tudtak beszámolni.¹¹⁶

¹¹⁴ A török követelések: Várad, Gyula és Temesvár ostromának elhagyása, a Száva és a Dráva folyók közti rész kiürítése, a Szávától délre fekvő területek és Belgrád átadása. Szita, 1999. 46. és Zulfikar, 1688-89.

¹¹⁵ Egy Maurocordatoval folytatott 1695-ös beszélgetésnek feljegyzésében így ír erről: „*Though I have fully explained to him what is ment by the uti possidetis.* Szita, 1999. XXXI.

Az *uti possidetis* ('ahogy birtokolják') korabeli latin diplomáciai szakkifejezés. Azt az elvet fejezi ki, miszerint a békekötésben részt vevő felek a fennálló hadi helyzet alapján azt tartják meg, ami amúgy is a kezükben van. Ezt az elvet a XIX. századtól kezdik a mindenki által jobban ismert 'status quo' névvel illetni.

¹¹⁶ Kerekes, 2007. 1250.

2. 2. 2. A KARLÓCAI BÉKETÁRGYALÁS

Mint láthattuk, az előzetes békepuhatolódzások és tárgyalások, valamint a mindkét fél részéről hangoztatott békeszándék ellenére a harcok tovább folytak. A tárgyalásoknak csak a Lipót császár és XIV. Lajos francia király között 1698. szeptember 20-án Hollandiában megkötött rijswijki béke és a törökök számára súlyos veszteséggel járó 1697. szeptember 11-i zentai csata¹¹⁷ adott újabb lökést. Az 1697-es év hadjárata és a döntő kimenetelű zentai csata jelentős katonai nyomást gyakorolt a béke megkötésének irányába. A zentai csata kutatásával kapcsolatban az utóbbi időben jelentős előrelépések születtek. Míg a Szita-Seewann szerzőpáros által összeállított dokumentumkötetből pontosan kiderülnek a keresztény haderőre vonatkozó adatok¹¹⁸ (ezek alapján szeptember elejére mintegy 70 ezer fővel számolhatunk), addig az 1697-ben felvonult törökök számát keresztény forrásokból csak hozzávetőlegesen ismerjük (a szakirodalomban előforduló 50-70 és 120 ezer fős adatok között, maximálisan 90 ezer katona körül lehet az igazság).¹¹⁹ Közelebb visz minket a megoldáshoz egy másik szerzőpáros, Fodor-Dávid által közreadott oszmánli dokumentum.¹²⁰ Ez utóbbi kézirat tartalmazza az ütközetben elesett nagyvezír, Elmas Mehmed pasa helyére kinevezett Amcazade Hüseyin pasa nagyvezír által újjászervezett egységeik létszámát, amelyet egy esetleges közvetlen Habsburg támadás kivédésére állítottak fel. 1698 májusában pedig a nagyvezír – miután 1697 hátralevő részében és a következő év tavaszán az összes aktív frontra csapatokat küldött – maga indult közel 90.000 főt kitevő seregével Magyarországra, hogy ezzel is nyomatékot adjon a megkezdődött tárgyalásoknak és javítsa az oszmánok alkupozícióit.¹²¹ A zentai csatát követően Savoyai Jenő, a császári sereg főparancsnoka, mivel a Temesvár ellen tervezett hadjárat megghiúsult, októberben még egy kis létszámú, de válogatott emberekből álló csapattal benyomult

¹¹⁷ A zentai csata történetét, a rá vonatkozó dokumentumokat l. Szita, 1997. A zentai csatát követő gyászfelvonulás kapcsán és az isteni harag lecsendesítésére hozott rendeletek u.o. 343-346.

¹¹⁸ Szita, 1997. 20-24.

¹¹⁹ Szita, 1997. 26.

¹²⁰ Fodor-Dávid, Zenta 111-113.

¹²¹ Fodor-Dávid, Zenta 113. Az oszmánok katonai potenciálját jól mutatja az a tény, hogy a nagy embervesztéssel járó (az adatok itt is bizonytalanok és sokban eltérnek egymástól, de 20 és 30 ezer fő közötti számról beszélnek, amit súlyosbított, hogy a katonai vezetés egy jó része is elesett az ütközetben) zentai csata után közvetlenül ismét ki tudtak állítani a Habsburgok ellen egy jelentős számú sereget. Sugár, 1983. 389, Szakály, 1986. 116, Aksan, 1999. 164, Dávid 2002. 492.

Boszniába, ahol egészen Szarajevóig vonult előre.¹²² A helyi lakosság muszlim része fejvesztetten menekült, a zsidók és a keresztény foglyok pedig összegyülekeztek, és kérték a főparancsnokot, hogy visszavonuláskor vezesse őket vissza a Habsburg Birodalom területére, amit ő meg is tett.¹²³

Az 1697-es zentai győzelmet követő években a spanyol örökösödés kérdése minden más problémát háttérbe szorított. Ausztriának érdekében állt, hogy keleten békét kössön, s mivel erre török részről is megvolt a hajlandóság. Ez vezetett az 1699. január 26-án aláírt békeszerződéshez, melynek feltételei tükrözték a keresztény szövetségesek számára kedvezőbb hadi helyzetet. Nyugaton már a törökkel folytatott nagy háború előtt befejeződtek a harcok, bár a rijswijki béke (1697) inkább csak fegyverszünetet jelentett: a spanyol trónért már megkezdődtek a diplomáciai csatározások.¹²⁴ Az oszmánok is rászánták magukat a békekötésre: a nagyvezír, Amcazade Hüseyin pasa és a Porta főtolmácsa, Alexander Maurocordato azon dolgoztak, hogy előkészítsék a talajt a békekötésre. A béketárgyalások lefolytatása végett 1698. január 27-én aláírták az edirnei egyezménynek (*Edirne protokolü*)¹²⁵ nevezett dokumentumot és kinevezték a tárgyalóbizottság két tagját. Mivel az európai csatatéren elszenvedett vereség hatására az Oszmán Birodalom gyenge pozícióból volt kénytelen a béketárgyalásokba belemenni, igen nehéz helyzetben kellett II. Musztafa szultánnak (1695–1703) megfelelő embereket találni úgy, hogy az Oszmán Birodalomnak nem volt erre kiképzett, megfelelő apparátusa.¹²⁶

Ami Magyarországot illeti, meg kell említenünk, hogy az 1687 után erdélyi és magyar politikai erőfeszítéseknek, valamint a franciák által ösztönzött törökök támogatásának köszönhetően az előzetes békepontra hazánk érdekeit szolgáló cikkelyt is bevettek (*Őrizzék meg a lelkiismereti szabadságot, a vallási és egyéb jogokat, valamint a kiváltságokat Magyarországon*)¹²⁷ A Habsburg kormányzat azonban, mint látni fogjuk, a béketárgyalások során a magyar érdekek

¹²² A boszniai expedícióra vonatkozó dokumentumok. Szita, 1999. 231-234., 319-325.

¹²³ Szita, 1999. 324-325.

¹²⁴ Zöllner, 2000. 196.

¹²⁵ Özcan, 2000. 240-241.

¹²⁶ Az oszmánoknak ugyanis az Isztambulban a XVI. századtól kezdve (sőt Velence már 1454-től) folyamatosan állomásozó állandó európai követségekkel ellentétben sehol sem voltak ilyen létesítményeik, s az eddigi gyakorlatban a békéket mindig mint diktátumokat fogadtatták el ellenfeleikkel, és ezért nem volt szükségük gyakorlott, képzett diplomatákra, így nem is működött ilyen irányú képzés a birodalomban. Rifa'at, 1967/1. 498-499. és Ágoston, 1997. 86-92.

¹²⁷ Hodinka, 1925. 210.

becikkelyezését már figyelmen kívül hagyta és így azok természetesen kimaradtak a békeszerződés végső változatából is.¹²⁸

¹²⁸ R. Várkonyi, 1994. 156.

2. 2. 2. 1 A karlócai békekonferencia résztvevői

A karlócai tárgyalások történetére nagy hatással voltak a benne részt vevő, a különböző államok által delegált diplomaták, akik személyisége, tárgyalási technikája, diplomáciai érzéke és informáltsága nagyban befolyásolta a kongresszus menetét, hiszen egy sor olyan kérdést kellett megoldaniuk, amelyet a háborús eszközökkel nem lehetett véghezvinni. Nézzük ezért meg a békekonferencia „főszereplőit”.

Az oszmánok első megbízottja Rami Mehmed pasa volt, aki a *reisülküttáb*, vagyis a díván írnokainak vezető tisztjét töltötte be, s a ruméliai beglerbég „címzetes” tisztséget viselte.¹²⁹ A *reis efendi* a leírások alapján csinos, barna bőrű, fekete szakállú, közepes termetű 46 év körüli férfi lehetett, akinek a törököktől megszokottnál jóval nagyobb műveltsége, tudása, bölcsessége elismerésre készítette kortársait. Több, a keresztények számára érthetetlen nyelven – tehát valószínűleg legalábbis arabul és perzsául – beszélt, kedves, udvarias, éleslátó és mégis könnyed modorával tűnt ki a tárgyalásokon. De néha, a velenceiek megbízottja, Carlo Ruzzini szerint, a 'barbárok' természetéből fakadó gög és büszkeség így is úrrá lett rajta. A békedelegációban felsőbb hatalmával élve, ő határozta meg az irányelveket, úgy, hogy némelykor még a második küldött Alexander Maurocordato „ravaszkodásainak” is ellent mondott.¹³⁰ Rami Mehmed pasa egyébként maga is feljegyzést készített a tárgyalások menetéről.¹³¹

Mivel azonban a *reis efendi* nem beszélt semmilyen európai nyelven, a tárgyalásokon a főszerepet nagyköveti címmel (*büyükelçi*) mégis a nyugaton tanult Alexander Maurocordato, a törököknél İskerletzade Aleksander néven ismert görög származású portai főtölmács vitte, akit az oszmán források „állami titkos tanácsosként” (*mahrem-i esrar-ı devlet*) említenek. A képességeiről méltán híres Maurocordato 1673-tól kis megszakítással negyed századon át viselte a portai főtölmács tisztelet, s ezen idő alatt az oszmán diplomácia meghatározó személyiségévé nőtte ki magát; ekkor már valójában az oszmán diplomácia egyik irányítója volt. A nagy termetű, fehér bőrű, hosszú, ősz szakállú, immár a

¹²⁹ A források által *reis efendinek* titulált és az Oszmán Birodalom főkancellárjának nevezett Rami Mehmed körül kezdett egy olyan vezető réteg kialakulni, amely a későbbi, nyugat-európai mintájú külügyminisztériumoknak felel majd meg. Rifa'at, 1967/1. 501. és Uzunçarşılı

¹³⁰ Ruzzini, 1699. f.24. és Scrittura, 1699. f.141v.

¹³¹ Rami Mehmed Efendi: *Karlofça mukalemesi*. Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türk Yazmaları, 3514.

hatvanas éveiben járó férfi fiatal korában Padovában tanult, majd Bolognában diplomázott filozófiából és medicinából. Kifogástalan olasz és latin nyelvtudása mellett simulékony és udvarias modora, a keresztény világ és az udvari praktikák kitűnő ismerete, esze, találékonysága és ravaszsága miatt¹³² a törökök körében igen nagy tiszteletnek örvendett.¹³³ Ezt, és a béketárgyalásokból származó érdemeket és dicsőségét kihasználva – Ruzzini állítása szerint – a békekonferenciára azzal a reménnyel és tervvel a fejében érkezett, hogy megszerzi magának, illetve fiainak vagy a Havasalföldi vagy a Moldvai Fejedelemséget.¹³⁴

A szultánnak, a nagyvezírnek és a török udvari köröknek így sikerült megtalálni a megfelelő embereket ahhoz, hogy a katasztrófális helyzetben levő birodalom legfőbb érdekeit szem előtt tartva, méltóságukat megőrizve, viszonylag zökkenőmentesen átsegítsék az államot ezen a megrázkódtatáson.¹³⁵ A béketárgyalásokat Amcazade Hüseyin Pasa elejétől a végéig a legnagyobb figyelemmel követte, a kormányzat számára ez a béke ugyanis sok súlyos problémát hordozott. Annak ellenére, hogy a háborúban ők voltak a vesztes fél, sem tehetetlenséget, sem gyengeséget nem mutattak, sem a tárgyalóasztalnál, sem a tárgyalással járó külsőségek megjelenítésében: mindig határozott és megfontolt stílust mutattak. Különösen a külsőségek terén a tárgyalások minden szakaszában hidegvérükről tettek tanúbizonyságot. Főképp a tárgyalások török vezetője, Rami Mehmed Efendi tanúsított nagy türelmet, kitartást és rábeszélési képességet. Az edirnei kormányzat döntéseivel ellentétben ugyanis néhány hely kiürítésének, egyes várak lerombolásának kérdésében engedett, hogy más ügyekben nagyobb igyekezettel tehesse a birodalom hasznára. Minden kérdést a lehető legnagyobb részletességgel megvizsgált: néhány pont miatt a régi békeszerződések szövegéhez kellett fordulnia, máskor a tanácsadóitól kellett javaslatokat és

¹³² Scrittura, 1699. f.142.

¹³³ A XVII. század második felétől a portai főtölmácsok, köztük Maurocordato is, mind Isztambul Fener nevű városnegyedének görög családjaiból kerültek ki, kiszorítva ezen pozíciókból azokat a szefárd zsidókat, akik korábban az udvari orvosi és az ezzel járó bizalmi-tanácsadói vagy éppen tolmácsi állásokat betöltötték. Az 1641-ben született Maurocordato miután Itáliában elsajátította a modern orvostudomány vívmányait, 1666-ban visszatért Isztambulba, ahol Köprülüzáde Fazil Ahmed pasa nagyvezír orvosa, majd 1673-tól portai főtölmács lett. Ágoston, 1997. 96-97, Sturdza, 1913.

¹³⁴ . Ruzzini, 1699. f.8v. és f.24-24v. És ez minden bizonnyal sikerült is neki, ahogyan a pozsareváci békéről készült 1719-es leírásban olvashatjuk: "*Ahogy összegyűltek a török követek, ott volt közöttük a fiatal Maurocordato is, Valachia fejedelme vagy vajdája, annak a fia, aki a török nagyról egyik megbízottja volt a karlócai kongresszuson.*" Bianchi, 1719. 57.

¹³⁵ Rifa'at, 1967. 498.

jelentéseket kérnie és így gyakran tárgyalópartnereit is sikerült meggyőznie. Ezt elősegítette, hogy a keresztény felek mindegyike sem volt mindig elégedett az előre megállapodott békefeltételekkel. De a két török küldött sem értett mindig egyet, ilyenkor, mint említettük, Rami Mehmed útmutatása volt az irányadó.¹³⁶

I. Lipót császárt, magyar királyt két miniszteri rangú küldött képviselte: Öttingen-Wallerstein IV. Wolfgang gróf (1629-1708)¹³⁷ és Leopold Anton Joseph Schlick gróf (1663-1723), könnyűlovassági ezredes. Öttingen gróf, apja nyomdokait követve, 1653-tól a Habsburg Birodalom legfelsőbb bírósági testületét jelentő, és közigazgatási kérdésekben a császár tanácsadói testületét képező Birodalmi Udvari Tanács referense, majd 1683-tól (haláláig) elnöke lett. Külpolitikai kérdésekben kevésbé volt járatos – s ezért megbízása értetlenséget is váltott ki bizonyos bécsi körökben – s ebből is fakadhatott gyanakvása és önfejűsége, amit a kortársak felhánytorgattak neki. I. Lipóttal azonban régtől fogva igen jó viszonyban volt, s bár goromba, de megfontolt, derék és becsületes jellem volt, kinevezését valószínűleg presztízsnének és feltétlen hűségének köszönheti.

A tárgyalásokat azonban inkább fiatalabb társa, Schlick gróf vezette, aki kiváló hadvezér lévén, remekül ismerte a tárgyalásokkal összefüggő katonai és biztonságpolitikai kérdéseket, s szoros kapcsolatban állt a külügyek irányításáért felelős miniszterrel, Kinskyvel. Schlick egyébként jól beszélt olaszul is, s ez fontos volt, mivel a tárgyalások nagy része ezen a nyelven folyt. Hivatalos tanácsadóként a Habsburg delegáció tagja volt Luigi Ferdinando Marsigli¹³⁸ is, aki leginkább geopolitikai kérdésekben volt a bizottság segítségére.

Nem csupán a békefolyamat előkészítésében, de maguk a tárgyalások lefolytatásában is kiemelkedően fontos szerepet játszottak a tengeri hatalmak, Anglia és Hollandia képviselői. III. Vilmos angol király követe, gyakorlatilag a békekongresszus „levezető elnöke”, Lord William Paget (1637-1713) volt, aki korábban a bécsi udvarnál képviselte országát, majd 1692-től a britek – éppen azzal a misszióval, hogy hozza tető alá a békét – konstantinápolyi követté nevezték ki. Paget tehát nagyon nagy rálátással bírt mind a Habsburgok, mind pedig az oszmánok ügyeire. Az idős és beteges, de nagy tekintélynek örvendő

¹³⁶ Özcan, 2001. 507., Silahdar, Tarih, II. 365-66, 480, 534, 600-6001, 620-21, 652-668, 679-680., Raşid, Tarih, I. 480., Yöntem, 1952., Özcan, 2000.

¹³⁷ Volckmer, 1988. 9-34.

¹³⁸ Marsigli a béketárgyalásra komolyan felkészült, I. a róla szóló fejezet 2. részében.

férfiú a források szerint, mindvégig okosan és megfontoltan, s nem utolsósorban kitartóan tárgyalt.

Hollandia érdekeit,¹³⁹ az angolokéval mindig szorosán együttműködve,¹⁴⁰ a Pagetnél 20 évvel fiatalabb Jakob Colyer (1657–1725) védelmezte, aki Isztambulban nőtt fel, és apja halála után, 1682-ben az ő örökébe lépett a diplomata pályán. A gyors felfogású, élénk Colyer természetesen jól beszélt törökül is, jól ismerte a helyi viszonyokat, s mivel a bécsi barokk-katolikus szemléletmód amúgy is távol állt tőle, nem meglepő, hogy Schlick gróf Kinskynek írt egyik levelében arra panaszkodik, hogy a holland követ a törökök felé húz.¹⁴¹

A Velencei Köztársaság ebben a kényes helyzetben az egyik legtapasztaltabb diplomatáját, Carlo Ruzzinit (1653-1735) bízta meg érdekei képviselésével. Ismeretlen olasz kortárs beszámolóírónk szerint az élete virágjában járó, csinos és felettébb szeretetreméltó férfiú a latinon – és természetesen az olaszon – kívül tökéletesen beszélt franciául és spanyolul, és már ekkor nagy diplomáciai gyakorlattal rendelkezett, hiszen Franciaországban, Angliában, Hollandiában, Spanyolországban és Isztambulban, valamint a bécsi udvarban is tevékenykedett; három évvel korábban az ő közreműködése folytán léptek be az oroszok a törökellenes szövetségbe.¹⁴² Kíséretében, segítőtársaiként megtalálhatjuk titkárát, Giambattista Nicolosit, aki egyben a Peloponnészoszi félsziget szakértője is volt, valamint tolmácsát és nagy tapasztalatokkal rendelkező orvosát, Lorenzo Fodrát, aki az Oszmán Birodalommal közös dalmáciai határok kijelölésében volt Ruzzini segítségére.¹⁴³

¹³⁹ Hága-Bécs- Isztambul kapcsolatáról l. Slot, 1983. 16-28.

¹⁴⁰ Az angol-holland közvetítők szerepéről l. Slottman, 1997.

¹⁴¹ ÖstA, Turcica I. 168.309. Colyer részt vett később a pozsareváci tárgyaláson is.

¹⁴² Ruzzini később Utrechtben és Pozsarevácon is képviselte a Köztársaságot, majd élete végén dózsévé választották (1732–35).

¹⁴³ Scrittura, 1699. ff. 142v-143.

Lengyelország a legmagasabb rangú világi főúrnak számító poznaui vajdát, Stanisław Małachowski grófot (1659-1699) delegálta. A lengyel követet az olaszok szeretetreméltó, jó kedélyű embernek jellemzik, aki beszélt olaszul, latinul és franciául is. A Lengyelország és Oroszország közt zajló erőteljes hatalmi játszmák, melyeket Gebei Sándor részletekbe menően elemez,¹⁴⁴ mindvégig erőteljesen befolyásolták a béketárgyalások menetét.

Péter orosz cárt a karlócai béketárgyalásokon Prokofij Voznyicin dumatanácsnok képviselte, akit éppen a cár Bécsből való távozása előtt neveztek ki erre, az orosz hierarchiában szokatlan és ismeretlen posztra. A kinevezésnek az volt a célja, hogy a császári tárgyalópartnerekkel egyenrangú szintre emeljék a diplomatát. Voznyicin karrierdiplomata volt, az orosz Külügyi Hivatal török szakértőjének számított, aki nagy diplomáciai tapasztalatokkal rendelkezett, hiszen 1668 óta szolgált a cárt különböző külügyi missziók során.¹⁴⁵ Stílusa erőszakos, rámenős volt, a kifinomult velenceiek meg is jegyezték róla, hogy megjelenése és viselkedése országa durva, civilizálatlan vonásait tükrözi. Voznyicin, mivel a cár és a császár érdekei alapvetően különböztek egymástól, már Bécsben megkezdte diplomáciai csatározását Kinskyvel, melynek elsődleges célja az Oszmán Birodalommal kötendő béke megakadályozása, helyesebben szólva a szövetségesekkel közös háború folytatása volt.

¹⁴⁴ Gebei, 1999.

¹⁴⁵ Gebei, 1999.

2. 2. 2. 2. A béketárgyalás

Az előzetes tárgyalások befejeztével, szeptemberre minden készen állt, de a békekonferencia helyének megválasztásában némi nézeteltérés támadt a felek között. A császáriak Bécset, esetleg Debrecent javasolták, de mivel a török fél ragaszkodott ahhoz, hogy a Dunától északra, vagyis ellenséges területen nem hajlandó tárgyalni – mint mondták, a korábbi, 1689-91-es, rossz tapasztalatokon okulva – a szövetségesek kénytelenek voltak lemondani a város nyújtotta kényelemről és elfogadni tárgyalóhelyül a semleges szerémségi határvidéket. A választás a Duna partján található lerombolt, pusztasággá vált Karlóca melletti nyílt terepre esett, ami a császári Péterváradhoz és a török Belgrádhhoz is viszonylag közel volt.

A lengyelek és az oroszok ellenségeskedése miatt megegyeztek abban, hogy a Marsigli¹⁴⁶ gróf által kijelölt szálláshelyeket mindenkinek el kellett fogadnia. Itt ütöttek tehát táborát a követek kíséretükkel: a szövetségesek a Pétervárad felőli, a törökök a belgrádi oldalon, kettőjük között pedig a közvetítők, vagyis az angol követ William Paget és a holland követ Jakob Colyer tábora helyezkedett el, a két császári megbízott, Wolfgang zu Öttingen gróf és Leopold Schlick tábornok együtt az egyik oldalon, velük szemben a velencei, a folyó felőli oldalon a lengyel követ, Stanisław Małachowski gróf, míg a hegy felőli részen az oroszok képviselője, Prokop Bogdanovics Voznyicin táborozott kíséretével.¹⁴⁷ A szövetségesek táborát császári csapatok őrizték: kb. 2000 gyalogos és egy vérteszred, emellett őrséget állítottak a környező dombok tetején, a folyóparton, valamint ott is, ahol Karlóca város romjai voltak. Délre a mediátorok táborát 180 német lovas és 100 gyalogos, valamint 300 janicsár és 200 török lovas védte.

A közvetítők táborhelyétől a császáriakkal megegyező távolságban helyezték el sátraikat a törökök, akiket 3000, részben gyalogos, részben lovas katona védett. Ezekre a csapatokra a felek biztonsága és nyugalma érdekében volt szükség, mivel seregeik kölcsönösen visszavonultak. Szigorúan meg volt tiltva, hogy bárki engedély nélkül járhasson-kelhessen a táborok közt, s ilyen engedélyt csak nagyon nagy szükség esetén állítottak ki.

¹⁴⁶ Ruzzini, 1699.ff.24v-25. és Scrittura, 1699.142v. Részletesen ld. még Stoye, 1994. 172.
¹⁴⁷ Ruzzini, 1699.f.6.

földre helyezett párnán foglalt helyet ezek titkára, aki előtt egy másik párna volt, rajta írólapokkal. Velük szemben ültek a szövetségesek képviselői, akik, mint láthattuk, külön-külön tárgyaltak a törökökkel. Ők egy kimondottan erre az alkalomra készített damaszt karosszéken ültek, kicsit hátrébb pedig titkáruk egy zöld kelmével fedett asztalkával az oldalán. Középen, a táborok szerinti elhelyezkedésnek megfelelően, a közvetítő hatalmak két képviselője, Paget és Colyer ült. Az angol követ mögött, szintén zöld szövettel borított és papírlappal és tintával ellátott asztalka mellett, egy támaszték nélküli zsámolyon ült annak titkára, mint a közvetítők ügyvivője.¹⁴⁹

1698. október 25.-re minden küldött megérkezett Karlócára, és a táborozás során felmerült nehézségeket is úgy-ahogy megoldották. A konkrét, kétoldalú tárgyalások azonban csak november 13-án kezdődtek meg. A követek a megérkezés utáni első néhány napot kölcsönös látogatásokkal, egymás üdvözlésével töltötték, majd az előzetes tárgyalások¹⁵⁰ során megállapodottak finomításán és a tárgyalások menetének kijelölésén dolgoztak. Megegyeztek, hogy a szövetségesek követei a szövetségbe, illetve a háborúba lépés sorrendjének megfelelően fogják betérjeszteni elképzeléseiket, vagyis a császáriak kezdik, majd a lengyel király, a Velencei Köztársaság, végül a cár küldöttei tárgyalhatnak a törökkel. Abban is megállapodtak, hogy a saját ügyeit mindenki a többiek beavatkozása nélkül tárgyalhatja, és a szövetségeseire való tekintet nélkül köthetnek békét. Ezután a követek bemutatták az uralkodóik által hitelesített megbízotti kinevezéseiket, hogy a tárgyalások és a megkötendő béke legitimitását biztosítsák. Azzal a ténnyel, hogy a négy szövetségest különböző érdekek vezérlik, mindannyian tisztában voltak.

A törökök tagadták, hogy megkapták a szövetségesek tervezeteit, mivel szóban szerettek volna tárgyalni, a közvetítők beavatkozása nélkül, abban bízva, hogy ily módon alkalmuk nyílna a lehető legjobban kiforgatni, átértelmezni a megállapodásokat, és így a maguk javára fordítani a tárgyalásokat.¹⁵¹

E nehézségek kiküszöbölésére, a tárgyalások menetének megkönnyítése érdekében a császári követ titkára november 7-én minden szövetségesnek átnyújtott egy, a holland és angol követek által is aláírt tervezetet. Ennek 2. és 3.

¹⁴⁹ Scrittura, 1699. ff. 145v-146.

¹⁵⁰ Az előzetes megállapodásokra és javaslatokra I. Rifa'at, 1967. 499

¹⁵¹ Ruzzini, 1699.f.6v.

pontja kimondta, hogy ha valamelyik megbízottnak a másik előtt sikerül megállapodásra jutnia, és elkészítenie a saját békeokmányát, azt a mediátorok kezébe biztos zálogként elhelyezheti, amit aztán nem szabad megváltoztatni, sem hozzátenni, sem elvenni belőle.¹⁵² A császáriak célja, a franciákkal való várható háborúskodás kirobbanása miatt a béke mielőbbi megkötése, a lengyelek és oroszok nagyra törő terveinek mérséklése, és nem utolsósorban a törökök ingadozásainak és „rosszindulatú változtatgatásainak” kivédése volt.¹⁵³ Az egyes tárgyalások a felmerült problémától és az ezek megoldására való hajlandóságtól függően váltakozó hosszúságúak voltak. Volt nap, hogy a felek tíz órán át folyamatosan értekeztek,¹⁵⁴ de az is megesett, hogy egy-egy ebéddel megszakított délelőtt után valamelyik félnek nem volt már kedve visszatérni a tárgyalóasztalhoz. Amikor a felek nem tudtak továbblépni a megegyezés irányába, gyakran bezárták az aznapi ülést, mindenki újragondolta a lehetőségeket és csak másnap folytatták tovább a munkát.¹⁵⁵

Az érdembeli tárgyalások 1698. november 13-tól egészen 1699. január 4-ig huszonkilenc alkalommal zajlottak. A császáriak igyekezete ellenére, hogy mihamarabb megkössék a békét, az eredetileg három hetesre tervezett konferencia végül jóval hosszabbra, három hónaposra sikerült, amit az időközben, leginkább velencei részről felmerült nehézségek okoztak.

A megbeszélések menetét nehezítette továbbá az a tény, ami még ma is okozhat problémát egy hasonló szituációban, hogy nem volt egy mindenki által ismert közös nyelv, amelyen a világ hét különböző országából érkező követek tárgyalhattak volna. S jóllehet a tárgyalások nyelvüül az olaszt választották, mivel ezt beszélték a legtöbben, de például a császári megbízott Öttingen grófnak és a *reis efendinek* így is szüksége volt tolmácsra. A nyelvi nehézségek pedig nem csupán lassították a tárgyalások menetét, hanem olykor bizonyos félreértésekre is okot adhattak. A béke szövegét latinul, a törökök pedig a maguk számára természetesen törökül fogalmazták meg.

¹⁵² Ruzzini, 1699. 305-306.

¹⁵³ Ruzzini, 1699. f.7.

¹⁵⁴ Az ilyen hosszúra nyúlt tárgyalások során háromszor szolgáltak fel kávét a követeknek és a *reis efendi* kétszer felállt, elment imádkozni, majd visszatért. Scrittura, 1699. f.146v.

¹⁵⁵ Ez történt például a velenceiek második tárgyalónapján, november 18-án. Maga Schlick, a császári követ is azt hangoztatta, hogy nem érdemes erőltetni a megegyezést, hiszen minden napnak megvan a maga konstellációja, és ha nem megy aznap, majd egy másik napon sikerül megállapodásra jutni. Hammer. 670.

A Karlócán felépített barakkvárosban¹⁵⁶ a kétoldalú tárgyalásokat a megállapodás szerint a császáriak kezdték. A békekonferencia ezen első szakasza döntő befolyást gyakorolt az egész békemű kimenetelére, mivel a törökök a Habsburgokkal kialakított feltételek alapján kívántak tárgyalni később azok szövetségeseivel (a velenceiekkel,¹⁵⁷ lengyelekkel és az oroszokkal¹⁵⁸) is. A császáriak elképzelése az volt, hogy a kongresszus összehívásának alapelvét képező *uti possidetis* alapján határozzák meg a birtokolt területek határait a különböző folyók, hegyek és egyéb, behatárolható helységek mentén.

Az azonban már a konferencia összehívása előtt, az 1697 végén, 1698 elején lefolytatott előzetes tárgyalások során világossá vált, hogy a törökök nem fogadják el teljesen ezt az alapelvet. A törökök a következő kitételeket kötötték ki: Erdély autonóm állam marad, mindkét birodalom felügyelete alatt, a Habsburgok pedig kiűrtik az erdélyi várakat és visszaadják azokat az erdélyi fejedelemnek;¹⁵⁹ a temesvári terület határa a Maros és a Tisza folyó lesz; Titelt ki kell üríteni; a formálisan Belgrádhhoz tartozó Száva parti terület kerüljön vissza az Oszmán Birodalomhoz; Péterváradot rombolják le, Újlakot, Eszéket, Brodot evakuálják és ott demarkációs vonalat húzzanak; az Una folyónál levő, és császári kézre került palánkokat adják vissza a szultánnak.¹⁶⁰ A béketárgyaláson a szultán képviselői azt hangsúlyozták, hogy a konferencia célja a különböző területek evakuálásának, az erődítmények lerombolásának és más szükséges dolgoknak a megvitatása, vagyis azon témák, ahol nekik is lehetőségük nyílt elmondani kívánságaikat. A leghatározottabban kitarítottak amellett, hogy a béketárgyalások keretében nem kívánják megrajzolni a két állam közös határait, a határfelmérést a béketárgyalások után kijelölt kommisszáriusokra kívánták bízni.

Az oszmán diplomácia nem kis ügyességet és ravaszságot igénylő tárgyalási módszere, amit a velenceiek képviselőiben a béketárgyalásokon jelen

¹⁵⁶ Tóth, 1997. 33-37., továbbá Rifa'at, 1967.

¹⁵⁷ Mantran, 1985., Mantran, 1986.

¹⁵⁸ Gebei, 1999.

¹⁵⁹ „Erdélyt állítsák vissza a jelenleg folyó háború előtti régi állapotába, évenkénti adóját hiánytalanul fizessen meg a fényes Portának. és mindkét birodalom együttes védnöksége alatt élvezhesse ősi kiváltságait.” A török Porta követeinek előterjesztése és a császár válasza, 1698 október. BUB Mss. Mars. 57. 3-7. Idézi Szita, 1999. 111-115.

¹⁶⁰ 15. Receb 1110, vagyis 1698 január 26. In: Paget Papers, Public Records Office, State Papers 97/21, 12.a és Rifa'at, 1967. 500.

levő Carlo Ruzzini¹⁶¹ a törökök fondorlatának nevez, a hajlékonyságukon alapult. Amikor ugyanis az elvek megfogalmazása után a gyakorlati megoldásokra került a sor, mivel elképzeléseiket sohasem rögzítették írásban, az adott konkrét problémák megoldásánál az egyes kifejezések értelmezésével értek el változtatásokat, és ezzel a módszerrel sikerült elvi kiindulópontjaik feladása nélkül megoldani a nehéz kérdéseket.¹⁶²

A legproblematisabb pont a Habsburg-oszmán tárgyalásokon Erdély kérdése volt, ahol egyik fél sem akart engedni az álláspontjából. A császár itt semmiképp sem akart engedményeket tenni, sőt még abba a második forduló oszmán ajánlatba sem ment bele, hogy évente „ajándékot” küldjenek a területért cserébe a szultánnak. Végül a szultán képviselői voltak kénytelenek engedni, de mivel a törökök megtagadták, hogy bemutassák a szultántól kapott instrukciókat, így mindig rugalmasan változtathattak álláspontjukon.

Mivel azt a császáriak is tudták, hogy az *uti possidetis* szigorú alkalmazását az oszmán udvar közvetlen támadásként értékelte volna, így legalább a *quid pro quo* (valamit valamiért) elvét próbálták meg egy az egy arányban érvényesíteni, vagyis hogy minden egyes átadott illetve lerombolt várért, területért a törökök is adjanak ugyanannyit, de mivel látták, hogy az oszmán tárgyalópartnerek állhatatosan ragaszkodnak ahhoz, hogy a tárgyalások eredményeképpen egyetlen török kézen levő terület se mehessen át ellenséges kézbe,¹⁶³ engedtek. A császáriak hallgatólagosan elfogadták a törököknek az *uti possidetis*-re vonatkozó sajátos értelmezését, miszerint az a területek evakuálását és a várak lerombolásokat jelentené. Erdélyért „cserébe” – melyről még 1698 októberi, a törökök felterjesztésére írott válaszában így reagált a császár: „*A császári fegyverek által elfoglalt és ősi jogon megszerzett Erdély a továbbiakban maradjon ő szent császári és királyi felsége védnöksége alatt, ott az ottomán Portának ne maradjon vissza semmiféle jogi illetékessége*¹⁶⁴” – például belement a temesvári körzet törökök által javasolt területi kialakításába, pedig a vilájet központ körüli összes vár már császári kézen volt. Ezzel az engedménnyel sok gondot okozott később szövetségeseiknek. Az olasz követ sajnálattal állapítja

¹⁶¹ Beszámolója: Relazione del Congresso di Carloviz e dell'Ambasciata di S. Carlo Ruzini Cav. In: Relazioni degli Ambasciatori veneti.IV:/Germania 345-445. Magyarul Szita, 1999. 179-207.

¹⁶² Rifa'at, 1967/a. 503.

¹⁶³ Rifa'at, 1967/a. 505.

¹⁶⁴ BUB Mss.Mars. vol. 57. 3-7. Közli Szita, 1999. 113.

meg, hogy császári szövetségeseik túl könnyen belementek a különböző várak és területek átadásába és lerombolásába, valamint néhány terület és folyószakasz pontos meghatározásától eltekintve, abba is beleegyeztek, hogy a határok megrajzolását később az erre a feladatra kijelölt megbízottak végezzék el. Ugyanezt Voznyicin, orosz követ így fogalmazta meg: „*a németek... a szövetségeseik rovására tömték be a törökök száját*”¹⁶⁵

E lengyel és velencei területi sérelmeken persze az sem segített, hogy a karlócai békét is a korábbi békékhez hasonlóan korlátozott időre (25 év) kötötték. Az a tény azonban, hogy ez volt az első volt a török-Habsburg békekötések során, mely írásban, pontosan rögzítette az új határokat, melyek sérthetlenségét elfogadták és a békefeltételek teljesítésére pontos határidőt és menetrendet írt elő, a Habsburg Birodalom déli részén élők életét, mint látni fogjuk nagyban megkönnyítette.¹⁶⁶

Luigi Ferdinando Marsigli gróf, aki I. Lipót császár követei mellett, mint tanácsadó vett részt, levelezése útján mindvégig szoros kapcsolatban állt „pártfogójával” Kinskyvel, akit naprakészen tájékoztatott a béketárgyaláson folyó eseményekről. Ez a levelezés, mely szintén fennmaradt a bolognai Marsigli gyűjteményben,¹⁶⁷ egyfajta naplónak is felfogható, annyira pontosan rögzítette az eseményeket. A levelezés során az olasz gróf nem csupán a történeteket rögzítette, hanem a Kinskynek küldött levelekben mindig határozottan kidomborítja saját szerepét, kiemeli, hogy a béketárgyalások során milyen fontossággal bír a határok ismerete, a megfelelő geográfiai szaktudás, valamint végig utal az éppen fennálló nemzetközi politikai helyzetre. Gyakran rámutat arra is, hogy a különböző hatalmak megbízottjai milyen manőverekkel próbálkoznak a többiek háta mögött, szót ejt a törökök mesterkedéséről, ami gyakran arra irányult, hogy időt nyerjenek, valamint a velenceiek cselszövéseiről, amelynek az a célja, hogy a keleti kereskedelem folytatásához szükséges legkedvezőbb határvonal elérést biztosítsák a saját maguk számára.¹⁶⁸

Marsigli gróf, törökökről szóló főművében, a következőképpen vélekedik a törökkel való békekötésről: „*Igen fáradságos vállalkozás rászorítani őket arra,*

¹⁶⁵ Gebei, 1999.24.

¹⁶⁶ Oborni, 2000. 233. és Ágoston, 1997. 83-99.

¹⁶⁷ *Copie di lettere dell'Anno 1698 scritte dal Co: Marsigli dal Congresso di Carlowitz al Co: Kinski*, BUB Mss Mars. 58. cc. 301-371.

¹⁶⁸ Sarlai, 2007. 154-156.

*hogy a többi állam beleegyezésével aláírjanak egy olyan békeokmányt, amely minden kétséget kizáróan szerencsétlenségüket szentesíti. Ez mindig kemény küzdelem lesz, hiszen náluk ez korábban nem volt szokásban, legelső alkalommal a karlócai békénél fordult elő. ...És minthogy mindig vannak olyan dolgok, amit a béke megkötése után teljesíteni kellene, így a határok meghúzásának kérdése, a különböző erődítmények cseréje, illetve lerombolása során a törökök arra törekednek, hogy ne legyen sohasem semmi nyíltan kimondva, hanem mindig találhassanak ürügyet arra, hogy a nekik alkalmas időben ismét háborút indíthassanak.”*¹⁶⁹

A császáriak után a tárgyalóasztalnál, az előzetes megállapodással ellentétben, a velenceiek következtek.¹⁷⁰ A Velence változatlanul fennálló nagyhatalmi igényei és megfogyatkozott ereje közti feszültség a béketárgyalások során is világosan megmutatkozott. A békemű itt már-már megfenekleni látszott, mivel Ruzzini a törökök számára elfogadhatatlan követelésekkel állt elő az uti possidetis alapján.¹⁷¹

Elsőként az általuk Moreának nevezett Peloponnészoszi-félsziget problémája merült fel. A velenceiek az egészet maguknak követelték, hozzátéve, hogy szeretnének őrseget is tartani ott. A *reis efendi* azonban, aki a Portának akarta juttatni ezt a területet, nem volt hajlandó elismerni, hogy a velenceiek által megjelölt hegyeknél, a Korinthoszi-csatorna mentén lennének ennek az országnak a határai, és ennél fogva megtagadta Ruzziniéknak az őrsegállításra vonatkozó kívánságát is.¹⁷²

A következő vitapontot Santa Maura szigete jelentette, ahol ismét a tényleges birtoklás kérdése került előtérbe. Végezetül a török–velencei tárgyalások ezen első szakaszában három erődítés: Lepanto, Preveza és a Dardanellák átadásáról, illetve lerombolásáról folyt a vita, melyeket a törökök egyoldalúan maguknak követeltek. Ruzzini – tapasztalt diplomata lévén – minden

¹⁶⁹ Marsigli, 1732. 38.

¹⁷⁰ Ezt beszámolóírónk azzal magyarázza, hogy egyrészt a lengyel követ éppen Péterváradon tartózkodott, mikor a császáriak befejezték a tárgyalásokat, másrészt pedig mivel csak a császáriak és a velenceiek írták alá az előzetes megállapodásokat, ezért őket előrevették. Scrittura, 1699.f. 145v.

¹⁷¹ Mivel a velenceiek elfoglalták a Peloponnészosz-félszigetet, a Dardanellák vidékét és még számos görög szigetet, Isztambul közelébe jutottak, túl veszélyessé váltak a birodalom számára. Ezt a tényt Ruzzini úgy interpretálja, hogy rosszakaratuk, ellenségességük és fondorlatos természetük miatt – a felmerült nehézségek során – a törökök nem voltak meggyőzhetőek. Ruzzini, 1699.f.9.

¹⁷² Scrittura, 1699. ff.146v.-147.

ügyességét, nyájasságát és az ajándékok meggyőző erejét bevetve megpróbálta megtudni, hol, milyen pontokon lehet valamely kompenzáció fejében egyezkedni a törökökkel. Ennek érdekében igyekezett megtudni Maurocordatoék elképzeléseit az összes többi határra és az egyéb fejezetekre vonatkozóan.¹⁷³ A törökök azonban a peloponnészoszi és a szárazföldi (*terraferma*) ügyek elrendezése előtt semmiféle megnyilatkozásra nem voltak hajlandók Dalmácia ügyében. Maurocordato pedig, az erődítések lerombolásának török követeléséről szólva, nevetve és viccelődve, de mindeközben igen komolyan azt is hozzátette, hogy a béke fejében a Portának is juttatni kell valamit a szultán barátságának megőrzése érdekében, és kellő tiszteletet kell iránta tanúsítani.¹⁷⁴ Ezek után Ruzzini, nem mervén magára vállalni ilyen súlyos döntéseknek, jelentős változtatásoknak a felelősségét, kénytelen volt jelentéseket küldeni a velencei Szenátushoz, kikérve a köztársaság vezetőinek véleményét.¹⁷⁵ Míg a futárposta érkezésére várt, Ruzzini megpróbálta felvázolni a közvetítőknek és szövetségeseinek, főleg a császáriaknak a fennálló helyzetet. Ez utóbbiak ugyanis, miután ők már befejezték tárgyalásaikat, tiltakoztak a futárküldés miatt, és kijelentették, hogy decemberben meg kell kötni a békét vagy fel kell oszlatni a kongresszust.

Mivel az oszmán-velencei tárgyalások ekkor holtpontra jutottak, a lengyelek, majd az oroszok követei következtek.¹⁷⁶ Miután e két szövetséges ügye elrendeződött, visszatért a tárgyalóasztalhoz Velence követe, hogy a függőben maradt kérdésekben újra megpróbáljanak megegyezésre jutni. Mint láthattuk, Ruzzininak és a portai követeknek már a levantei területek tárgyalásánál sem sikerült megegyezésre jutniuk és ugyanígy megfeneklettek a tárgyalások a soron következő, Dalmácia sorsáról szóló összejöveteleken is. Itt a törökök Albániát le kívánták választani Dalmáciáról úgy, hogy ez utóbbi csak a Narenta¹⁷⁷ folyóig

¹⁷³ Ruzzini, 1699. f.8v.

¹⁷⁴ Maurocordato ezen kijelentése lényegében a követeléseik teljesítését jelentette. Scrittura, 1699. f.148.

¹⁷⁵ A Velencébe küldött gyorsfutárok elengedhetetlenek voltak, mert Ruzzini csak ezeken keresztül kaphatott útbaigazítást és jóváhagyást az adott esetben felmerült problémákkal kapcsolatban, viszont a várakozással rengeteg időt elvesztek.

¹⁷⁶ Az oroszok és a lengyelek tárgyalásai annyiban alakultak az előre eltervezettől eltérően, amennyiben megállapodásaikban nem *az uti possidetis* alapelv, hanem a *quid pro quo* cserealap elve érvényesült. Ezen felül az az elv is meghiúsult, miszerint a szövetségeseeknek együtt kell megkötniük a békét, mivel az oroszok, mint látni fogjuk, csak fegyverszünetet voltak hajlandók aláírni a törökkel.

¹⁷⁷ A folyó ma Horvátországban található.

húzódjon. Két szerződéspontot vázoltak fel: az első alapján, mely teljesen általánosságban, és nem véletlenül homályosan lett megfogalmazva, mindent a kommisszáriusok döntésére bíznának; a második pedig nagyfokú védelmet nyújtana a raguzaiaknak, azáltal, hogy körzetüknek összeköttetést biztosítana az oszmánokkal. Ruzzini azonban a maga részéről ragaszkodott ahhoz, hogy legalább a számukra legfontosabb területekről még ott helyben állapotodjanak meg, és hogy azokat ne tegyék ki a kommisszáriusok bizonytalan kimenetelű vitáinak.¹⁷⁸

Miután a törökök nem voltak hajlandók belemenni a velencei megbízott javaslataiba, Ruzzini kénytelen volt újabb leveleket, sürgönyöket küldeni a Szenátushoz, mivel nem akarta vállalni a saját döntése nyomán keletkező esetleges engedetlenség vádját.¹⁷⁹ A velenceiek a levélváltások közötti szünetekben császári szövetségesük támogatását kérték és nemcsak Ruzzini győzködte állandóan vonakodó szövetségeseit a maga igazáról, hanem a Signoria aktuális bécsi követe is hathatós propagandát fejtett ki a császári udvarban annak érdekében, hogy a békét együtt kössék meg, ne hagyják magára a súlyos problémákkal küszködő Velencét. A táborba visszatérő Marsigli gróf híreket hozott a császár támogatásáról, ám ennek nem sok hatása volt a békekonferencián,¹⁸⁰ mert Lipót képviselői és a mediátorok számára fontosabb volt a béke mielőbbi megkötése, mint tengeri szövetségesük érdekeinek védelme. A császáriak sietségét és annak okát a törökök is jól tudták. Erre támaszkodva hangoztatták, hogy ők is mielőbb meg akarják kötni a békét,¹⁸¹ hogy ily módon csikarjanak ki előnyöket a maguk számára az érdekeiket leginkább sértő Signoriától.¹⁸² A törökök taktikája nem volt elhibázott, mert nemcsak ők, de a szövetségesek is erőteljesen hangoztatták, hogy mihamarabb be kívánják végezni a békét. Hogy véget vessenek a huzavonának, többször szabtak meg határidőt a velenceieknek, amin belül meg kellett volna egyezniük.

¹⁷⁸ Ruzzini, 1699. ff. 11v.-13. A konferencia ezen állásánál azonban a követnek újabb nehézsége támadt, hiszen a törökök azt állították, hogy nem ismerik a hegyeket, amelyek mentén a lovag a határokat ki szeretne volna jelölni, így végül erődítések szerint határozták meg ezeket.

¹⁷⁹ Scrittura, 1699. f.150.

¹⁸⁰ Scrittura, 1699. f.149v.

¹⁸¹ "*Vedendo i Turchi il vantagio, se ne servivano, et incalzavano le premure. Conservavano le difficoltà, ne davano mai segni di rallentarle.*" Ruzzini, 1699. f.15.

¹⁸² "*Mindenesetre kézenfekvő volt, hogy a törökök előtt nyitva állt az út, hogy megossza a szövetségeseiket a konklúzió tekintetében,...* (Scrittura, 1699. f.149v.) mert tudhatták, hogy a velenceiek nem képesek megállni a császár támogatása nélkül és így végül komoly engedményekre kényszerülnek majd.

A velenceiek azonban erősen ragaszkodtak ahhoz, főleg Dalmácia esetében, hogy a határt egy egyenes, töretlen vonalban, magyarán a ragúzaiak kárára húzzák meg.¹⁸³ Törekvéseiket azonban nemhogy a törökök, de még a császáriak sem támogatták, miután Ragusa már korábban a Habsburgok védelme alá helyezte magát.¹⁸⁴ A császáriak és a Signoria követe közt, annak ellenére, hogy a nyomaték kedvéért többször együtt tárgyaltak a törökökkel,¹⁸⁵ egyébként is egyre nőtt a feszültség: egyrészt Ragusa,¹⁸⁶ másrészt bizonyos rosszindulatú híresztelések miatt, miszerint Velence készakarva nem akarná megkötni a békét, csakhogy ezzel a franciáknak kedvezzen. Ilyen körülmények között kellett Ruzzininak megértetni szövetségeseivel, hogy nem ők, hanem maguk a törökök voltak a huzavona és a késedelem okai, mert a Szenátus által elfogadott és sérthetetlennek vélt alapelveket is megváltoztatták, és ezért a velenceiek ellenállása nemcsak jogos volt, hanem szükséges is.¹⁸⁷

A fent vázolt nehézségek közepette folytak tovább a levantei és dalmácia területekről szóló tárgyalások, hol a császári követekkel, hol azok nélkül. Így ment ez egészen január második feléig, amikor a szokásos vizitek alkalmával nemcsak a császáriak, hanem a már régóta hazakíváncozó lengyel követ is még utolsó lehetőségként néhány nap haladékot adott a velenceieknek (1699. január 21-én), és biztosította a tengeri köztársaságot arról, hogy nélkülük nem fog béke születni, nyomatékosan megkérve azonban őket, hogy a béke érdekében, mely minden másnál fontosabb, legyenek immáron engedékenyebbek és tegyenek eleget a törökök követeléseinek.

A velenceiek még be sem fejezték alkudozásaikat, mikor az orosz követ, mint látni fogjuk, január 24-én a lehető legnagyobb pompával felvonult és aláírta a maga két évre szóló fegyverszünetét a törökkel. A következő napon a császár követei hiába győzködtek és fenyegették Ruzzinit, hogy aláírják nélküle a békét, ő nem merte felvállalni a döntést, várta a Szenátus határozatait a vitás kérdésekben.

¹⁸³ Scrittura, 1699. f.154.

¹⁸⁴ A protektorátusról a szerződést (1684. augusztus 20.) ld: DIPLOMATARIUM 686-691.

¹⁸⁵ Például január 18-án és 23-án, de ezeken a sokszor maratoni hosszúságú tárgyalásokon sem sikerült eredményeket elérni, annak ellenére, hogy Ruzzini lovag az erőteljesebb meggyőzés kedvéért január 19-én értékes ajándékokat küldött Maurocordatonak, amiket ő udvarias szavakkal, és pár nap múlva néhány csomag kávéval viszonzott.

¹⁸⁶ A Velencei Köztársaság és Ragusa viszonyáról ld: *Ragusa*, 1990. és Djucsev, 1937.

¹⁸⁷ Scrittura, 1699. f.152v.

Így azután január 26. napjának reggelén az orosz és a velencei követ nélkül voltak kénytelenek a császári követek, a lengyelek társaságában a legnagyobb pompával a konferencia színhelyére vonulni. Amikor mindannyian összegyűltek, körülbelül egy órára bezárkóztak és a még elintézendő dolgokról, vagyis legfőképp a velenceiek ügyéről tárgyaltak. Ruzzininek nem maradt más választása, minthogy belemenjen abba, hogy a császári és a lengyel meghatalmazottak állapodjanak meg a törökkel a köztársaságot illető békefeltételekben. Ennek értelmében ők írták alá helyette a békeokmányt, olyan megkötéssel, hogy azt vagy változtatás nélkül elfogadják, vagy még további hat hónapig alkalmuk nyílik az egyezkedésre Bécsben. Ha azonban ezen újabb tárgyalások keretében sem sikerülne megegyezni, a Velencei Köztársasának magának kell gondoskodnia érdekeiről.¹⁸⁸

Harmadikként, az előzetes megállapodások értelmében, a lengyelek következtek a tárgyalóasztalnál. A Rzeczpospolita a nemzetközi összefogással megvalósítandó törökellenes háború jogi háttérét képező, I. Lipót és III. Sobieski János lengyel király 1683. március 31-én ellenjegyzett szerződése alapján vett részt a harcokban, majd a tárgyalásokon. A lengyelek gyenge pozícióit (amit katonai sikertelenségük és megrendült bel- és külpolitikai helyzetük okozott) azonban jól mutatják, hogy a császáriak nyomására Stanisław Małachowski gróf két tárgyalás alkalmával (az első november 16-án, a második nyilvános ülés majdnem egy egész hónappal később, december 12-én zajlott) megegyezett a törökökkel. Mivel már az előzetes megállapodások arról szóltak, hogy az oszmánok lerombolják Kamenyecet és cserébe a lengyelek kiűrik Moldvát, hiába volt Stanisław Małachowskié 18 tételből álló és királyi instrukciókat tartalmazó leirata, három lépcsős tárgyalási feltételrendszerének végül még a minimális célkitűzést sem sikerült elérnie: Kamenyecet (és vele a teljesen lepusztult Podóliát) megkapta ugyan, de kiűrtve, a Moldva északi részének (Csernovci, Suceava, Hotin, Szoroka és környéke) anektálására vonatkozó követelését azonban a törökök félresöpörték. A tatárokkal kapcsolatban pedig, aki a 17. században erős oszmán befolyás alatt éltek, de akiknek köztudottan a rabszerzés,

¹⁸⁸

A megállapodás végül Moreát Velencének juttatta, Lepantót és az égei-tengeri szigeteket azonban a szultánnak, kijelölte továbbá a dalmáciai határ vonalat is, gondoskodva a kijáratról Ragusa számára. Jászay, 2000, 318.

rabkereskedelem volt a megélhetésük alapja,¹⁸⁹ az orosz követ szerint a lengyelek „beérték üres ígérettel.”¹⁹⁰ A békeszerződés 6. pontja, amely erre a kérdésre vonatkozik, valóban nem tartalmaz szankciókat: „... a Bug menti és egyéb területeken élő tatárok ... lakjanak a saját szülőföldjükön, s ott éljenek békességben, és a későbbiekben semmiféle támadást ne indítsanak.”¹⁹¹

A törökök negyedik tárgyalópartnere I. Péter orosz cár megbízottja volt. Az oroszok bevonása a törökellenes harcokba már a Szent Liga megkötésekor komolyan felmerült, de ennek legfőbb akadálya az orosz-lengyel feszültség volt, amelyet 1686-ban egy, a lengyelek számára rendkívül kedvezőtlen „örökbéke” aláírásával hátrítottak el. Az oroszok harci sikerei a Don és a Dnyeper mentén (Azov, Kazikermen, Tavany elfoglalása) elég látványosak voltak ahhoz, hogy a cár feljogosítva érezte magát arra, hogy csatlakozott ország státuszából a vezető európai hatalmak közé lépjen elő. Az 1698 elején a törökökkel elfogadtatott „ki mit birtokol” alapelve, a lengyelekéhez hasonlóan, Oroszország érdekeivel is ellentétes volt. I. Péter cár ezért személyesen ment Bécsbe Kinskyvel tárgyalni, hogy számon kérje rajta az 1697 februárjában kötött, a Szent Liga katonai szövetségéhez való csatlakozást megerősítő szerződést, melyet a többfrontos törökellenes háború folytatására írtak alá, s a békekötés ennek ellentmondott. A bécsi udvar eltökélt békeszándékát a cár nem tudta megváltoztatni, de ígéretet kapott rá, hogy a tárgyalásokon támogatni fogják Oroszországot Kercs megszerzésében, és a már meghódított területek megtartásában.¹⁹² A karlócai békekonferencián Voznyicin,¹⁹³ Péter cár képviselője, – mivel uralkodója nem mondott le végleg az 1697-es támadó szövetség életben tartásáról – minden, a tárgyalásokat késleltető, nehezítő körülményt megragadott, hogy a békekötést megakadályozza, vagy fegyverszünetre változtassa. Régi ismerősével, Maurocordatoval még a tárgyalások megkezdése előtt titokban felvette a kapcsolatot, és különbéke, vagy egy gyors fegyverszünet javaslatával állt elő, ami közben a törökök megtámadhatnák a franciák által is fenyegetett

¹⁸⁹ A krími tatárok rabszerzéséről és annak gazdasági jelentőségéről l. Ivanics, 2007. 1485-1488.

¹⁹⁰ A lengyel követ poznanai vajdának nem bocsátották meg az örökbékét, főleg azért mert a tatárok februárban és márciusban is betörték Pokutjéba és több ezer embert hurcoltak rabságba. Gebei, 1999. 25.

¹⁹¹ Szita, 1999. 232.

¹⁹² Gebei, 1999. 10-12.

¹⁹³ Voznyicin követi tevékenységéről és a karlócai béketárgyalásokról írott 12 jelentése (1698 október 15 és 1699 január 6 között) l. Gebei, 1999. 17.

„szövetségeseket” és visszanyerhetnék elvesztett területeiket. A török főtölmács azonban, aki bevonta társát, Rami Mehmedet is, kereken visszautasította az orosz ajánlatot, mondván, hogy „az Ottomán Porta az adott szavát megtartja.”

A tárgyalások tehát a nyilvánosság előtt folytatódtak, ahol az orosz követ az előnytelen, utolsó tárgyalópartner pozícióba került, de kénytelen volt elfogadnia közös akaratot. 10 pontos előterjesztése benyújtása után (1698. október 13-án)¹⁹⁴ Voznyicin és a török fél a Porta és a Krím kapcsolatairól és Kercs erődítményeiről (melyet a törökök semmiképpen sem akartak átengedni) szóló tárgyalásai megrekedtek, s a közvetítők érvei (miszerint ha a többiek megkötik a békét a törökkel, akkor az oroszok egyedül maradnak a törökellenes harcban) sem segítettek. De cári utasítás hiányában Voznyicin sem mondhatott le a dnyeperi várakról. Öttingen, a császári követ azonban szintén nem engedhetett, s miután a törököktől sem sikerült további engedményeket kicsikarni s nem akarta a cárt az Oszmán Birodalom ellen egyedül katonai készenlétben tartani.

Ezért a „szövetségesek” előtt két nappal, január 24-én hatalmas, hivalkodó pompával megrendezett ünnepség keretében aláírták a két évre szóló fegyverszünetet. Voznyicin a dokumentum megszövegezésénél nagyon ügyelt arra, hogy ne kerüljenek bele olyan pontok – például a várak, erődítések építésre, illetve javítására vonatkozó tilalmak, vagy a krími tatár kánnal kapcsolatos kitételek – melyek sérthetik országa érdekeit. És ahogy – egyet nem értését és sértődöttségét kifejezendő – nem hívta meg a Szent Liga képviselőit a január 24-ei diplomáciai eseményre, ugyanúgy a császáriak és a lengyelek két nappal későbbi békekötési ceremóniáján sem jelent meg.¹⁹⁵ Az oszmánok és az oroszok végül 1700. július 13-án kötötték meg, a mindkét fél részéről komoly kompromisszumok árán elkészített konstaninápolyi békét, amelyet azonban a gyakorlatban egyikük sem tekintett másnak, mint ideiglenes fegyvernyugvásnak.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Gebei, 1999. 19.

¹⁹⁵ Gebei, 1999. 26-27.

¹⁹⁶ Ezt a kortárs török krónikáiról így kommentálja: „*Moskov çarı tarafından olan elçilerinde ruhsat-ı kamile olmaduğundan ma'ada, tul ü diraz mükalemeye muhtac olup, vakit ise teng olmağla, inşa'allah kendüiler ile mevadd-ı akd-i sulh Astane'de söyleşilüp, bir surete ifrağ olunmak üzere üç sene mutaraha-i ceng şartıyla tarafeynden temessükleşildi. Ba'dehu elçileri Astane-i devlet-aşitaneye gelüp, anlar ile dahi 'akd-i sulh itmam ve ahid-nameler virildüğü inşa'allahü te'ala mahallinde zikr olunur.*” In Zübde-i Vekayiat, 672.

Az utolsó hivatalos összejövetel után, melyen, a Habsburgok és a lengyelekkel egyeztetett béke került terítékre, a tárgyalás után kinyitották a kapukat és az angol mediátor latin nyelven felolvasta a békepontokat. Ezután kiküldtek mindenkit, és ismét bezárták a kapukat. Mindkét oldalról egyeztették a fordításokat, aláírták és pecséttel látták el a békeokmányokat. Ekkor újra kinyitották a kapukat, mindenki beléphetett, és a követek átadták egymásnak a már aláírt béke szövegét, a szövetségesek a latin nyelvű változatot adva a törököknek, míg az oszmánok a török nyelvűt nyújtották át a keresztényeknek. Ezzel a huszonöt évre szóló béke megkötött. Ezek után köszöntötték és megölelték egymást, majd csapataikat értesítve hatalmas zaj, ágyúlövések, üdvívalgás stb. közepette ünnepelték a béke megszületését. A béke aláírása után még közel egy hétig folytak a különböző lakomák, látogatások, ajándékozással egybekötött búcsúzkodások.¹⁹⁷

Összefoglalva megállapíthatjuk tehát a békekonferenciáról, hogy mivel Anglia, a németalföldi államok és Franciaország saját érdekeiknek megfelelően igyekeztek megakadályozni, hogy a bécsi kormányzat és szövetségeseik a lehető legteljesebb mértékben kihasználják az oszmánok felett aratott győzelmeiket, az angol és holland isztambuli követek bölcs tanácsainak és ügyes diplomáciai akcióinak köszönhetően a törököknek sokkal kedvezőbb feltételekkel sikerült megkötni a békét, mintha segítség nélkül, csak a saját erejére támaszkodva kellett volna lefolytatnia a béketárgyalásokat.¹⁹⁸ A karlócai béke egyik jellegzetessége, nevezetesen az, hogy a két közvetítő állam képviselői mellett – akiknek határozott érdekei voltak a francia-Habsburg egyensúlypolitika fenntartásában – az Oszmán Birodalom küldötteivel szemben négy keresztény ország követe vett részt benne, akiknek egymással is szembeütköző, hatalmi kérdéseket érintő konfliktusaik voltak (itt elsősorban a Habsburg-velencei és az orosz-lengyel feszültségekre gondolunk, de a Habsburg-orosz viszony sem volt zökkenőmentes). Mindez nagymértékben veszélyeztették a békemű létrejöttét, s az tulajdonképpen a Habsburgok és az oszmánok állhatatos békeszándékának köszönhetően jött végül létre. Az angol követ erről így nyilatkozott a béke sikeres megkötése után készült jelentésében: „*This Express is dispatches to give His Majesty the news of the conclusion of the*

¹⁹⁷ Scrittura, 1699., f.166.

¹⁹⁸ Lewis, 1999. 76.

*treaties of Peace which have been debated here above 3 month, with danger of breaking off several times ...*¹⁹⁹

A karlócai béke megkötésének történelmi jelentőségét számunkra, magyarok számára pedig egyértelműen az a Tóth István György által a béke 300. évfordulójára rendezett párizsi konferencia ismertetőjében elhangzott állítás adja, miszerint a békeszerződés „a 17. századi Európa egyik legfontosabb okmánya volt, Magyarország számára pedig egészen 1920-ig, a trianoni békeszerződésig nem volt ennél fontosabb békeokmány.”²⁰⁰

¹⁹⁹ Paget jelentését idézi: Setton, 1991. 404.

²⁰⁰ Tóth, 1999. 53.

2. 2. 2. 3. A béke ratifikálása

A karlócai béketárgyalás során, mint láthattuk, az oszmán vezetőknek komoly ideológia és praktikus problémákkal kellett szembenézniük. Az elvi kiindulópontot a korabeli nemzetközi jog két alapvető szabálya, vagyis a politikai határvonal elfogadása és a szuverén államok területi sérthetlensége alkotta. Ezek az alapelvek nagymértékben védték ugyan a védekezésre képtelen Oszmán Birodalmat ambiciózus szomszédaitól, de egyben hagyományos államelméletük, miszerint a muszlimok állandó kötelezettsége a hitetlenekkel vívott harc – amit eddig a nyílt határokkal kényelmesen fenn tudtak tartani – illetve a szultán által egyszer megszerzett terület birtokának kérdésében²⁰¹ kénytelenek voltak engedni.

A békekonferencia bezárása után a szövegek ratifikálása és a határfelmérések hosszadalmas és nehéz feladata következett. A velencei diplomácia meg nem szűnő levélváltások közepette tovább dolgozott és végül belenyugodtak a béke fentiekben említett feltételeinek az elfogadásába: a dózse 1699. február 7-én ratifikálta az egyezményt. Nem sokkal ezután Konstantinápolyba küldött rendkívüli követének pedig sikerült további részletekben, köztük a velenceiek szabad közlekedésében és kereskedelmében megállapodásra jutnia.²⁰² A karlócai békeszerződés aláírása után, 1699. szeptember 10-én (*15. rebi 'ül-evvel 1111*) az Isztambulba érkező osztrák, lengyel, velencei és orosz követek fogadására, az immár két hadjáratot időszerűvé tevő Edirnében időző Musztafa szultán Isztambulba ment, majd az esemény megtörténte után ismét visszatért Edirnébe.²⁰³

A karlócai békét kommentáló hivatalos török történetíró Naima (1665–1716), – mivel támogatóját, az albán származású Amcazade-Hüseyn pasa nagyvezírt (1697. szeptember 18.- 1702. szeptember 4.) kellett felmentenie e nagy területi veszteséggel járó béke megkötésének felelőssége alól – 3 érvet hoz fel a béke súlyosságának enyhítésére. Egyrészt már korábban is létezett a keresztényekkel kötött kedvezőtlen béke, másrészt (visszatérve a hagyományos oszmán politikai terminológiához) ezt csak az ellenségeskedés időleges felfüggesztésének tekinti, ami szóhasználatában is megmutatkozik, mivel nem a

²⁰¹ Az oszmán jogfölfogás szerint ugyanis az a terület, ahol egyszer oszmán uralkodó birtokjogot szerzett, mindörökké hozzá tartozott.

²⁰² Jászay, 2000. 318.

²⁰³ Danişmend, 1950., 485.

mások által hangoztatott *sulh-u-salah* kifejezéseket, hanem a fegyverszünettel egyenértékű *muhadene* szót írja, s végezetül megnyugtatja olvasóját a muszlimok végül mindig győzedelmeskedtek és visszaszerezték az elvesztett területeket.²⁰⁴

Mindennek ellenére a szultán ratifikálta a szerződéseket, az oszmánok tehát elfogadták a Szent Liga államai által diktált feltételeket és az oszmán kormányzat minden szintjén haladéktalanul intézkedtek a béke betartatásáról és gyakorlati végrehajtásáról, vagyis a török kommisszáriusok kinevezéséről és munkájuk háttérének biztosításáról. Az isztambuli udvar tehát mindent megtett annak érdekében, hogy betartassa a békét és kialakítsa az együttélés új formáit, még ha ez egyes területeken komoly ellenállásba ütközött is.²⁰⁵

Ezen fejezet összefoglalásaképpen érdemes megemlítenünk, hogy, mint láthattuk, az oszmánok, hatalmuk gyengülésével mindinkább kénytelenek voltak elfogadni a keresztények által diktált feltételeket, ráadásul más keresztény hatalmak közvetítését is elfogadták, melyekkel nem harcoltak, de akiknek fontos kereskedelmi érdekeltségeik voltak, s ezért alapvető fontosságúnak tartották az európai politikai egyensúly fenntartását, mint Anglia és Hollandia.²⁰⁶ Ez a tény, a német történész Ekkehard Eickhoff szerint azt jelentette, hogy „*a karlócai béke jelképesen előre vetítette az Oszmán Birodalom jövőjét, amikor – az összes korábbi béketárgyalásokkal ellentétben – nem a padisah által a keresztény ellenfelekre kényszerített diktátum volt, melynek paramétereit is Isztambulban döntötték el, hanem a felek egyenrangú partnereként tárgyaltak egymással. Ezt az is mutatja, hogy a tárgyalóbizottságok tagjai egymással szemben ültek egy helységben, ahová egyszerre léptek be, mindenféle protokolláris hierarchia nélkül.*”²⁰⁷

A karlócai béke másik – dolgozatunk szempontjából még jelentősebb – újdonsága abban keresendő, amit a korabeli oszmán politikai viszonyok alapján a békét vizsgáló kutató *Rifaat Abou-el-Haj* a következőképpen fogalmaz meg egy, a kérdést tárgyaló alapvető cikkében: „*az európai oszmán határ formális lezárása.*”²⁰⁸ Valóban, mint az előző fejezetben láthattuk, a korábbi Habsburg–

²⁰⁴ Naima, I. 12-44., Rifaat, 1969. 468.

²⁰⁵ Például a lengyel-osztrák határon, ahol a nogaj-tatárokkal gyűlt meg a bajuk, akik a krími tatárokkal összefogva kivonták magukat az oszmán fennhatóság alól arra hivatkozva, hogy azok nem védtek meg az iszlám határait. Részletesen I. Rifaat, 1969. 471–475.

²⁰⁶ Slot, 1983. 16-28. és Slotmann, 1997. 11-195.

²⁰⁷ Eickhoff, Ekkehard, 1988. 457.

²⁰⁸ Rifaat, 1969.

török békék nem szóltak másról, mint az ellenségeskedés időleges felfüggesztéséről, melynek során a bizonytalan katonai zónákkal körbevont határsáv remek lehetőséget és ürügyet biztosított egy újabb konfrontációhoz. A karlócai béke legfőbb vonása éppen abban áll, hogy már a békeszövegben nagy vonalakban kijelölnek egy határvonalat a felek közt (1-5. cikkely, illetve a Velencei Köztársasággal kötött szerződésben 1-10.cikkely), sőt a tárgyaló felek kikötötték, hogy a határszakaszok kijelölésére mindkét részről megbízottakat kell kiállítani, akik konkrét határjelekkel kijelölik az állandó politikai határvonalat (Habsburg békeszöveg 18. cikkely, Velencei 11.cikkely).²⁰⁹ A karlócai béke harmadik új vonása abban állt, hogy ezekkel a gyakorlati pontokkal párhuzamosan a törökök hajlandók voltak elfogadni a területi integritás koncepcióját: „... a mindkét részről véglegesítendő határjelzéseket mindkét fél kegyeletesen és ünnepélyesen vigyázza oly módon, hogy semmiféle címen vagy ürüggyel ne lehessen azokat kiterjeszteni, áthelyezni vagy megváltoztatni. Egyik szerződő félnek se lehessen a másik fél területére az egyszer megállapított határjelzéseken vagy határvonalakon túl bármilyen jogi vagy hatalmi igényt támasztani, azt gyakorolni, vagy a másik fél alattvalóit rákényszeríteni akár meghódolásra, valamilyen adó fizetésére,vagy ilyenféle zaklatásra...”²¹⁰ s ez egy újfajta politikai kapcsolatrendszer alapját teremtette az oszmánok számára, s mivel diplomáciai eszközökkel alapjaiban meghatározták, majd – mint látni fogjuk – fizikai eszközökkel a gyakorlatban kijelölték a két birodalmat elválasztó határvonalat, az alapvetően katonai területnek számító határzónában is a korábbi időszakhoz képest békességet, nyugalmat és valamiféle szabályozottságot, biztonságot hozott.

A karlócai békét követően pedig, a 18. század folyamán, megélnékvált az oszmánok európai diplomáciai küldetéseinek száma és megváltozott a hangvétele is: érdeklődést, sőt néha kifejezetten csodálatot mutatnak a keresztény udvarokban történetek iránt, gyakran olyan mértékig, hogy némely európai szokás bevezetését még az Oszmán Birodalomban is üdvösnek tartanák. A század végén aztán III. Szelim szultán (1789-1807) számos európai fővárosban állandó követségeket hozott létre, magáévá téve azt az iszlámtól teljesen idegen,²¹¹ európai szokást,

²⁰⁹ Szita, 1999. Habsburg: 222, Velencei: 242.

²¹⁰ Szita, 1999. 217.

²¹¹ Az iszlám világban évszázadok óta szokásban volt, hogy csak akkor küldtek követeket egy

hogy a diplomáciai érintkezést állandó jelenléttel oldják meg. Ez újabb fontos lépést jelentett az Oszmán Birodalomnak az európai politikai rendszerbe való betagozásában.²¹²

adott helyre, ha valami fontos mondandójuk volt, s a misszió végeztével azonnal vissza is hívták őket, nem időzhettek a birodalmon kívüli területen.

²¹² Lewis, 1999. 77

2. 2. 3. A HABSBERG-TÖRÖK BÉKESZERZŐDÉSNEK A KÉT BIRODALOM KÖZTI HATÁRRA VONATKOZÓ PONTJAI

Miután témánk szempontjából a Karlócán megkötött békeszerződés legfontosabb pontjai azok, melyek a Habsburg és az Oszmán birodalom közötti határt, valamint a későbbi határkijelölést meghatározzák, érdemes felidézni e cikkelyek tartalmát.²¹³

1.cikkely

Erdély a császáré: Podóliától Havasalföldig a hegláncokkal együtt, melyek a háború előtti régi határvonalat alkották. Havasalföldtől a Maros folyóig szintén a hegláncokkal rögzítsék a régi határvonalat.

2.cikkely

A Temesvár alá rendelt tartomány a szultáné. Erdély felőli határait Havasalföldtől a Marosig a fent említett régi erdélyi határok alkossák, majd a Maros a határ egészen a Tiszáig, majd lefelé a Tisza mentén egészen a Dunáig menjen a határvonal. (a császáriak lerombolva adják át a területet és nem szabad a folyók mentén erődítményként használható helyet építeni). A folyókon található szigetek a császár birtokában vannak, s abban is maradnak.

3.cikkely

Bácska és a Duna-Tisza köze a császáré és övé is marad. Titelt ne erősítsék meg jobban.

4.cikkely

A Titellel szemben fekvő Tisza parttól a Duna-Tisza összefolyásáig, majd onnan a Dunáig egyenes vonalat kell húzni s azt folytatni Moravicától a Bosut folyóig, ahol az a Szávába ömlik. Az így mesterségesen kettévágott Szerémség Belgrád felé eső része a szultáné, a másik a császáré. Moravica erődjét le kell rombolni, s a határvonal mentén nyílt falvakat kell létesíteni.

5.cikkely

A Száván a Bosut folyó torkolatától az Una folyó torkolatáig a császár felé eső oldal a császáré, másik a szultáné. A határvonalat alkotó Száva és szigetei közösek. A szultán területének nyugati határvonala az Una folyó, az azon belül a Boszna felé eső helységek (Novi, Dubica, Jaszenovac, Doboï, Brod és minden hasonló helység a zónában) kiürítve kerüljenek átadásra. Kostajnica és a Szávára

²¹³ Szita, 1999. 214-222.

néző Novi alatti szigetek, valamint az Una túlsó partja a császár birtokában maradjanak. Azokon az Unán túli, a Szávától messzebb eső területeken, ahol mindkét félnek vannak birtokai és erődítményei, egyelőre maradjanak azokkal a földekkel együtt, melyek a háború előtt hozzájuk tartoztak, az éppen birtoklónak a tulajdonában, azzal a feltétellel, hogy itt, a horvátországi részen a mindkét fél által kiküldött megbízottak választják el egyenként az egyes járásokat és kerületeket, részletesen megvonván, és jól látható jelekkel megjelölve az új határvonalat, amit szigorúan be kell tartatni. A török kézre kerülő Brodot le kell rombolni, s kereskedőváros lehet, de erődítmény nem.

6. cikkely

A határkijelölő biztosok által elhelyezett határjeleket mindkét félnek kölcsönösen tiszteletben kell tartania, s azokat semmiféle ürüggyel vagy jogcímen áthelyezni, vagy eltüntetni nem szabad. A határvonalon túl a másik fél területén semmiféle hatalmi vagy jogi igényt (meghódoltatást, adófizetést stb.) támasztani szigorúan tilos.

18. cikkely

A békeszerződés csak akkor emelkedik jogerőre, ha annak a határ kijelölésére és az erődök kiürítése, illetve leromolása, vagyis a békepontok gyakorlati végrehajtása megtörténik. Ennek érdekében mind török, mind császári részről nevezzenek ki a határvonal elkülönítését, a határjelek elhelyezését elvégző megbízottakat, akik 1699. március 22-én, egy adott helyen gyülekezzenek össze és mindkét fél határvidéki kormányzóinak beleegyezésével, békés kíséretükkel, két hónap, vagy még rövidebb idő alatt, hajtsák végre a békepontokban előírt határvonal elhelyezését, a birodalmak területének szétválasztását. A határjelek letételét minden határszakaszon rögtön kövessék a kivonulások és erődrombolások.

3. A HATÁRKIJELÖLÉS

3. 1. Az emberi tényezők

3. 1. 1. A CSÁSZÁRI MEGBÍZOTT: LUIGI FERDINANDO MARSIGLI

3. 1. 1. 1. Luigi Ferdinando Marsigli életútja a karlócai békéig

A dolgozat korábbi fejezeteiben már említett bolognai születésű olasz hadmérnöknek, Luigi Ferdinando Marsiglinek (1658-1730), amellet, hogy sokoldalú munkássága mindenképpen megérdemli figyelmünket, azért szentelünk külön fejezetet, mivel ő volt az általunk ismertetett határfelmérés egyik főszereplője, valamint neki köszönhetően maradt ránk a határfelmérésre vonatkozó dokumentumok legnagyobb része is.

Luigi Ferdinando Marsigli életére, de munkásságára vonatkozóan is igen gazdag bibliográfia áll a rendelkezésünkre, ebből most csak a legfontosabbakat emelnénk ki.²¹⁴ Alapvető forrásunk és kiindulópontunk Marsigli életútjának a tanulmányozásához saját részletes, magyarázó jellegű önéletrajza, amely a halálának 200. évfordulójára rendezett nagyszabású ünnepek keretében, 1930-ban került kiadásra.²¹⁵ Legteljesebb magyar nyelvű életrajzát Beliczay Jónás írta meg még 1881-ben, ő azonban egy olyan olasz nyelvű kiadást használt munkája alapjául, mely igen sok pontatlanságot tartalmaz.²¹⁶ Az újabban készült magyar nyelvű Marsigli életrajzok közül Vékony László és Jászay Magda munkáját kell megemlítenünk, hagyatékának a magyarokra vonatkozó részeit Veress Endre gyűjtötte össze.²¹⁷

Legteljesebb életrajzát az angol John Stoye írta meg nagyszabású monográfiájában, melyben a rendelkezésre álló források legszélesebb körét felhasználva nem csupán Marsigli életútját veszi végig, de megfelelő történeti keretbe is helyezi a tudós-katona curriculumát.²¹⁸

²¹⁴ Marsigli életrajziról és munkásságának feldolgozásáról Nagy Levente (a korábbiakról) és F. Molnár Mónika (az újabbakról) készített összefoglalót, melyek a magyarországi kutatók munkásságát taglalják. F. Molnár, 2004. és Nagy, 2004.

²¹⁵ Autobiográfia, 1930. és ennek olasz nyelvű összefoglalóját Herczeg, 1982.

²¹⁶ Beliczay, 1881.

²¹⁷ Vékony, 1984. (itt található az 1984-ig elkészült legteljesebb nemzetközi bibliográfia az életéről és munkásságáról), valamint ugyanez egy olasz szerzőtől: Basile, 1983. 340-344; Jászay, 1999; Veress, 1906.

²¹⁸ Stoye, 1994.

Az olasz grófot életrajzírói, illetve a sokoldalú munkásságot temérdek nézőpontból vizsgáló kutatók sokasága természetesen különböző szempontok szerint, különféle megvilágításba helyezve mutatják be. A legtöbben I. Lipót császár katonahadmérenökként,²¹⁹ tudósként (nyelvész-filológus,²²⁰ földrajztudós, tengerkutató) vagy éppen gyűjtőként végzett tevékenységét helyezik előtérbe, mások a korajútkori utazót látják benne.²²¹ Újabban vannak olyan kutatók is, akik Marsigli diplomataként aposztrofálják, sőt egy más megközelítésből vizsgálva kifejezetten kém²²² mivoltát domborítják ki.

Marsigli ezerarcú, egyetememes ember volt, aki átmenetet jelentett a magyarországi háborúban harcoló olasz hadvezérek (Raimondo Montecuccoli, Antonio Caraffa, Enea Caprara, vagy éppen Savoyai Jenő) és a magukat „filozófusnak”²²³ nevező felvilágosodás kori értelmiségiek közt, akik a világ, a természet és az emberi kultúra mind teljesebb megismerésére törekedtek.²²⁴ Jelen fejezetben, személyiségének és munkásságának bemutatásakor legfőképp a törökökkel való kapcsolatára – melynek egyik csúcspontját, törekvéseinek kiteljesedését jelentették a karlócai béke és az azt követő határkijelölés – és magyarországi tevékenységére szeretnénk helyezni a hangsúlyt.

Luigi Ferdinando Marsigli 1658. július 20-án, gazdag nemesi család ötödik gyermekeként született Bolognában. Nem végzett rendszeres tanulmányokat, hanem sok más fiatal társához hasonlóan, kíváncsi autodidakta módjára szülővárosa és Padova egyetemén a kor hírneves tudós-tanárainak óráit látogatta, elsősorban a matematika, a fizika, a csillagászat és az anatómia érdekelték. 1674-ben, alig tizenhat évesen hosszabb tanulmányútra indult: megfordult Velencében, majd 1676-ban Róma (itt éppen a későbbi törökellenes harcokat erőteljesen támogató új pápa, XI. Ince beiktatásakor – 1676 szeptemberében – tartózkodott)

²¹⁹ Stoye például rögtön könyve címében katonaként és „virtuózként”, vagyis aktív, gyors észjárású, kiemelkedő tehetségű emberként jellemzi Marsigit. (*soldier and virtuoso*)

²²⁰ Tagliavini, 1930.

²²¹ Újabban megjelent ilyen jellegű munka például Lodovisi, é.n.

²²² Legutóbb Bene Sándor és Nagy Levente értelmezték ily módon a bolognai gróf mániákus hírszerző és felhasználó tevékenységét. L. Bene, 2006. és Nagy, 2006., vagy egyszerűen „csak” titkos ügynök: Kisari, 2005.

²²³ Franco Farinelli, aki Marsigliéről, mint a Bolognai Tudományos Akadémia alapítójáról készített tanulmányában maga is filozófusnak nevezi Marsigit, akinek világlátása három alapelemen - a Politika, a Vallás és a Tudomány - nyugodott. Farinelli, 1987.

²²⁴ Jászay, 1999. 31.

és Nápoly, végül Firenze következett, ahonnan Pisa és Livorno érintésével tért haza, s itt ismerkedett meg, az akkor még élő Raimondo Montecuccoli fiával.²²⁵

Miután Rómából Nápolyba menet megismerkedett egy angol kereskedővel, aki élete nagy részét Konstantinápolyban és Szmirnában (ma Izmir) töltötte, és akit a fiatal olasz gróf a kíváncsiságtól vezérelve alaposan kikérdezett a törökök természetét illetően, 1679-ben édesapja engedélyét megszerezve csatlakozott a Velencei Köztársaság új konstantinápolyi állandó követének, Pietro Civraninak a Fényes Portára induló kíséretéhez.²²⁶ Útjának célját ő maga így határozta meg: „Már egészen fiatal koromtól kezdve nagy örömet leltem a törökök történelméről szóló könyvek olvasásában, melyekben ezt a népet mindig legyőzhetetlennek mutatták be. Így született meg bennem a vágy és az akarat, hogy megismerjem őket, ...”²²⁷ Konstantinápolyban tizenegy hónapot töltött az Oszmán Birodalomról szóló anyagok gyűjtésével. Meg akarta ismerni a törökök államának politikai felépítését, hadseregét, irodalmát, fővárosának életét és egyéb jellegzetességeit. Ezért amellet, hogy első tudományos tárgyú művéhez, vagyis a Boszporusz tengeráramlatainak ismertetéséhez (*Osservazioni intorno al Bosforo tracio, ovvero canale di Costantinopoli rappresentate in lettera alla Sacra Real Maestà di Cristina regina di Svezia*)²²⁸ gyűjtött anyagot, a török tudós körök több jelentős, nyitott és „nyugatbarát „ képviselőjével is ismeretséget kötött, s tőlük is minden az Oszmán Birodalomra vonatkozó információt beszerzett és aprólékosan lejegyzetelt.²²⁹

Hazatérte után diplomáciai megbízatásokat teljesítve utazgatott szerte Itáliában, de miután elvesztette édesapját, komoly választás elé került. Tudományos karrierhez nem volt megfelelő végzettsége, ahhoz pedig, hogy udvari ember vagy kereskedő váljék belőle túl büszke volt. Az egyetlen, fiatal nemesek előtt nyitva álló mesterséget választotta: katona lett.²³⁰ Ajánlólevelekkel

²²⁵ Herczeg, 1982. 66.

²²⁶ Útjáról ő maga naplót készített, Frati, 1904.

²²⁷ Marsigli, 1732. 3.

²²⁸ Marsigli, 1681.

²²⁹ Az akkor összegyűjtött anyag ma a BUB Mss. Mars. 51 és 52. köteteiben található (vol.51. *Manuscritti diversi fatti nella prima andata e soggiorno di Costantinopoli*, vol.52. *Manuscritti diversi in supplemento al tomo primo con un complesso di osservazioni de' costumi de' Turchi e negoziato fra il Papa e Veneziani*). Frati, 1929.32-40. Ezeknek az információknak egy részét később, a törökökről szóló főműve (Marsigli, 1732) összeállításakor használta fel.

²³⁰ Önéletrajzában így ír erről. „*Questo nuovo corso di vita ha la sua origine della mia uscita d'Italia ed entrata in Germania, per dar principio alla sceltami professione di soldato.*” Autobiografia, 1930. 35. Választása egész életében végigkísérte. Ő maga katonaembernek vallotta

felszerelve önkéntesnek jelentkezett I. Lipót császár (1657-1705) seregébe, ahol úgy vélte, lehetősége nyílhat megtapasztalni a törökök elleni háborúskodást, s ahol fel tudná használni konstantinápolyi útja során szerzett ismereteit.

A törökök és a franciák által is támogatott lázadó magyaroktól felbolydult bécsi udvarból rögtön Magyarországra vezényelték, ahol rajta kívül még sok itáliai nemes szolgált a császári seregben. Győrbe, Enea Caprara tábornagy hadtestébe került muskétásnak, tizedesi rangban. Tehetsége hamar megmutatkozott: tervet készített az erődítményről, ami szinte azonnal meghozta számára a várva várt sikert és elismerést, őrmesterré, majd kapitánnyá léptették elő.²³¹ 1683 tavaszán, Kara Musztafa nagyvezér előrenyomulásakor a Bécs számára stratégiaiilag igen fontos Rába folyóhoz rendelték, ahol, mivel kísérői átálltak, megsebesült és a tatárok fogságába esett (1683. június 2-án). A tatárok 17 tallérért eladták Ahmed temesvári pasának,²³² aki miután kivallatta, s elhitte neki, hogy egy békés velencei kereskedő szolgálja, egy arab étekgógó mellé osztotta be. Így Bécs török ostromát, ahol részt kellett vennie a lövészárkok kiásásában, mint a pasa rabja élte át.²³³

Itt ismerkedett meg a kávéval, s annak készítésével, melyről Buonvisi bíborosnak ajánlva egy rövid traktástust is írt.²³⁴ Egy sikertelen szökési kísérlet után – amit azért kísérelt meg, mert Ahmed temesvári pasa Sobiesky lengyel király közeledtének hírére lemészároltatott 30 ezer keresztény foglyot, hogy meneküléskor ne kelljen magukkal vinni őket is – mivel elfogták és halálra ítélték, egy boszniai testvérpár megvásárolta, megmentve ezzel az életét. Sebeit meggyógyították, majd miután megérkezett korábbi velencei pártfogójától, Pietro Civranitól a kétezer tallér váltságdíj, szabadon engedték.²³⁵

Kiszabadulása és felépülése után azonnal visszatért Lipót császár szolgálatába, s 1684-től mindvégig részt vett a Magyarország és a Délvidék felszabadításáért folyó harcokban: hadmérnökként tevékenykedett már Buda első sikertelen (1684), majd Érsekújvár (1685) sikeres ostromában, ahol, amikor a gránátosokat vezette,

magát („*miles sum*”), de képessége és ambíciói nem hagyták csupán ebben a minőségében kiélni tudományos érdeklődését. Jelentős művekkel gazdagította elsősorban a természettudományok világát, de rendszerező és gyűjtőtevékenységének köszönhetően igen sokféle tudományág sikerrel használhatja megfigyeléseit, munkáit, illetve az általa összegyűjtött műveket.

²³¹ Jászay, 1999. 32-33; Herczeg, 1982. 69.

²³² Ahmed temesvári pasa (1683-84. meghalt Vácnál 1694. július 27-én)

²³³ Autobiográfia, 1930. II. 43.

²³⁴ Marsili, 1986.

²³⁵ Fogsága történetéről Marsigli külön könyvet is írt. (Marsili, 1996.)

egy fejére zuhanó kőtől az árokba zuhant. Jelen volt Buda felszabadításánál (1686), ahol az ostrommunkálatok (lövészárkok ásása) felügyelete közben ismét súlyosan megsebesült (egy lövedék szétroncsolta a karját), s így a végső, szeptember 2-i rohamban nem vehetett részt.²³⁶ Másnap azonban a város felderítésére indult, összegyűjtötte a királyi palotában és két dzsámiban fellelhető kódexeket,²³⁷ és részletes helyrajzzal ellátott térképekkel illusztrált jelentést készített a törököktől visszafoglalt városról.²³⁸ A következő években tapasztalatait főként műszaki feladatok megoldására, az utászok irányítására és felderítésre használták, de diplomáciai megbízatásoknak is eleget kellett tennie. 1687-ben, a császáriak Erdélybe történt bevonulása után, ő egyezkedett Somlyó és Eger várának átadásáról.²³⁹ A következő évben Rómában járt, hogy a császár megbízásából beszámoljon XI. Ince pápának a törökellenes háború fejleményeiről, és további segítséget kérjen tőle.

Még ugyanebben az évben a császáriak elfoglalták Belgrádot (1688)²⁴⁰, és megindultak az előzetes béketárgyalások, amelyek ekkor még nem vezettek sikerre. Marsiglit már ekkor Horvátországba küldték, a határkérdéssel kapcsolatos előzetes terepszemlére. Niš, majd Vidin elfoglalása után pedig rábízták a hadsereg al-dunai elvonulásának gyakorlati kivitelezését, s ez alkalmat nyújtott neki tudományos főműve, a Duna-völgyről szóló, hat részből álló, illusztrációkkal gazdagon ellátott munkája megírásához is, *Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomo digestus* címmel, ami 1726-ban jelent meg Hágában.²⁴¹

Az 1690-es esztendőben az új nagyvezér, Köprülü Musztafa ellentámadásának hatására a császáriak feladták Ništ és Belgrádot és a harcok Erdélybe tevődtek át, ahol a „lázdók vezérével,” Thökölyvel kerültek szembe. 1691-ben az angol és holland nyomásra beinduló újabb béketárgyalási kísérlet alkalmával Marsiglit – az angol követ titkárának álcázva – Konstantinápolyba küldték, hogy fürkéssze ki a

²³⁶ A dombról azonban végignézte az ostromot, szokás szerint saját magának tudva be a keresztény seregek sikerét. Autobiografia, 1930. II. 75. Érsekújvár és Buda ostromát törökökről szóló főművében részletesen is leírja: Marsigli, 1732. 240-245.

²³⁷ Az irodalomban (tudományos közhelyként) sokáig a híres Corvinák megtalálása fűződött Marsigli nevéhez. Ennek azonban nem maradt nyoma. Keleti gyűjteményének keletkezéséről l. Lettera-prefazione, 179-180.

²³⁸ Budán készült feljegyzéseit kiadta Veress, 1907.

²³⁹ Jászay, 1999. 37.

²⁴⁰ Belgrád ostromának leírását l. Marsigli, 1732. 247-248.

²⁴¹ A mű első kötetének hasonmás kiadása és fordítása megtalálható: Marsigli-Deák, 2004. A vonatkozó magyar nyelvű irodalmat l. Kádár, 1995; Uherovich, 1992; Deák, 1996.

Porta hajlandóságát a békére. Hónapokon át folytatott hosszú utazásokat és tárgyalásokat császára érdekében. De miután – mint a 2.2.1.1. fejezetben láttuk – a felek merevsége miatt a békekötés meghiúsult, sebei gyógyíttatása végett hosszabban a török fővárosban maradt, és tovább folytatta a törököket érintő gyűjtő- és kutatómunkát.²⁴²

1692-ben ismét visszatért a csatátérre, ahol leginkább műszaki munkálatokat végzett. Közben azonban helyzete a bécsi udvarban²⁴³ jelentősen megrendült, olyannyira, hogy végül 1697-ben az új fővezér, Savoyai Jenő felsőbb parancsra felfüggesztette, s így nem vehetett részt a háború utolsó, döntő ütközetében, a zentai csatában.

²⁴² Jászay, 1999. 39-40.

²⁴³ Marsiglinek a bécsi udvarban játszott szerepével és politikai nézeteivel legrészletesebben Raffaella Gherardi foglalkozott. Gherardi, 1980.

3. 1. 1. 2. Marsigli részvétele a karlócai béketárgyaláson és a határkijelölésre történő kiválasztása

Marsigli a béketárgyalások előkészítése érdekében igen komoly erőfeszítéseket tett. Támogatójával, Kinskyvel – aki 1693 és 1699 között töltött be vezető szerepet a bécsi udvari politika irányításában²⁴⁴ – mint láthattuk, 1698 októbere és 1699 januárja, vagyis a béketárgyalások teljes időtartama alatt élénk levelezésben állt, amelyből kiviláglik, hogy az olasz gróf mennyire tökéletesen meg akart felelni a bécsi udvar elvárásainak.²⁴⁵

Mint a 4. fejezetben tárgyaljuk, Marsigli elképzelései közt fontos szerepet játszott a gazdasági érdekek szem előtt tartása, s a határok kiszélesítésének kérdése kapcsán is ezt tartja döntő szempontnak. Mindig a szerint mérlegel, hogy a Habsburg Birodalomnak megéri-e vagy sem minél jobban kiterjeszteni a határt, s ennek alapján határozza meg azokat a helyeket és jogokat, melyekhez a béketárgyalás során I. Lipót képviselőinek mindenképpen ragaszkodniuk kell. Így például 1698. augusztus 29-i Bécsben keletkezett és Kinskynek címzett tervezetében²⁴⁶ hosszan elemzi, hogy melyek azok a pontok, amik által biztosítani lehet az új császári határokat. Itt megemlíti a természetes védelem mellett az erődök emelésének szükségességét, melyek a későbbi háborúk támogató bázisául is kitűnően szolgálhatnának. Számuk azonban limitált legyen, csak a kulcsfontosságú helyeken van szükség rájuk a külső ellenség és az esetleges belső lázadások megfékezésére, valamint a folyó hajózhatóságának biztosítására.²⁴⁷

A Kinskyvel folytatott levelezésen túl a bolognai gróf még az 1698-as esztendő folyamán részletes felmérést is készített a Szent Liga által a törököktől visszafoglalt területekről, s ezzel kapcsolatos politikai és egyéb nézeteit két, I. Lipót császárnak ajánlott tervezetben nyújtotta be a Habsburg birodalmi fővárosban, melyek a *Descrizione geografica delle Frontiere della Sacra Lega contra l'Imperio Ottomano. E Progetto generale sopra le Confini da stabilirsi nella pace tra l'Ottomano, e tutti li Collegati: con altro Progetto particolare su li*

²⁴⁴ Gherardi, 1980. 53.

²⁴⁵ *Copie di lettere dell'Anno 1698 scritte dal Co: Marsigli dal Congresso di Carlowitz al Co: Kinski*, Biblioteca Universitaria di Bologna (BUB), Fondo Marsili (FM), ms. 58. cc 301-371.

²⁴⁶ BUB, FM Marsili, ms. 58. cc. 160-168.

²⁴⁷ *Ibid.* c. 161-166.

confini d'ambidue gli Imperi címet viselik,²⁴⁸ és ezekhez fontos térképmelléletek is készültek a kérdés megfelelőbb bemutatása érdekében.²⁴⁹

Az első, általánosabb tervezetben a bolognai gróf elemzi a Szent Liga által elfoglalt, éppen aktuális állapot szerinti területeket elemzi a Fekete-tengertől egészen Dalmáciáig. Ennek kapcsán megkülönbözteti a közvetlen és közvetett határokat. Ez utóbbin azokat a területeket érti, melyek az Oszmán Birodalomhoz lazábban kapcsolódó adófizető államokkal érintkeznek. A második projektumban az alattvalók biztonságára, a kereskedelem fejlesztésére, egy további háború lefolytatására vonatkozó nézeteit fejt ki.

Egy másik, 1698. április 30-i keltezésű irataában, mely az *Informazione al Conte Kinski di tutto quel tratto di paese, ch' è, lungo il fiume Unna, confinante coll'Imperio Ottomano*²⁵⁰ címet viseli, Horvátország földrajzi helyzetének részletes elemzését (kapitányságaival, legfontosabb helységeinek megnevezésével) adja, melyet az Una folyó választ el az Oszmán Birodalom boszniai vilájetjétől.²⁵¹

A bécsi udvarban augusztus 8-án tartották meg azt az értekezletet, melyen döntés született a Habsburg Birodalmat a karlócai béketárgyalásokon képviselő személyekről. Annak ellenére, hogy világos volt, hogy Marsigli, geopolitikai tájékozottsága miatt mindenki másnál inkább ott kell, hogy legyen, udvarbeli ellenlásasai – Stahrenberg gróf és szövetségesei – tiltakozása annyira heves volt, hogy fő támogatója, Kinsky kancellár és Lipót császár nem őt nevezték ki küldöttnek. Azt azonban sikerült elérniük, hogy a béketárgyalásokon, mint a császári tárgyalóbizottság tanácsadója (*consigliere assistente*), vagyis gyakorlatilag, mint a határvidék egyetlen helyismerettel rendelkező szakértője részt vehessen. Így végül földrajzi ismereteivel és a korábbi béketárgyalások alatt szerzett tapasztalataival segítette I. Lipót tárgyalóbizottságának munkáját.²⁵²

²⁴⁸ BUB, FM Marsili, ms. 58. cc. 12-33. 1. részletesen Stoye, 1994. 165-166 és Sarlai, 2007. 156-160.

²⁴⁹ A Habsburg és a Török Birodalom egyesített térképe (BUB Mss. Mars. Rotolo 27) és a két birodalom közötti béke érdekében javasolt határok térképe (BUB Mss. Mars.vol. 50.2.)

²⁵⁰ BUB, FM Marsili, ms. 58. cc. 72-73.; *Propositio struendorum limitum in Regno Croatiae contra Turcos*, BUB, FM Marsili, ms. 58. cc. 113-114.

²⁵¹ Sarlai, 2007.159-160.

²⁵² A békekonferencián való részvételének és a bécsi udvarban támadt nehézségeinek leírását I. Autobiográfia, 1930. 199-208. és Gherardi, 1980. 49-57. Marsigli szerepét a béketárgyalások alatt I. Stoye, 1994. 172-176.

A béke aláírása (1699. január 26.) után – miután annak 11. pontja²⁵³ kimondja, hogy a további határproblémák és viszályok megoldása érdekében mindkét félnek külön megbízottat kell kijelölnie, akik egymással egyeztetve közösen döntenek és intézkednek – a császár, a Marsiglit ért támadások ellenére, Bécsből küldött latin nyelvű levelet, melyben őt nevezte ki határkijelölő biztosának.²⁵⁴ A két éven keresztül (1699-1701) folyó munka során, ahol nemcsak a portai megbízottal, Ibrahim efendivel, hanem a helyi hatalmasságokkal is komoly tárgyalások folytak, végül kijelölték, és írásban lefektették az Oszmán és a Habsburg Birodalom új határait.²⁵⁵ A választás nem véletlenül esett rá: miután az olasz gróf 1689-90-ben elvégezte a határszakasz katonai megerősítését és a terület feltérképezését (melyről számos jelentés és a határproblémákat tárgyaló terv született), 1697-ben a szász választó felhatalmazta a határvidék felmérésére, mely feladat végrehajtása közben olyan magas szintű technikai ismereteket kívánó hadmérnöki szakmunkát (hidak építése illetve lerombolása, új közlekedési útvonalak kialakítása, várak megerősítése stb.), valamint földrajzi felmérő és gyűjtőmunkát végzett, melynek során a határfelmérések és az ehhez kapcsolódó munkálatok igazi specialistájává vált.

Mint már utaltunk rá, Marsigli kiválasztását a határfelmérés elvégzésére legfőbb támogatója, Franz Ulrich Kinsky gróf, cseh udvari kancellár szorgalmazta, aki 1695-től Bécs politikájának egyik legfőbb irányítója volt. Halála után (1699. február 27.) az udvarban nagy változások történtek. Ellenségei el akarták mozdítani Marsigli gróft s inkább a béketárgyalások egyik főszereplőjére, Schlick grófra szerették volna bízni ezt a feladatot, mivel tájékozott volt a kérdéskörrel kapcsolatban, és a törökök is szerették és tisztelték, nem úgy, mint Marsiglit, aki rangját tekintve csak egy egyszerű ezredes volt, ráadásul külföldi s a törökök sem tisztelték.²⁵⁶ Schlick kinevezését a Belgrádban állomásozó angol követ, William Paget is szorgalmazta. Az udvari miniszterek azonban kiálltak Marsigli mellett, mondván, hogy ezekben a kérdésekben ő a

²⁵³ A béke szövegét közli Szita, 1999. 209-250.

²⁵⁴ Marsigli kinevezésének latin szövege: Biblioteca Universitaria di Bologna, Fondo Marsili, Ms. 62. (A továbbiakban: BUB, FM.) A levél kelte: Bécs, 1699. március 14. Szövegének másolatát ld. BUB, FM Ms. 16/15.

²⁵⁵ Ennek a munkának a dokumentumai két kötetben napvilágot is láttak, Gherardi, 1986. v.ö. Jászay, 1999. 42-49.

²⁵⁶ Autobiográfia, 1930. 209.

legtájékozottabb ember. Erre aztán Leopold Schlick²⁵⁷ és Guido Starhemberg, akik addig egymás ellenségei voltak, összefogtak, és a maguk pártjára állították Ausberg grófot is, s együtt írtak levelet Rabutinnak, Erdély kormányzójának, hogy együttesen lépjenek fel, és hangoztassák, hogy mivel ők a határvidék kormányzói, őket illeti ennek a megbízatásnak a végrehajtása, mindegyiküknek a saját kormányzósága területén, és azzal érveltek, hogy a helyi pasák előtt nagyobb hitelük lenne, és több tapasztalatuk is van, mint egy külföldinek, akinek úgymond nincs veszténivalója.²⁵⁸

Marsigli tehát sok ellenséget szerzett magának Bécsben, és a törökök közt sem volt népszerű, mivel erőszakos, türelmetlen és kevésbé árnyalt személyisége²⁵⁹ – sok értékes tulajdonsága mellett – sokak szemében taszítónak tűnt. Az azonban, hogy bízzák a határ kijelölését a határmenti kormányzókra, eredetileg még Kinsky ötlete volt, amikor úgy látta, nem sikerül elérnie, hogy teljes egészében általa kiválasztott emberre bízzák a feladatot. Amikor azonban a Marsigli ellen összeszövetkezett erők látták, hogy eltávolítására nincs mód, felkérték az Udvari Haditanács elnökét, hogy fogalmazzon levelet, melyben Dietrich Nehem bárót, péterváradai kormányzót, Marsigli esküdt ellenségét rendeljék ki az olasz gróf mellé a határok kijelölésének segítésére. Mikor Nehem tábornok ezt a levelet, mint győzelmi jelet elküldte Marsiglinek, az válaszában azzal utasította el, hogy mélységesen tiszteli ugyan a Haditanács parancsait, de őt Őfelsége a császár nevezte ki a határkijelölést végrehajtó megbízottnak és közvetlenül tőle kapja az instrukcióit s így senki mástól nem fogadhat el erre a feladatra nézve más parancsot, illetve utasítást – még a Haditanácstól sem – úgyhogy ha vele akar tartani, írjon Őfelségének. Erre Nehem báró közvetlenül a belgrádi pasának írt, hogy engedje a török megbízottat Szalánkeménre, hogy elkezdhesék a munkálatokat. Ezt az olasz nyelvű levelet sikerült Marsiglinek megszereznie és a félreértések elkerülése végett rögtön el is küldte Bécsbe.²⁶⁰

²⁵⁷ Schlick, aki Guido Starhemberg ellenében, nagykövet akart lenni Isztambulban, mivel tudta, hogy Marsigli közbenjárhat az ügyben Kinskynél, segítséget kért tőle. De amikor Kinsky meghalt és ezzel úgy gondolta, hogy nincs többé szüksége Marsiglire, ellene fordult és mindent, amit csak lehetett el akart venni tőle. És ekkor elhangzik Marsigli szájából a keserű következtetés: *ed allora conobbi il mal animo della nazione verso della nostra, la malizia, l'ingratitude così familiare a quella.* Autobiografia, 1930. 210.

²⁵⁸ uo.

²⁵⁹ Stoye, 1994. 29.

²⁶⁰ Autobiografia, 1930. 211-212.

Ilyen viszontagságok után kezdhettek csak neki a békepontokban előírt határkijelölési munkának, és ekkor Marsigli, az őt ért igazságtalanságok és sérelmek miatt arra az elhatározásra jutott, hogy a béke beteljesítése után visszavonul, mivel nem érzi magát biztonságban a bécsi udvarban.²⁶¹ Késői, törökökről írt, s alant bemutatandó művében, az eseményeket immár több évtizedes távlatból szemlélve csupán így nyilatkozik a történekről, s értékeli az egész határfelmérést: *„Ezen kívül részt vettem a karlócai békekonferencián és a békében kimondottak végrehajtásában, mivel Lipót császár engem tett meg a birodalma és az Oszmán Birodalom közti határ rendezésének biztosává. A két birodalom közti határt korábban soha sem határozták meg pontosan, így az itt élő császári alattvalókat, azzal az ürüggyel, hogy ezek a területek nem a császárhoz, hanem a szultánhoz tartoznak, folyton zaklatták a törökök.”*²⁶²

Sokat segített feladata végrehajtásában, hogy Marsiglinek, mint láthattuk, már a kezdetektől célja volt a lehető legtöbb információt begyűjteni az általa bejárt területekről, legyen szó akár gazdasági, népesedési, vallási, nyelvi, történelmi, illetve földrajzi adatokról, melyeket aztán – ki tudja már akkor megszületett-e benne a gondolat, vagy csupán a későbbiekben, a sok összegyűjtött anyagot s a széles értelemben vett Magyarországra vonatkozó adatokat látva – kötetbe rendezve szeretett volna kiadásra összerendezni.²⁶³

²⁶¹ Uo. Ezt az elhatározást nem váltotta valóra, de meg is bánta, mivel a franciák ellen Filippo d'Arco gróf mellé Breisachba vezényelték, ahol, mivel nem tudták megvédelmezni a várat, nyilvánosan lefokozták, rangjelzését letépték és kardját kettétörték. Személyes ellenségein kívül közrejátszott bukásában a császári hadseregben régóta tartó féltékenység és ellenszenv a németek és olaszok közt. I. Jászay, 1999. 50.

²⁶² Marsigli, 1732. 4.

²⁶³ Ezt Acta pacis címen jelentette volna meg. Részletesen I. Bene, 2006. 329-372.

3. 1. 1. 3. Marsigli utolsó évei, tudományos tevékenysége és törökökről szóló főműve

Ezzel a bolognai gróf magyarországi szolgálata befejeződött, s immár tábornokká előléptetve a spanyol örökösödési háborúban folytatta katonai pályáját a császári hadseregben. Itt azonban Breisach várának feladása miatt (1703. szeptember 17.), mivel ő is az erődítményt védő főtisztek közt volt, a következő év februárjában nyilvánosan megfosztották rangjától. Katonai pályája itt véget ért, hiába próbálták a franciák a saját hadseregükbe csábítani, a bolognai gróf ezután már csak kétszer fogott fegyvert, 1708-ban, amikor természetes uralkodója,²⁶⁴ a pápa csapatait vezette I. Józsefnek a pápai hűbéres területekre benyomuló csapatai ellen, majd 1715-ben a kiújult velencei-török háború kapcsán, amikor partvédelmi feladatokat látott el.

Életét ezentúl „örök szenvedélyének”, a tudománynak szentelte: visszavonult Franciaországba és a tengerkutatóban mélyült el,²⁶⁵ majd miután végleg visszatért szülővárosába, Bolognába *Istituto delle Scienze ed Arti liberali* néven tudományos intézetet alapított,²⁶⁶ ahol írásait, feljegyzését, térképeit, valamint az általa összegyűjtött nagy mennyiségű keleti és egyéb kéziratokat, kódexeket is elhelyezte.²⁶⁷ Ma az intézet székhelyén működő Palazzo Poggi Múzeumban őrzik Marsigli gróf tárgyi hagyatékát, míg kézirateit s könyvgyűjteményét az épület másik szárnyában helyet kapott Bolognai Egyetemi Könyvtár kéziratárában találjuk.

1730-ban, Bolognában bekövetkezett halálakor Marsigli számos kiadatlan munkát hagyott hátra. Ezek egy része az azóta eltelt évszázadok alatt napvilágot látott, illetve valami fajta feldolgozás készült róla, úgy a természettudományok (fizika, kémia, csillagászat, földrajz), mint a néprajz, epigráfia vagy a nyelvészet köréből.²⁶⁸

²⁶⁴ Bologna egészen az olasz állam egységesítésének időszakáig a Pápai Állam része volt.

²⁶⁵ Erről a témáról született munkája 1725-ben jelent meg Amszterdamban, *Historie Physique de la mer. Ouvrage enrichi de figures dessinées d'après le naturel...* címmel.

²⁶⁶ Az intézet alapításának körülményeiről, az épület tervrajzairól, elhelyezéséről: Farinelli, 1987.

²⁶⁷ *Atti*, 1728,. Katalógusa: Frati, 1929.

²⁶⁸ Az olasz nyelvű tanulmányok bibliográfiája: Basile, 1983. 340.

A magyar tudományos életben²⁶⁹ Marsigli számos magyar nyelvű életrajza és a korábban népszerű témák, mint a Buda felszabadítása közben állítólag megmentett Corvinák, a budai pasa könyvtára, illetve a Rákóczi szabadságharcban való feltételezett szerepvállalása mellett, elkészült a bolognai Fondo Marsigliben található magyar vonatkozású anyagok listája is.²⁷⁰ Az utóbbi évtizedek kutatásai során a hadtörténeti jellegű utalások mellett, a székely rovásírás,²⁷¹ a „Lexikon Marsilianumként” ismert latin-román-magyar szótár,²⁷² politikai nézeteinek ismertetése és ezzel összefüggésben kéziratos anyagának rendezőelvét tárgyaló cikk,²⁷³ valamint a törökökkel való kapcsolata kérdésében születtek tanulmányok. A természettudományok köréből elsősorban a Dunával kapcsolatos írásainak az elemzése és kiadása,²⁷⁴ valamint térképészeti munkájának a feldolgozása során történt komoly előrelépés.²⁷⁵

A Magyarországon töltött több mint tizenöt esztendő során hazánkra vonatkozóan – részben saját tapasztalatait rögzítve, részben más forrásokból merítve – igen terjedelmes anyagot gyűjtött egybe. Itteni, nagyrészt természettudományos megfigyeléseinek publikálására – mint fentebb említettük – még életében lehetőség nyílt, főműve *Danubius Pannonico-Mysicus* címmel 1726-ban látott napvilágot.²⁷⁶

Törökökről szóló munkája, a *Stato militare dell’Impero Ottomano, incremento e decremento del medesimo*,²⁷⁷ gazdag tárháza a Marsigli által a törökökről összegyűjtött különféle információknak, s emellett a XVII. századi Oszmán Birodalom legrészletesebb katonai bemutatását nyújtja, úgy, hogy ahol

²⁶⁹ A magyarországi kutatások összefoglalását Nagy, 2004. 205-222.

²⁷⁰ Veress, 1906.

²⁷¹ Sándor, 1991.

²⁷² Rozsnyói, 2000. 179-191.

²⁷³ Nagy, 2006. és Bene, 2006..

²⁷⁴ Deák Antal András, Kádár Zoltán, Uherkovich Gábor említett munkái, ld. 11.sz. jegyzetet.

²⁷⁵ Deák Antal András készítette el s jelentette meg CD-n Marsigli (és segítőtársa J. C. Müller) Bolognában, Bécsben és Zágrábban található, összesen 366 darab térképének katalogizált változatát *Térképek a félhold árnyékából* címmel (Deák, 2005). Kisari Balla György a Bolognában található térképekből publikált 228 darabot *Marsigli tábornok térképei* címmel (Kisari, 2005).

²⁷⁶ A hat kötetből álló mű, mely Hága-Amszterdamban jelent meg, térképekkel, ábrákkal gazdagítva dolgozza föl a Duna menti népek történelmét, földrajzi, csillagászati és vízrajzi viszonyait (I. kötet), a római emlékeket (II. kötet), az ásványokat (III. kötet), a halakat (IV. kötet), a madarakat (V. kötet) és a vegyes megfigyelések cím alatt összegyűjtött egyéb adatokat (VI. kötet). A Duna-monográfia néven ismert munka I. kötetét, vagyis a magyarországi és szerbiai szakasz hasonló kiadását, fordítását és a bevezető tanulmányt I. Marsigli-Deák, 2004.

²⁷⁷ Marsigli 1732.

lehet, a magyarországi visszafoglaló háborúból vesz példákat.²⁷⁸ A könyvet a szöveg illusztrációjaként szolgáló negyvennyolc, magyarázatokkal ellátott ábra,²⁷⁹ két térkép és számos összefoglaló és gazdasági jellegű táblázat teszi a maga nemében és műfajában rendkívül értékessé.

A törököknek a keresztény Európából való kiűzésére Konstantinápoly elfoglalásától kezdődően számtalan terv, elképzelés született.²⁸⁰ A magyarországi felszabadító háború megindulása külön hatalmas érdeklődést keltett a nyugat-európai államok körében. 1683-tól kezdődően jelentős mennyiségű napló,²⁸¹ jegyzet, jelentés, hadinapló, röplap maradt ránk. Ennek csúcsát természetesen a Buda felszabadítása kapcsán keletkezett irományok alkotják,²⁸² de ez a folyamat egészen 1699-ig végigkövethető.

A törökök államáról tehát igen nagy számú és sokféle leírás készült e korszakban: ide sorolhatjuk a fent említetteken kívül a turcica irodalomhoz tartozó útleírásokat, a különböző követjelentéseket és a kiterjedt krónikairódművet is.²⁸³ A törökök hadszervezetéről azonban a források számához képest igen kevés összefoglaló jellegű hadtörténeti, hadelméleti munka maradt ránk, mivel az Oszmán Birodalomban járt utazók többsége másfajta tapasztalatokat gyűjtött, a katonák pedig, hiába rendelkeztek akár messzemenő tapasztalatokkal a törökök harcmódorát illetően, hadiíróként ritkábban jeleskedtek.²⁸⁴ Így Marsigli műve a kor hadtörténetével, illetve az Oszmán Birodalommal foglalkozó kutatók számára elengedhetetlen alapmű.

Tapasztalatainak sokféleségét ő maga már műve bevezetőjében, majd a későbbiek folyamán többször hangsúlyosan kiemeli. Így már könyve bevezetőjében, mintegy magyarázatot adva műve keletkezésére, ő maga hívja fel

²⁷⁸ A mű fordítása 2007-ben meg a História Antik Kiadónál, *Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról* címmel.

²⁷⁹ Az első könyvben csupán négy, míg a másodikban negyvennégy ábra található, magyarázatokkal.

²⁸⁰ Bóka, 1983. 84-104

²⁸¹ Ennek egyik szép példája az a magyarul is megjelent napló, mely a Buda ostrománál elesett hős lejegyzéseit tartalmazza. D'Aste, 2000.

²⁸² Buda-Pest.

²⁸³ A 16. századra vonatkozóan bibliográfiák: Göllner, 1968., az utazókra pedig Albéri, 1863., Yerasimos, 1991; Barozzi-Berchet, 1871., A XVII. századra vonatkozó legteljesebb bibliográfiát I. Mantran, 1962.

²⁸⁴ Itt talán egyetlen kivételként Raimondo Montecuccoli nevét említhetjük, aki *Aforismi dell'arte bellica*, Firenze, é.n. című művében a harmadik könyvet szenteli a magyarországi törökellenes harcoknak *Aforismi applicazi alla guerra possibile col turco in Ungheria* címmel, 146-208., ahol öt fejezetben részletesen elemzi a teendőket.

figyelmünket annak értékére: „*egy ember életében igen ritkán nyílik ennyi sokféle alkalom, és mivel én bennem mind a tehetség, mind pedig a kedv megtaláltatott az íráshoz, így születhetett meg a mű*”.

A kéthasábos, egyszerre olasz nyelven és francia fordításban megjelent mű egy nagyméretű, vaskos kötetben került kinyomtatásra, de két jól elkülöníthető részre oszlik: az első könyv nyolcvannégy, míg a második huszonhét fejezetből áll.²⁸⁵

Az első rész deklarált célja az, hogy alapvető információkkal szolgáljon az Oszmán Birodalomról, hadszervezetének felépítéséről, törvényeiről és rendjéről. Ennek megfelelően ez az első könyv egy „*kanunnme-n*”, vagyis a török világi törvények és szabályozások gyűjteményének egyikén alapul, amit Marsigli még első konstantinápolyi útja során szerzett meg és fordított le.²⁸⁶ Ebből elsősorban a különböző csapattestekre vonatkozó törvényeket használta fel Marsigli és innen származnak a birodalom bevételeit és kiadásait részletesen bemutató táblázatok is. A 11. fejezettől kezdődik a birodalom katonai erőinek általános bemutatása: felosztásuk, az oszmánok szárazföldi gyalogos és lovas csapatainak bemutatása, alosztályaik, tisztjeik, kötelezettségeik és javadalmazásuk leírásával. Az első könyv utolsó részét a tengeri flotta általános felosztása, az itt szolgáló tisztek, tüzérek, matrózok, valamint a hajógyár, a különböző hajófajták, vásznak és kötelek részletes leírása teszi ki. A kánunnáme fordítása elé Marsigli az érthetőség megkönnyítése végett beillesztett még néhány fejezetet: részletesen beszél az Oszmán Birodalom eredetéről, a régi és a mai törökök közti különbségekről, általános képet ad a birodalom jogi, gazdasági helyzetéről, a birodalomban létező nyelvekről és vallásokról, valamint a török pénzekről, mértékegységekről és végül a törökök kereskedelméről.

A második részben Marsigli jórészt saját tapasztalataiból származó, fontosnak tartott információkat ír le. Így külön fejezetet szentel a janicsárok

²⁸⁵ Ezek egyenként 151 és 199 oldalból állnak.

²⁸⁶ Az Oszmán Birodalomban sokfajta, kánunnáménak nevezett központi és helyi jogi szabályozás létezett. Marsigli ezek közül Hezarfen Efendi *Telhis ül-beyan fi Kavanin-i Al-i Osman*. című 1669-es munkáját használhatta. (Hezarfen, 1998. 20-29). Ő maga így nyilatkozik erről: „*Maguk a törökök segítettek... hozzájutni, jóllehet drága pénzért a CANON NAME-nak nevezett könyvhöz, ...amit késedelem nélkül, egy erre a célra felfogadott tolmáccsal olaszul elolvastattam magamnak.*” Marsigli, 1732, I.IX-X.

fizetésének és megfogyatkozásának, a *serhadkulu*²⁸⁷ gyalogságnak és bizonyos lovas csapatoknak is. Majd a török kézfegyverek (szűrő-, vágó- és tűzfegyverek), ágyúk, valamint az általuk használt mesterséges tüzek, aknák ábrákkal gazdagon illusztrált leírása következik. Ugyanígy, részletes ismertetést ad a törökök által használt lovakról, zászlókról, katonai hangszerekről, sátrakról, szekerekről, valamint a menetfelszerelésről és az élelmezésről. Ezek után a hadműveleteket veszi sorra: elsőként a táborozást, majd a hadsereg felvonulását, a nyílt színi csatát, a törökök ostromtechnikáit és végül a várvédelmet írja le és elemzi részletesen egy-egy fejezetben, gyakran a magyarországi visszafoglaló háborúból vett példákkal illusztrálva mondanivalóját. A zárszót megelőző részben – az első könyv szerkezetéhez hasonlóan – először a tengeri, majd a dunai hajóhadnak szentel egy-egy, a *kanunname* információit kiegészítő fejezetet. A könyvet egy összefoglaló jellegű epilógus zárja.

Marsigli a törökökről szóló mű megírását igen korán elhatározta. Erre vall az az I. Lipót császárhoz írott levél, mely „*Luigi Ferdinando Marsigli tapasztalatai a török hadsereg és Buda állapotáról 1683-ban*” címmel magyarul is megjelent.²⁸⁸ Ám a mű szerző minden erőfeszítése ellenére sem jelenhetett meg, mivel I. Lipót császár nem akarta megtörni a törökökkel fennálló békét.²⁸⁹ Végül szellemi utódai és családja segítségével csak a szerző halála után két évvel (1732-ben) látott napvilágot először nyomtatásban. Így eredeti célját, vagyis a török gyengeségeinek bemutatásával azok kiűzésének gyakorlati előmozdítását nem érthette el, de számos elemmel kiegészült végleges formájában felöleli az egész magyarországi visszafoglaló hadjárat időszakát.

²⁸⁷ A központ zsoldosaival szemben, akiket a porta szolgáinak (kapikulu) neveztek, a „végvidéki szolgák”, vagyis a birodalom végváraiban állomásozó helyőrségek katonaságának elnevezése.

²⁸⁸ Szakály, 1986, 61-89.

²⁸⁹ A mű elkészülte után annak kiadását a súlyos háború okozta izgalmak halogatták: Manoscritti Marsigli 81. *Minuta di lettera... (14 maggio 1688)* f.87v.

3. 1. 2. A TÖRÖK FÉL

3. 1. 2. 1. Ibrahim efendi *kapıcıbaşı*

Miután áttekintettük a Habsburg részről a határkijelölést végző személy, Luigi Ferdinando Marsigli életútját és munkásságát, nézzük meg, mit lehet tudni “munkatársáról”, a II. Musztafa szultán (1695-1703) által kinevezett Ibrahim efendi *kapıcıbaşı*ról.

Első ránézésre megállapítható, hogy a török Porta által a Habsburg Birodalommal határos országrészek elkülönítésére kinevezett Ibrahim *kapıcıbaşı*nak a neve mellett az *efendi* “úriember, tiszteletreméltó, szavahihető, jól nevelt, udvarias ember” jelentésű megszólítás található, mely az Oszmán Birodalomban a művelt embereknek, a muszlim papság tagjainak, az oszmán hercegeknek és hadnagyi rangig a tiszteknek kijáró cím volt. Ebből megállapítható, hogy Ibrahim efendi tanult ember lehetett.

A XVII. század végének történetét elbeszélő török krónikákból²⁹⁰ Ibrahim efendiről két fontos információt tudhatunk meg: a *Şamî/ Şamlı*, vagyis ‘szíriai’ előnevet viselte, tehát nagy valószínűséggel ő vagy családja ebből a régióból származhatott, valamint azt, hogy a határkijelölést megelőzően anatóliai könyvvizsgáló, vagyis pénzügyi szakember volt (*sabıka Anadolu muhasebecisi Şamî Ibrahim Efendi...*).²⁹¹

Közvetlenül a határkijelölést megelőzően Ibrahim efendit a belgrádi Ali pasa vezír mellé rendelték.²⁹² Helyismerete – bár pontosan nem tudjuk, hogy a karlócai békekötés idején mennyi ideje állt “Belgrád védőjének” (*Belgrad muhafızı*) szolgálatában – nagymértékben segíthette a határkijelölés végzését. Marsigli is keveset beszél társáról, röviden így jellemzi őt: „*Ami Ibrahim effendi személyét illeti, kezdetben komolykodó embernek mutatta magát, azon túl igen különös természetű embernek tűnt. Most azonban, hogy több alkalmam nyílt megismerni őt, teljesen megváltozott és jó természetét mutatja.*”²⁹³ A két határkijelölő biztos alapvetően jó viszonyban dolgozott együtt, – a délvidéki

²⁹⁰ Az információkért szeretnék köszönetet mondani Feridun Emecen professzornak.

²⁹¹ Zübde-i Vekayiat, 1995. 673; Anonim, 2000. 136–137.

²⁹² *Sirem ve sa'ir ol havalinin hududu kat'ı ve alamet vaz' olunması Belgrad Muhafızı Vezir Ali Paşa'ya tefviz ve tahriri için ... Ibrahim Efendi'ye... ferman olundu.* Zübde-i Vekayiat, 1995. 673. ; Anonim, 2000. 136–137; Süreyya, 1996.

²⁹³ Marsigli, 1986. 59.

határszakasz befejeésekor például nagy ölelések és búcsúcsókok közepette váltak el egymástól – de kapcsolatukat természetesen folyamatosan alakította és erősen befolyásolta a két uralkodói udvarhoz fűződő viszonyuk, az ellenük és munkájuk ellen irányuló intrikák és – mint látni fogjuk – leginkább a helyi vezetők akarata.

A Portán Rámi Mehmed, a *reis efendi* kegyeltjei közé tartozott, s valószínűleg az ő támogatásával kaphatta meg az 1699 tavaszán megkezdett határbejárás feladatát. A főtolmács, Maurocordato azonban esküdt ellensége volt, s ez még sok problémát okozott neki a Portán is.²⁹⁴ Munkájával – a határkijelöléssel járó nehézségek és konfliktusok ellenére – minden bizonnyal elégedettek lehettek a Portán, mivel 1703-ban Ibrahim efendi ismét hasonló feladatot kapott, a Krím félszigetnél ugyanis Oroszországgal kellett az új határokat kijelölnie, ahol az ocsakovi (özüi) *serasker*, a fent említett Yusuf pasa mellett teljesített szolgálatot, s ebben az időben a szpáhik írnoka volt.²⁹⁵

Ha megvizsgáljuk a korban a keresztény államokkal való határfelmérésre kirendelt személyek (a velenceiekkel az aktuális határ kijelölésére kiküldött Osman ağa és a lengyelekkel való megegyezésre delegált Yusuf pasa, valamint a móreai részekben Ismail pasa) által addig viselt tisztségeket, akkor láthatjuk, hogy egyikük adóellenőr, vagyis Ibrahim efendihez hasonlóan szintén pénzügyi szakember, a másik kettő pedig Ocsakov, illetve Eğriboz várának védője, vagyis katonatiszt volt.²⁹⁶

Összehasonlításképpen érdemes még megjegyeznünk, hogy az 1740-41-es oszmán-orosz határ kijelölését végző Ahmed Merami efendi e megbízatását megelőzően, 1736 februárjától *piyade mukabelecisi* volt, és mint ilyen az udvari lovas alakulatoknak a létszámuk alapján járó fizetséggel foglalkozott. Ahmedet 1740-ben küldték Oroszországba, ekkor a *mevkufatçı* tisztséget viselte, vagyis az üresedésben levő állásokból és javadalmakból befolyó összegeket kezelő hivatal tisztviselője volt. 1742-ben nevezték ki – az Ibrahim efendi által is viselt – *Anadolu muhasebecisi* tisztségbe.²⁹⁷

²⁹⁴ Marsigli, 1986. 59. (*essendo egli in buona grazia al Reis Effendi e al contrario un inimico di Mauro Cordato*)

²⁹⁵ Anonim, 2000. 222. (*sipahiler katibi imiş*)

²⁹⁶ Anonim, 2000. 136-137 és Danişmend, 1950. 673. (*Der-zikr-i kat' - ı hudud:eyalet-i Bosna hududu kat'ı dahi, eyalet-i Bosna Valisi Halil Paşa hazretlerine ta'lik ve tahriri için sabıka Başbaki kulu Osman Ağa gönderildi. Ve Leh hududu ahvali dahi Kırım Hanı Devlet Giray ma'rifetiyle Özü Muhafızı Yusuf Paşa hazretlerine sipariş ü ferman buyuruldu. Ve Mora hududu kat' ı Eğriboz Muhafızı İsmail Paşa'ya tevfiz olundu.*)

²⁹⁷ Savaş, 1996. 154.

Ibrahim efendi kapcsán fontosnak tartjuk meghatározni a határkijelölés kor viselt *kapıcıbaşı* tisztségnek az oszmán államapparátusban elfoglalt helyét. Egyébiránt – mint azt az alábbiakban látni fogjuk – ezt a címet valószínűleg éppen az elvégzendő munka súlyára tekintettel, és a partner Habsburg Birodalommal szembeni kötelező tisztelet megadása végett kaphatta. E vizsgálódás közelebb vihet bennünket mind Ibrahim efendi személyének, mind pedig az oszmán történelemben a karlócai béke után történt határkijelölés fontosságának a megítéléséhez.

A szultáni palota belső (*enderun*) és külső (*birun*) szolgálattelvőkre volt felosztva, akik közt szigorú – a századok folyamán lassan, de folyamatosan változó – hierarchia működött, melyben szabályozva volt a ranglétrán való továbblépés iránya és lehetősége is.²⁹⁸

A belső szolgálók közé tartoztak – a hierarchiában betöltött helyük szerint, a legmagasabbtól indulva – az agák közé sorolt kapuaga (*kapı ağası*), aki a belső szeráj ügyeit igazgatta; a szeráj aga (*saray ağası*) és a fehér eunuchok (*ak hadımlar/ağalar*), akik a belső szeráj rendjére vigyáztak; a szultán magánkincstárának vezetője, vagyis a főkamrás (*has oda başı*), akinek a felügyelete alá tartozott a szultán fegyverhordozója (*silahdar*), ruhagondozója (*çuhadar*), kengyeltartója és egyben lábbeligondozója (*rikabdar*), valamint fehéreneműjének és turbánjainak őrzője (*dülbend ağası/oğlanı*).²⁹⁹ A szeráj belső szolgálói közé tartoztak továbbá a kincstárnokok, akik a pénzügyeket irányították (a kincstárak két nagy és azon belül is négy, illetve két kisebb részre voltak felosztva: *has oda*, *hazine*, *kiler*, *seferli oda* és *büyük oda*, *küçük oda*), valamint a komoly muszlim-török nevelésben részesülő rabszolga fiúk (*acemiler*) is. Innen kerülhettek a palota külső szolgálattelvői közé, akik a szultán kapcsolatait bonyolították a külső világgal, ide értve mind a kormányzási, mind a szertartási teendőket.

Az oszmán Portán ennek megfelelően a szerájban szolgáló tanítók, orvosok, csillagászok, a különböző felügyelők: az építkezés, a konyha, a pénzverde, az istállók ellátásának inspektorai (törökül *eminje*) mellett megtalálhatók a különböző agák, így a janicsár aga, a zászlók őre (*miralem*), a

²⁹⁸ Erről Halil Inalcik egy összefoglaló táblázatot is készített, melyben a szeráj belső és külső szolgálattelvői mellett a vilájetek adminisztratív vezetését is beilleszti az oszmán hierarchiába. I. Inalcik, 2000. 82.

²⁹⁹ Káldy-Nagy, 1974. 129. és Inalcik, 2000.

főcsaus (*çauşbaşı*), a fővadászmester (*çakırcıbaşı*), a főistállómester (*mirahur*), a főétekgógó (*çaşnigirbaşı*), valamint ide volt besorolva a kapuórség parancsnoka a *kapıcıbaşı* is. Ezeket kengyel agáknak (*özengi ağaları*) is nevezték, mivel rangjuknak megfelelően a szultán lova mellett, közvetlen kíséretében haladhattak. Utánuk következtek a *kapıkulu* hadtest (vagyis az udvari katonaság keresztény származású, zsolddal fizetett egységei) vezetői, majd katonái, a különböző palotaszolgák és mesteremberek és a janicsárok újoncai (*acemi oğlanlar*).³⁰⁰

A *kapıcıbaşı*k, vagyis fő ajtónállók tehát a külső szolgálattevők magas rangú csoportjába tartoztak és fő feladatuk a katonai egységekbe osztott *kapıcı*knak, vagyis a kapuórségnek, az ajtónállóknak a vezetése és beosztása volt, akik a szultáni Palota külső *Bab-ı hümayunnak* nevezett kapuját és a szeráj középső kapuját (*orta kapı*) őrizték. Főtisztjuk, a *kapıcılar kethüdası* mellett a másodtishti rangot töltötték be a csapattestben. Mivel a *kapıcı* alakulat száma idővel egyre növekedett – 1510-ben 500, míg 1660-ban már 2007 főből állt – ennek megfelelően vezetőinek létszáma is gyarapodó tendenciát mutatott. Hódító Mehmed szultán (1451–1481) korában még egy *kapıcıbaşı* volt, 1480-ban számuk négyre emelkedett, míg a 16. század végén már tíz *kapıcıbaşı* szolgált a Portán. Ettől a dátumtól kezdve a szakirodalom adatai ugyan nagyban eltérnek egymástól, de az alapvető változás így is jól nyomon követhető: Uzunçarşılı szerint az egész 17. század folyamán számuk 15 alatt maradt, s a nagy változás csak a következő század elején következett be.³⁰¹ Inalcik szerint viszont, aki már 1670-re talált olyan adatot, miszerint már nyolevanhárman szolgáltak *kapıcıbaşı*ként a Portán,³⁰² míg egy másik forrás a XVIII. század első felében 60, a század végén 150 *kapıcıbaşı*t említ.³⁰³

Erre a tisztségre korábban a kapuörök, a *müteferrikák* (főapródok), a fegyverhordozók, a fővadászok, a főkertész, illetve némelyik belső szolgálattevő aga posztjáról lehetett kerülni, de a 17. században, a *devşirme* rendszer megszűnése után általában a különböző pasák gyermekei, illetve az emírek fiai közül választottak ki ifjakat erre a tisztségre.³⁰⁴ Katonai feladatuk ellátása mellett (például a középső kapunál minden éjjel egy valaki közülük őrséget állt), számos

³⁰⁰ Inalcik, 2000. 82. és Káldy-Nagy, 1974. 120-123.

³⁰¹ Uzunçarşılı, 1988. 404-406.

³⁰² Inalcik, 2000. 81-83.

³⁰³ Özcan, 2001/a; Özcan, 2001/b. 346.

³⁰⁴ uo.

reprezentatív feladat hárult rájuk magában a palotában is, például ünnepnapokon kezükben ezüst botot tartva a szultán trónjával szemben állottak, a díván- napokon pedig ketten közülük a díván ajtajában szintén ezüst bottal a kezükben álltak őrt, valamint a padisah lóra segítésénél is a *kapıcıbaşı́k* segédkeztek. A szultánhoz kihallgatásra érkező követeket két oldalról karon fogva ők vezették be a kihallgatási terembe, az *arz odası́ba*. A szerájon kívül teljesítendő feladataik közé tartozott bizonyos külföldi diplomáciai megbízatások teljesítése, valamint a vezíreknek és a beglerbégeknek küldött fontos és titkos parancsok továbbítása, így például ők tudatták a beglerbégek kinevezését.³⁰⁵ Az oszmán kormányzat olykor felügyelőként, ellenőrként is hasznosította szolgálataikat, illetve ha erre sor került, a magas rangú államférfiak büntetés-végrehajtását is ők intézték (ezek közé tartozott a halálos ítéletek átadása is).

A mereven meghatározott, hierarchikus oszmán adminisztratív rendszerben a *kapıcıbaşı́lık* tisztségből a janicsáragaság, a főistállómesterség, a fegyverhordozó, a *kapıcılar kethüdalık*, a löporfelügyelői, illetve a konyhafelügyelői, vagyis gyakorlatilag a palotán belüli legmagasabb tisztségekbe volt előrelépési lehetőség, illetve a Portáról elkerülve szandzsákbégek, ritkán vezírek válhattak belőlük.³⁰⁶

Mivel azonban – tudomásunk szerint – a határkijelölést végző Ibrahim efendi nem emelkedett tovább a ranglétrán, nem lett később sem jelentősebb súlyú személyiség az államvezetésben valószínűsíthető, hogy, mint említettem, *kapıcıbaşı́v*á is éppen rangjának emelése szándékával nevezték ki, hiszen az ilyenfajta, tiszteletbeli kinevezések éppen a 17. század második felében kezdtek általános szokássá válni a fontos külső szolgálatot végző személyek számára. Ibrahim efendi határkijelölő biztossá történő kinevezéséről Marsigli császárnak írt jelentéséből tudunk, aki lefordította latinra, és elküldte uralkodójának a dokumentum szövegét:³⁰⁷ *Interpretatio, mandati, quo Ibrahim Effendi Commissarius ad determinanda confinio constituetur. Decreto meo Augusto veniente ad Ibrahim, unum ex Aulae meae excelsae Capigi Baschius, qui est gloria illustrum, et nobilium complectens laudes, et gratias donatus multis gratis Regis Sempiterni eidem notificatur, quod posteaquam per gratiam Dei Omnipotentis inter Imperium meum semper duraturum, Germanorumque Imperatorem, qui est gloria magnorum Principum christianae Gentis, pax conclusa, atque secundum eiusdem Pacis*

³⁰⁵ Uzunçarşılı, 1988. 404-406.

³⁰⁶ Özcan, 2001/a. Özcan, 2001/b, 346.

³⁰⁷ Marsili, 1986. 62.

Articulos, et nobilissimum pacis Instrumentum meum ex parte alte dicti Imperatoris Commissarius, ad definienda confinia ubique locorum designatus esset, ut quoque cum opinione praefatorum regni ad confinium designandorum servitium ex parte Imperii mei excelsi demandatus, et determinatus es, quapropter quam citissime ad locum designatum tendes, et iuxta mandata mea nobilia, augustumque pacis Instrumentum cum iudicio, opinione et scientia perficiendi, et finiendi omni diligentia, et robore satages, et ab omni actione contraria articulis pacis almae cavebis, et ideo hoc meum excelsum mandatum exaratum est, mandavique, út, cum and te prevenerit, iuxta illud operis, quam citissime ad locum designatum tendas, et iuxta mandata mea nobilia, augustumque pacis Instrumentum cum iudicio, opinione, et scientia praefectorum regni demandatum tibi servitium cum omni sinceritate, et rectitudine perficiendi, et finiendi omnem diligentiam, et robur adhibeas, atque ab omni actione contraria Articulis almae pacis caveas, et iuxta mandatum meum nobile – 33 v. – opereris, ita scias, et sigillo meo nobili fîdem adhibeas.

Scriptum diebus primis mensis Ramesar Anni 1700 Adrianopoli.

Hanc clausulam addidit Ibrahim Effendi haec copia decreti excelso domino comiti Marsiglii ea conditione data est, quod ad finem commissionis Deo volente originale mandati, et omnino tale, quale hoc est, ferri curabimus, et ipsi trademus. Ibrahim Effendi Capigi Pascià.)

3. 1. 2. 2. A Habsburg-oszmán határ délvidéki (*cisdanubiale*) részének kijelölésében részt vevő helyi török hatalmasságok

Luigi Ferdinando Marsigli gróf kollégáján, Ibrahim efendin kívül, a horvátországi határszakasz kijelölése kapcsán elsősorban a boszniai kormányzóval, *Halil pasával*³⁰⁸ állt levelezésben, aki 1699-től 1702-ig viselte azt a tisztséget.³⁰⁹ Marsiglinek határozottan rossz véleménye volt a boszniai pasáról, akiről azt állítja, hogy nem a népek vezetésére született ember, s úgy vélekedik, hogy ha erre a posztra, valamint Belgrádba nem küldenek megfelelő képességű embereket, akkor sohasem lesz igazi béke a Portával a határvidék állandó forrongása miatt. Még saját alattvalói, a kiszolgált katonák és a keresztény „vlah”³¹⁰ parasztok is panaszra mentek ellene a Portára.³¹¹ 1699. októberében, mikor tudta, hogy a pasa közeledik és eljön hozzá, hogy megtárgyalják az elkövetkező ügyeket, azt írja uralkodójának, hogy „*meg fogom próbálni, hogy befejezzük a veszekedést, ... de Felségednek tudnia kell, hogy mennyire nehéz dolog bevégezni egy munkát ott, ahol több utász van, aki azt lerombolja, mint kőműves, aki azt építené.*”³¹²

A boszniai pasa a határkijelölő biztosok segítésére – gyakorlatilag munkájuk ellenőrzése és befolyásolása céljából – elküldte a boszniai *defterdar* (a tartomány gazdasági igazgatásáért felelős vezetőt), aki több előkelő boszniai törökkel együtt felajánlotta szolgálatait Marsiglinek.³¹³

Mustafa bihácsi béggel a határkijelölés alatt Marsigli két levelet váltott 1700 májusában.³¹⁴ Annak ellenére, hogy Marsigli megírta Ibrahim efendinek, hogy ők csak a határok kijelölésre hivatottak, míg a helyi problémák elrendezése a határ menti katonai parancsnokokra tartozik – mivel Ibrahim efendi ezzel nem értett egyet, hanem türelemre és segítségnyújtásra intette az indulatos olasz grófot³¹⁵ – a bihácsi bég olyan üggyel kereste meg, amit elvileg helyi szinten is el

³⁰⁸ 1699 tavaszától egészen 1701 elejéig tartó levélváltásukat l. BUB Mss. Mars. 65. kötet 2,5,8,9,10-18, 20,22,23 számú leveleit.

³⁰⁹ Defterdar Halil paşa (1699-1702). –boszniai uralkodók-www.wikipedia.hu

³¹⁰ *gente della Valacchia*

³¹¹ Marsigli, 1986. 337.

³¹² „... è molto difficile a compire una fabbrica in cui siano più guastatori che la distruggano, che muratori che la edificano.” Marsigli, 1986. 205.

³¹³ Marsigli, 1986. 77.

³¹⁴ BUB Mss. Mars. 65. kötet 49,50. számú levelek. (1700 május 16.-án és 19.-én érkeztek meg a levelek az olasz grófhhoz). Marsigli, 1986. 339-341.

³¹⁵ Marsigli, 1986. 334-339.

lehetett volna intézni. A levélváltás kapcsán ugyanis csak helyi jellegű, de a határ menti kapitányok segítségével megoldhatatlan ügyek elrendezését várta az oszmán birodalom legnyugatibb pontjának ura Marsigitól.³¹⁶ Marsigli végül türelmesen meghallgatta a hozzá küldött Ahmed aga panaszát és a békekesség kedvéért megígérte, hogy megpróbál intézkedni. Cserébe Marsigli is hasonló jellegű kéréssel fordul a bihácsi béghez: hét török földre menekült család elfogását, vasra verését és kiadatását kéri. A továbbiakban pedig így megállapodásra jutva, célul tűzik ki a menekült rabszolgák által okozott zűrzavarnak az elkerülését.

Míg tehát a boszniai pasa a határt érintő összes fontosabb vitás kérdésben hallatta hangját és kifejezte nemtetszését, valamint minden eszközzel megpróbált nyomást gyakorolni a császári biztosra, addig a bihácsi bég, mint láthattuk, csak apróbb, helyi jellegű kérdések tekintetében volt illetékes.

³¹⁶ Krupa erődjéből néhány kereskedő más muszlimok hitelbe adott áruját vitte a Zrínyi-i táborba, ahol Novi helyettes parancsnoka, miután valamit vásárolt belőle, két rakomány árut elkobzott tőlük. Ezután egy másik keresztény, szintén Noviból, újabb igaztalanságot követett el rajtuk: elvette négy állatukat. Arra kéri ezért Marsigit, hogy tegyen igazságot. Marsigli utánanyomozhatott a dolognak, mert válaszában megírta Musztafa bégnek, hogy azért vették el ezeket a holmikat, mivel tartoztak a keresztényeknek. A következő levéllel tovább tisztázódik a helyzet, mivel Musztafa bég szerint nem a károsultak tartoztak nekik, hanem mások, akik Isztambulba mentek a pénzükért, s ígéretet tesz, hogyha visszatérnek, akkor az igazságnak megfelelően fizetni fognak. Közben egy másik panasz is érkezik: egy török alattvaló ellopott egy jó lovat és ötszáz talléryi pénzt és árut és Likába ment, ugyanígy egy másik ember is ellopta egy bizonyos Ahmed aga felszerszámozott lovát és ugyanoda menekült.

3. 1. 2. 3. Az erdélyi-temesvári (*transdanubiale*) határszakasz kialakításában részt vevő helyi török hatalmasságok

Az erdélyi-temesvári határszakaszon Marsigli és Ibrahim efendi először Ahmed temesvári pasával³¹⁷ vették fel a kapcsolatot. A szabácsi születésű és nagy ivó hírében álló *Sarı Ahmed* temesvári pasa védte meg Bihácsot és ennek fejében a boszniai kormányzóságot követelte magának, s valóban ezt a tisztséget töltötte be 1697-98 és 1712-13-ban is.³¹⁸ Az Ahmed pasával³¹⁹ és Ibrahim efendivel folytatott, nagyrészt zökkenőmentes munkát azonban megakasztotta, hogy új pasát neveztek ki a temesvári beglerbégség élére, azzal az indoklással, hogy Ahmed nem felelt meg jól a feladatának.³²⁰ Ibrahim, az új temesvári pasa a kortárs török krónikáiról szerint hosszú időn keresztül a nagyvezír szolgálatában állt, *cebecibaşı*, vagyis a fegyverkészítők főtisztje, majd a nagyvezír *kethüdáj*a, azaz helyettese volt, és sok ideje már, hogy a Fényes Porta szolgálatában állt.³²¹ Igyekezete elnyerte jutalmát, a karlócai békeszerződés megkötése után ugyanis a szultán követeként érkezett Bécsbe (1700. január 30-án), ahol fényes fogadtatásban részesítették, s innen kapta *Elçi*, vagyis követ előnevét.³²² Bécsből való távozása után – ahol egyébként jó viszonyt alakított ki számos német főúrral, megbecsülés és tisztelet övezte – újabb megbízatást kapott: „*azok a követek is visszatértek megint, akiket a két állam küldött ki egymáshoz, és a határon kicserélték őket. Amikor a Magas Porta követe, Ibrahim pasa megérkezett Belgrádba, ott ráruházták a temesvári helytartó hivatalát.*”³²³

Marsigli a lehető leggyorsabban tájékoztatja Lipótot és környezetét az új pasa kinevezéséről. 1700. december 27-i keltű, Lugosról a császárnak küldött 5. jelentésében ezt írja uralkodójának: „*ezen alázatos jelentés megírására Ahmed pasa temesvári kormányzó letétele adott okot, helyére Ibrahim pasa került, aki a*

³¹⁷ Érdemes megjegyezni, hogy csupán névazonosság áll fenn azzal a temesvári Ahmed pasával, akinek Marsigli a rabságában sínylődött 1683-ban. Hiszen ő 1683-84 között viselte e tisztséget, és már 1694-ban meghalt.

³¹⁸ Marsili, 1986. 391. és „boszniai uralkodók” www.wikipedia.hu

³¹⁹ Az Ahmed pasával 1700 augusztusa és decembere között lefolytatott levelezést l. BUB Mss. Mars. 65. kötet 51,52,53,54,55,56,57,59, 60,61,62. számú leveleket

³²⁰ MÜHIMME DEFTERI 111. f.456. n. 1553. L. a Függelék 1. sz. dokumentumát.

³²¹ Anonim, 2000. 138.

³²² Bécsi nyomtatvány a karlócai békét követően a török birodalom követének tiszteletére rendezett ünnepélyes bécsi bevonulásról. Szita, 1999. 287-293.

³²³ Oszmán aga, 1996. 145.

*Porta követe volt az udvarnál...*³²⁴ Ibrahim pasa kinevezéséről a császári megbízottat a letett pasa, Ahmed értesítette levélben.³²⁵ Török kollégája, Ibrahim efendi azonban erről az eseményről nem számolt be neki, mivel nem örült a változásnak, hiszen a két Ibrahim, ahogyan Marsigli fogalmazott, „*nem voltak éppen jó barátok.*”³²⁶ A személycsere körülményeivel kapcsolatban az olasz gróf fontosnak tartotta megemlíteni, hogy Ibrahim pasa igen érdekes körülmények közt került erre a posztra. Mint a Habsburg uralkodók udvarából visszatérő követet, a török szokások szerint fényes pompával kellett volna bevezetni a szerájba, ahol a követek az uralkodók válaszlevelét szokták átadni. Marsigli szerint a temesvári pasalik szegényes, sőt nyomorúságos poszt volt – mely állítása szerint egy erődítményből és körülbelül háromszáz, erdőségek közepette szétszórtan található településből áll – melyet ráadásul meg is kellett osztania, mivel Ibrahimé lett a terület kormányzása, de a korábbi temesvári kormányzó, Ahmed pasa vezette az erődítményt. Az olasz gróf abban keresi ennek az okát, hogy a Porta vagy elégedetlen volt Ibrahim pasa korábbi tevékenységével, vagy azért helyezte oda, hogy ő közölgjön valamiféle rossz hírt a korábbi temesvári pasával.³²⁷ Marsigli, aki minden valószínűség szerint már Bécsből, vagy még korábbról, talán már a béketárgyalások idejéből ismerhette az új temesvári pasát, eleve félelemmel és rosszindulattal viseltetett iránta, gyanakvása pedig, mint látni fogjuk, nagyrészt beigazolódott.

Mivel teljesen elmérgesedett a helyzet egyrészt Marsigli és Ibrahim pasa, valamint Ibrahim efendi és Ibrahim pasa között, Marsigli levelet kapott – valószínűleg társa, Ibrahim efendi közbejárására – az új belgrádi *seraskertől*, *Hasan* pasától,³²⁸ amelyet annak legfőbb agája juttatott el hozzá. A császári megbízott azonnal felismerte, hogy elérkezett az idő, amikor megtörheti Ibrahim pasa büszkeségét, kihasználva a két török főember egymás iránti ellenszenvét. Marsigli örömmel kihasználta a belgrádi *serasker* Ibrahim pasa ellen irányuló ellenszenvét, aki „*nyilvánosan bírálta Ibrahim pasa modorát, és azt állította, hogy*

³²⁴ Marsigli 5. erdélyi jelentése, 1700. december 27. Marsili, 1986. 453.

³²⁵ BUB Mss.Mars. 65/61.

³²⁶ Marsili, 1986. 454.

³²⁷ U.o.

³²⁸ A VI. jelentés D jelű melléklete, a *Lettere Turche* (BUB Mss. Mars. 65) 6. számú levele. Ez 1701. január 24-én érkezett Marsigli szálláshelyére. Ebben a levélben a *serasker* üdvözli Marsigit és érdeklődik, hogy ki a felelős a munkálatok késlekedése miatt.

*az az oka túlzott gőgjének, hogy Bécsben túlságosan sok udvariasság és tisztelet övezte...*³²⁹

Mint láthattuk, Marsigli a temesvári-erdélyi határszakasz legfőbb vezetőjével, amíg Ahmed pasa töltötte be a tisztséget, jól együtt tudott dolgozni. Amikor azonban Ibrahim pasa lett az új kormányzó, akkor elkezdődtek ugyanazok a problémák, amelyekkel Halil boszniai pasánál már szembesült, vagyis Ibrahim efendivel való munkájuk akadályozása, minden áron való megnehezítése, és így a viszonyuk elmérgesedése, amelye problémán csak egy felső helyről érkező beavatkozás, nevezetesen a belgrádi *serasker* közbelépése, a határkijelölő biztosok melletti kiállása segített.

³²⁹

Relazioni 463.

3. 1. 3. AZ EGYES TÖRÖK FELEK EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA

Az Oszmán Birodalmon belüli hierarchiában a határkijelölések kapcsán legfelül a nagyvezír állt, akihez – a császárhoz hasonlatosan – jelentések érkeztek a munkálatok egyes szakaszairól. Őutána, intézkedési jogkörrel a belgrádi *serasker* következett. Alatta a helyi kormányzók, így a boszniai és a temesvári pasa állt, akiket azonban nagymértékben befolyásoltak a helyi hatalmasságok, bírák és a határ menti birtokosok. Végül a legalacsonyabb helyen a szultán megbízottja, Ibrahim efendi *kapıcıbaşı*,³³⁰ valamint a bihácsi bég következett. Minden egyes tisztviselőnek megvolt a maga hatásköre és feladata az adott ügy kapcsán. Az egyes határszakaszok kijelölésekor a tárgyalásokat, egyenrangú partnerekként Ibrahim efendi és Marsigli gróf folytatták le egymást közt, fő feladatukként meghatározták és kijelölték a két birodalmat elválasztó határvonalat, de például a fogolycserék ügyében Ibrahim efendi csak korlátozott felhatalmazást kapott, miszerint a foglyokat csupán egy az egyben lehet kicserélni.³³¹

A bihácsi bég csak bizonyos kisebb, az alattvalókat közvetlenül ért igazságtalanságok orvoslása ügyében zavarhatta a császári határkijelölő biztost. A boszniai és temesvári kormányzók pedig a határvonal helyzetével, az egyes erődítmények lerombolásával, kiürítésével kapcsolatos döntésekkel (amihez szorosan hozzátartozott a török területen ideiglenesen állomásozó német katonaság és ellátásának kérdése), valamint a helyi lakosságot alapvetően érintő problémákkal voltak hivatottak foglalkozni: például a behajthatlanul maradt tized kérdésével, a határ túloldalára került birtokokkal stb.

A belgrádi *serasker* volt gyakorlatilag az egész határkijelölés legmagasabb rangú közvetlen felügyelője, mivel ő küldte Ibrahim efendit, a császár rendelkezése szerint már a legelső találkozóra is Szalánkeménbe, a saját „Kapigyilár Tükámmal” (*kapıcılar kethüda*) hogy az közvetítsen közte és a császári biztos közt.³³² A továbbiakban pedig a helyi török hatalmasságok és a császári biztos közti egyenetlenségek elsimítása is az ő feladatai közé tartozott, olyan helyi

³³⁰ Ezt Marsigli is keserűen megjegyzi egyik jelentésében: „*fra l'autorità tanto limitata dell'Effendi*” Marsigli, 1986. 381.

³³¹ Marsigli, 1986. 67. Itt Marsigli ígéretet is tesz, mint igaz keresztény, hogy igyekezni fog ezeket végrehajtani, de számos teendője van. Később sem számol be ilyen jellegű eseményről, ezeket minden valószínűség szerint magasabb fórumokon intézték.

³³² BUB Mss. Mars. 63. c. 666. Ali paşa serasker 1699. április 19.-i levele.

jellegű, de magasabb szintű ügyek elrendezése mellett, mint a török területen (főképp a temesvári pasalikban) maradt keresztények kérdése és a fogolycserék lebonyolítása.

Láttuk tehát, hogy Marsiglinek, közvetlen társán, Ibrahim efendin túl, számos török előjáróval kellett egyeztetnie a határfelmérési munkálatok során. Ez egyrészt természetesen nehezítette dolgát, másrészt olykor lehetőséget adott arra is, hogy a török tisztviselőket egymás ellen játssza ki, és így szerezzen érvényt a császári érdekeknek.

3. 3. Egyéb résztvevők

3. 3. 1. TOLMÁCSOK HABSBURG RÉSZRŐL

A Habsburg birodalmi megbízott nem egyedül dolgozott, igen komoly stáb állt rendelkezésére, hogy munkájának gördülékenységét elősegítse. Mivel a tárgyalások, mind szóban, mind pedig a levelezés útján alapvetően latin-olasz és török nyelven folytak, de szükség volt németül és magyarul tudó emberekre is, fontos szerep jutott a tolmácsoknak. A Marsigli munkásságával foglalkozó kutatók közül vannak, akik úgy vélik, hogy az olasz gróf a törökökkel való hosszú érintkezés során megtanulta nyelvüket. Ez azonban csak részben van így, mi óvatosan úgy fogalmaznánk a kérdésben, hogy Marsigli tudott valamicskét törökül, minden valószínűség szerint egyes alapvető kommunikációs helyzetekben meg is tudta érteni a törököket, és megtudta értetni magát velük, – hiszen mint láthattuk, majdnem egy évet töltött el ifjúkorában Isztambulban – de sem folyamatosan, magas szinten tárgyalni, sem pedig törökül olvasni nem tudott. Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról írott munkájában így ír erről: „*S ha ennek az útnak a során nem tanultam volna meg néhány szót törökül, akkor bizony nehezen menekülhettem volna meg a fent említett fogságból.*”³³³ A fenti állításunkat továbbá azzal is alá tudjuk támasztani, hogy az említett törökökről írott műben használt török kifejezések gyakran pontatlanul, vagy nagyon torzított formában szerepelnek, ami a nyomdászoknak is betudható lenne ugyan, de mivel a mű kéziratos formájában³³⁴ is nagyrészt szerepelnek ezek a hiányosságok, ez mégis az olasz gróf hiányos nyelvtudását bizonyítja, mivel hallás után jegyzetelte le a neki lefordított szavakat. A törökökkel való többéves folyamatos tárgyalás vége felé pedig, 1701 januárjában sem tudta tolmács nélkül elolvasni a belgrádi *serasker* török nyelvű levelét: „*megérkezett hozzám török nyelvű levele, amelyre azonban tolmács hiányában nem tudtam válaszolni, ezért legyen kedves elmondani a levél tartalmát.*”³³⁵

A császári megbízott ezért több tolmáccsal dolgozott együtt, akik a török féltől érkező levelek lefordításában, a két fél közötti személyes találkozók lebonyolításában játszottak szerepet, valamint a határkijelölő biztos küldötteként

³³³ Marsigli, 1732. 4. Az Isztambulból hazafelé tartó útra utal 1680-ban, majd 1683-as török-tatár fogságba esésére.

³³⁴ BUB Mss. Mars.

³³⁵ Marsili, 1986. 471.

ők maguk tárgyalásokat is folytattak a törökökkel. Marsigli gróf már a határfelmérések kezdetén többször megemlíti jelentéseiben, hogy nagyon várja a hivatalos tolmácsot Michele Tallmant,³³⁶ aki már a karlócai béketárgyalások során is mellette teljesített szolgálatot. Tallmant 1691-ben vették fel császári tolmácsnak, a határkijelölés munkálataiban pedig azért nem vehetett részt, mert a hadvezetés a Bécsbe érkező török követ mellé rendelte.³³⁷ Helyette azonban be kellett érnie a fiatal Luca(s Franz) Jagelskyvel, aki Johann Baptist Podestá, volt konstantinápolyi tolmács bécsi iskolájában tanulta a keleti nyelveket és 1693 óta a haditanácsi tolmácstanoncok csoportjába tartozott.³³⁸ Munkájával azonban Marsigli sosem volt teljesen elégedett, talán ennek köszönhető, hogy későbbi leveleit, így az például Ibrahim, temesvári folytatott levelezését nagyrészt egy másik tolmács, Alvise Wolde fordította, aki kiváló nyelvi képességei és neves rokona Marc'Antonio Mamucca della Torre révén Tallmannal egyidőben került a Haditanács és a császár hivatalos szolgálatába.³³⁹

³³⁶ Marsigli, 1986. 43 (1.jelentése 1699. április 14.) és 60.(2. jelentése 1699 április 25.). Marsigli az első jelentésben megemlíti, hogy van ugyan helyettese, de nagyon várja Tallmant (*da me ansiosamente aspettato*), a másodikban pedig már kifejti, hogy annak késlekedése nyelvi problémákat okozhat Ófelsége a császár kárára.

³³⁷ A 18.sz.elején pedig az Oszmán Birodalom fővárosában rezidens lett. Kerekes, 2004. 1226-1227.

³³⁸ Kerekes, 2004. 1227.

³³⁹ A Marsigli mellett a határfelmérés időszakában tevékenykedő tolmácsokat Kerekes abba a csoportba sorolja, akik korábban nem jártak Isztambulban és nem szolgáltak sem az Udvari Haditanácsban sem pedig végvárakban, hanem a háború folyamán kerültek a császári tolmács posztjára. Kerekes, 2004. 1224.

3. 3. 2. TOLMÁCSOK TÖRÖK RÉSZRŐL

A szultán megbízottjának tolmácsa, név szerint Haszán Aga, egy renegát³⁴⁰ volt, akit Marsigli rögtön meg is nyert magának, 500 tallért ígérve neki a határkijelölés befejeztével. Haszán Aga neve – aki orvos és tolmácsként tevékenykedett a török határkijelölő biztos mellett – a Marsiglienek küldött levelek némelyikén is szerepel, sőt vannak olyan, Ibrahim efendi által küldött levelek is, melyeket a tolmács az egyszerűség kedvéért egyenesen olaszul írt a császári megbízottnak (ezek között akad olyan levél, melyben a török megbízott csak a neki küldött friss cseresznyét, vagy fehér kenyeret köszöni meg, van olyan, amelyikben a folyó ügyekről tájékoztat, vagy egy következő találkozót beszél meg, de olyan is, amelyben kereskedők kárpótlásáról, illetve foglyok felszabadításáról esik szó).³⁴¹ Haszán agának jó kapcsolatot sikerült kialakítania a császári kíséret tagjaival (vagy talán akár már régről ismerhették egymást), amit jól illusztrál az a Marsigli egyik tisztjéhez írt levele, melyben a török fényes, szeretett barátjaként szólítja meg a császári katonát, megköszöni a tisztnek a kávéját, amit küldött neki – mondván hogy ők a táborban csak festett vizet isznak – és némi együtt borozgatásra hívja. Közben természetesen némi hasznos információval is szolgál a császáriaknak a határkijelölésre vonatkozó ügyek tekintetében.³⁴² Marsigli a tolmácshoz hasonlóan megnyerte magának Ibrahim efendi titkárát is, akinek a segítségével hozzájutott a törökök egymás közti levelezésének egy részéhez is.

Ibrahim pasa tolmácsa, Oszmán aga röviden így kommentálja hivatalába való kinevezését: „...nem sok idővel később kellett a határt kijelölni Temesvár térségében, és ez ügyben Temesvárra érkezett a Magas Porta tolmácsa, aki már a boszniai területen is működött a határ meghúzásánál. Itt, Temesváron azonban meghalt pestisben, s így most a pasa engem vezényelt oda a határbizottsághoz, ahol is nyolc hónapon át meglehetősen fáradságos szolgálatot láttam el.”³⁴³

³⁴⁰ Hitehagyott, a muzulmáná vált egykori keresztények elnevezése.

³⁴¹ BUB Mss. Marsigli 70. *Miscellanea per la commissione dei confini*. III. fasc. *Lettere 12 italiane, scritte dall'Ibrahim effendi capigi bassa per mano del suo interprete Hassan Celebi*. Mindegyik dátum nélküli.

³⁴² A megszólítás: „*Illustrissimo e molto amatissimo amico*.” Ez Marsigli 22. jelentésében olvasható (: Globovaz, 1700. május 23.) H jelű irat, Marsili, 1986.341.

³⁴³ Oszmán aga, 1996. 145.

Oszmán aga életútja meglehetősen – és a kor kisemberei közt meglepően – ismert, hiszen a temesvári születésű aga német fogságba kerülését, szökését, majd a későbbiekben (1703-tól egészen 1710-ig) a temesvári pasa szolgálatában Rákóczi-val való kapcsolattartását, tolmácsi-tárgyalási feladatait részletesen megírta egy hosszú visszaemlékezés-önéletrajzban.³⁴⁴ Neki köszönhető továbbá, hogy Ibrahim temesvári pasa és Marsigli levelezése nem csupán a Marsigli gyűjteményben maradt fenn, hanem egy része az egykori bécsi Orientalische Akademie kéziratgyűjteményének CXXV. számú török kéziratában is megtalálható.³⁴⁵

A levelezés nyelve általában oszmánli-olasz, vagy oszmánli-latin volt, de sokban függött attól, hogy az adott főembernek milyen nyelvű tolmács állt a rendelkezésére. A belgrádi *seraskernek*, Ali pasának például magyar nyelvű tolmácsa volt, s ezért már Marsiglinek Szalánkeménre való érkezése után, 1699. áprilisában írott első, üdvözlő jellegű levelében arra kérte a császári biztost, hogy *”Szomszéd Úr Barátom Kegielmed mikor levelet irat, magyarul írassa, mivel az tolmácsom nem igen tud Deákul.”*³⁴⁶

³⁴⁴ L. fenn. Köszönetemet szeretném kifejezni dr. Dávid Gézának, aki Oszmán agára felhívta a figyelmemet.

³⁴⁵ A bécsi Diplomataképző Intézet keleti kézirat-gyűjteményében található török irat jelzete a következő: CXXV. Eine Sammlung von Briefen, Relationen und andern Dokumenten, welche sich sämtlich auf Gränzangelegenheiten zwischen Österreich und der Türkei beziehen, von den Jahren 1112 (1700), 1113 (1701) bis 1136 (1723).

³⁴⁶ A két magyar nyelvű levél a BUB Mss. Mars. 63. Lettere del Consiglio di guerra ricevute nella divisione de' Confini della Schiavonia e Croazia című kötetben található. Idézi Kisari, 2005. 239-240.

3. 3. 3. TÉRKÉPÉSZEK

A Marsigli mellett tevékenykedő nagyszámú csapatban nem csupán katonai kísérete és tolmácsok voltak, hanem egy jól képzett technikai gárda is rendelkezésre állt³⁴⁷ (annak ellenére, hogy segítségükről, munkájukról a jelentéseiben, egyik honfitársának, Visconti nevének említésén kívül nemigen emlékezik meg), melynek – az utóbbi évtizedek kutatásainak köszönhetően – a legismertebb tagja Johann Christoph Müller (1673-1721) volt.³⁴⁸

Marsigli gróf a császárnak küldött egyes jelentésekhez, a benne foglaltak könnyebb áttekinthetőségének kedvéért, különböző térképeket mellékel, melyek mind a bolognai gyűjteményben, mind a bécsi Kriegersarchiv térképgyűjteményében megtalálhatók.³⁴⁹ Ezeknek a térképeknek az elkészítésében volt segítségére Johann Christoph Müller német térképész, aki a híres nürnbergi asztronómus, metszetkészítő mesternek, Georg Christoph Eimmartnak volt a tanítványa. Marsigli, akit leginkább a földrajzi helymeghatározással kapcsolatos kérdések foglalkoztattak, szakkönyveket és műszereket kért a kérdés megoldása érdekében Eimmarttól, aki nem csupán a kívánt dolgokat, de saját 23 éves felfedezettjét, Müllert is elküldte Marsigli megsegítésére.³⁵⁰

Miután Müller Marsiglivel végigjárta az egész jövőbeni határvonalat, és keményen végigdolgozta az egyes határszakaszok felmérésével és térképeken történő megjelenítésével járó fáradtságos két évet, visszatért Nürnbergbe. Itt egy évet csak a térképek letisztázásával töltött, és Marsigli megrendelésére elkészítette a 39 (illetve 41) szelvényes nagy határtérképet, melyről részletesen a térképészeti fejezeteket tárgyaló részben szólunk. Ezt követően Müller az *Atlas Austriacus*-nak nevezett munkának szentelte magát, magyarán az egész birodalom térképet meg kívánta alkotni. 1706-ban ugyanis a bécsi kormányzattól megbízást kapott, hogy készítse el Magyarország térképét Horvátországgal, Szlavóniával és Erdéllyel

³⁴⁷ Gherardi bevezetője In: Marsili, 1986. 17.

³⁴⁸ A Marsigli és Müller által készített térképeket, mint említettük, Deák Antal András dolgozta fel, a témához kapcsolódó számos hazai és külföldi előadás és publikációban, s Müller-Marsigli kéziratok térképeinek katalógusának kiadásban. L. Deák munkáit a bibliográfiában.

³⁴⁹ Erről részletesen l. a térképészetről szóló fejezetet. Deák egy összehasonlító táblázat keretében mutatja be, hogy az egyes Bécsben található térképek melyik jelentés mellékleteként kerültek a császárvárosba. Deák, 2004. 31.

³⁵⁰ Plihál 2000. 8.

egyetemben 550 000-es léptékben, amely munkával 1709-re készült el. Ez a térkép, melyet a bécsi Kriegersarvhivban³⁵¹ és a Zágrábi Egyetemi Könyvtárban őriznek, a barokk kartográfia egyik mestermunkája. Az első hiteles, felméréseken alapuló Magyarország-térképet, mely a Duna addigi hibás ábrázolását kijavítva, helyesen jelölte a folyásirány változását a Duna-kanyarban. További érdekessége a műnek, hogy ez az első, magyarországi hatósági szerv, nevezetesen a Kamara által kiadott térkép.

1708 és 1712 a kormány megbízásából Morvaország térképén dolgozott a helyszínen tanulmányozva a terepet. A térkép kéziratos változatát 1716-ban mutatta be IV. Károlynak, s végül 1720-ban publikálta *Tabula Genaralis Marchionatus Moraviae* címmel. Feltehetőleg 1712-ban elkészített egy *Schweizerisher Atlas* című 19 térképből álló munkát is, azonban az erre vonatkozó adatok bizonytalanok. 1922-ben publikálta a *Mappa geographica Regni Bohemia* térképeit, amelyek mind a mai napig fennmaradtak Prágában és Bécsben. Ezután Szilézia térképeinek állt volna neki, de 1721-ben meghalt, a munkálatokat így Wolfgang Wieland folytatta 1722 és 1733 között, s végül Matthaus von Schubarth 1736 és 1739 között véglegesítette a térképet.³⁵²

A másik személyiség, akit név szerint meg kell említenünk Marsigli technikai „kisegítő” csapatának tagjai közül: Giovanni Morando Visconti (16??-1717), aki itáliai születésű volt ugyan, de élete végéig osztrák császári szolgálatban állt. Erdélyben a temesközi határszakasz kijelölése különösen sok problémát vetett fel, hiszen mind a Maros, mind a Bisztra völgye gyors betörési lehetőséget nyújtott az ellenségnek Erdély belsejébe. Itt ráadásul úgy kellett a határvonalat meghúzni, hogy a mögöttes területek új erődök létesítése nélkül is védhetők legyenek, hiszen ezt a békeszerződés tiltotta. Ennek a nagy hozzáértést és körültekintést igénylő feladatnak a megoldásához hívták Marsigli segítségül Viscontit. 1700 őszén az erdélyi Vaskapunál (ami a Bisztra felső folyásánál található) már együtt térképezték fel a terepet és próbálták meg a helyiek segítségével olyan határt kijelölni, ami mind a történelmi hagyományoknak, mind a karlócai békében előírtaknak megfelel. Miután 1701 tavaszán a Habsburg és az Oszmán Birodalom képviselői aláírták a kölcsönösen elfogadott új határról készült dokumentumot, és Marsigli gróf visszatért Bécsbe, Visconti megbízatást

³⁵¹ *Augustissimo Romanor Imperatori Josepho I, ... A. C. MDCCIX. Opera J. C. Mülleri S. C. M Ingen. J. A. Pfeifelet C. Engelbrecht sculp.*) B IX a 491, vö. Müller, 2004.

³⁵² Müllernek a határfelmérést követő tevékenységéről lásd Müller, 2004.

kapott, hogy a tél elmúltával, a törökökkel egyeztetve helyezze ki az előre meghatározott helyen a határjeleket és készítsen róla feljegyzést és határtérképet, amit Visconti lelkiismeretesen teljesített is.³⁵³ Valószínűleg ennek befejezése után készíthette el Visconti híres *Mappa della Transilvania* feliratú térképét, mivel azon – a megjelenés dátumával (1699) ellentmondásba kerülve – az 1701 utáni határok vannak feltüntetve.³⁵⁴

³⁵³ BUB Mss. Mars. vol. 16. II. csomója Viscontinak Marsiglihez írott leveleit tartalmazza, melyekből egy a Függelék 5. sz. dokumentumaként szerepel.

³⁵⁴ Plihál, 2000.8-9.

4. A határfelmérés munkálatainak elvi alapjai

Ahhoz, hogy a békét követő határkijelölést részletesen vizsgálhassuk, elengedhetetlen, hogy áttekintsük, milyen elméleti háttérrel, milyen előzetes tervekkel látott neki a császári biztos a munkálatoknak, és azok miképpen illeszkednek a korabeli elképzelések sorába. E fejezetben ennek bemutatására teszünk kísérlete.

Buda 1686-os, török alóli felszabadítását követően, mivel a harcok tovább folytak,³⁵⁵ a Habsburg Birodalom és Magyarország érdekei megkövetelték, hogy mihamarabb rendezzék a felszabaduló országrészek közigazgatási helyzetét, megfelelően működő hátszói gazdaságot és erős határvédelmi rendszert építsenek ki a harcok folytatásához. A Habsburg Birodalom politikáját irányító bécsi kormányférfiak I. Lipót (1640-1705) német-római császár, magyar király udvarában tökéletesen meg voltak győződve arról, hogy az újonnan visszafoglalt közép-európai térség (az úgynevezett *neoaquistica*) modernizációja, a birodalom kereteibe való beillesztése csak a kor felfogása szerinti mechanikus világkép alapján lehetséges. E szerint a tétel szerint a birodalmak és az egyes országok különböző alkotó elemei, – vagyis a katonaság, a gazdaság, a politika, a közigazgatás és a művelődés – a mechanikus szerkezetek módjára egymással szoros kapcsolatban állnak, és mivel fogaskerékszerűen kell egymáshoz illeszkedniük, csak tökéletes összhangban tudnak jól működni. Ennek értelmében a kor politikusai, osztrákok és magyarok egyaránt, az elit tagjai Machiavelli, Grotius, Bodin, Puffendorf és a kameralisták műveivel felfegyverkezve vágtak neki, hogy megtervezzék, felépítsék, modernizálják a töröktől frissen visszafoglalt Magyarországot. Lázás munka kezdődött, és az érintett birodalmi bizottságok asztalára körülbelül ötven különféle tervezet került, melyek többsége a magyar történeti irodalomban ismeretlen.³⁵⁶ A legtöbbet emlegetett és legjobban ismert három tervezet Kollonich Lipót *Einrichtungswerkje*, Esterházy Pál nádor többször benyújtott és átalakított javaslata és Angelo Gabriele (vagy más néven Tüzes Gábor) emlékirata Magyarország kormányzásáról.

³⁵⁵ A Bécs (1683) török ostroma után meginduló harcoknak bőséges irodalmából ld. Eickhoff, 1988, XI. fejezet; Varga J., 1986.; Szakály, 1986.; Parvev, 1995.

³⁵⁶ R. Várkonyi Ágnes, 1994. 193-194.

A Kollonich Lipót névvel fémjelzett, s császári parancsra elkészített *Einrichtung des Königreichs Ungarn*³⁵⁷ című 500 oldalnyi tervezet az 1688 júliusától 1689 novemberéig tartó időszakban készült. A munka szerzőjeként Kollonich mellett Franz Joseph Krapff udvari haditanácsos neve is fel van tüntetve a kéziratban, a szakirodalomban azonban csak az első neve alatt szerepel a mű, mivel ő volt a javaslattervezet kidolgozásával megbízott bizottság vezetője. A bécsi Titkos Tanács (melyben a magyar ügyek szakértője éppen a Magyar Kamara elnöke, vagyis Kollonich Lipót győri és bécsújhelyi püspök volt) közvetlen irányítása alatt az Udvari Haditanács, az Udvari Kamara és a Cseh Udvari Kancellária vezetőiből álló főbizottság hatalmas adminisztrációval dolgozott. Az *Einrichtungswerk* szellemisége a bécsi udvarban kialakult politikai érdekcsoportok közül az úgynevezett „gazdasági és kereskedelmi” párthoz (*Merkantilpartei*) állt közelebb, mely a „katonai párttal” (*Militärpartei*) ellentétben, mérsékeltebb politikai nézeteket képviselt, s legfontosabb feladatának, az igazgatás megszervezése mellett, a gazdasági kérdések megoldását tekintette.

Az 1688. augusztus 6-án összehívott magyar főrendi bizottság Esterházy Pál nádor (1681–1713) és Széchényi György esztergomi érsek (1685–1695) vezetésével szeptember végére dolgozta ki felterjesztését, melyben az abszolutista államrendszer elvei mellett, elsődlegesen a magyar főrendek érdekeinek képviselője jelenik meg.³⁵⁸ A bécsi bizottság tervezetéhez hasonlóan a magyar bizottság is a gazdasági kérdéseket taglalta a legalaposabban. Mindegyik bizottság tisztában volt ugyanis vele, hogy a harcok folytatásával a birodalomra háruló feladatokat csak a bevételek növelésének és a termelés biztonságának és eredményességének fokozásával, valamint határozott központi döntésekkel és az azokat végrehajtó közigazgatási szervezettel lehet csak teljesíteni.

Fra Angelo Gabriele, a már Buda ostrománál is segédkező olasz tüzemester, 1701-ben készítette el feljegyzését arról, hogyan lehetne Magyarországot a Habsburgok érdekeinek megfelelően kormányozni.³⁵⁹ Tervezetének elsődleges mozgatórugója a legveszélyesebbnek tartott réteg, a magyar nemesség

³⁵⁷ Varga-Kalmár, 1993; Varga J., 1991. 5-6, 449-488. és 500-516.; Varga J., 1993. 30-40; Kalmár, 1991. 489-499.

³⁵⁸ Iványi, 1971; Soós-Varga, 1991.

³⁵⁹ Tüzes, 1900. 219-263; Szántay, 1996. 45-61.

ártalmatlanná tétele a fegyverviselés eltiltásával, adómentességük részleges eltörlésével, a nádori tisztség és az országgyűlés megszüntetésével.³⁶⁰

Ezek mellé a nagyszabású tervek mellé sorakoztatható fel egy műfajában és jellegében eltérő munka: az I. Lipót által a karlócai békét követő határkijelölésre kinevezett olasz biztosnak, Luigi Ferdinando Marsigli grófnak a munkálatok során a császári udvarba küldött jelentései.³⁶¹ Ezekben a császári tiszttől, az új határ gyakorlati megvalósításán és a törökökkel való tárgyalás konkrét leírásán túl, – a tradíciókra támaszkodva, de a modernizálás jegyében – számos javaslatot tesz, felterjesztést intéz a császárhoz a visszafoglalt területek berendezkedésével kapcsolatban. A jelentések természetesen nem tekinthetők berendezkedési tervzeteknek, de mint látni fogjuk, Marsigli a hozzájuk csatolt mellékletek közül sokban fejt ki részletesen egy-egy, a töröktől 1683 és 1698 között visszafoglalt terület berendezését és működtetését érintő részkérdést. A különböző témákat a bécsi udvar határozott politikai elveinek alapján, a gyakorlati élet szempontjainak messzemenő figyelembevételével vizsgálta.

Annak ellenére, hogy Marsigli elképzelései a frissen visszafoglalt területek berendezkedéséről inkább a bécsi udvar katonai pártjának (*Militärpartei*) korábban Montecuccoli, majd Antonio Caraffa által képviselt programjához kapcsolódnak, bőven találunk köztük olyan elemeket, melyek inkább a másik, úgynevezett *Merkantilpartei* által felhasznált XVII. századi természetjog (a már említett Hugo Grotius és Samuel Puffendorf) és az osztrák kameralisták (Johann Joachim Becher, Wilhelm von Schröder, Philip Wilhelm von Hörnigk) gazdasági és igazgatási elképzeléseit tükrözik.³⁶² Így egyaránt szerepelnek bennük az újonnan visszafoglalt területek szigorú katonai igazgatására, az államrend betartatására (saját szóhasználatával élve: „*buon ordine*”) és az újonnan kialakított határ védelmére vonatkozó intézkedéstervezetek, ugyanúgy, mint a törökökkel kialakítandó gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok lehetősége.³⁶³

A határkijelölés és az visszafoglalt területek berendezkedésének gazdasági alapját annak az I. Lipót udvarában kialakított és a merkantilizmus alapján nyugvó gazdasági, kereskedelmi programnak a messzemenő figyelembevétele jelentette,

³⁶⁰ Jászay, 2000. 307-308.

³⁶¹ Marsili, 1986.

³⁶² Nagy, 2006. 319-320.

³⁶³ A bécsi udvar szellemi-politikai életéről ld. Gherardi, 1980. 57-69.; Nagy, 2006. 318-324. és Ehalt, 1984.

mely a Habsburg gazdaság versenyképességének növelését jelölte meg céljául, a francia-angol gazdasági fölényrel szemben.³⁶⁴ A karlócai béke idején különösen nagy lehetőség nyílt a kereskedelmi utak felfejlesztésére, mivel a törökök és a császár közti béke egy stabilabb nemzetközi helyzet garanciáját nyújthatta. Ennek az elképzelésnek mind Habsburg, mind török részről már a karlócai békében helyt adtak, melynek tizennegyedik cikkelye kimondja: „*A már régebben szentesített egyezmények alapján is legyen szabad a kereskedelmi tevékenység mindkét fél alattvalói számára ezen birodalmak minden országában és tartományában; ...*”.³⁶⁵ A bécsi udvar és egyben Marsigli elképzelései szerint az osztrák tartományok, de mindenekelőtt az újonnan visszafoglalt és integrálandó magyar területek a nyugat-keleti kereskedelem hídfőjévé válhatnak.

E magyarországi kereskedelmi hálózat kiépítése érdekében a tervszerűség és a tudomány összekapcsolásának jegyében el kellett végezni az új területek és elsősorban a kulcsfontosságú határvidékek részletes, tudományos felmérését. Ezt a munkát Marsigli és társai, a kor legmodernebb műszereinek segítségével végzett földrajzi felmérésekkel és a háború előtti határok felderítését szolgáló levéltári, történeti kutatásokkal kiegészítve végezték el. Marsigli és térképezésben jártas társa, a nürnbergi Johann Christoph Müller (1673–1721)³⁶⁶ hatalmas mennyiségű adatot gyűjtött össze az eddig Európa számára jobbára teljesen ismeretlen térségről.

³⁶⁴ Raffaella Gherardi: Introduzione In: Marsili, 1986. 19.

³⁶⁵ Szita, 1999. 220.

³⁶⁶ A Marsigli és Müller által készített térképeket Deák Antal András dolgozta fel. Deák, 1993; Deák, 1994; Deák, 1996. Valamint ezen térképek legújabb feldolgozása CD-n: Deák, 2005.

4. 1. Gazdasági javaslatok

4. 1. 1. NÉPESSÉG

Először tekintsük át az inkább gazdasági szempontok alapján készült javaslatokat.

Ezek egyik legfontosabb eleme a népesség kérdése, mert – ahogy Marsigli is megállapítja – nem elég egy adott területet birtokolni, ha ott nincsenek hűséges alattvalók, az a kincstár számára vajmi kevés hasznot hajt. A karlócai béke szövegének egyik legtöbbet ismételt alapgondolata a „határok nyugalma és az alattvalók biztonsága/nyugalma”, mivel a határmenti népek a háborús időszakban igen sok kellemetlen rendezetlenség (*disordine*) áldozatai voltak, ki kell jelölni számukra egy megfelelő, működő rendet (*buon ordine*). Ide sorolható például a karlócai béke 9. cikkelyének rendelkezése, miszerint „... *maradjon tilos a jövőben is menedéket vagy támogatást nyújtani a bűnözőknek, lázadó alattvalóknak vagy elégedetlenkedőknek; az ilyen embereket, mindenféle rablót, fosztogatót, ... mind őket, mind pedig azokat, akik eltartották ezeket, vétkességük szerint büntessék meg; s... a határok közelében ne tűrjék meg őket, hanem más, félreeső helyekre telepítsék át.*”³⁶⁷

A karlócai békét követő évtizedekben a tömeges migráció megfékezése mindkét birodalomnak fontos megoldandó ügyévé vélt, hiszen mind a közepes nagyságú városokból, mind a paraszti gazdaságokból érkező népelemeknek egyetlen reális esélyük volt életkörülményeik megváltoztatására: a szomszéd birodalomba való költözés.³⁶⁸ Erre a tényre Marsigli is nyomatékosan felhívja az udvar figyelmét, mikor a császárnak írt 4. jelentésének bevezetőjében világosan kijelenti: „*Őfelsége hatalmas hódításai közt semmi sincs, ami fontosabb lenne a lakosságnál, s nagyobb veszélyben lenne nála...*”³⁶⁹ A törökök ugyanis nagy hajlandóságot és leleményességet mutattak a császár alattvalóinak mindenféle mesterkedéssel való folyamatos elcsábítására, amit minden feltűnés nélkül és igen gyorsan hajtottak végre. A császári biztos megjegyzi, hogy ezért Bácskából és Pécs környékéről sok család (konkrét számadat megnevezése nélkül) indult a szép

³⁶⁷ Szita, 1999. 218.

³⁶⁸ Holjevac, 2000. 138.

³⁶⁹ Marsili, 1986. 76. *Quarta e umilissima relazione a Sua Maestà Cesarea, spedita da Brod li 25 maggio 1699. (Nelle vaste conquiste di Vostra Maestà nessuna cosa è più importante della popolazione, nè più in dubbio e pericolo di questa...)*

és termékeny Szerémségi vidékre és közeli Morović (Morovitz) környékére, amint kiderült, hogy a szerémségi határszakaszt meghúzták. Ennek a ténynek az állhat a háttérben, – fejtegeti tovább Marsigli – hogy a törökök a szultán által parancsba adott módon lekenyerezték őket, mivel a Száva folyón az összes lehetséges helyen áttanulmányozták már a korábban létező átkelési lehetőségeket és ezek mentén létesítenek számukra lakhelyet a szultán által biztosított számos privilégiummal és mentességgel. S azt ajánlja, hogy a császár is gyorsan cselekedjék, mivel a Szalánkeméntől Babinagredáig tartó negyven órányi határszakasz teljesen nyitott, s semmiféle akadály nincs a jelenleg ott élők számára, olyannyira, hogy áttelepülésük nem is napok, de akár órák kérdése is lehet, hiszen csupán át kell keljenek a Száván, illetve a Tiszán, akár annélkül, hogy megvárnák, míg learathatják elvetett gabonájukat. Ezért aztán azt javasolja a császárnak, – mivel ő elég alapos ismeretekkel rendelkezik a vidékről és az ott élő népekről, – hogy Bécs is éljen a törökök módszerével, de a végrehajtás során lehetőleg előzze is meg őket, válogatott lakossággal népesítve be a Száva menti területeket. A szerémségi vonalon továbbá néhány helyre két vagy három tapasztalt őrszemet helyeztessen ki, akik a helybeli lakosokkal karöltve akadályoznák meg a további elvándorlást. Ezt mentességekkel, földdel és kisebb települések létesítésének segítségével is elő lehet segíteni, s mindenekelőtt súlyos büntetés kiszabásával mindazokra a parasztokra, akik holmijukkal a birodalomból távozni akarnak és azokra is, akik ezt nekik megengedik. Marsigli ebben a 4. jelentésében ígéretet tesz arra, hogy a Száva és szerémségi határvonalról készült térképen feltünteti azokat a helyeket, ahol a legnagyobb szükség lenne a helyőrségek felállítására.³⁷⁰

I. Lipót császár birodalmának egészét szemlélve megállapítja, hogy sok helyen annyian élnek, hogy a föld nem képes eltartani a lakosságot, máshol pedig valóságos pusztaság van. Ezért azt a javaslatot teszi, hogy az osztrák örökös tartományok határait szélesítsék ki úgy, hogy azok lakói benépesíthessék a lakatlan vidékeket. Így az olasz gróf szerint az újonnan elfoglalt országrészek akár három év alatt is lakottá válhatnának, s erre elég lenne egy határozott császári parancs. A leglakatlanabb helyek közül három magyarországi területet emel ki: a Duna-Tisza közét, a Maros-Körös és a Tisza által határolt részt és Tolna megyét.

³⁷⁰ Marsili, 1986. 76–77. *Ezt a Geográfiai térkép, amely a szerémségi határszakaszt, Szalánkeméntől a Boszut folyó torkolatáig, innen pedig a szávai szakaszt az Una folyó torkolatáig ábrázolja* című térképen meg is tette. (BUB Mss. Mars. vol. 49.5.)

Ezekre a helyekre véleménye szerint nem csupán német lakosságot (amelynek szerepéről később még szólunk), hanem a régi és az újonnan elfoglalt Horvátországból és Szlavóniából is lehetne népeket áttelepíteni, s itt főképp az általa *Valaconak* nevezett és a Török Birodalomból érkezett délszláv népségre gondol, akik „két év alatt a pusztából termékeny földet képesek varázsolni”³⁷¹ Elmondja továbbá a vlcchokról, hogy munkájuk nélkül az egész terület csak rom és pusztaság marad, s úgy tűnik Isten is arra teremtette őket, hogy megművelt területet hozzanak a puszták helyébe és a már megműveltet pedig odahagyják más, könnyebben kezelhető, fegyelmezettebb, kedvesebb népeknek. Ezek a népek aztán, amint látják, hogy újabb területek kerülnek Habsburg uralom alá, azonnal futnak s egymást taposva igyekeznek, hogy a saját birtokukba kerülhessen. A földek szétesztása tehát az olasz gróf véleménye szerint nem tűrhet halasztást, s szükség van arra is, hogy bizonyos mennyiségű katona fedezze őket, a horvát végek régi szokása szerint, amit pedig a békepontok sem tiltanak meg. Ez utóbbi intézkedésre az ilyen habitusú népek kölcsönös nyugalma és biztonsága érdekében van nagy szükség.³⁷² A birodalom délkeleti, megbízhatatlan, lázongó népeinek a megfékezésére Marsigli is, mint császári megbízott, a bécsi udvar nagy befolyással bíró „katonai pártja” által támogatott klasszikus módszert ajánlja a császárnak írott jelentéseiben, vagyis a határőrvidék, s a töröktől visszafoglalt területek „elnémetesítését” javasolja. Nem csupán a megbízható német ajkú katonai vezetők, hanem messzibb területekről a németek betelepítését javasolja.

³⁷¹ Marsili, 1986. 135.

³⁷² Marsigli a császárnak írt 8. jelentéséhez (Szluin, 1699. július 15.) csatolt H jelű magyarázata, mely a Korana folyótól a hármask határig tartó szakasz térképének magyarázataként szolgál. Marsili, 1986. 135. (A bécsi udvarból irányított migráció, az áttelepítések gondolata a következőképpen merül fel: „*Sacra Maestà, Le ho in tutte le mie riverenti relazioni col zelo del suo vero servitore incolcata l'importanza della popolazione in tutte queste nuove conquiste, e ora Le porto una consolazione che è nell mani di goderla, ed è l' avviso che nelle di Lei conquiste di Croayia, di Schiavonia, e anche parte dell' antica Croazia ha popoli da rendere abitati i deserti fra il Tibisco e Danubio e fra il Maros Cheres e Tisbisco suddetto e il comitato tulnense, che sono le tre pezze d' Ungheria le più sproviste di gente, e dalle vicine ereditarie terre frane avanzare forse altri sudditi, e che potrà essere con utile de' padroni delle loro terre. In fine, Sacra Maestà, il disordine, la prepotenza dell' uno e dell' altro ha fatto che in un luogo vi sia più gente, che non può sostenere quel pezzo di terra, e in altro è deserto. Si che turro si riduce a farne un giusto comparto, che solamente dipende dal voler della Maestà Vostra, con una generale conscrizione di esoo popolo delle conquiste, e il calcolo di quello che le Provincie Ereditarie potrebbero dare, aumentando i loro limiti, a misura di quello che può occuparsi da' loro nazionali, concludendo che, nel corso di tre anni, potrà avere le sue conquiste abitate, e abundantanti di tutto il necessario: contentezza meritata dalla di Lei pietà di Dio premiata con tante vittorie.*)

A törökellenes háború éveiben a legfontosabb népességi változás az 1690–es támadás és török ellentámadás után a dél–magyarországi és szlavóniai területekre beköltözött 30.000, illetve a Varasдини körzetben a régi határőrvidék megerősítését szolgáló néhány száz szerb család megjelenése volt. Ezek ugyanis – mivel Lipót eredetileg a harcokban való segítségre akarta megnyerni őket – teljes vallási autonómiát, adómentességet és szokásaik és nemzeti létük fenntartásának lehetőségét is megkapták. A bécsi udvar, a magyarok zúgolódása és a viták megelőzése érdekében ez a *neoacquisticának* nevezett terület a császár hódítási jogából következően saját irányítása alatt tartotta, s a Maros, Tisza, Duna vonalán egész Magyarországot körülölelő katonai határőrvidék–rendszer kezdetektől a bécsi katonai vezetés közvetlen irányítása alá tartozott.³⁷³ Az 1690–es évek második felére a Maros, Duna, Tisza, Dráva vonalán létrejött főkapitányságok szervezetében részben letelepített rácok életének szervezésében két alapvető feladatra kellett sürgős megoldást találni. Egyik ilyen feladat a szabad elemek török területre való visszaköltözésének megakadályozása volt, ami a Habsburg Birodalom védelmi erejének szempontjából volt jelentős. Ennek érdekében meg kellett állapítani a betelepült rácok számát és megérteni szervezeti felépítésüket, valamint meg kellett szervezni letelepítésüket. A másik feladat, vagyis adóztatásuk megoldása a kincstári bevételek növelését és a szerbek adómentessége miatt a helyi lakosokkal (általában magyarokkal) kialakult feszültség csökkentését kellett szolgálja. Ezt a különböző erődített helyeken szolgáló katonaelemek és a katonai szolgálatot nem teljesítő és ezáltal adófizetésre kötelezhető rácok szétválasztásának kellett lehetővé tenni. Ezeket a célokat tükrözik a rácok helyzetének rendezésére létrejött bizottságok neve is: „Gränz Einrichtung”, és „Separations Commission”.³⁷⁴

A Dunán inneni határmeghúzás során sorra leírja a határ mentén fekvő jelentősebb városokat, ezek jelenlegi gazdasági és katonai állapotát és javaslatot tesz minden egyes helységnél azok és az egész határvidék hatékonyabb és biztonságosabb működtetése érdekében.³⁷⁵

³⁷³ Rothenberg, 1960, 94.

³⁷⁴ Oross, 2006. 1449–1450.

³⁷⁵ Így Szalánkemén, vagy Moraviz leírásánál Marsili, 1986.102-103. Az V. jelentés C, E. mellékletei, Horvátország részletes leírásakor (*Relazione di tutta la Croazia*) Marsili, 1986. 257–258., 259, 262, vagy

A határfelmérés (1699-1701) során a határvonal kijelölése számos olyan kérdés megoldását szükségessé tette, ami az ott élő népeket – törökök, szerbek, horvátok, bosnyákok és magyarok – közvetlenül érintette. Elsőként már a határvonal kijelölésénél figyelembe vették a terület etnikai, demográfiai viszonyait. Hogy császári részről ezt a munkát milyen tudományos alaposággal végezte el Marsigli, tudhatjuk számos, a békét megelőző tervezetéből, a császárnak írt felirataiból és tudományos munkáiból, melyekben részletesen kifejtette, milyen elveket kell alkalmazni az adott régió új berendezkedésének kialakításánál, valamint kifejtette modernizációs elképzeléseit is, mely szorosan illeszkedik a korban, a bécsi udvarban keletkezett számos berendezkedési terv sorába. E tervezetekben Marsigli kifejti nézeteit a Délvidéken élő népekről, s igen mély és eredeti gondolatokat fogalmaz meg a törökökről, horvátokról, szerbekről, bosnyákokról és magyarokról. Így például a császárnak írt 5. jelentésében, a délvidéki határok meghúzásánál alkalmazott alapelvek leírásánál leszögezi, hogy a lakosság szerepét és helyét a különböző területek gazdasági erejének tárgyalásánál fogja elemezni: „*circa l'economico considererò i siti più popolati e quali da popolarsi, ... il genio e attività degli abitanti.*”³⁷⁶

A határfelmérés során több olyan konkrét probléma is felmerült, melyek az ott élő népek mindennapi életét befolyásolták, és amelyet Marsigli, mint császári megbízott török kollegájával, Ibrahimmal, valamint a helyi török vezetőkkel próbált tárgyalásos úton megoldani. Egyik, kérdéskörünket érintő probléma, amelyet már a karlócai béke szövegében is megfogalmaztak, noha csak általános formában, az átadott területek kölcsönös kiürítése, illetve az erődlerombolások. Ez – a számos egyéb tényező, pl. vallási, gazdasági megfontolások - komoly lakosságmozgással, népességcserével járt az adott területeken, s ezt a folyamatot a maga mélységében, szintén a határkijelölés forrásaiból érthetjük meg.

a katonai falvak létesítéséről szóló felterjesztésben, melyet a 17. jelentéshez csatolt M jelű mellékletként: *Pailok per li villaggi militari. Discorso sopra i proposti militari villaggi.* Marsili, 1986. 269–270. Erdély kapcsán pedig, az V. jelentésben beszél ezekről a kérdésekről. Marsili, 1986. 456.

³⁷⁶ Marsili 1986. 85. „*Alla Sacra cesarea Maestà dell'Imperatore. Informazione sopra de' stabiliti confini con l'Imperio ottomano secondo la conclusa pace di Carlovitz. Parte prima: della linea cisdanubiale.*”

4. 1. 2. KERESKEDELEM

Marsigli nem csupán a népesség számának alakulását és eloszlását, de annak megélhetését, és ezáltal hűségének megnyerését és biztosítását is fontosnak tartja. Ennek garanciáját, az alábbiakban tárgyalandó biztonsági intézkedések mellett a kereskedelem elősegítésében látja. Ezen felül fontosnak tartja kiemelni, hogy meg kell teremteni az alattvalóknak a lehetőséget ahhoz, hogy megfelelő jövedelemhez jussanak³⁷⁷ és a Habsburg uralkodó ezzel is biztosítsa magának azok szeretetét és hűségét (*sicurezza della popolazione è il traffico*). Marsigli úgy látja, hogy az új területi hódítások következményeképp jelentős mértékben megnövekedett a birodalmon belüli gazdasági fejlődés lehetősége, de nemcsak az, hanem a velenceiekkel és törökökkel szemben a Habsburgok kezébe került a térség gazdasági–kereskedelmi irányításának a lehetősége is.

A kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésében kiemelkedő szerepük van a különböző folyóknak, elsősorban a Dunának, ahol a szabad hajózás biztosítása kerül középpontba (akár a vízimalmok megszüntetése árán is), ami már a békeszerződés második és ötödik, a konkrét határvonalat tárgyaló cikkelyeiben is megjelenik.³⁷⁸ Mivel I. Lipót maga kérte Marsigli, hogy részletesebben számoljon be a kereskedelem fellendítéséről alkotott gondolatairól, a bolognai gróf elkészítette a kereskedelmi forgalomról írt értekezését "*Discorso generale del traffico*" (Általános értekezés a kereskedelmi forgalomról) címmel, melyhez a határkijelölő biztos elképzeléseit híven ábrázoló térképmelléklet is készült.³⁷⁹

A tervezet-felterjesztés kettős célt fogalmaz meg: egyrészt a kincstár feltöltése, másrészt az alattvalók boldogulása. Elsőként a törökökkel való kereskedelem lehetőségeit mutatja be, felsorolva az egyes árucikkeket, a használható útvonalakat (ezek biztosítását a határ meghúzása során mindig szem előtt tartotta), megjelölve, hogy hol lehet kocsikkal, lovakkal, illetve teherhajókkal közlekedni, hol van hely raktárak, illetve pihenőhelyek létesítésére stb. Javasolja továbbá a török karavánszerájok mintájára történő kereskedőházak felállítását is. Marsigli a

³⁷⁷ Marsili 1986. 85. „... a tener legata con l'amore del proprio interesse la fedeltà di questi sudditi alla Maestà Vostra e a notabilmente utilizzare il di Lei.”

³⁷⁸ Szita, 1999. 214-216. Ezekben a cikkelyekben egyrészt a Maros, a Tisza és a Duna, másrészt a Száva szabad hajózhatóságát biztosítják.

³⁷⁹ Korábban, 1689-ben már készített egy tervezetet *Progetto del possibile commercio fra ambedue gli Imperii* címmel. Az említett tervezet a császárnak írt 10. jelentéséhez (Dresnik, 1699. szeptember 11.) csatolt E jelű függelékben található. Marsili, 1986. 185–200., ld. továbbá Marsigli-Deák, 2004. 29-30. Itt látható a térkép másolata is. Ld. még Stoye, 1994. 195-197.

Dunán, a Maroson, a Tiszán és a Száván bonyolítandó nagy nemzetközi kereskedelem központjául Baja városát jelölte meg, mivel, – ahogy írja – a Magyarországon töltött évek alatt, a hadjáratok során egyértelműen felismerte, hogy ez a helység a legalkalmasabb arra, hogy békeidőben kereskedelmi központ, míg háborúban katonai lerakat székhelye legyen.³⁸⁰ Ezután a többi népekkel (itt elsősorban Lengyelországra és Olaszországra tér ki) való kereskedelmi kapcsolat lehetőségeit elemzi, részletesen leírva azt is, hogy ez kiknek válhat kárára, és hogyan lehetne ennek elébe menni.

Marsigli a délvidéki határvonal meghúzósa után, török társával, Ibrahim efendivel megegyezésre jutva, nem csupán a Száva folyón található vámhelyeket határozta meg, hanem kijelölte azt az öt hivatalos utat is, amelyen át a két birodalom alattvalói egymás közt érintkezhetnének, természetesen szigorú szabályozás mellett (csak a helyi parancsnoktól kiállított útlevelemel; csak ugyanazon az úton lehet visszamenni, ahol kiment; illetve a parancsnokok megvesztegethetőségének megfékezésével). Az első út Novin keresztül vezet, itt mindkét fél parancsnokainak útengedélye szükséges, a második a császári kézen levő Szluinon át megy, s a helyi és a bihácsi parancsnok passzusa kell, a harmadik Zavaljén, Biháccsal átellenben, a negyedik a Plessiviza hegyen át visz, az ötödik pedig Popinska Klanazon keresztül vezetne.³⁸¹

³⁸⁰ Marsili, 1986. 188.

³⁸¹ Marsigli 26. jelentésének: Jakovar, 1700. augusztus 20. C jelű melléklete: *Articoli, discorsi e propositi circa le scale, strade e altri affari li quali, giusto in questa forma, furono notificati al felicissimo Halil Pascia e quando verranno le risposte saranno conclusi.* Marsili, 1986. 383–384.

4. 1. 3. PESTIS ELLENI VÉDEKEZÉS

A két birodalom közti, fent említett utaknak a kizárólagos használatát nem csupán gazdasági (a kereskedelem kontrollálása), illetve katonai-biztonsági okokból javasolja a császári biztos, hanem a lakosság hatékony egészségügyi védelme érdekében is. Az Oszmán Birodalomban ugyanis még az általános európai szintnél is gyakoribb betegség volt a pestis, s Marsigli azt állítja, hogy a korábban Ausztriát és Friulit pusztító járvány az akkoriban a törökök birtokában levő Likából és Érsekújvárból jött. A betegség elleni védekezés érdekében részletes tervet készített, melyben itáliai mintára, azt tanácsolja, hogy csak az általa megjelölt helyeken felállított járványkórházakhoz vezető utak maradjanak nyitva a két határ közt, a többi helyen építsenek árkokat, romboljanak le hidakat, állítsanak őrséget a lakosság védelmében. A határ menti erődítményrendszer parancsnokai kötelesek ugyan figyelemmel kísérni a pestis alakulását és megakadályozni átterjedését, de mivel ennek teljesítését nem lehet tőlük kellő mértékben elvárni, Marsigli azt tartaná célravezetőnek, ha az erődítmények vonala mellett húznának egy második, úgynevezett egészségügyi vonalat is, szigorúan betartandó parancsokkal ellátott őrséggel és a várak helyett járványkórházakkal. Ezek a vendégházakhoz hasonló szálláspénzt kérnének a kereskedőktől, így a kincstár megterhelése nélkül biztosítani lehetne fenntartásukat.³⁸²

Valamivel később, 1700. augusztus végén, utolsó délvidéki jelentésében ismét sürgeti a bécsi hatóságokat valamiféle intézkedés foganatosítására, mivel a pestis Belgrádban és a Száva mentén tovább pusztított, s a Szerémségben hiába ügyelnek a betegség kivédésére, ha az a folyón átterjedhet. Így Marsigli ott is szigorú szabályozás alá eső járványkórházak felállítását tanácsolja, sőt nem csak ideiglenesen, hanem örökre, mivel „*a törökök közt mindennapos a pestis*”, s a várhatóan megélénkülő kereskedelmi kapcsolatok hozományként egyre inkább megerősödik a pusztító járvány behurcolásának veszélye.³⁸³ A nehézkes birodalmi kormányzat azonban csak a Bécsset sújtó utolsó, 1713-as pestisjárvány után – mely a városnak kb. 2500 emberéletbe került – egy császári rendelettel állíttatott fel a török határon egy úgynevezett „pestisfrontot”, ami gyakorlatilag a Marsigli által is

³⁸² Marsigli 20. jelentésének (Sziszek, 1700. április 4.) csatolt A mellékletében fejt ki nézeteit: *Progetto per difendere la frontiera della linea cisdanubiale dal pericolo della peste* címmel. Marsili, 1986. 317–320.

³⁸³ Marsili, 1986. 392.

javasolt katonai ellenőrző és karantén állomásokból álló egészségügyi kordont jelentett.³⁸⁴

4. 1. 4. POSTA

A modernizáció és újjárendezés jegyében a kereskedelmi útvonalakhoz hasonlóan Marsigli a zágrábi és károlyvárosi postamesterekkel egyeztetve, kidolgozta a postajáratok és hírvivők legalkalmasabb útvonalát is Magyarországon, Horvátországon és Szlavónián keresztül, egészen az Adriai-tengerig. Ezek kiindulópontjaként Bécs, Buda (a felső-magyarországi utakhoz) és Baja (a Magyar Királyság, Erdély, Moldva, Havasalfölddel való összeköttetéshez) szerepelnek, míg végpontként a hármás határ helységeit, valamint a kikötővárosokat, így dél felől északnak haladva Carlopagot, Zengget, Buccarit és Fiumét jelöli meg.³⁸⁵

³⁸⁴ Zöllner, 2000. 212.

³⁸⁵ Marsigli 21. sz. jelentésének (Globovatz, 1700. május 8.) F melléklete (*Peilok per istituire e bene ordinare le poste dell'Ungaria insino al Mar Adriatico* és *istruzioni a'mastri di poste*) Marsili, 1986. 329–333. és Marsigli– Deák, 2004. 30. Itt látható az említett postatérkép másolata.

4. 2. Katonai javaslatok

A gazdasági mellett a másik alapvető szempont, amely a karlócai békében is erőteljesen megjelenik, gyakorlatilag a lakosság védelmét szolgáló katonai-stratégiai kérdéseket takarja.³⁸⁶ A békeszerződés 7. cikkelye ebben a kérdésben kimondja, hogy „*Legyen szabad és megengedett mindkét fél számára saját határainak biztonsága érdekében bármilyen, neki legjobban tetsző módon azokat a várakat, erődítményeket, helységeket, amelyeket az illető fél a jelen tárgyalások alatt békés körülmények közepette birtokolt, ... kijavítani, megerősíteni, erődíteni, ... A határszéleken élő lakosok megfelelő lakhatási körülményei érdekében pedig legyen szabad nyílt falvakat kiépíteni akadálytalanul és kivételezés nélkül mindkét félnek, csupán új erődítményeket ne emeljenek ennek az ürügyén.* „³⁸⁷

Marsigli mint katona s a kortársak által a *Militärpartei* embereként aposztrofált személy, elsődlegesen a határ menti rendezetlenségekre hívja fel az udvar figyelmét. Ezek megoldására és a védelem hatékony megszervezése érdekében azt a bécsi udvar 'katonai pártja' által erősen támogatott nézetet vallja, miszerint a birodalom délkeleti vidékén élő megbízhatatlan népeket a töröktől visszafoglalt területek erőteljes germanizációjával lehetne sikeresen megfékezni. Ennek érdekében földosztással és különböző privilégiumokkal kell rávenni a birodalom német alattvalóit, hogy átköltözzenek az Oszmán Birodalommal szomszédos határvidékre, s ez összekapcsolódik a földek kiutalásának, vagyis megművelésének sürgető kérdésével. A területek német lakossággal, illetve katonasággal való benépesítése a jelentésekben, illetve azok mellékleteiben számos helyen megjelenik. A délvidéki határszakasz (vagy ahogyan Marsigli nevezi, a *linea cisdanubiale*) meghúzásakor például a *Relazione di tutta la Croazia* című hosszú és részletes horvátországi tanulmány keretében is megemlíti, hogy ha a vlahokat megfelelő mennyiségű földdel látják el és ezáltal biztonságban érzik magukat, valamint egy németek által felügyelt vonallal veszik körül, ami a megfelelő rendet biztosítja közöttük, akkor a császár komoly haszonra tehet szert ennek a területnek a birtoklásával. De többször is nyomatékosan megemlíti a német katonai jelenlét elengedhetetlen fontosságát.³⁸⁸

³⁸⁶ A karlócai béke 7., 8. és 9. cikkelyeit l. Szita, 1999. 217–218.

³⁸⁷ Szita, 1999. 217.

³⁸⁸ Marsigli 16. sz. jelentése, Bielovaz, 1699 december 29. In: Marsili, 1986. 249–265.

A törökökkel való határ délebbre tolódásával egy időben modernizációra és jelentős átalakításra szoruló magyarországi erődítményrendszer megújításának érdekében részletes leírást ad az általa bejárt határvidék várainak állapotáról, ember és anyagszükségletéről, mely jelentések szorosan illeszkednek az ebben az időszakban keletkezett számos ilyen jellegű dokumentum sorába.³⁸⁹ Amikor várrajzainak magyarázatát leírja, ismét többször megemlíti a német katonaság jelenlétének fontosságát: például a Száva és a Drina folyók találkozásánál fekvő Racsa várát fegyverrel megerősített fegyverekkel kellene feltölteni, akiket egy tapasztalt, idősebb tiszt vezetne, s ez németeket tudna oda csalni, akik kereskedhetnének és katonáskodhatnának. Moraviczra is megregulázott népeket helyezne, fegyverekkel és német tiszttel, a békepontok betartatása ürügyén.³⁹⁰

A lerombolt várak helyett Marsigli katonai falvak (*villaggi militari*) kialakítására³⁹¹ tesz javaslatot. Memorandumában először magyarázatot ad, hogy miért van szükség e falvak létesítésére. Mivel a nagyon nagy kiterjedésű horvátországi határszakaszon az építéssel és az őrség ellátásával járó magas költségek és a békében megtiltott újabb építkezések lehetetlenné teszik az erődök, fallal megerősített helységek, illetve hadianyaggal ellátott erődítmények létesítését. A béke azonban lehetővé teszi, hogy mindenki ott létesítsen újabb falvakat, ahol neki tetszik. Ezek a falvak azután, egyszerűen a házak különleges, funkcionális elhelyezése folytán olyan erőssé válhatnak, mint a régebbi palánkok voltak. Horvátországban ugyanis, magyarázza Marsigli gróf, mivel ez a hegyes terület gazdag fában és erdőségekben, már régtől fogva vastag és hosszú gerendákból készítik a házakat, melyen nem fog a puszkagolyó, és sárral bekenve még a tűz ellen is megfelelő védelmet nyújt. A védekezéshez azonban alkalmatlanok, mivel a házakat egymástól távol építik, így egy esetleges támadáskor nem tudnak egymásnak segítséget nyújtani. Marsigli gróf tehát azt javasolja, hogy az ezen a határszakaszon létesítendő újabb falvak házait oly módon helyezték el, hogy négy ház álljon együtt, úgy, hogy hosszú oldalaikkal kívülről egy négyszöget alkossanak, s köztük csak három láb széles hely legyen a

³⁸⁹ Marsigli ötödik erdélyi jelentése, Lugos, 1700. december 27. In: Marsili, 1986. 456. A bécsi Udvari Haditanács által kidolgozott felterjesztést ld. *Tervezet a békekötés utáni magyarországi katonai berendezkedésről, a haderő nagyságáról, a várak és erődítmények lerombolásáról, illetve megerősítéséről*. In: Szita, 1999. 145–158.

³⁹⁰ Marsili, 1986. 102.

³⁹¹ Marsigli 16. jelentéséhez csatolt M jelű irata *Discorso sopra i militari proposti villaggi* címmel, 419r-421v. Marsili, 1986. 269-270.

tetőről lecsorgó eső számára, s ezt le lehetne zárni, egy nagy palánkkal vagy több gerendával. Az ide telepítendő lakosságról is határozott elképzelése van: megfelelő mennyiségű művelhető föld adományozása mellett olyan paraszti elemeket kell ezekben a katonai falvakban elhelyezni, akik a falvak határ menti speciális katonai-védelmi funkciójának megfelelően gyalogos, illetve lovas katonának felfegyverezve, és a fallal körülvevett erődítményekbe vezényelt német katonai vezetőknek alárendelve és engedelmeskedve képesek megvédeni saját lakóhelyüket.³⁹² Ezeket a katonai falvakat az erődítmények között, a stratégiaileg fontos területeken kell létesíteni, úgy, hogy lakosságuk el tudja látni az őrséget a körülötte található csardakokban is. A falvak házainak kijelölését egy mérnök végezné el, aki az adott helységben meghúzná a vonalakat, ahová a házakat és a templomot kellene felhúzni, valamint az egész szerkezeti struktúrát, úgy, hogy ezeknek a falvaknak a létrehozása – azon kívül, hogy a békeszerződés szövegével sincs összeütközésben, – plusz költség nélkül is megfelelő védelmet tudna nyújtani egy-egy erősebb ellenséges betörés esetén is.

E fejezet összefoglalóként hangsúlyozni szeretnénk, hogy mivel a tervezetek figyelembe vétele során az adott bizottságoknak érdekek és szempontok sokaságát kellett összeegyeztetniük, a politikai gyakorlat végül csak nagyon kevésbé volt képes figyelembe venni az asztalára halmozott terveket. A tervek és a valóság egymással szoros kapcsolatban voltak, de az esetlegesség kötötte össze őket, így a kapcsolat gyakorlat és elmélet, terv és megvalósítás közt nem volt egyoldalú, standardizált folyamat.³⁹³ A Habsburg állam magyarországi hatalmának gyakorlati kiépítése, a berendezkedési javaslatok bizonyos elemeit átvéve, a már korábban megkezdett úton haladt tovább.³⁹⁴

Ezeknek a tervezeteknek azonban, ha nem is valósultak meg azonnal és maradéktalanul, azért valamiféle előremutató hatásuk mindenképpen volt. Még a fent említett Angelo Gabrieli-féle magyarországi helyi igazgatás radikális átalakításáról szóló felterjesztés is, mivel a bécsi udvar a jóval mérsékeltebb Kollonich-féle munka fogadtatásának kellemetlen tapasztalatain okulva (mely belső ellentmondásai, rendszerének nem kellőképpen egységes volta miatt is kivitelezhetetlennek bizonyult) nem tartotta megvalósíthatónak, de művét

³⁹² Marsili, 1986. 270.

³⁹³ Holjevac, 1999. 138.

³⁹⁴ Az igazgatásra, gazdaságra, adórendszerre, valláspolitikára és a magyar haderő felszámolására ld. Magyarország, 1989. 94-98, valamint H. Pállfy, 1937. 474-487.

megőrizték és II. József reformjainak korában jó szívvel hasznosították.³⁹⁵ Ugyanígy Marsigli gróf javaslatai is csak részben, és jórészt jóval később találtak meghallgatásra, a régi római utak vonalára támaszkodó határrendszer azonban, kisebb változásokkal jó két évszázadig, az Oszmán Birodalom széteséséig fennmaradt, és az új határ megfelelően biztosította a Habsburg Birodalom gazdasági és katonai érdekeit, úgy hogy közben nagymértékben elősegítette az új védelmi vonal, a *Militärgrenze*³⁹⁶ és a katonai határőrvidékek³⁹⁷ végleges kiépítését is.

³⁹⁵ Szántay, 1996. 51.

³⁹⁶ Wessely, 1973. 29–93.; Rothenberg, 1960.

³⁹⁷ A horvát-szlavón határőrsegről, a Maros-Tisza-i, a székely, a román és a bánági határőrség kialakításáról ld. Magyarország, 1989. 489–491.

5. A határkijelölés a gyakorlatban

5. 1. A Habsburg és az Oszmán Birodalom közti határ kijelölésének gyakorlati előkészítése és végrehajtása

Miután az előzőekben áttekintettük kik voltak a határfelmérés szereplői, s arról is értekeztünk, milyen elméleti alapvetés szerint végezték munkájukat, e fejezetben arra teszünk kísérletet, hogy a határvonal kijelölését a gyakorlatban elemezzük.

Mivel a békeszöveg némely pontjának homályos megfogalmazása lehetőséget adott mind a török félnek, mind pedig a császáriaknak arra, hogy érdekeiket a helyszínen, a határvonalak konkrét kijelölése során próbálják meg a messzemenőig érvényesíteni, a császári megbízott, Marsigli már a határbejárás megkezdése előtt komolyan készült ennek a fontos feladatnak a végrehajtására. Mint a 4. fejezetben láthattuk, tervezeteket készített a határok kijelölésének elvi – gazdasági, katonai-védelmi – szempontjainak figyelembevételével. A határfelmérést előkészítő gyakorlati teendők összefoglalására készített feljegyzései közül kiemelkedik két dokumentum.

Az első, március 14-i memorandumban Marsigli meghatározta a feladatokat, és lefektette a határkijelölés során betartandó útvonalat. Ennek alapján meghatározza, hogy Szalánkeménből indulva kell elérkezni ahhoz a ponthoz, ahol a horvátországi rész találkozik az oszmán-velencei birtokokkal, innen Belgrádba visszatérve a határ második szakasza következik a Tisza, majd a Maros mentén, míg el nem érik a Habsburg birtokban levő Erdélyt. Itt Erdélyen keresztül vezet az út egészen a moldvai határig, ahol meg kell rajzolni a tartomány Dunai fejedelemségekkel közös határát. Mindezekhez a munkálatokhoz a császári biztos 600, esetenként 900 embert kér, akik a határjelek elkészítését, az erdőségek irtását, árkok betemetését és a nem kívánatos katonai létesítmények lerombolását végeznék.³⁹⁸

A második, a határkijelölés gyakorlati alapjait összefoglaló munka már a császárnak küldött jelentések közt található "*Formulario stabilito per ordinare il protocollo dello stato dell'intiera limitanea linea dell'Imperio di Cesare con quello dell'Ottomano, secondo il fondamento della pace di Carlovitz, ad uso de' presenti e futuri tempi*" címmel és a határkijelölésnél elvégzendő munkálatokat

³⁹⁸ Stoye, 1994. 178-179.

foglalja össze.³⁹⁹ Ennek fő pontjai a következők: a határvonalat földrajzi nevekkal és fogalmakkal kell részletesen leírni a különböző égövek, folyók és szárazföldi tájak neveivel jelölve. A kijelölendő 'határvonal' egy négy óra járásnyi határsáv lesz, 2-2 óra járásnyi mindkét fél oldalán. A határkijelölésnél szerepet játszó fő folyókat részletes elemzés alá kell vonni, azok kanyarulatainak, szigeteinek, partvonalának széleskörű vizsgálatával. Figyelembe kell venni, hogy a határfolyó hegyes vagy sík terepen fekszik-e, környéke mocsaras vagy erdős vidék, van-e rajta híd, vagy lehet-e rá hidat verni, vizük minősége kedvez-e a hajózásnak, van-e rajtuk stabil vagy úszó malom, mekkora volt az eddigi legnagyobb áradás (a lakosok beszámolóí alapján) és az milyen károkkal járt, valamint hogy a folyó partján található-e település, kastély vagy valamiféle erősség. Fel kell mérni továbbá, hogy a határsávnak kijelölt négy óra járásnyi terület mennyire termékeny vidék, illetve mennyire használható katonai célokra (pl. legelő, abrak kérdése), hogy útjai honnan-hová vezetnek, járhatóak-e (mind katonai, mind kereskedelmi szempontból) és hogy van-e valamiféle ásványkincs vagy nyersanyag a területen, ami a két birodalom közti kereskedelmet elősegíthetné. Fel kell jegyezni minden szóban forgó terület, illetve közigazgatási egység nevét (a lehető legtöbb nyelven), fekvését és kiterjedését. Kimutatást kell készíteni az itt élő lakosság testi felépítéséről, szokásairól, nyelvéről, vallásáról, általános foglalkozásairól és mindenekelőtt arról, hogy alkalmasak-e Öfelsége, a császár szolgálatára. Végezetül el kell végezni az összes lerombolandó, illetve kiürítendő helység felmérését – de legfőképp azokat, melyek a császár tulajdonában maradnak –, hogy azok megfelelnek-e a modern védelmi követelményeknek, ha nem, megerősíthetőek-e. Fel kell jegyezni továbbá az erősségek összes előnyét és hátrányát és a rajtuk később elvégzendő munkálatokat. Az utolsó pontban Marsigli összefoglalóan megjegyzi, hogy szerinte a fent vázolt alapelvek és az azzal együtt járó munkák elvégzése során világosan ki fog derülni, hol kell pontosan meghúzni a két birodalom határát ahhoz, hogy mind békeidőben, mind pedig egy esetleges háború kitörésekor a császárnak a legkedvezőbb legyen.

Ennek a császári biztos által előre kigondolt, írásban lefektetett tervezetnek az alapján 1699 áprilisában a két határkijelölő biztos együttesen elkészítette és egyeztetette a munkálatok során betartandó gyakorlati alapelveket. 1699. április 15-

³⁹⁹ Oppova, 1699. április 14. A jelentéshez csatolt L.jelű irat BUB, Mss. Mars. 59. vol. 17v-18r. és Marsili, 1986. 53-54.

én átfogó elvi megállapodás született,⁴⁰⁰ április 23-án pedig 11 pontban összefoglalták a legfontosabb teendőket, melyekről a Portára küldött jelentésből értesülhetünk.⁴⁰¹ Ezek szerint a határkijelölő biztosoknak maguknak kell a békeszerződésben megszabott vonalat követve, végigvonulni a kijelölendő határszakaszon (II. pont) és a vitás kérdések eldöntésének elősegítése érdekében mindkét fél határbiztosai „szálljanak ki a vitatott területészre, együttesen tekintsenek meg mindent a saját szemrevételezésükkel, így nyújtsanak segítséget a jogvitában, de egymással haszontalanul ne vitatkozzanak.”(IV. pont)⁴⁰² Mivel a határ hosszúsága és a földrajzi környezet változatossága, más szóval a terep eltérő adottságai megkövetelik, hogy a munka során többféle jelrendszert alkalmazzanak, ahol lehetséges, természetes jelek képezzék a határvonalat, vagyis folyók, hegyláncok vonulatai, ahol ez nem megoldható, ott mesterségesen épített halmokat (*humka*, illetve törökül *unke*), cölöpöket, sáncokat, töltéseket, árkokat, köveket helyezzenek el (III. pont). A szükséges mesterséges határjeleket a két birodalom alattvalói felváltva kell, hogy csinálják, erre a feladatra azonos számú embert kell biztosítani mindkét oldalról. A felállított határjelek egyenes vonalban haladva mutassák meg a határvonalat úgy, hogy köztük a távolság 300 lépésnél ne legyen több (V. pont). Mivel a természetes határjelek idővel változáson eshetnek át,⁴⁰³ ezért ne csupán a helyi lakosok jegyezzék meg maguknak és írják le, hanem a megbízottak is rögzítsék a lehető legpontosabban a határjelek helyét és alakját, hogy vita esetén vissza lehessen nyúlni a határvonalakat rögzítő okirathoz (VI. pont), mely úgy készüljön, hogy az egyes rövidebb szakaszok munkálatainak befejezése után Marsigli gróf és Ibrahim efendi cseréljék ki egymással és hitelesítsék az adott rész-határszakaszt leíró részokmányokat, melyeknek tartalmazniuk kell minden egyes kihelyezett határjel helyét és minden hozzá kapcsolódó tudnivalót. Amikor az egész vonal meghúzásával végeztek, ezeket egybeszerkesztve állítsák össze az általános összegző okiratot (I. és XI. pont). A határkijelölő főbiztosok megállapodtak továbbá abban is, hogy saját maguk, kíséreteikkel együtt az utazás lerövidítése érdekében a másik fél területén is keresztülhaladhatnak és letáborozhatnak, s a kölcsönös jóindulat alapján ebben az

⁴⁰⁰ *Articuli in quos praeliminariter utriusque Imperii Commissarii pro executione Lineae Limitaneae consenserunt.* Marsili, 1986. 50–52., BUB Mss. Mars. 16.3. és Szita, 1999. 257–259.

⁴⁰¹ BUB Mss. Mars. 16.13. és Szita, 1999. 263–265.

⁴⁰² Szita, 1999. 263.

⁴⁰³ Például a folyókon újabb szigetek keletkezhetnek az áradások miatt.

esetben biztosítani kell egymás ellátását is (VIII. pont). A magánjogi kérdések és igények ügyében felmerülő viták intézését a határ menti császári parancsnokokra és oszmán kormányzókra bízák (IX. pont), míg a határvonal által szétvágtott birtokok ügyét a békeszerződés XI. pontja alapján kell rendezni.

Mindkét fent ismertetett okmány rendkívül fontos iratnak számít, ezért Marsigli utólag az *Acta pacis Carlowiensis* nevet viselő gyűjteménybe (BUB Mss. Mars.16.) rendezte őket. E gyűjtemény 12 iratkötegbe sorolta és rendszerezte a legfontosabb levelezéseket, a különböző problémás határszakaszok meghúzására vonatkozó iratokat, az erődítményekre vonatkozó intézkedéseket stb.⁴⁰⁴ A császári biztosnak ugyanis az volt a terve, hogy a határkijelölésre vonatkozó dokumentumok válogatott gyűjteményét kiadatja,⁴⁰⁵ s nem csupán későbbi gyakorlati hasznára való tekintettel, hanem mivel a korban, az európai tudományos körökben egyre nagyobb igény támadt az ilyen jellegű munkák megjelentetésére.⁴⁰⁶

Marsigli ugyanis, aki a gyakorlati alapelvek alapján járta be társaival és a török küldöttséggel karöltve az egész kijelölendő határszakaszt, a munka alakulásáról hónapról, hónapra, - sőt ha szükséges volt még sűrűbben is - igen részletes jelentések keretében számolt be I. Lipót császárnak (és ezzel együtt a bécsi udvar érdekelt szerveinek). Az 1699 áprilisa és 1701 márciusa közt írt 34 jelentéshez Marsigli gyakran csatolt az egyes problémákra vonatkozó memorandumokat, magyarázó jellegű térképeket, az egyes Habsburg és oszmán helyi illetékesektől érkező levelezést (ez a Marsigli gyűjtemény 62. számú *Plenipotenza ed istruzione Cesarea per la commissione dei confini con i rescritti pure Cesarei riportati nel stabilimento de' medesimi, 1699-1701* címet viselő kézirat, mely a Marsilihez érkezett császári válaszokat tartalmazza), illetve az egyes határszakaszok területének több szempontú elemzését. Ezeknek a jelentéseknek az eredeti, olasz nyelvű változata maradt fenn Bolognában, az olasz gróf gyűjteményében, míg a titkárai által németre fordított változat került futárok útján Bécsbe. A császári határkijelölő biztos összegyűjtötte, és gondosan megőrizte továbbá a bécsi udvarból és az egyéb érdekelt helyekről érkező

⁴⁰⁴ Részletesebb ismertetését l. a függelékben.

⁴⁰⁵ Erről lásd részletesen Bene Sándor koncepcióját Bene, 2006.

⁴⁰⁶ Elég ha Dumontnak az 1700-as évek első felében megjelentetett nagyszabású munkájára gondolunk (*Corps universel diplomatique du droit des gens*), akit egyébként Marsigli személyesen is ismert, sőt rendelkezésére is bocsátott bizonyos, a karlócai békére vonatkozó anyagokat.

leveleket, parancsokat, instrukciókat, valamint a hozzá eljuttatott eredeti török dokumentumokat is. Így egy különleges „levéltár” alakult ki, mivel Marsigli gróf, mint láthattuk, megőrzött mindent, amit a misszió során valahonnan kapott és lemásoltatott és gondosan eltett minden iratot, melyet ő bocsátott ki.

Az egyes szakaszok határleírásaiból összeszerkesztett végső változatot – latin, illetve török nyelven – a megbízottak 1701. március 4-én kölcsönösen átadták egymásnak. Ezt az okmányt Marsigli gróf a császárnak írt 1701. március 14-i hetedik, egyben utolsó jelentéséhez csatolta, eredeti latin nyelvű formában, mellékelve a török verzió olasz fordítását is.⁴⁰⁷ A török nyelvű dokumentum egy másolata megtalálható a bécsi Staatsarchiv török iratai közt, melyről a XX. század elején arab betűs nyomtatott változat is készült.⁴⁰⁸

A mesterséges határvonalat, ahol egyenesen kellett kijelölni, a legmodernebb technikai eszközökkel (asztrolóbiummal) Marsigli húzta meg, és végig kőből készült kis gúlákkal, halmokkal és tetejükre helyezett zöld ágacskákkal jelölték meg a helyeket, amelyeken a parasztnak kellett elkészíteniük a humkákat, az előre megkapott instrukciók alapján.⁴⁰⁹ Ettől kicsit eltérő határmegjelölést csak a hármás (oszmán-Habsburg-velencei) határnál találunk, ahol egy nagy, magas, a többitől különböző, művészi megformált jelet helyeztek el.⁴¹⁰

A részletes határleírásban azután megtalálhatjuk, hová helyeztették el pontosan a kommisszáriusok ezeket a kőakásokat: melyik hegyen, a folyónak melyik partjára, az út melyik oldalára, domboldalban vagy völgyben, sőt még azt is, hogy milyen fajtájú illetve nagyságú fa közelében található, s erről részletes ábrával ellátott helyszínrajzok is készültek, lásd a Függelék 6., 8. és 9. számú térképét.

A határjelek gyakorlati kérdéseivel kapcsolatban, mint láthattuk, azok leromlására is gondoltak, s konkrét intézkedést sürgettek vele kapcsolatban: „...*ha a halmok, amelyeket a határok jelzésére emeltünk, idővel a esőzések ártalmaitól*

⁴⁰⁷ Traduzione dello Stromento generale delli confini del Sirmio, Bosnia e Temeswar. Marsili, 1986. 487- 497. és latin változata: 497-508.

⁴⁰⁸ *Hududname canib-i Sirem ve Bosna ve Temeşvar, ber-mucebi ahname-i hümayun al-vaki fi 25 Ramadan sene 1112.* Österreichischen Staatsarchiv Haus-Hof- und Staatsarchiv, Türkische Urkunden (n. 172 VIII.), valamint átiratának kiadása: *Hududname sureti.* In: Muahadat mecmuası. Istanbul, 1924. 217-272.

⁴⁰⁹ Marsigli 3. jelentése: Moravitz, 1699. május 13. f.43r és 44v.

⁴¹⁰ Marsigli 25.jelentése: Dobiza, 1700. július 28. f.616r.

kárt szenvednének és lerombolódnának, akkor a kapitányoknak és a mindkét oldalhoz közel álló parancsnokok helyetteseinek (vice comandanti), késlekedés nélkül tudatniuk kell azt a vidék kormányzóival, hogy azok parancsolják meg a jelek helyreállítását.”⁴¹¹ A teljesen mesterségesen meghúzott, egyenes vonalú szerémségi szakaszon pedig, a két birodalom határ menti parancsnokainak minden évben Szent György napján össze kell gyűlniük, hogy a halmokon az időjárás okozta károsodásokat utászokkal hozassák rendbe, hogy megmaradjanak az utókor számára.

A munkálatok befejeztével – az első, délvidéki/horvátországi határszakasz 1700 júliusára készült el, a második lépcsőben kijelölt erdélyi-temesvári pedig 1701 februárjára – a két megbízott és embereik áldozatos munkájának köszönhetően az egész határvonalat végül jól látható és mindenki számára érthető jelekkel kijelölték, írásban lefektették és térképeken is ábrázolták.⁴¹² Marsigli gróf, tevékenységüket összegzendő megállapítja, hogy a mesterséges határok olyan jól meg lettek határozva, és le lettek írva, hogy szinte lehetetlen lesz a jövőben ezen vitatkozniuk akár az egyik, akár a másik birodalom alattvalóinak; megszűnik végre egymás állandó zaklatása, s ez elhozza a várva várt békét és nyugalmat a Habsburg és az Oszmán Birodalomnak is.⁴¹³

Bármennyire is igyekezett a két főbiztos alaposan felkészülni és előkészíteni a határkijelölés munkálatainak elvi és gyakorlati alapjait, a békeszerződés tizennyolcadik cikkelyében⁴¹⁴ meghatározott feladatukat – „... két hónapon belül, vagy ha lehet még gyorsabban ... a határvonalakat a ... jól látható határjelzőkkel és határkövekkel különítsék el, válasszák szét, pontosítsák...” – nem tudták annak értelmében végrehajtani. Az békeokmányban megszabott két hónapos határidőből (ami, csak ha a határ hosszúságát vesszük figyelembe, eleve teljesíthetetlennek tűnik) végül két éve lett.

Ennek okát elsődlegesen a határkijelölés során felmerült számos olyan gyakorlati kérdés megoldásának szükségességében kell keresnünk, melyekre a két megbízottnak egymás közt, illetve a helyi török és császári parancsnokok, illetve kormányzók bevonásával kellett megoldást találni. Ez nem volt mindig könnyű,

⁴¹¹ Marsili, 1986. 382.

⁴¹² L. a térképészetről szóló fejezetet, illetve a Függelék.

⁴¹³ Marsili, 1986. 357. „I limiti artificiali...sono così ben denominati e circostanziati che sarà quasi impossibile il venire a contrasti e angarie sì all'una come all'altra parte de'sudditi.”

⁴¹⁴ Szita, 1999. 222.

hiszen a két tárgyaló félnek gyakran eltérők voltak az érdekei. Marsigli, a Habsburg megbízott – aki maga sem volt könnyű természetű, hiszen makacs, tudálékos és indulatos ember volt – a császárnak küldött jelentésekben gyakran panaszkodik a törökökkel való tárgyalás nehézségeire: „*amikor a békepontok az oszmánoknak kedveznek, azonnal, mindenféle hajlékonyságot nélkülözve ragaszkodnak annak végrehajtásához; ha azonban nem nekik kedvez, indokot keresnek a kibúvóhoz; így tehát minél inkább igaz van Őfelségének, annál inkább ragaszkodnia kell véleményéhez.*”⁴¹⁵

A két határkijelölő biztos a tárgyalások megkezdésekor, 1699 áprilisában, mint láthattuk, több fordulóban is megegyezett a határvonal kialakításával kapcsolatban, az erről készült török és latin nyelvű okmányaikat ki is cserélték egymással. Ezután folyamatos levelezés és személyes találkozás útján érintkeztek egymással. A leveleket mindig valamely közvetítő útján jutatták el a címzetthez, akik gyakran maguk a biztosok tolmácsai voltak,⁴¹⁶ ha nem, akkor magasabb rangú tisztek, akiket szintén nagyrészt elkísértek a tolmácsok. Minden fontosabb, illetve kevésbé fontos ügy fennmaradt a levelezés kapcsán. Így például az is, ha a tárgyalások személyes lefolytatása érdekében találkozót kértek egymástól.⁴¹⁷ Mindkét fél küldött továbbá leveleket, illetve jelentéseket a saját udvarába, illetve a birodalom határvidéki kormányzóihoz, valamint egyéb helyekre is, s a futárok, illetve a levelek kézbesítőinek személye néha okozott bizonyos problémákat. Marsigli például Öttingennel, az Isztambulban állomásozó bécsi követtel való levelezéssel kapcsolatban arra kéri a császárt, hogy mivel az oda irányuló levelek mindenképpen átmennek a törökök kezén, küldjön neki egy titkosírást/rejtjel-

⁴¹⁵ Marsili, 1986. 290.

⁴¹⁶ pl. „*nella lettera di Vostra Eccellenza, trasmessami per l'Assancelebi interprete...*” Marsili, 1986. 294. Marsigli is elküldte néha a tolmácsot, Tallmant pl. a boszniai pasához küldöttségbe, melyről fennmaradtak a határkijelölő biztos utasításai. (*Istruzione all'interprete Tallman spedito al Pascia di Bosnia*) Marsili, 1986. 159-161.

⁴¹⁷ Erre lássunk most egy példát: Ibrahim efendi 1699. december 25-i levelében arról értesítette Marsiglit, hogy megkapta a levelet, amit Halil boszniai pasának küldött a császári biztos, s azt a postával azonnal továbbította is a pasának. A határkijelöléssel kapcsolatos dolgok megvitatására pedig Maaden és Novi közt talált egy Pilatovza nevű községet, ahol jó emberek laknak és az utak is jók, hogy mindketten odaérkezessenek, s ez alkalmas helynek tűnik. Ezért kéri Marsiglit, hogy következő hét pénteken – azért olyan későn, mert ő közben elküldte az emberit Banjalukába és Travnikba, hogy ott neki intézzék a dolgait – utazzon Noviba, s szombat hajnalban Pilatovzába, ahol ha Isten is úgy akarja értekezhetnek barátságban, nyugodtan kedvükre. Marsili, 1986. 273.

kulcsot, hogy nyugodtabban tudjon vele tárgyalni a birodalmat érintő kérdésekről.⁴¹⁸

A császári biztos, ismervén a törököket, a keresztényektől eltérő alapelveiket és tárgyalási stílusukat, már a határkijelölés kezdetén eleve bizalmatlanul és ezzel együtt a fent ismertetett alapelvekhez kötelezően ragaszkodva nagyon szilárdan és tudatosan állt ellen a jogos és kevésbé jogos török igények teljesítésének, ha úgy látta, hogy az a császárnak valamiféle hátrányt okozhat. Ugyanakkor igen hamar azt is megírta a Habsburg uralkodónak, hogy nem akar az „*állatias természetű törökökkel*” való vitatkozás miatt sokat késlekedni a határ kijelölésével, ezért engedékeny lesz azokban a kérdésekben, melyeket kisebb jelentőségűnek talál.⁴¹⁹ Az oszmán hadszervezetről szóló főművében, immár több évtizedes tapasztalattal a háta mögött, sem vélekedett kedvezőbben a főrangú törökökről, akikkel gyakran volt kénytelen tárgyalni, illetve vitatkozni: „*A hivalkodás, a gőg az összes keleti nép vele született tulajdonsága, de a törökök ebben mindenkin tútesznek... Legyen ez akár a levegő, akár neveltetésük hatása, akár velük született tulajdonság, az az egy bizonyos, hogy ebben senki sem múlja felül őket. Senki sem tanul bele oly hamar a hivatalba való beiktatása után, akár érdemből, akár valamely szerencsés akció útján jutott hozzá, abba a büszke, dölyfös magatartásba és a parancsosztás hatalmának élvezetébe, mintők, akik mintha így születtek volna, és így öregedtek volna meg. Ha az állam éppen virágzó időszakában találta, túrhetetlen gőggel viseltetnek, semmibe véve minden más nemzetet,... de ha valami szerencsétlenség éri a közügyeket, nem csak hogy meghunyászkodnak, hanem úgy megalázkodnak, hogy azt még elképzelni sem tudja senki... Mikor azonban a szerencsének és jobb soruk reményének akár hangyányi szikráját is látják fellobbanni, visszatér régi, elviselhetetlen gőgjük, még inkább, mint előtte.*”⁴²⁰

A határ kijelölése kapcsán folytatott tárgyalások, nézeteltérések és az érdekkülönbségekből eredő viták során, mint azt az alábbiakban látni fogjuk, a legtöbb gondot nem közvetlen „kollégája”, Ibrahim efendi okozta, akivel hamar igen jó kapcsolatot sikerült kialakítania, hanem a helyi török főemberek, közülük is legfőképp Halil boszniai és Ibrahim temesvári pasák. E problémák jellegéről, a

⁴¹⁸ Marsili, 1986. 205.

⁴¹⁹ Marsigli 2. jelentése I. Lipót császárhoz, 1699. április 25.-én Szalánkeménről. Marsili, 1986. 61.

⁴²⁰ Marsigli, 1732. 37.

megoldási módozatokról és a résztvevők mozgásteréről a megbízottak hivatalos jelentéseiből csak részben alkothatunk képet. A fennmaradt levelezés azonban jól megvilágítja a határfelmérés mindennapjai során keletkezett problémákat és azok megoldásának valódi menetét, s lehetőséget nyújt arra, hogy szinte mikrotörténeti elemzésnek vessük alá e kérdést, mint azt alább, az esettanulmányban látni fogjuk.

5. 1. 1. ELLÁTÁS

Az Udvari Haditanács rendelkezése értelmében a különböző határszakaszokon a mindenkori helyi császári kormányzóknak kellett segíteni a határkijelölő biztos munkáját és biztosítani ellátását. Így Szalánkeméntől az Una folyóig Nehem bárónak, az Unánál Ausperg grófnak, a Tiszánál Schlick grófnak, Erdélyben pedig Rabutin gróf lovassági tábornoknak kellett a határkijelölő biztost és kíséretét minden szükségessel ellátni és segíteni.

Ez azonban sohasem ment akadálytalanul – többen, a császár, illetve az Udvari haditanács parancsai ellenére is, talán készakarva nem segítették a kevésbé szívelt olasz gróftól feladata teljesítésében – s emiatt sokat panaszkodott Marsigli, aki nem tudta megfelelően ellátni az embereit és kénytelen volt Ibrahimtól, illetve a helyi pasáktól élelmiszert, sajkát, ökröket, s hasonló alapvető dolgokat kérni. Emiatt gyakran konfliktusba is került a törökökkel, illetve a helyi lakossággal, hogy legalább konvoja alapvető szükségleteit biztosítani tudja. Annak ellenére, hogy Marsigli mindig időben tájékoztatta az érdekelt feleket érkezéséről, a kért ellátás gyakran késett, vagy nem érkezett meg, s ezért a császárhoz intézett beszámolók szinte mindegyikében sürgető kéréssel fordul az uralkodóhoz, hogy határozott paranccsal és pénzzel segítse a munkáját, valamint mozdítsák előre a határkijelölésben részt vevő emberek ellátásának kérdését, mely a határkijelölés során mindvégig akadozott.⁴²¹

Ibrahim efendit és kíséretét szintén a helyi kormányzók – a boszniai pasa, az erdélyi-temesvári szakaszon pedig a temesvári pasa – voltak hivatottak ellátni, akik gyakran még Lipót embereit is kísérettették.

⁴²¹ 1701. február 21.-én a bisztrai táborból feladott levelében például Marsigli már könyörög az uralkodónak, hogy sürgősen intézzen valamit, mert három hónapja nem kaptak sem pénzt, sem semmiféle kiutalást, s a saját embereik felül még Ibrahim efendit és a temesvári pasa műtesellimját is nekik kell ellátni, ugyanúgy, ahogy a plusz költséggel járó rombolásoknál dolgozó asztalosokat, ácsokat és kőműveseket is ki kell fizetni. Itt az olasz gróf megemlíti azt is, hogy ezért kénytelen volt mindent a sajátjából finanszírozni. Marsigli, 1986. 468.

5. 1. 2. AJÁNDÉKOZÁS

„Akik bíznak abban a közhiedelemben, hogy a törökök mindent megtesznek a pénzért, nagyot csalódnak, mert az igazán nagy és fontos dolgokban nem lehet kapzsiságukra számítani, sőt az ajándékok csak még arcátlanabbá és gyanakodóbbá teszik őket. Elég egy kisebb ajándék, hogy az embereket elégedetté tegyük, és alkalmunk nyíljon a velük való tárgyalásra.”⁴²²

A határfelmérés során – ahogy az egész Oszmán Birodalomban bevett szokás volt – szokásban volt egymás kisebb megajándékozása. Az első határjel lerakásakor Ibrahim efendi egy pár zsebkendőt, míg Marsigli egy pár pisztolyt ajándékozott társának.⁴²³

A boszniai pasa – Marsigli szerint műveltségét és jólneveltségét eltúlzott külső jelekkel fitogtatandó – a hozzá követségbe küldött tolmácsnak Tallmannak egy lovat és más, szép kivitelű tárgyakat ajándékozott, és ugyanígy Marsiglinek is hasonló dolgokat küldött, amelyeket az, szokása szerint átadott a táborában tartózkodó császári kincstárnoknak, hogy az őrizze meg, amíg a császár parancsban nem dönt a tárgyak sorsáról.⁴²⁴

Másszor Marsigli kapott valahonnan néhány citromot és kéri Ibrahimot, hogy adjon belőle a boszniai defterdárnak és adja át vele együtt az olasz gróf üdvözlését is.⁴²⁵ Marsigli a boszniai defterdártól, mikor az felajánlotta szolgálatait, néhány darab zsebkendőt és még néhány apróságot kapott ajándékba.⁴²⁶ Amikor befejeződött a délvidéki határszakasz kijelölése, Marsigli megajándékozta az abban részt vevő török segítőtársakat: a boszniai defterdárnak, aki nem akarta elfogadni a neki szánt kétszáz magyar arannyal teli pénzeszsákokat, küldött egy szépen felszerszámozott lovat, melyre a defterdár már korábban nagyon áhítozott. Marsigli azonban megjegyzi, hogy ez jóval kisebb értékű (310 forintnyi) ajándék volt, s ez igazán csekélység volt ahhoz képest, hogy a defterdár milyen komoly szolgálatot tett neki. Ibrahim efendinek egy kis órát ajándékozott, amit az útra kért. A tolmácsnak száz tallért adott abból az ötszázból, amit még

⁴²² Marsigli, 1732. 39.

⁴²³ Marsili, 1986. 59.

⁴²⁴ Marsili, 1986. 166.

⁴²⁵ Marsili, 1986. 266.

⁴²⁶ Marsili, 1986. 77.

Szalánkeménél megígért neki. A boszniai mollának, aki a határleírást készítette, hús magyar aranyat juttatott.⁴²⁷

E fentebb említett ajándékozások tulajdonképpen udvariassági gesztusnak tekinthetők, amelyek a két fél közötti jó viszony ápolását szolgálták, és nem tűnnek úgy, mintha Marsigli kifejezetten megvesztegetési szándékkal élt volna. Egyik jelentésében azonban a bolognai gróf megfogalmazza abbéli véleményét, hogy az Ibrahim efendinek juttatott némi csúszópénzzel elő lehetne segíteni a határkijelölési munkálatokat. 1700. augusztus 20-i jelentésében Marsigli e szavakkal fordul uralkodójához:

*„Úgy tűnik nekem az Efendi azon lesz, hogy a határokat befejezze, ám néhány zsáknyi ajándék biztosan kedvére volna, és segítené, hogy jobb kedvvel munkálkodjon. Meggyőződésem, hogy ebben az esetben betartaná a Do ut des elvét (...) biztos vagyok benne, hogy könnyebb volna megnyerni mind az Efendi, mind a határ menti területek főembereinek bizalmát, amennyiben Felsőged hozzájárulna, kegyesen utasítana engem, és elküldené nekem azt a pénzüsszeget, amelyet jónak lát, hogy ezen adományokra költsek, mivel a törökök csak a tetteknek hisznek, az ígéreteknek nem, minthogy abban egyáltalán nem bíznak. Ily módon az Efendi jobb kedvvel tevékenykedne, és nem kellene sem a Pasa, sem a Porta részéről vitáktól tartanunk.”*⁴²⁸

Azt láthatjuk itt, hogy a császári megbízott hivatalos formában is felveti a török fél megvesztegetésének lehetőségét, ám mivel a későbbiekben erre sem a jelentésekben, sem a levelezésekben nem tér vissza és nem tesz említést komolyabb pénz-ajándékokról (legalábbis Ibrahim efendi vonatkozásában), arra következtethetünk, hogy vagy a császár nem fogadta el javaslatát, vagy csupán annyi pénzt bocsátott rendelkezésére, amelyből a fentebb idézett kisebb ajándékokat és összegeket finanszírozta Marsigli.

Lehetséges, hogy a törökök természetét remekül ismerő Marsigli javaslata komolyan elősegítette volna a határkijelölés hatékonyságát, ám ne feledkezzünk

⁴²⁷ Marsili, 1986. 380.

⁴²⁸ „L'Effendi, al pari di me, brama finire questi limiti, e un regalo di qualche borsa non li dispiacerebbe, per procedere più allegramente, e mi persuado ch'osserverebbe in tal caso la condizione Do ut des (...) mi persuado essere facile il guadagnare tanto il medesimo Effendi quanto i principali di que'confinari, e se ciò la Maestà vostra mi permette, m'onori di darmi l'ordine e mi faccia ricapitare quel danaio che Le parerà che io spenda in questi donativi, i quali appresso i Turchi devono essere in fatti e non in promesse, poiché di queste nulla si fidano. Così l'Effendi opererebbe con più animo, mentre non temeraria querele né appressi Pascià né appresso la Porta.” Marsili, 1986, 379.

meg arról sem, hogy Ibrahim pasa az 5.2. fejezetben idézett leveleiben többször is a császári biztos kapzsiságára célozgat, és azzal fenyegetőzik, hogy a bécsi udvar tudomására hozza Marsigli pénzhéségét. Bár ez csak feltételezés, de nem zárhatjuk ki, hogy e szóbeszédnek valóban eljuthattak Bécsbe is, és emiatt nem sietett az uralkodó komolyabb, ellenőrizhetetlen felhasználású pénzösszegeket bízni meghatalmazottjára. Marsigli egyébiránt a határkijelölés munkálatainak végén gondosan összeállított egy listát arról, hogy milyen javakat szerzett a két éves munka folyamán (részletes leírását a BUB Mss. Mars. 70. kötetének XII. csomójában találjuk, illetve jelen dolgozatban a Függelék 12. számú dokumentumaként közölve.) Már itt megemlíti, hogy a havi ezer forint kiutalás egyébként nem volt elégséges költségei fedezésére, amelyeket Őfelsége a császár fényének emelése érdekében kellett eszközölnie. Erre minden valószínűség szerint azért volt szükség, mert a bécsi udvarban politikai ellenfelei, mint láthattuk, kapzsisággal vádolták, s ő rögtön tisztázni akarta magát.

5. 2. A határkijelölés térképei

A határkijelölés során Müller mindvégig Marsigli mellett tartózkodott, s vázlatokat készített. A térképező munka nélkülözhetetlen mozzanata a hosszúság- és a szögmerés volt. Müller számára még nem álltak rendelkezésre a távolságmérésnek finomabb eszközei, amelyek akár a lépéseket vagy a kerékfordulatokat számolták volna át esetleg mindjárt mérföldbe. Ezért a távolságokat legtöbbször a gyalogos ember vagy éppen a lóháton utazó óránként megtett távolságában adta meg. A sokat menetelő és lovagló katonáknak kifinomult érzéke volt a távolságoknak ily módon való felbecsülésére.

Minden bejárt helységről az első, vázlatos térképészeti eredményeket kisebb léptékű mappákon, illetve panorámaképeken ábrázolták. Az így összegyűlt több mint 400 darab vázlatot Marsigli és térképészetben jártas társa Müller csoportokba rendezték, melyeknek a 'Diarium' nevet adták. Az így keletkezett kötethez végül összefoglaló index készült és a következő címet kapta: *Notitiae geographicae originales* (ez a gyűjtemény 66. számú kötete.⁴²⁹ Ezek segítségével készítette el aztán az egyes résztérképek vázlatos rajzát (impúrumát), majd miután Marsigli véleményezte a tisztázati példányt, Müller, aki az impúrumokat készítette, mindegyikre egy cédulát ragasztott, melyre rávezette, hogy az adott térkép tisztázati példányát melyik jelentés mellékleteként milyen nevű futár, melyik nap vitte Bécsbe. Ezeket a Marsiglinek a császárhoz címzett jelentéseihez csatolt mappákat illusztrációnak szánták, mely a jelentésben leírtak megértését segítette elő, feltüntetve a vitás határszakaszokat, vagy ha már itt tartott az adott ügy, a véglegesített határt. Ezeknek a vázlatoknak a segítségével azonosította a kérdés szakértője, Deák Antal András a bécsi Kriegersarchiv térképgyűjteményében található mappák eredeti hovatartozását.⁴³⁰

Marsigli tudósként, az angol Royal Society tagjaként Magyarországnak, a nyugat számára a török megszállás miatt *terra incognita*nak új térképét kívánta megteremteni. Így azoknak a mappáknak a másodpéldányát, amelyeket a bécsi hadvezetés számára kartográfusával, Johann Christoph Müllerrel (1673-1721)

⁴²⁹ Stoye, 1994. 181.

⁴³⁰ Deák, 2004. 31. A szerző összeszedte és egy táblázatban összefoglalta a Bécsben talált térképeket (Bécs, HKR, Akten, BLG 1701. 76.77.78. doboz) és jelzetükkel beazonosítva párba állította őket a bolognai vázlatokkal, amelyek alapján beazonosította a császárnak küldött jelentést, melyben az adott térkép eredetileg a császárvárosba érkezett.

rajzoltatott, megőrizte, nem tűntek el azok a titkos haditervek és dokumentumok süllyesztőjében. Ezek birtokában Müller 1702–1703-ban egy sor térképet rajzolt, de sajnos ez volt az egyetlen év, amelyet Müller Nürnbergben kizárólag térképrajzolással töltött. Ekkor, az előző hat évben rajzolt számos térkép, terepfelmérési eredmény és csillagászati észlelés birtokában egyre másra alkotta meg a jobbnál jobb, szebbnél szebb mappáit, melyek közül most a karlócai békekötést követően rögzített határokat és az azok mentét 2–2 óra járásnyi szélességben rögzítő, 39 szelvényesként ismert határtérképet kell kiemelnünk. Ez a nagy méretű összesítő lapból, két kiegészítő folióból – mely az egyes szelvényeken feltüntetett 96 darab határjel helyszínrajzát adja, melyből és 39 határszekciót ábrázoló résztérképből álló monumentális mappa-sorozat 1703-ban készült Müller keze nyomán, Marsigli megrendelésére.⁴³¹ A szekciótérképek közül kettő látható a Függelék térképei közt:⁴³² az első a XXIV. szelvényrajz, mely a Dunán inneni határrész utolsó szakaszát ábrázolja, mégpedig a Horvátországban lévő hármaskör határig, egyben hozzá csatlakoztatva a törökvelencei határ is⁴³³, a másik a XXXII. szelvényrajz, melyen a határok azon szakasza látható, amelyet a Maros folyó déli partja képez. Hogy érzékeltessük mennyi minden információ található egy-egy ilyen térképen, nézzük most meg, mi látható ez utóbbi mappán: K-Ny irányban a lap tengelyében folyik a Maros. Középen Arad vára az osztrák oldalon, átellenben a Határkijelölő Bizottság tábora. (A török tábor nincs berajzolva.) A folyó bal partja mentén Aradig, a jobb partja mentén végig út vezet. Egykori falvak a török oldalon: Kier, Szentmiklós, Opatitz, Zaterlak, Bodrog. Az osztrák oldalon: Mikalak. A lap bal (keleti) szélén Arad vetus, alatta, az út északi oldalán kézzel épített régi halmok, Arad előtt a parton kecskeistálló, utána egy óra járásnyira "Hezducken Schantz", a lap nyugati peremén ugyancsak a folyó mentén Hodos, görög monostor. A monostorral átellenben a folyóban "Vortex"-et, azaz örvényt tüntet fel.⁴³⁴

⁴³¹ 1710-ben Bolognában írott végrendeletében a térképet a császárnak ajándékozza, s ezt a kívánságát halála után teljesítették is, így került a határtérkép sorozat Bécsbe, s ma is ott őrzik az Österreichische Nationalbibliothek C.P. Min.85-ös jelzete alatt található, s mivel rendkívül fontos térkép volt a bécsi Udvari Haditanács másolatot is készített belőle: ÖstA KA Kartensammlung B IX c 634.; impurumai pedig Bolognában található: BUB Mss. Mars. vol. 42.. Deák, 2004. 22-23.

⁴³² FÜGGELÉK a térképmelléletek 3. és 4. SZÁMÚ TÉRKÉPE

⁴³³ Deák, 2005. 344.

⁴³⁴ Deák, 2005. 352.

A 39 szekcióhoz még két, összefoglaló jellegű lap kapcsolódik, melyek a helyszínen rajzolt határjeleket ábrázolják (Müller felfogásában ez lenne a 40 és 41. szelvény).⁴³⁵ Az első 69 határjel helyszínrajza, közülük kettő jelmagyarázat (egyik a III., a másik a IV. szelvényrajzhoz). A többi helyszínrajz a XV., XVI., XVII., XVIII. és a XIX. szelvényekhez tartozó földből épített, a lakosság által humkának hívott, a határvonal jelölésére emelt halmok jelei, és a határokat jelölő fáknek és közvetlen környezetüknek, és más, nagyon aprólékosan megfigyelt tényezőnek a rendkívül gondos rögzítése. A határhalmokhoz írt számok azoknak a számoknak felelnek meg, amelyek a szelvényrajzokon láthatók, tehát egymásra utalnak. A halommal szomszédos fák alakját a természet után nagyon gondosan rajzolták meg, a körív szélén pedig bejelölték a négy égtájat is.⁴³⁶ A második 25 speciális határjel helyszínrajzát mutatja, vagyis XX., XXI., XXII., XXIII., XXIV., XXVI., XXVII., XXVIII. és a XXIX. szelvényekhez tartozó határjelek pozícióját rajzolja le.⁴³⁷ (l. a Függelék 8. és 9. számú térképeit)

A határszekciókat ábrázoló nagy határtérkép mellett meg kell említenünk három jelentős, az egész Habsburg-oszmán határvonalat ábrázoló nagyméretű kéziratos mappát.

Elsőként a „*Mappa Geographica, Limites Immediatos, Imperium Caesareum ab Ottomannico dirimentes, exhibens*” feliratú nagyméretű, díszes keretbe foglalt munka ismertetésével kezdjük, mely a másik kettőhöz hasonlóan az 1700-as évek eljén került ki Müller keze alól. Ez az osztrák császár birodalmát a török császártól közvetlenül elválasztó határokat mutatja, mégpedig úgy, amiként azokat a két birodalom megbízottjai a karlócai békeszerződés előírásainak megfelelően meghatározták, kijelölték, és az erről készült jegyzőkönyvet 1701. március 5-én a császári táborban aláírásukkal és annak ünnepélyes kihirdetésével megerősítették.

Azokat a nem közvetlen határokat pedig, amelyek Erdélyt Oláhországtól és Moldvától választják el, korábbi helyzetükben meghagyták. Ezeknek a határoknak a kiinduló pontja a Murarul hegy, amely Szörény vármegyében van, és Oláhországot valamint Erdélyt a Temesi bánságtól választják el. Ettől a hegytől – a piros vonal szerint – folyamatosan futnak a határok, mind a természetesek, mind

⁴³⁵ A 39/illetve más felfogásban 41 szelvényes határtérképről részletesen l. Deák, 2004. 22-24.

⁴³⁶ Deák, 2005. 360k.

⁴³⁷ Deák, 2005. 361k.

pedig a mesterségesek egészen a végpontig, tudniillik a Veliko Berdo csúcsáig, amelyet Medvidia Glavidzának hívnak, és ahol a két birodalom határai a Velencei Köztársaság fennhatósága alá tartozó terület határával találkoznak. A térképen a fekete pontok halmocskákat jelölnek, melyeket a határok megjelölésére részben kőből építettek. Fel vannak továbbá tüntetve a fallal, illetve sánccal és palánkkal körülvett helységek, a falak nélküli, nyitott városok és a sánccal megerősített helyek, valamint az említésre méltóbb hágók, utak és végezetül a határkijelölő bizottságok táborhelyei is.⁴³⁸

Másodikként a „*Theatrum Regionum, in quibus Fungos [...] colligere licuit*” feliratú térképet mutatjuk be röviden.⁴³⁹ Ezen a szépen kidolgozott, színezett térképen ugyanis bejelölték a bizottságok táborait, két bizottság útját, valamint piros színű vonallal a török, sárgával az osztrák császár határvonalát. Ezen kívül megtalálhatók rajta a fallal körülvett városok és egyéb, sánccal és palánkkal körülvett helyek, a már korábban, illetve a békeszerződés értelmében újabban lerombolt helyek, a mezővárosok és falvak, valamint a határkijelölés táborhelyei, és egyes utak, mocsarak is.⁴⁴⁰

A harmadik figyelemre méltó, szintén kéziratosszerű jellegű térképet Müller Nürnbergben készítette 1701-ben, s ez a díszes keretbe foglalt mappa a *Mappa Geographico Limitanea Imperiorum Caesarei et Ottomanni confinia [...] representanda* címet viseli.⁴⁴¹ Felirat önmagában is árulkodik, az előbb említett térképhez hasonló értékekről. (Geográfiai határtérkép, amely az osztrák és a török császár birodalmának a karlócai békében megállapított, a két birodalom megbízottja által ünnepélyes helyszíni bejárása során részben a hegyek, a folyók és patakok természetes, részben pedig a megfelelő helyen felállított mesterséges halmok által kijelölt és rögzített határokat – a korábbról már ismert, és régi helyükön megmaradt Erdélyt Oláhországtól és Moldvától elválasztó határokat kivéve – egy összesítő térképen mutatja, amelyen a rájuk merőlegesen behúzott vonalak és a közéjük írt számok azokat a soron következő topográfiai részlettérképeket jelölik, amelyek a területet sokkal részletesebben mutatják be. (Jelmagyarázata: A sárga szín az osztrák, a piros a török birodalmat jelöli. A jelek pedig a következők: Utak; A császári megbízott sátorhelyei; A

⁴³⁸ BUB Mss di Marsigli Rotolo 29. ; Deák, 2005.234.

⁴³⁹ BUB Mss di Marsigli Vol. 47. 6. L. A Függelék 1. sz. térképmellékletét

⁴⁴⁰ Deák, 2005. 256.

⁴⁴¹ BUB Mss di Marsigli Rotolo 32., Deák, 2005. 235.

török megbízott sátorhelyei; A földből vagy kőből emelt mesterséges halmok jelei; Fontosabb városok; Helyőrséggel megerősített helyek; Tanyak vagy falvak; Lerombolt és elhagyott helyek; A határőrség faházai.)

A számos, a határkijelölés során készült résztérkép közül érdemes kiemelnünk talán a Marsigli gyűjtemény 21. kötetét, mely album 78 darab lerombolandó vagy lerombolt vár helyszínrajzát tartalmazza. Az album mérete, így valamennyi helyszínrajz külső mérete is: 36×51 cm. A Függelékben 11. szám alatt látható a Szegedről készített vázlat.⁴⁴²

⁴⁴²

Deák, 2005. 183k.

5. 3. A határvonal

5. 3. 1. A HORVÁTORSZÁGI HATÁRSZAKASZ

Miután áttekintettük a határ kijelölésének gyakorlatát, most tréjünk rá az egyes határszakaszok ismertetésére, melynek alapját a karlócai békeszerződés vonatkozó cikkelyei (mint kiindulópont) mellett az elkészült határleírás (mint „végtermék”) képezik.

Az Oszmán és a Habsburg Birodalom közt a határ kijelölését a megbízottak a délvidéki, vagyis horvátországi, szlavóniai és szerémségi határszakaszon végzett munkálatokkal kezdték. Ezeket Marsigli Dunán-inneni határoknak (*confini cisdanubiali*) – természetesen Bécsből szemlélve a térséget – a törökök pedig a szerémségi és boszniai részeknek (*Sirem ve Bosna tarafları*) nevezik. Az alábbiakban az ezen a területen megállapított egyes határszakaszokat, és az ott folyó határkijelölési munkálatokat foglaljuk röviden össze.

5. 3. 1. 1. Szalánkeméntől az Una folyó torkolatáig

Az első szakaszt a török határleírás így említi: *hudud-i vilayet-i Sirem tabi Belgrad*⁴⁴³ – a Belgrádhhoz tartozó Szerémségi tartomány határa, míg a latin nyelvű dokumentum *Pars Prima- Linea Ducatus Sirmiensis Schlavoniae Partis* néven ír róla.⁴⁴⁴

Marsigli a határkijelölés kezdetén a szerémségi Hopovón (Oppova) szállt meg, a görögkatolikusok Fruška Gora-i monostorában, mely helység Péterváradtól három órára található, innen indult el csapatával Szalánkeménhez, a Belgrádból érkező Ibrahim efendivel való találkozóra. Az első határjel körüli problémák megoldása után⁴⁴⁵ 1699. április 25-én ünnepélyes keretek közt – egy-egy követ a két határkijelölő biztos dobott, aztán kíséretük – letették az első határjelet a Duna jobb partján, nem messze a szalánkeméni városfaltól. Az elsőként megállapított szerémségi határszakaszon – mely egy teljesen „mesterséges,” egyenesen húzott határvonalat eredményezett – gyorsan és feszültségmentesen haladt a két határkijelölő biztos és csapata. Mivel azonban egyenes vonalat kellett húzni, ám a

⁴⁴³ Hududname, 1701. 217-219.

⁴⁴⁴ Marsili, 1986.497-504.

⁴⁴⁵ A nagyvezír mindenképpen meg akarta tartatni Szalánkemént, s ezért még a dokumentumokat is meghamisították, mire Marsigli megfenyegette Ibrahim efendit, aki végük igazat adott neki. Marsili, 1986. 58-59.

folyó kanyargóssága, valamint az erdőségek ezt megnehezítették, tüzek gyújtásával próbálták egyenesre bemérni a vonalat.⁴⁴⁶

Először 300 lépésenként 80 határjelző halmot emeltek, s mire a Moravicához, a Száva közelébe értek, 208 darab humka volt, amelyeket, a vidék minden jellegzetességével együtt Müller folyamatosan le is rajzolt, a térképet pedig a május 13-i, Moravicáról küldött jelentéssel Bécsbe küldték.⁴⁴⁷ A térképen jól láthatóan jelezve van egy szürke, egyenes szaggatott vonallal, melyen Marsigli Szalánkeméntől egészen Moravicáig kívánt eredetileg eljutni iránytű segítségével. A bizottságok azonban a pirossal jelzett vonalat követték. Ezt az irányt a török megbízott erőltette és a császári biztos szívesen engedett, így a törökök számára előnytelen helyen, a Száva kanyarulata előtt érték el a folyót. Ekkor azonban Marsigli ragaszkodott ahhoz, hogy az egyezésnek megfelelően a kvadráns megfelelő szöge alatt egyenesen haladjanak tovább. Így a határvonal átvágta a Száva sárgával jelzett kanyarulatát, amit a törökök később nagyon fájlaltak, mivel így hajóforgalmuk ezen a szakaszon teljesen az osztrákok ellenőrzése alá került. Az említett kanyarulattól Moravicáig a piros szaggatott vonal a bizottság haladásának további útját jelöli. Ez jobbra és balra el-eltér a kitűzött iránytól, mivel a mocsarak és a sűrű bozót megakadályozták őket az egyenes haladásban.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ Marsigli, 1986. 59.

⁴⁴⁷ Az említett térképet I a Függelék 2. sz. térképmellékletében.

⁴⁴⁸ Deák, 2005. 317.

5. 3. 1. 2. Boszniai tartomány határa

A következő határszakaszt a török forrás *hudud-i vilayet-i Bosna*⁴⁴⁹ – a Boszniai tartomány határa néven írja le, míg a latin dokumentumban ugyanez *Pars Secunda- Linea Savensis inter Regna Schlavoniae et Bosniae / Specificatio indularum in praedicto Savi tractu reperiendarum*-ként szerepel.

Ezután tehát a Száva menti vonalat húzták meg, ami egyszerű volt, hiszen már a békeszerződés 5. pontja kimondta annak alapját, s így a Bosznia és Szlavónia közti határt végig a Száva folyó képezte egészen az Una folyóig, s ezen a szakaszon ezért nem is volt arra szükség, hogy halmokat, vagy egyéb határjelzéseket helyezzenek el.

Moravicáról a biztosok Brodra érkeztek, ahol a következő megbeszélésüket tartották. Itt problémák merültek fel, s a boszniai pasával, akiről a Brod lerombolásával járó konfliktus kapcsán ismét panasszal él a császári biztos jelentésében.⁴⁵⁰ Ibrahim efendivel azonban arra az egyezsége jut, hogy a császáriak kiürítik Brodot, (a békeszerződés ötödik cikkelye kimondja, hogy onnan a császári katonaságot ki kell vonni, és az erődítményt, melyet nemrégiben létesítettek, ki kell vonni), de csak az egész határkijelölés elkészültének befejeztével, s utána a törökök szabadon létesíthetnek itt kereskedelmi csomópontot. Marsigli azt akarta, hogy a szigeten I. Lipót megtarthassa az őrseget és a kiserődöt, hogy az felügyelhesse a Szávát, de ebben nem tudtak megegyezni, ezért e kérdés eldöntését felsőbb fórumokra bízták.

Az 1699 júniusában Dubicán megtartott tanácskozáson, melyen Stjepan Jelačić vicebán és a határőrvidék magas rangú tisztjei (a Grazból érkező Herberstein báró és Rabatta) is részt vettek – s Jeszenovác miatt támadt heves nézeteltérés a törökök és a császáriak közt – világossá vált, hogy a Horvátországban felmerült problémák megoldása érdekében Marsiglinek szakértőkre van szüksége. Ennek érdekében hívták segítségül Lika-Krbava vicekapitányát, Pavao Ritter Vitezovićot, aki a horvátországi részek hovatartozása tekintetében nyújtott segítséget a császári biztosnak.⁴⁵¹ Marsigli rádöbent, hogy

⁴⁴⁹ Hududname, 1701. 219-220.

⁴⁵⁰ :”bestialità di quel Pascià e della pazienza c’ho dovuto avere in soffrirlo” Marsili, 1986, vol. II. 377.

⁴⁵¹ Bene, 2006. 342-343.

a tudós alkat Ritter Vitezović Horvátország-koncepciója⁴⁵² nem csupán remekül kiegészíti az ő birodalmi gazdaságpolitikai alapelvét, miszerint az osztrák Habsburgoknak tengerpartra van szükségük, hanem ezt levéltári kutatások alapján igazolni is tudja a velenceiekkel szemben. Így a két tudós közt szoros kapcsolat alakult ki, amelyet ebben az időben zajló élénk levelezésük is igazol.⁴⁵³ Végül, annak ellenére, hogy Vitezovićot teljesen magukkal ragadták illírlista elképzelései, az uralkodó azzal bízta meg, hogy legitimizálja a Magyar Királyság történeti jogát a Dalmáciától északra eső területeken.⁴⁵⁴

⁴⁵² Blažević, 2002.

⁴⁵³ Bene, 2002.

⁴⁵⁴ Bene, 2006. 346.

5. 3. 1. 3. Az Una, mint határfolyó

Ezt a határszakaszt a török dokumentum így említi: *beyan-i nehri Una*⁴⁵⁵, vagyis az Una folyó deklarációja. Ez a latin változatban *Linea Unnensis inter Croatiam Cis-montanam, Savensem, et Bosniam/ Causa propter quam tractus Novensis indeterminatus hactenus relictus est* néven szerepel.

A következő határszakaszt tehát az Una folyó jelentette. Itt is számos térkép készült. Ezek közül egy olyat mutatunk be e helyütt (l. a Függelék 5. számú térképmellékletét), amely akkor született, amikor a határok egyik részét már mindkét oldalon elfogadottnak tekintették, másik része azonban még vitatott volt. A vitatott határszakasz (sárgával körberajzolva) a Novin túli terület volt, amelyet a lakosság egyhangú kérésére húztak meg így, de ezt a törökök, Ó-Novival együtt a békeszerződésre hivatkozva maguknak szerették volna megtartani, azt állítván, hogy ezek a területek a legutóbbi háború előtt is hozzájuk tartoztak. Mivel pedig ezt a területet az ágyúkkal és helyőrséggel megerősített Új-Novival magának követeli: ezt a szakaszt egyelőre függőben hagyták. A határbiztosok a Glina folyó irányában a mesterséges határjelek felállításával folytatták a munkát; az Una folyó és a Simon hegy közötti kis szakaszt pedig az említett huzavona miatt egyelőre üresen hagyták.⁴⁵⁶

Az Una torkolatánál a határkijelölő bizottságok eltávolodtak a Szávától és az Una mentén, déli irányban folytatták tovább a munkálatokat, melynek során az Una folyó vidékét is részletesen feltérképezték, s ott ahol a folyó a két birodalom területét érintette 242 szigetet tüntettek fel rajta.⁴⁵⁷

A következő vitás pontot Novi (Bosanski Novi) hovatartozása jelentette. A határleírás során ezt a részt „*beyan-i Novi niza-i ahval-i ve andan kat-i hududa bed'en olunan Puzin kalesi arazisinin hudud-i beyan olunur*”⁴⁵⁸, vagyis a Novi ügyének vitáját és onnan kezdve a határkijelölést, elsőként Puzin (Busin) vára és környéke határának deklarációja.

⁴⁵⁵ Hududname, 1701. 220-221.

⁴⁵⁶ Deák, 2005. 288k.

⁴⁵⁷ ÖStA KA Kartensammlung B IX c 829.1. az Una folyónak Kastanovitztól a vitatott Noviig terjedő szakasza. v.ö. Deák, 2004. 26., valamint a bolognai gyűjteményben található, a két birodalom közötti Una folyó határ-szakaszát ábrázoló térképet (BUB Mss. Mars. vol. 49.6.), továbbá a Száva, az Una és a Tissina torkolatvidékét (BUB Mss. Mars. vol. 39.7.) és a Száva és az Una torkolatvidékét ábrázoló mappákat (BUB Mss. Mars. vol. 21.9.).

⁴⁵⁸ Hududname, 1701. 221-224.

Noha a béke ötödik pontja kimondja, hogy a boszniai oldalon található Novit ki kell üríteni. A Régi-Novit, mely itt található, már csak egy rom volt abban az időben, Új Novi pedig egy hat éve felépített új erődítmény, nagy számú katonasággal és népelességgel (melynek nagy része az utóbbi időben menekült át a török Boszniából erre a vidékre). Marsigli a vitában ismét a stájer és horvát elöljárók segítségét kérte. Ibrahim pedig a bihácsi bég és a Bosnasaray-i kormányzó erőteljes nyomásának volt kitéve. Mivel Novi kérdésének vitás mivoltát a két megbízott igen hamar felismerte, ezért úgy határozták, hogy a további felsőbb parancs érkezéséig az ügy tárgyalását elhalasztják. Ez volt ugyanis az egyik legnagyobb probléma a két fél között, s erre időről időre vissza is tértek, végül a kérdés megoldatlan is maradt.⁴⁵⁹ Hiába készítettek Novi környékéről Müllerrel és segítőitársaival Marsigliék számos térképet is e fontos és nehéz kérdés előmozdítása érdekében.(ezek egyikét l. a Függelék 10. sz. térképmellékletében)⁴⁶⁰

Marsigliék még ősszel is ezen a problémán rágódnak: 1699. október 13-i jelentésben elemzi hosszan a boszniai pasával folytatott tárgyalást Novi ügyében.⁴⁶¹ Mikor megszületett a döntés, Marsigli gróf, a Globatz-i táborból, 1700. május 23-án írt jelentésében számol be arról a császárnak, hogy a törökök azzal, hogy folyamatosan küldözgették a követeket Isztambulba és vissza, a boszniai pasában azt a reményt táplálták, hogy valahogy mégis megtarthatják, illetve megszerezhetik Novit. De Marsigli nagyon kemény hangú levélben utasította rendre Ibrahim efendit az ügyben, melyben közölte, hogy az erődítmény kiürítésének és lerombolásának mindenképpen meg kell történnie, akármennyi

⁴⁵⁹ A határkijelölés során a biztosok végül három ügyet nem tudtak véglegesen lezárni: nem húzták meg Erdély határát Moldvával és Havasalfölddel, nem sikerült megegyezni Novi hovatarozás ügyében és végül a tél beállta miatt nem tudták végigjárni a Temesvári pasalik és Erdély közti határnak a Kárpátokra eső részét, mely feladat teljesítésével az Erdélyt kiválóan ismerő Morandi Viscontit bízták meg. Stoye, 1994. 213.

⁴⁶⁰ ÖstA Ka Kartensammlung B IX a 764-800. és Geográfiai térkép, amely az Una folyónak Kasztanovitztól a monostorig terjedő szakaszát, valamint a még vitatott novi területet ábrázolja (BUB Mss. Mars. vol. 49.32.)

A függelékben szereplő helyszínrajz az 1699. október 16-án Bécsbe küldött 13. jelentés mekkéklete volt. Marsili, 1986. 213-215. Mivel jelmagyarázata francia nyelvű, egy francia hadmérnök vázlatára rajzolhatta Müller. Fel vannak rajta tüntetve az erődítmény, a palánk, Novi várának látképe, a lerombolt Novi, a város és a malmok. Deák, 2005. 314.

⁴⁶¹ A jelentés A. jelű melléklete is ezzel foglalkozik „*Pailog che contiene le ragioni e le risposte date contra il Pascia della Bosnia per le differenze di Novi*” címmel.

futár jön és megy is a két birodalom udvaraiba.⁴⁶² És amikor Marsigli már minden energiájával az elkövetkező feladatra koncentrált, vagyis már az erdélyi határszakasz kijelölésének előkészítésével foglalkozott, a törökök még azt javasolták neki Novi kérdésének megoldásaként, hogy adjanak néhány zsák pénzt Maurocordatonak, mire ő azt felelte, hogy nem javasolhatja azt a császárnak, hogy ajándékokkal vásárolja meg azt, ami egyébként is őt illeti meg. Közben a császárnak írt jelentésében inkább azt a technikát javasolja az ügy elrendezésére, hogy várjanak egy alkalmas időpontra az újabb tanácskozással, s ott csak úgy, mintegy véletlenül elő lehetne jönni azzal a felvetéssel, hogy mégiscsak rombolják le Novit, azzal a feltétellel, hogy másutt felépíthetik.⁴⁶³ Már készen volt az erdélyi-temesvári határszakasz is, amikor Ibrahim, temesvári pasa megint előhozakodott Novi kérdésével, de nem maga ment el Marsiglihez, hanem Ibrahim efendit küldte, hogy tisztázzák a vitás ügyet. A császári biztos azonban határozottan elutasította a további egyeztetéseket az ügyben, mondván, hogy Bécsben mind tőle, mind Ibrahim pasától elvették a felhatalmazást Novi ügyében, ugyanígy hiába sürgeti a *reis efendi* is a dolog lezárását, ez most nem tőle függ, hanem majd a két uralkodó hozza meg a megfelelő döntést a kérdésben. Mikor a többi törökök eltávoztak és a két határkijelölő biztos egyedül marad, Ibrahim efendi bevallotta, hogy hiába aggódik Ibrahim pasa azon, hogy évekig húzódhat a döntés a kérdésben – ezért is küldte őt Marsigli nyakára – de a Portától nincs semmiféle felhatalmazása arra, hogy maga lezárja az ügyet. Erre aztán Marsigli ezt mondja uralkodójának, érzékeltetve a törökök tárgyalásmódját: „*ez szokásos cselvetés a törököknél, akiknek nincs sem becsületük, sem hitük*”⁴⁶⁴

Mint láthattuk, a sok huzavona és tárgyalás végén sem sikerült a Habsburg és az oszmán tárgyalófélnak megegyezésre jutnia, ezért a határszakaszt ábrázoló különböző térképek mindegyikén ezen a részen a határvonal megszakad, helye üresen van kihagyva, és csak később folytatódik tovább. Az ügyet pedig végleg Bécsbe és Isztambulba küldték, további megtárgyalásra. A határkijelölés történetében ez maradt a délvidéki határszakaszon az egyetlen olyan problémás

⁴⁶² Marsili, 1986. 336-338. (*se ne chiede... una categorica e sollecita risposta, replicando che assolutamente non si vole soggiacere a questa cabala dell'andare e venire de' corrierei, assicurandola che Sua Maestà Cesarea in ogni sei giorni me ne manda uno che mi porta i medesimi ordini di sempre, e che se cento me ne mandasse non porteranno mai altro.*)

⁴⁶³ Relazioni, 290.

⁴⁶⁴ Relazioni, 465.

ügy, melyet a határkijelölő biztosok és a helyi eljáróságok nem tudtak semmilyen módon sem megnyugtatóan elrendezni, s kénytelenek voltak azt a birodalmi fővárosokba továbbgondolásra átküldeni.

5. 3. 1. 4. Horvátországnak az Unától nyugatra fekvő területei

A következő határszakasz ilyen formában szerepel forrásainkban: „*nehr Koarinenin orta tarafında Tirşice ve Ustroşce ve Bihęe ve Brikovięe ve tahrīb olunan Drejnik kalelerinin tahdid ve vaz-i alamet olunan kadimi arazileri beyan olunur*”⁴⁶⁵, vagyis a Korana folyó középső részén Iersizzo és Ustrovza és Bihács és Bricoviza és a lerombolt Dresnik várainak meghatározása és az elhelyezett jelekkel a régi területeket deklarálása. Illetőleg latinul: *Pars Quarta- Linea partis Croatiae Cis-montanae seu Savensis a monte Klepala usque ad confluentes Glinae, et Glinizae fluviorum/ Line a confluxu Glinizae, et Glinae fluviorum usque ad Coranam Fluvium/A Corana fluvio usque ad Iessera lacum.*

Horvátországnak az Unától nyugatra fekvő területeiről készült a legtöbb térképi ábrázolás, egyrészt mivel stratégiailag kiemelten fontos terület volt, másrészt ezen a részen nem volt hosszan elnyúló természetes határ a két birodalom közt. A Bécsbe, a jelentések mellékleteként megküldött térképek közt találjuk a hármass határról Szluinig, a Korana folyótól Jeszeráig, a Száva és az Una torkolatától a Popina hegyig, valamint a Jeszenovác és Dubitza környékéről készült mappákat, valamint a horvátországi határvidék összefoglaló térképét az elfogadott és még vitatott határszakaszokkal.⁴⁶⁶ Egy ilyen jellegű térkép látható a Függelék 6. számú térképmellékletében, mely a hat részből összeragasztott vázlat jobb oldalán 1-től 31-ig rajzolja meg a határjelek helyszínrajzát, ezek elhelyezkedését is felvázolja: fent, a Korana folyótól Dresnik felett indítva 1-10, a Plisnica hegyen át 11-22, ismét a Korana partjához érkező 23-31-ig. A határ ezen szakasza ugyanis Dresnik fölött, a Korana folyóra merőlegesen indul és Furiántól jobbra haladva tér vissza ismét a Koranához.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Hududname, 1701. 226-230.

⁴⁶⁶ ÖStA KA Kartensammlung B IX c 829.7, 829.2, 790-800, 829.8. L. Deák, 2004. 26.

⁴⁶⁷ Deák, 2005. 245.

5. 3. 1. 5. A horvátországi határszakasz lezárása

Ezt a szakasz forrásainkban így szerepel: *Hrvatlik canibi beyan olunur*⁴⁶⁸ – a horvátországi rész deklarációja, illetve *Pars Quinta- Linea Croatiae montanae a Iessera Iacu ussqe ad extremitatem montis Popistak/ Linea Croatiae Transmontanae, seu Maritimae*.

1700. július 25-én, ahogy lezárultak a munkálatok, mindkét részről elfogadták, aláírták és lepecsételték a záró jegyzéket, amelynek törökből fordított változatát Marsigli csatolta a császárnak küldött jelentésekhez („*stromento*” *cisdanubiale* Alvise Wolde fordításában).⁴⁶⁹ Ebben a dokumentumban a felek részletekbe menően felsorolják az összes helyet, ahol határjelet (humkát, vagy törökül unke) emeltek. Ez alól kivételt csak Novi városa és erődítménye képez, mivel itt – mint láthattuk – a két határkijelölő biztosnak nem sikerült megállapodásra jutnia, ezért ennek a nehéz kérdésnek a további tárgyalását Bécsbe, illetve Isztambulba utalták.

Augusztusban azonban, a „szeszélyes és kegyetlen” boszniai pasa⁴⁷⁰ által támasztott nehézségek miatt, még mindig nem sikerült teljesen lezárni a délvidéki ügyeket, s nem tudott a császári biztos elindulni Erdély felé. Az ügy előmozdítása érdekében Marsigli elküldte ifjú tolmácsát, Luca Jagelskyt Belgrádon át Isztambulba, hogy az ottani császári követnél, Öttingen grófnál eszközölje ki társa, Ibrahim efendi további hathatós támogatását, valamint szerezzen parancsot a határkijelölés megsürgetésére. Kéri továbbá a császárt is, hogy a szultán bécsi követe által is siettesse az efendit, hogy a maradék határszakaszt minél előbb befejezhessék. Utolsó előtti délvidéki jelentésében Marsigli beszámolt a határ ezen szakaszának elkészültéről, és hogy instrukcióval értesítette az érintett kapitányokat (Brod, Babina-Greda, Gradisca és Craliova Velika parancsnokait) a Száva menti határról és az azon a részen alkalmazandó rendtartásról.⁴⁷¹

Augusztus 18-án azután, amikor minden vitás kérdést végleg lezártak, Marsigli gróf a császár méltóságának megfelelő pompával a sátrában fogadta

⁴⁶⁸ Hududname, 1701. 230-236.

⁴⁶⁹ Marsili, 1986. 373. A 25. jelentés Q melléklete (a Dobizzai táborból, 1700. július 28) Ez tartalmazza a *Stromento cisdanubiale permutato a Costaniza li 25 luglio 1700* című iratot.

⁴⁷⁰ *Il capriccio e la brutalità di quest'uomo*. Marsili, 1986. 379.

⁴⁷¹ *Instrukciones pro prope Savum existentibus commendantibus quomodo ii usque ad ulterius ab Aula mandatum habere debeant Brod, Babina Greda, Gradisca et Craliova Velica*. Az 1700. augusztus 20-án elküldött 26. Jelentés F melléklete. In Marsili, 1986. 386-389.

Ibrahim efendit, ahol megvitatták az utolsó kérdéseket és egy bankett, ajándékozás és három díszlövés és egy baráti ölekezés után „*lezárult a délvidéki szakasz, Novi kivételével.*”⁴⁷²

⁴⁷² Marsili, 1986. 380.

5. 3. 2. A HÁRMAS HATÁR –TRIPLEX CONFINIUM

Miután részletesen áttekintettük a délvidéki határszakaszt, kijelölésének munkálatait és az ezek során felmerült problémákat, most térjünk rá az ennek a szakasznak a végpontját alkotó, de mindvégig külön problémaként kezelt török-velencei-Habsburg hármás határ kijelölésének kérdésére.

A „hármás határ” kifejezés szó szerinti, konkrét értelmét tekintve csupán egy találkozási pontot jelöl a Habsburg Birodalom, az Oszmán Birodalom és a Velencei Köztársaság közös határán. Tágabban értelmezve azonban egy olyan határszakasz, vagy még inkább egy folyamatos konfliktusokkal teli széles terület elnevezése a három államalakulat közt, ahol mindhárom birodalomnak érdekeltsége volt: Horvátország, Szlavónia és Dalmácia területén a Zadar, Senj, Knin, Bihács és a körülöttük levő területek, az úgynevezett a tengermelléki határvidék, Lika és Krbava, Észak-Bosznia (az ún. török Horvátország), valamint Észak–Dalmácia régiójában. E terület birtoklásáért a 15. századtól kezdve egészen a 18. századig folytattak egymással küzdelmet az érintett nagyhatalmak.⁴⁷³

Az Adriai-tenger vidékéért folytatott küzdelmek a koraújkor folyamán jelentősen felerősödtek, különösen a 17. század vége felé (amikor megindult a területek visszafoglalása a töröktől), és ezzel egy időben a csatározások jellege is erősen megváltozott. Míg korábban elsősorban a Velencei Köztársaság és az Oszmán Birodalom közti konfliktusok jellemezték,⁴⁷⁴ a korszak második felében a terület sokkal inkább a velencei-Habsburg konfliktus kulcsa lett, mind politikai-diplomácia, mind pedig gazdasági szempontból.

A törökök ugyanis II. Fülöp hadvezérének Don Juannak fényes Lepantói⁴⁷⁵ győzelme után, – mely a keresztények valóságos kisebbségi komplexusának és a törökök nem kevésbé reális felsőbbrendűségi tudatának végét hozta magával – jóllehet tovább folytatták támadásaikat a Földközi-tenger partvidékén, gyakorlatilag egy jó évszázadon keresztül előnyben részesítették a szárazföldi támadásokat a tengeri csatározásokkal szemben és fegyvereiket inkább a

⁴⁷³ Ezt a témát az elmúlt évtizedben egy sor nemzetközi konferencián több oldalról is körüljárták, elsősorban horvát szemszögből. A konferenciákon elhangzott előadásokból készült tanulmányok a budapesti Central European University nél jelentek meg: Roksandić, 1999. és Triplex, 2000.

⁴⁷⁴ A velencei–oszmán kapcsolatokra ld. többek közt Mantran, 1985. 250-267., Pedani, 2002; Theunissen 1998. 1–698.

⁴⁷⁵ Zimányi, 1983.

Habsburgok birtokai, s nem a velenceiek ellen fordították. A karlócai béke aláírása után pedig a Földközi tenger két korábbi nagyhatalmának a kapcsolata – mindkettőjük látványos hanyatlásának következményeképpen – végleg megváltozott és Paolo Preto szavaival élve „*béke és barátság uralkodott a két hanyatlóban levő hatalom közt*”.⁴⁷⁶ A velenceiek 1733-ban „örök békét” kötöttek az oszmánokkal, és valóban ez volt az utolsó békekötés a két állam történetében.

Mivel az *Adriatic Aquatorium* a középkor óta gyakorlatilag a Velencei Köztársaság felségterülete volt, gyakran *Golfo di Veneziának* is nevezték. A Habsburgok, nagyhatalmi pozícióik növekedésével párhuzamosan, megpróbálták adriai befolyásra szert tenni – leginkább a tengerre való kijutás és a szabad hajózás kérdése miatt – a velenceiek pedig megkísérelték fenntartani abszolút hatalmukat a *dominium per mare* felett.⁴⁷⁷ A Habsburgok és a velenceiek igen aktív szerepet játszottak a korai európai politikai porondon, kapcsolatuk sok változáson ment át ebben az időszakban, de mindig tiszteletben tartották egymással szemben az általánosan elfogadott európai játékszabályokat. A keresztény államok közötti dalmáciai konfliktusnak csak az 1797-es campoformiói béke vetett véget, amikor Napóleon felszámolta a velencei államot és így ez a terület a Habsburg Birodalom részévé vált. A terület birtoklásáért folytatott küzdelemben a három említett nagyhatalom mellett egy kicsinyke állam, Ragúza érdekeit is figyelembe kellett venni, mely a Fényes Porta és a Velencei Köztársaság területei közt beékelődve mindig is arra törekedett, hogy megtartsa önállóságát, úgy az oszmánok hódító törekvései, mint a velenceiekkel szemben. Ezért aztán mindig igyekezett elkerülni, hogy ürügyet adjon bármelyik államnak is belügyeibe való beavatkozása. A ragúzai politika tehát folyamatosan arra törekedett, hogy hasznot húzzon a két szembenálló állam konfliktusából, úgy, hogy közben mindvégig folytathassa a szabad kereskedelmet a szultánnak lefizetett rendszeres éves adó fejében.⁴⁷⁸

A karlócai békében a törökök és a velenceiek közt aláírt békeszerződés szövegének IX. és X. cikkelye ismét a ragúzaiak elemi érdekeit védi azzal, hogy kimondja, hogy egy megszakítás nélküli határvonalat kell húzni az Oszmán Birodalom és a Ragúzai Köztársaság közt. Így a törökök és a velenceiek közt a

⁴⁷⁶ Preto, 355. „*Pace e amicizia tra due potenze al tramonto*”

⁴⁷⁷ Holjevac, 2000. 120-121 és 132.

⁴⁷⁸ Tolomeo, 1998, 306.

karlócai béke után meghúzott határ, az úgynevezett “Grimani-vonal” inkább a törökök és a ragúzaiak érdekeit védte és nem a velenceiekét.⁴⁷⁹

⁴⁷⁹ u.o. Ezt a témát Maria Pia Pedani járta körül elsősorban az Archivio di Stato di Venezia forrásai alapján: Pedani, 2002. 55-58.

5. 3. 2. 1. Az Oszmán Birodalom, a Velencei Köztársaság és a Habsburg Birodalom közös határpontjának a kijelölése

A velencei-oszmán békeszerződés nyolcadik cikkelye kimondta, hogy „...*Knin, Velika és Sing, Duare, Vergoratz és Ciclut váraknál a megbízottak kijelölik a területet a helységtől egy órányira, egyenesen vagy félkör alakban...Knin erődnek a szárnya Horvátország részei felé lesz a császári birodalom határáig anélkül, hogy ebből bármilyen kára lenne a három birodalomnak, melyeknek ezen a részen végződnek a határaik.*⁴⁸⁰ A császári és a török határfelmérő biztos a békepontok végrehajtása végett, mint láthattuk, 1699. április 22-én találkozott először Szalánkeménnél. Marsigli azonban már egy héttel korábban, április 15-én levelet írt a velencei megbízottnak (a Lipótnak írott első jelentésben mellékelve), melyben idejekorán leszögezi: *”Érkezésünk az adott ponthoz [vagyis a hármass határhoz] a következő hónap 10-én, vagy 12-én várható számításaink szerint, de a pontosabb dátumot csak annak függvényében tudom majd megadni, hogy hogyan haladunk Horvátországban [ezt az értesítést azért küldöm], hogy Felséged is jobban be tudja osztani a mozgását.*”⁴⁸¹

Az I. Lipót által megbízott bolognai gróf már a tárgyalások megkezdése előtt nagyon szkeptikusan állt a hármass határ kijelölésének kérdéséhez, mivel biztos volt benne, hogy a velenceiek és a császár fent említett érdekkülönbségei miatt számos problémával kell majd szembenézni. 1699 júniusában ugyanis császári katonák önkényesen elfoglalták Zvonigrádot, azt a „Dalmácia kulcsának” nevezett rendkívüli fontossággal bíró helyet, mely a Lika-Krbava és Dalmácia közti összeköttetést biztosította.⁴⁸² A kérdéssel kapcsolatban Marsigli már júliusban világosan megfogalmazta a véleményét és érzéseit: *”Úgy hiszem, hogy a hármass határt nem fogjuk tudni gyorsan megcsinálni, mivel a velenceiek – ahogy én képzelem – nem fogják beleegyezésüket adni, amíg Zvonigrád ügye el nem rendeződik ... Ugyanígy még az is nehézségekbe ütközik, hogy határkijelölő biztosuk megjelenjen, ..., mivel szakításra vitte a dolgot a török biztossal, olyannyira, hogy kölcsönösen eltávolodtak egymástól, lerombolták azokat a határjeleket, amelyeket eddig már kihelyeztek. Ez annak a jele, hogy a velenceiek*

⁴⁸⁰ Szita, 1999.241.

⁴⁸¹ *L'arrivo nostro al detto punto non sarà che alli 10 o 12 del venturo incirca, secondo i calcoli che si fanno, ma i più precisi riscontri da me gli andará ricevendo a misura che verso della Croazia avvanzeremo, perchè più precisamente possi regolare la di lei mossa.* Marsili, 1986. 56.

⁴⁸² Holjevac. 134–135.

el vannak szánva rá, hogy ha el kell veszíteniük azt, amit egyszer birtokolnak, akkor arra csak fegyverrel a kezükben hajlandóak.”⁴⁸³

Mivel a török és velencei határ meghúzása érdekében Giovanni Grimani és Osman aga csak 1699. június 9-én találkoztak Stenizza közelében, a négyes találkozó időpontja elhúzódott, s a hármass határ kijelölésére a két török, a császári és a velencei megbízott csak augusztus 2-án gyűlt össze először.⁴⁸⁴ Hosszú tárgyalásokat követően – ahol Osman aga inkább a velencei, míg Ibrahim efendi inkább a császári érdekek mind teljesebb érvényesülését támogatta – úgy tűnt, hogy, Zvonigrád ügyének rendezetlensége ellenére augusztus 12-re sikerült egyezsége jutni a három állam határát illetően. Az így meghatározott ’triplex confinium’ Medvedak lett (ma: Medveđa Glavica), a Debelo Brdo hegy tetején, Knintől észak-keletre.

A nagy 39 szelvényes határtérkép hármass határt ábrázoló szekció-szelvényén (ami a 39-ből a XXIV. Szekció)⁴⁸⁵ a lap közepén, egy határvonal van berajzolva 5 határjellel. Az utolsót a Veliko Berdo hegy Medvina Glawitza nevű csúcsán kőből állították. Erről a 740 méter magas, ma Medvedjak im Debelo brod-nak nevezett csúcsról a határkijelölő bizottságnak és az ünnepélyes aktusra összegyűlt előkelőségeknek gyönyörű kilátása nyílt a romantikus Kerka-völgyre, az 1148 méter magas Prominara, lábánál Kninre és a Dinári Alpokra. Innét a térképrajzoló csak szaggatott vonallal jelölte a török-velencei határt, amely délkelet irányban fut tovább, megkerülve Knint.⁴⁸⁶

Marsigli 1699. augusztus 18-én a Popina hegyről a császárnak küldött 9. számú jelentésének K mellékleteként (*Annotazione che rimostra le diverse linee*

⁴⁸³ *Io credo che il triplice confine non potrà farsi molto presto, a causa che i Veneziani, come m'immagino, non daranno il loro consenso in questo passo, prima che resti aggiustato il negozio di Zvonigrat, ... È parimente difficile che il loro Commessario sia per comparire, ..., atteso che è venuto la rottura col Commessario turco in tal modo che vicendevolmente si sono separati, e hanno demolito quei segni ch'avevano posti ne' confini già fatti, ed è manifesto che se i Veneziani hanno da perdere quel che possiedono, lo vogliono più tosto perdere con le armi in mano.* Marsili, 1986. 126. *Ottava umilissima relazione a Sua Maestà Cesarea, spedita dal campo di Sluin ai 15 di luglio 1699.*

⁴⁸⁴ A hármass határ közelében felállított táborhelyeket l. a Függelék 7. számú térképén. Ezen a mappán a császári táborok ábrázolása mellett a lap felső peremén egy határvonal fut a határjelekkel, alatta a fák, amelyeket határjeleknek használtak fel, majd még lejjebb, a fent említett térkép bal oldalán három fát látunk, amelyek egyikét földhányással, másikat körakással, a harmadikat jelek bevésésével jelölték meg. Ugyanitt van a körbe rajzolt határjel helyszínrajzának a mintája is. Deák, 2005. 182k.

⁴⁸⁵ L.. a 3. számú térképet a Függelékben.

⁴⁸⁶ *Veliko berdo, M[ons], cujus Summitas Medvina Glavitza, id est Caput Ursinum, dicitur; Super qua, erectus, e petra Cumulus, Triplex Confinium, Caesareo Turcico Venetum, denotat.* Deák, 2005. 344.

che si sono pretese dal cesareo Commissario e dal Veneto per il triplice confine e di quello che dopo gli fu accordato) és az ehhez kapcsolódó térképpel⁴⁸⁷ illusztrálta a fennálló helyzetet.

A velencei küldött azonban végül mégsem akarta elfogadni a Debelo Brdo hegynél kijelölt hármass határt – ahol a három állam valójában soha nem is ért össze – hanem további tárgyalások céljából ezt a témát továbbküldte a minisztereknek Bécsbe és Velencébe.⁴⁸⁸ Ennek ellenére Marsigli, amikor 1700 júliusában elkészült a teljes délvidéki (*cisdanubiale*) határszakasz kijelölésével, az ünnepélyesen kiállított és Ibrahim efendivel kicserélt dokumentumban úgy ír a hármass határ kérdéséről, mint amit már egyszer s mindenkorra, véglegesen elrendeztek: „...*Miután szétosztottuk és elválasztottuk az országok a hármass határnál, az említett helyet mind az oszmán Porta két határkijelölő biztosa, mind a császári és a velencei köztársaság biztosai teljes konszenzussal és egyetértéssel, valamint a mágnások és vének, akik mellettük voltak, és ugyanígy a teljes hadsereg, miután az igazságnak megfelelőnek fogadták el, és a négy biztos kölcsönösen kicserélte egymás között az erre vonatkozó írást, egy nagy, magas és díszes halom emeltetett, mely jól megkülönböztethető az összes többitől, melyek a hármass részen el lettek helyezve.*”⁴⁸⁹ A végső határkijelölésnél 1700-ban, dél-podgorje és a Zrmanja völgy (Zvonigrád kivételével) velencei kézbe került.⁴⁹⁰

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy a súlyos európai politikai és diplomáciai problémák mellett gyakorlatilag a határ ezen szakaszának ügye is megoldatlan maradt.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ Marsigli, 1986.158-159. A térkép címe: *Disegno del come pretesero la linea limitanea i Veneti.*

⁴⁸⁸ Pedani, 2001. 119.

⁴⁸⁹ „...*essendosi diviso e segregato con li suoi paesi il triplice confine, per essere il mentovato luogo stimato proprio e col consenso e parere e unicordia, tanto delli due commissarii della Porta ottomana, e quelli di Cesare e Repubblica di Venezia, come delli magnati e vechiardi, erano appresso loro e parimente tutta la milizia, dopo esser approvato della giustizia e permuttavi vicendevolmente scrittura tra di loro, li quattro commissari, fu elevato ed eretto un gran cumulo, alto, artificioso e distinto dagl'altri e posti segni separatamente su la triplice parte*” Marsili, 1986. 373. L'allegato Q della relazione 25 (spedita dal campo di Dobizza, agli 28 di luglio 1700) contiene lo *Stromento cisdanubiale permutato a Costaniza li 25 luglio 1700.*

⁴⁹⁰ Holjevac, 1999. 137.

⁴⁹¹ Pedani, 2001. 119.

5. 3. 3. AZ ERDÉLYI HATÁRSZAKASZ

„ *A békesség concludálódván, Lippa és Karánsebes elhanyagik, és mind a török császár résziről, mind a római császár résziről nevezetes úri commissáriusok jövéen ki, az erdélyi határt a havasalföldi és molduvai határok között kijáratván, kétfelé elosztják.*” (Cserei Mihály históriája, 294.)

Miután befejezték a délvidéki határszakasz kijelölését és sok szempontú feltérképezését, az előzetes megállapodások értelmében az Erdély és a temesvári vilájet közti határvonal meghúzása következett.

Az Erdélyi Fejedelemségben a Habsburg kormányzatnak a század utolsó éveiben sikerült gazdaságilag és katonailag megerősítenie a hatalmát: az 1696-ban Erdély katonai főparancsnokává kinevezett Rabutin de Bussy gróf, 8-9 ezer főnyi hadsereg élén teljhatalmat gyakorolt, a gubernium és az országgyűlés feladata a parancsok végrehajtása maradt. Az 1690-ben elhunyt Apafi Mihály fejedelem fiát, az ifjú Apafi Mihályt – mivel az nem kért engedélyt házasságkötéséhez – feleségével, Bethlen Katával együtt a császár Bécsbe vitette, majd 1701-ben, fejedelmi címéről való lemondása fejében birodalmi hercegi címet adományozott neki.⁴⁹²

Amikor a két birodalom biztosai végeztek a délvidéki határszakasz kijelölésével, Marsigli a jakovári táborból 1700. augusztus 20-án küldött utolsó előtti délvidéki jelentésében arról számol be, hogy már nagyon készül tovább menni, s várhatóan az Újlak, Szeged, Arad útvonalon fog Lippára érkezni. Kéri a császárt, hogy Szegeden, vagy Aradon várják őt a megfelelő parancsok, hogy milyen alapon járjon el az erdélyi határszakasz kijelölésekor.⁴⁹³ Élelemmel, megfelelő felszereléssel ellátott romboló alakulatokkal és minden a határkijelöléshez szükséges információval való ellátása érdekében levelet írt Rabutin grófnak, a teljhatalmú erdélyi kormányzónak is. Mire Marsigli Szegedre érkezett valóban várta minden szükséges felszerelés, kérése ezúttal nem volt hiábavaló.

Marsigli elindult Lippára és levelet írt Sarı Ahmed temesvári pasának, melyben hírül adta érkezését, s a pasa rögtön válaszolt is rá.⁴⁹⁴ Nem aggódott a pasával való kapcsolat kialakítása miatt, hiába voltak nagyon rossz tapasztalatai a

⁴⁹² Oborni, 2002, 188-189. és R. Várkonyi Ágnes. „A Habsburg abszolutizmus berendezkedése Magyarországon.” In Magyarország, 1987. 98.

⁴⁹³ Marsigli, 1986, 378-381.

⁴⁹⁴ BUB Mss. Mars. 65. 51. számú levél.

boszniai pasával, mivel a temesvári pasának nem volt rossz híre, s – mint mondta – „*az ügylet lebonyolításának lényege úgysem tőle függ, hanem az érdekelt határ menti szpáhiktól*”⁴⁹⁵

Amikor a temesvári pasa értesült Marsigli várható érkezéséről, levelet írt az aradi kormányzónak, melyben értesíti, hogy tizenöt napja Ibrahim efendi, a Porta megbízottja is megérkezett, a szükséges előkészületeket megtették, és az első megbeszélés helyét is kijelölték, mely Lippán lesz. A tárgyalások elősegítése érdekében négy embert (Ibrahim alajbéget, a tímárok írnokát, a helyi agák közül az azabok harmadik tisztjét, Mehmed agát és az első lovastisztet, Ali agát), és az ügyekhez értő egyéb tiszteket neveztek ki, és ezeket elküldték, és felkéri a kormányzót, hogy a továbbiakban ő is kísérje figyelemmel a munkálatokat.⁴⁹⁶

Marsigli, Erdélybe érkezése előtt írt jelentésében megemlíti, hogy nagyon reméli, minden rendben fog menni, hacsak a Porta valamilyen fondorlattal (*con qualche cabala*) nem próbálja meg megakadályozni a béke végrehajtását. S gyanúja nem is volt alaptalan, hiszen, mint a törökökről szóló, 3.1.2.3. fejezetben láthattuk, Ahmed pasát nemsokára – alkalmatlanságra hivatkozva – leváltották, s helyette egy sokkal konfrontatívabb személyiség, a volt bécsi követ, Ibrahim pasa került a temesvári vilájet élére, akivel aztán (mint azt a 5.4. fejezetben bemutatott esettanulmány taglalja) számos konfliktusa támadt.

Az Erdély képviselőjében érkezett küldöttek: Naláczy István⁴⁹⁷, egy bizonyos Sosega(?) báró, valamint Sárosi János⁴⁹⁸ voltak. Ez utóbbi egy komoly tervezetet is összeállított Marsigli részére, *Proiectum super metarum Transilvaniam, inter et Karansebesinum ponendarum erectione, damnoque exinde subsequendo ac mediis damnum prae venientibus* címmel.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ Marsigli 27., egyben utolsó délvidéki jelentése 1700. augusztus 29-én Makófalváról (Macova). Marsili, 1986. 391. Ennek a jelentésnek a végén ismét felmerül a fizetség és a határozott császári parancs hiányának kérdése, melyek orvoslását kéri a császártól.

⁴⁹⁶ HASTA-Wien, Orientalische Handschrift N.125 (CXXV). Sammlung von Dokumenten auf Österreichisch türkisch Gränzangelegenheiten, bezüglich. 2. számú levél.

⁴⁹⁷ Naláczy az 1670-es évek második felében Apafi Mihály (1632-1690) erdélyi fejedelem bizalmi körébe tartozott, l. Oborni, 2002. 180. Marsigli azt mondja el róla, hogy az Agnati? testület legfelsőbb grófja, egy nyocvan éves ember, s ő adta át Karánsebest a törököknek. Marsigli, 1986. 398.

⁴⁹⁸ *Regn. gubern. Transylv. supr. regni commissar.* Sárosi egy idősebb, ám nagyon aktív ember volt, de unitárius, ezért Marsigli eleve bizalmatlanul áll hozzá, és komoly kapcsolatokkal bírt a lengyelországi unitárius körében. Marsigli, 1986. 410, 448.

⁴⁹⁹ Ezt az iratot a császári határkijelölő biztos 1700. október 9-i, Lugosról küldött első erdélyi jelentése K jelű mellékleteként csatolva küldte Bécsbe. Marsili, 1986. 417-419.

A császári biztos az Oszmán és a Habsburg Birodalmat elválasztó erdélyi-temesvári határszakaszt, természetesen Bécsből nézve, Dunán-túli határoknak (*confini transdanubiali*, illetve latinul *Limites Trans Danubiales*), a török fél pedig egyszerűen temesvári részeknek (*Temeşvar tarafları*, vagy *eyalet-i Temeşvar an canib-i vilayet-i Erdel*) nevezi.

A Habsburg és az Oszmán birodalom között megkötött békeszerződés első és második cikkelye kimondja, hogy Erdély határait egyrészt Moldvától és Havasalföld határszélétől elválasztó hegyláncokat, majd a havasalföldi határtól egészen a Maros folyóig a hegyláncok alapján rögzítsék, hol húzódtak a háború előtti, régi határvonalak és annak alapján jelöljék ki a határt. A határ a Marostól a Tiszáig, majd a Tisza mentén a Dunáig haladjon.⁵⁰⁰

Az erdélyi határszakaszt ennek értelmében már a kijelölés kezdetekor három részre osztották. Az első szakasz – mely a végső határleírásba „*Eyalet-i Temeşvar an canibi vilayet-i Erdel ve gayri*”⁵⁰¹ (a temesvári tartomány az erdélyi tartomány felől és mások), illetve „*Limites mediati a Podoliae confinio usque ad extremum Wallachiae confinium*” néven került a határleírásba – gyakorlatilag a Marostól az Erdély-Temesvári Bánság-Havasalföld hármassá határig tart.

A második rész az említett hármassá határtól indul, és a Havasalföldet Moldvától elválasztó Mileo⁵⁰² folyóig tart. Ez hudud-i nahiye-i Façet tabi Temeşvar⁵⁰³ (a Temesvárhoz tartozó Facsádi náhije határa), illetve Pars Secunda-Ab extremo Wallachiae confinio usque ad Marusium fluvium néven került be a végső határdokumentumba. A Marostól dél felé indulva kellett kijelölni a havasalföldi szomszédal közös határt. Ennek kiindulópontjául Ibrahim efendi a folyó partján található Philippi, vagy Felibének nevezett sziklaszirtet javasolta, mely a császári kézen levő első erdélyi erősségtől Dobrától kellő távolságra észak-nyugatra található a Maros déli partján, s ez Marsigli számára is elfogadható volt. Innen aztán Ibrahim úgy kívánta meghúzni a vonalat, hogy az igencsak kelet felé hajlott, úgy, hogy oszmán kézbe került volna a Vaskapu. A császári biztos természetesen azonnal tiltakozását fejezte ki, mondván, hogy ez a terület mindig is Erdélyhez tartozott. Heves vita támadt a két fél közt, s a további tárgyalást későbbre halasztották. Marsigli ekkor elhívatta magához Rabutin generális egyik

⁵⁰⁰ Szita, 1999. 214.

⁵⁰¹ Hududname, 1701. 236-238.

⁵⁰² A Mileo a Prut folyó jobboldali elágazásnak legdélibb ága.

⁵⁰³ Hududname, 1701. 238-239.

idősebb tisztjét és az erdélyi geopolitikai kérdésekben járatos Visconti Morandit, akikkel együtt felmérte a terepet és megállapodtak, hogy a törököket a lehető legmesszebb kell tartani az átjárótól. Végül megegyeztek abban, hogy a Vaskaputól három órányira, a Margánál lesz a határ.

A következő vitás pontot a császári biztos által terminus ad quem-nek nevezett erdélyi-temesvári-havasalföldi hármas határ kijelölése jelentette, melyet a Kárpátok vonulataiban kellett kijelölni a déli és nyugati irányban a Duna felé fordulva. Ebben a kérdésben Marsigli erős nyomást gyakorolt Ibrahim efendire azért, hogy ezen a részen ne kelljen egyetlen császári fegyverrel elfoglalt részt se átadni a törököknek. Ekkor Ibrahim újabb találkozási ajánlást adott, s Marsigli az erélyi képviselőkkel elutazott a kérdéses területtől délre található Mehadiára, ahol – miközben hiába vártak a havasalföldi megbízottra – már téli szállásukat is elkezdték építeni, amikor október 28-i keltezéssel parancs jött a császártól, hogy azonnal fejezzék be a temesvári bánóság és az Erdély közti határ végső kijelölését és hagyjanak fel a Havasalföldtől Podóliáig tartó szakasszal.⁵⁰⁴ Marsigli nem bánta, hogy visszatérhetett Lugosra – ahol két hosszadalmas tárgyalás keretében megegyeztek a vaskapui-márgai határról, és megállapodtak abban is, hogy ha hóolvadás után, még Karánsebes lerombolása előtt kiteszik a határjeleket a Murarul hegyen⁵⁰⁵ is, amely Havasalfölddel határos – mivel már szerette volna minél hamarabb befejezni a békeponthoz végrehajtásának munkálatait, és megóvni magát és csapatát a folytonosan ott leselkedő pestis veszélyétől.

Ez az utolsó szakasz eredetileg úgy lett előre meghatározva, hogy a Mileo folyótól addig tart, ameddig szükséges, vagyis addig az a quo pontig, ahol mindkét birodalom határának végpontja lesz. Mivel azonban a moldvaiakkal és havasalföldeikkel támadt nehézségek miatt – akik nem akarták elfogadni a köztük és Erdély között megállapított határok visszaállítását úgy, ahogy azok az 1683-ban kezdődő háború előtt voltak, mivel maguknak követeltek egyéb részeket is⁵⁰⁶ – és Ibrahim efendinek sem volt a Portáról más parancsa ezekre a határookra nézve, mint hogy összezavarja őket, ezt a határszakaszt nem sikerült kijelölni.

⁵⁰⁴ Marsigli ezeket a híreket második, 1700. november 20-i keltű jelentésében közli. Marsili, 1986. 420-421., továbbá Stoye, 1994. 205-206.

⁵⁰⁵ Szörény vármegyében. A Muraliu név a mai térképeken a Bisztra folyó egyik forrása a Déli-Kárpátokban, a 7500 láb magas Gogul hegyről. Stoye, 1994. 206.

⁵⁰⁶ Marsigli, 1986. 449.

Így a határvonal harmadik rész szakasza a *hudud-i nahiye-i Lipova tabi Temesvar*⁵⁰⁷ (a Temesvárhoz tartozó Lippai náhije határa), illetve a latin nyelvű változatba *Pars Tertia – A rupe Philipe usque ad confluentess Danubii, et Tibisci fluviorum* címmel szerepel és a Marostól a Duna-Tisza torkolatáig tartó szakaszt veszi sorra.

Mivel, mint láthattuk, a békepontok szerint ragaszkodni kellett a régi, háború előtti határokhoz, az első határszakasz kijelölése előtt a császári biztos erősen reménykedett abban, hogy létezik valamiféle határszerződés, amelyet az erdélyiek kötöttek a Portával, (ahogy például Erdély és Jenő esetében létezett is ilyen) de hiába, az erdélyi elöljárók semmiféle írásos nyilatkozattal nem tudtak szolgálni a régebbi határokat illetően. Így aztán Marsigli kénytelen volt a helyi vének szóbeli közléseiből tájékozódni, ami alapján azt a következtetést sikerült levonnia, hogy léteznek teljesen képlékeny, és többé-kevésbé meghatározott elválasztó vonalak a két tartomány között, s egy térképet is készített az úgynevezett régi határvonalról.⁵⁰⁸

A nem stabilizált határvonalak viszont lehetőséget biztosítottak a császári megbízottnak, hogy a Vaskapunál a lehető leghatékonyabban képviselhesse a bécsi udvar érdekeit. Ugyanígy igyekezett összegyűjteni a Moldvai és Havasalföldi határokról szóló információkat is, de ezzel sem tudtak szolgálni, ezért elrendelte, hogy amíg ő a temesvári részen dolgozik Ibrahim efendivel, addig szedjék össze az erre vonatkozó adatokat.⁵⁰⁹ A régi határok kérdése olyan jelentőséggel bírt, hogy azt még a kész 39 szelvényes térképen is feltüntették, például a XXV. szelvényrajzon, mely a határ első olyan szakasza, amelyen a régi erdélyi-oláh határok a Temesi bánság határával találkoznak. Az érvényes új határ mellett fel tüntették a régi határ vonalát is.⁵¹⁰

A tized és az egyéb elmaradt járulékok behajtására tett intézkedések igen sok problémát okoztak a két császári biztosnak. A kérdés jogi alapját a

⁵⁰⁷ Hududname, 1701. 239-240.

⁵⁰⁸ Kisari, 2005, 67.

⁵⁰⁹ Marsigli, 1986. 400-401.

⁵¹⁰ *Sectio XXV. Pars Confinium prima in qua locus, ubi antiqui limites Transylvano-Valachici, cum Temisvarinis concurrunt, ; et inde porro Marusium fl. versus, noviter continuatorium Confinium Transylvaniam a Banatu Temisvarino, separantium pars. Repraesentatur.* (XXV. szelvényrajz. A határnak első olyan szakasza, amelyen a régi erdélyi-oláh határok a Temesi bánság határával találkoznak; és amely a Maros folyó irányában újonnan megállapított határvonalnak Erdélyt a Temesi bánságtól elválasztó részét mutatja.) Eredetije ÖNB C. P. Min. 85; másolata ÖStA KA Kartensammlung B IX c 634. L. Deák CD. 345.

békeokmány hatodik cikkelye képezi, mely szerint az egyszer meghúzott határvonalon túl egyik fél sem támaszthat jogi vagy hatalmi igényt a másik területére, a másik fél alattvalóit nem kényszerítheti meghódításra, vagy valamilyen adó kifizetésére, se múltbelire, se jövőbenire, semmilyen címen, s a viszálykodást igazságosan kell intézni.⁵¹¹ A békének ez a megfogalmazása azonban mégis igen sok panaszra és további vitára adott okot. Ezt a határkijelölő biztosok is igen hamar felismerhették, s ezért már 1699 tavaszán, a tárgyalások kezdetén a következő megállapodás született: *„Mivel a határvonalak tagolása folytán, ahol a határ vonala és a határjelek is megosztották a különböző szántóföldeket, kerteket, gyümölcsstermő helyeket, a jövedelemforrásokat megrövidítették, s azoknak a földeknek a birtokosai súlyos károsodást szenvedtek; annak a földtulajdonosnak a számára, akinek a területén az ő termése visszamaradt, csupán a dézsma megfizetése történjen, a termésüket ők takarítsák be és vigyék el.*”⁵¹²

Az erdélyi-temesvári határszakaszon (*linea transdanubiale*) készült jelentések nagy részét az erődrombolások munkálatai és a körülöttük kialakul problémák leírása teszik ki. A békeszerződés, miután második cikkelyében nagy vonalakban meghatározza a szultán kezén maradó Temesvár környéki tartomány határait, kimondja, hogy a császáriaknak teljesen ki kell üríteniük a tartományt. A név szerint említett helységek (Karánsebes, Lugos, Lippa, Csanád, Kiskanizsa, Becse, Becskerek, Zsablya) mellett a Maros és a Tisza folyókon belül az egész temesvári tartományt kiürítve kell átadni, azzal a kikötéssel, hogy a törökök nem építhetnek a területen erődnek használható helységeket.⁵¹³ Mint láhattuk, a békeszerződés 18. cikkelye kiköti, hogy ameddig a határ kijelölése, a kivonulások és erődlerombolások meg nem történnek – mégpedig oly módon, hogy *„a határvonalak kijelölésének elvégzését mindegyik határszakaszon nyomban kövesse a lerombolás vagy kivonulás*”⁵¹⁴ – addig a békeszerződés sem nyeri el a végleges jogérvényt.

A várak lerombolásával kapcsolatban ennek alapján két jól elkülöníthető terület volt: egyrészt a Tisza-Maros vonalán fekvő, és a karlócai béke értelmében

⁵¹¹ Szita, 1999. 217.

⁵¹² A két határkijelölő biztos 1699 áprilisi megállapodásának XI. pontja. Szita, 1999. 264-265.

⁵¹³ Szita, 1999. 214–215.

⁵¹⁴ Szita, 1999. 222.

kötelezően lerombolandó várak, másrészt a visszafoglaló háború nyomán egyre délebbre húzódó határ alakulásával az ország belsejébe került várak.⁵¹⁵ Míg az elsónél a nemzetközi szabályok alapján a lehető leghamarabb végre kellett hajtani a lerombolásokat, és megerősíteni az új katonai határvonalat, addig az ország belső területeire került váraknál a hadügyi koncepcióváltás keretében zajlottak a funkciójukat veszített várak lerombolásai, átalakításai. A katonai vezetés a nagyobb befogadóképességű, központi helyen fekvő erősségek megtartását, megerősítését és gyakran kaszárnyává alakítását határozta el, a funkciójukat veszített kisebb erődöket pedig – pénzügyi megtakarítás okán is – lerombolásra ítélték, a benne szolgáló katonaságot a felszereléssel együtt a nagyobb erődökbe, illetve a határőrvidékre kívánta vezényelni.⁵¹⁶

Ezeknek a munkálatoknak a határ menti várak esetében a környék kapitányaival válllvetve Marsigli volt a felelőse, aki itt is nagy mértékben számított a német katonaság jelenlétére, mivel az erdélyiektől és a magyaroktól szinte lehetetlen volt megkapni a kért segítséget, *„Karánsebes várának nagy lerontása nem hinném, hogy lehetséges lenne a reguláris német csapatok közreműködése nélkül”*. Erdély esetében egyébként azt szorgalmazta, hogy továbbra is válasszák le Magyarországról, és a lázadások megelőzése és az elégedetlenségek könnyebb megfékezése érdekében külön igazgatást javasolt. Ez így is történt egyébként, Magyarország Mohács előtti területi egységét nem állították vissza, hanem a központosítás jegyében az egyes országrészeket (Erdély mellett Horvátországot, a korábbi Pozsega, Verőce, Valkó és Szerém vármegyéket, valamint a Marosi, Tiszai és a Drávai határőrvidéket) közvetlenül a bécsi kormányzervekhez kapcsolták, mely korszerű, de sok későbbi feszültséggel járó uralkodói döntés volt.⁵¹⁷

Az 1701 elején zajló határkijelölés és a rombolási munkálatok nagyon nehezen haladtak a rossz ellátás miatt, mivel nemcsak Bécsből nem érkezett pénz, de az erdélyiek sem voltak hajlandóak külön császári parancs nélkül teljesíteni a Habsburgok határkijelölő biztosának kéréseit. Ezért Marsigli arra kéri uralkodóját,

⁵¹⁵ Oross, 2006. 6. 1450.

⁵¹⁶ u.o.

⁵¹⁷ Magyarország, 1989. 95.

hogy a Bécsből visszaküldendő futárral vitessen parancsot az erdélyieknek, miszerint kötelesek ellátni a küldöttséget kocsikkal és teherhajókkal.⁵¹⁸

Az Arad (ahová a Maros menti helységek tartoztak), Pétervárad és Szeged kormányzójának kiadott parancsban kimondják, hogy a várromboló munkásokat mindig fedezze egy kisebb számú katonaság, nehogy a törökök megrohanják őket, és megakadályozzák a lerombolás végrehajtását. A lerombolásokról szóló utasítás értelmében a várfalakat és emelkedőket a föld síkjával kell egyenlővé tenni, míg az árkokat be kell temetni. A munkálatok megkezdése előtt azonban mindegyik erődről térképet kell készíteni, a falak és az árkok tökéletes profiljával, s a többi rajz mellé helyezni őket,⁵¹⁹ hogy Őfelsége megfelelőképpen tájékozódhasson a béke végrehajtásának körülményeiről.

A délvidéki határhoz hasonlóan az erdély-temesvári részről is számtalan mappa született, – ezek egy része alaposan kidolgozott, másik része kevésbé – melyek ma nagyrészt a Marsigli gyűjtemény 48 és 49. köteteiben található. Szintén térkép készült az erdélyi határszakasz egészéről is, melynek ma Bolognában található impúrumából⁵²⁰ két másolat is fennmaradt: az egyiket 1700. december 14-én vitték a császárvárosba a IV. erdélyi jelentés mellékleteként,⁵²¹ a másikat december 23-án küldték el Erdélybe Rabutin generálisnak. Ez a térkép bemutatta az Erdélyt a Temesvári vilájtétől elválasztó vonalat (pirossal jelölve), mellette pedig szaggatott vonallal feltüntette az Ibrahim efendiék által javasolt vonalat, amit Marsigli nem fogadott el, valamint a határjeleket és azt is, hol lehetne katonai falvakat létesíteni, továbbá a csak gyalogosan járható ösvényeket és a Maroson építendő új híd helyét.⁵²² Emellett meg kell említenünk az elkészült végleges határváltozatok közül a Marsigli gyűjtemény 39. vol. 48. számú térképét, Erdély és a Temesvári Bánság címmel.⁵²³

Ibrahim, temesvári pasa, mikor megtudta, hogy befejeződtek a határ kijelölésének munkálatai, melynek felügyeletével, mint láthattuk, őt bízták meg,

⁵¹⁸ Marsigli, 1986. 469.

⁵¹⁹ BUB Mss. Mars. 21. *Ichonographia fortalitorum limitaneorum, quae vigore pacis Carlovitzensis, plurimam partem sunt destructa aut avacuata, uti quidem. Relationes huc spectantes clarius docent.*

⁵²⁰ BUB Mss. Mars. vol. 49. 40.

⁵²¹ Ma ÖstA KA Kartensammlung B IX.C. 743.

⁵²² Deák, 2004. 25.

⁵²³ BUB Mss. Mars. vol 48 és 49. *Mappae geographicae variarum regionum Transdanubialum mss. Pro linea liminum* (az első 51, míg a második 41 térképet tartalmaz.)

mint az érintett tartomány vezetőjét, nyolc pontból álló levelet írt Marsiglinek az elrendelendő, elrendezendő ügyekről, melyet Ibrahim efendivel juttatott el hozzá. Levelében tudatja, hogy a Marga folyó környékén a határfelmérés megtörtént, jelei láthatók, jegyzéke elkészült és mivel elfogulatlan emberek is jelen voltak, megállapítható, hogy ennek elrendezése jól sikerült. Felszólítja azonban a császár embereit, hogy a falvak szegény alattvalóit mindenféle kérésekkel ne zaklassák, és a császári részen a határ mellett kijelölt karanténokban található katonák és más népek a szegény alattvalók állatait és egyéb holmijait ne vigyék el, őket ne bántsák. Megkéri továbbá a császári biztost, hogy szegény alattvalóktól porció⁵²⁴ néven szedett adót kikérdezéssel tárgyalassák meg, úgy szülessen döntés az ügyben, és mindkét oldalon a határmenti kapitányoknak parancsolják meg, hogy ha a szegény alattvalók ökreit, lovait és egyéb holmiját elvenni akarják, azt jog szerint, megegyezéssel kérjék el. Mivel tudja, Marsigli nemsokára elutazik, azt is kérdezi, hogy (Karán)Sebes lerombolása és kiürítése mikor fog megtörténni és mikor fejeződik be az egész, s amennyiben szükséges segítséget is fel tud ajánlani.⁵²⁵

Mikor befejezték az utolsó lehetséges határszakasz kijelölését is, és már indulóban volt, Marsigli igyekezett elrendezni mindent, amit csak tudott a határkijelöléssel kapcsolatban. Egyrészt utasította és részletes instrukciókkal látta el Morandi Visconti⁵²⁶ császári hadmérnököt az erdélyi határszakaszból hiányzó 10 humka helyét illetően, amit a tél elmúltával majd neki kell egy „jó lábú” török megbízottal a hegyekre felkapaszkodva elhelyezni. Erről szól Ibrahim efendi levele is, melyben a török határkijelölő biztos reményét fejezi ki, hogy tavasz elején Temesvár és Erdély határának elkülönítése befejezésre kerül; meghatározza az elhelyezendő tíz humka helyét (a hármass határ kezdőpontjának számító Szörény megyei Wurbul Murarulon 1 darab humka,⁵²⁷ aztán Facza Murarulon 1 darab humka, aztán Wurbul Gieulon 1 darab humka, aztán Wurbul Branulon 1 darab humka, aztán Gora Laposnikon 1 darab humka, aztán Wurbul Brisclub

⁵²⁴ Az állami hadiadó terményben fizetett része.

⁵²⁵ BUB Mss. Mars. vol. 65. 46. sz. levél. *Punti raccomandati da Ibrahim pascia comandante di Temesvar all'Ibrahim efendi commissario dei confini* – d.n.

⁵²⁶ Visconti a legtapasztaltabb hadmérnök és térképész volt Erdélyben, akinek *Mappa della Transilvania* című térképét 1699-ben adták ki Szebenben, erről l. Plihal, 2000.

⁵²⁷ A latin fordítás névalakjait vettem át, melyben a helységnevek után mindig szerepel a *monte* (hegy) szó, ami a törökben hiányzik. A „három határ helysége” kifejezés a latinban a következőképpen van kibontva: „..., *ubi est extremum Wallachiae confinium, inde recto itinere Marusium versus porgendo.*” u.o. E hegyeket mai térképeken nem sikerült azonosítanom.

Temisarulon 1 darab humka, aztán Kapul Kostura Piastrán 1 darab humka, aztán Wurbul Pissinagán 1 darab humka, aztán Wurbul Murganulon 1 darab humka, aztán Wurbul Lulaián 1 darab humka). A császár határkijelölő biztosával, Marsigli tábornokkal korábban megbeszélte Temesvár és Erdély közti határ kijelölésére ugyanis a tél viszontagságai és a bőséges hó miatt a hegyekre semmiképpen sem lehetett feljutni, és a tíz határjelet elhelyezni. Megbízta továbbá Hüszein efendit, hogy a határjelek kihelyezésére megbízott (karán)sebesi Haszán agával és a Marsili gróf által megbízott helyettessel együtt a határkijelölő dokumentumban megállapított jeleket kora tavasszal Marga és Morul vénjeivel és cerehorjaival⁵²⁸ kivonulva, az említett hegyek tetejére a meghatározott módon vita nélkül a tíz határjelet helyezze el. Amikor befejezték, írják alá és pecsételjék le az erről szóló egyezményt, s a helyettesek adják át egymásnak a lepecsételt iratot.⁵²⁹

Másrészt, miután a lerombolásokkal kapcsolatban, melynek irányítását – Marsigli interpretációjában Rabutin tábornok akarata szerint – a volt karánsebesi kormányzóra, Ungar törzsőrmesterre bízta,⁵³⁰ a császári biztos visszatért Bécsbe.

Önéletrajzában lejegyzí, hogy nem elég, hogy 1699 márciusától egészen 1701 májusáig egy rendkívül nehéz, bosszantó és fontos küldetése volt (*si dura, noiosa et importante fatica*), s helyzete közben az udvarban sem volt irigylésre méltó. Az azonban kárpótolhatta a megfáradt bolognai tudós-katonát, hogy amikor megérkezett végre Bécsbe, a császár a legnagyobb elismeréssel fogadta őt. Marsigli ekkor átnyújtotta I. Lipótnak az egész határvonal török nyelvű végleges leírását, melyet több, általa őrzött irattal együtt átadott neki. A császár úgy vette át az iratot, mint egy örök tanúbizonyságot birodalma és utódai legdicsőbb és leghasznosabb ügyéről.⁵³¹

⁵²⁸ A cerehorok korábban az oszmán hadseregben szolgáló keresztényekből toborzott kíséretalkulatok voltak, később leginkább a határ menti keresztények közül kerültek ki és az építkezéseken és egyéb munkáknál teljesítettek szolgálatot.

⁵²⁹ BUB Mss. Mars. vol. 65. 1. sz. levél. A levélen kívül Marsigli feljegyzése: *Specificazione delli luoghi dove a Dio piacendo, la prima vera per la terminazione dei limiti fra Temes e la Transilvania si hanno da mettere li dieci cumuli. (Primo marzo 1701. Ibrahim capigi bassi)*. Latin fordítása Marsigli, 1986. 497.

⁵³⁰ *Lettera del Commessario cesareo al sergente maggiore Ungher. (1701. március 6.)* Marsili, 1986. 509-511.

⁵³¹ Autobiografia, 1930. 212.

5. 4. Tárgyalási technikák, konfliktusok, érdekérvényesítés - esettanulmány

Ebben a fejezetben a temesvári határszakaszon felmerülő gyakorlati problémákat használjuk esettanulmányul – Marsigli gróf és a török résztvevők közötti levelezés alapján⁵³² –, hogy megvizsgálhassuk, miképpen zajlott egy-egy vitás kérdés megoldása a gyakorlatban, hogyan érvényesült a felek diplomáciai rátermettsége, és miképpen használták egymás ellen az adott hatalmi viszonyokat. Ezen esetek vizsgálata egyrészt annak megértését segíti, hogy a békeszövegben lefektetett elvi megállapodás miképpen valósult meg a gyakorlatban, mennyiben változott meg a meghúzandó határvonal a kijelölésben közreműködők tevékenysége során. Másrészt arra is választ kapunk a gyakorlati – olykor jelentéktelennek tűnő – konfliktusok vizsgálata során, hogy a két nagyhatalom politikai, katonai és gazdasági érdekei miképpen keveredtek a határfelmérésben résztvevők személyes ambícióival, egymás iránt érzett ellenszenvével, vagy éppen szimpátiájával. Arról is képet alkothatunk, miképpen vélekedtek egymásról a konfliktus résztvevői, milyen előítéletek és személyes érzések vezették őket, ezáltal azt is jobban megérthetjük, hogyan látták egymást a törökök és a nyugatiak ebben az időszakban, a „török-kor” végén, éppen azon esemény során, mikor egy újfajta kapcsolatrendszer alapjait fektették le az európai és az iszlám világ között. A levelek aprólékos elemzéséből az is kiviláglik, hogyan zajlott a császári, illetve oszmán tisztviselők mindennapi élete a két birodalom határvidékén.

Ibrahim temesvári pasa⁵³³ kinevezésekor írt első, Belgrádban keltezett, s Marsiglinek, mint a határfelméréssel megbízott császári biztosnak szóló, török nyelvű levelében, mely 1700. november 25-én érkezett Lugosra,⁵³⁴ a szokásoknak megfelelően hosszú, udvarias bevezető után mindenekelőtt tudatta, hogy a szultán őt nevezte ki a temesvári vidék kormányzójává, s ezzel együtt rá hárul a határok menti terület kormányzásának és a rend fenntartásának a feladata. Mivel a szultán szentesítette a béke szövegét, Ibrahim pasa örömet fejez ki, hogy a jövőben senki

⁵³² Temesvári Ibrahim pasával folytatott levelezése megtalálható: BUB Mss. Mars. 65.kötet – 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69 számú levelek.

⁵³³ Ibrahim pasa életrajzát I. a török fél című fejezetben.

⁵³⁴ A levél Alvise Wolde által készített olasz nyelvű fordítása a császárnak írt V. erdélyi jelentés (1700. december 27, Lugos) D jelű mellékleteként szerepel (*Traduzione della lettera d'Ibrahim Pasciá, Segnata col numero 63 nel sudetto volume*), de a levél szövege a jelentéshez nincs csatolva; Marsigli a *Lettere turche*-ba rendezte: BUB Mss.Mars.65/63. Az eredeti levélre kívül rávezettette, hogy az Ibrahim pasától, Temesvár új kormányzójától érkezett.

sem bántalmazhatja a Porta „gyenge és szegény alattvalóit”. Ez a fordulat már a békeszövegben is előkerül, s később is mindig az alattvalók védelmének hangoztatása, mint elsődleges szempont ad ürügyet és lehetőséget érdekeik érvényesítésére. A pasa leszögezi továbbá, hogy nagyon jól tudja – mivel ő korábban a szultán követe volt Bécsben –, hogyha a békeponatokkal ellentétes jellegű történésekről hall, akkor azok a császári akarat ellenére történnek, tehát reméli, hogy az elkövetkezendőkben a császár alattvalói fel fognak hagyni helytelen cselekedeteikkel, vagyis nem fogják többé átlépni az Oszmán Birodalom határát, és a saját határaikon kívülre kiterjeszteni a fennhatóságukat. Ezen felül arra kéri az olasz grófot, hogy tájékoztassa a folyamatban levő ügyekről.

Marsigli a császárnak írt jelentésében megemlíti, hogy Ibrahim pasa egy agával küldte el hozzá ezt a levelet, melyben a lerombolásokra és a vidék zaklatásának megszüntetésére vonatkozó szokásos sürgetés olvasható. Marsigli latin nyelvű, Lugoson íródott december 26-i válaszában,⁵³⁵ melyet igyekezett a tőle elvárható legcivilizáltabb és legudvariasabb módon megfogalmazni, biztosítja a pasát, hogy ha megnevezi azokat, akik az ő parancsa ellenére cselekedtek, keményen megbünteti őket, de ha csak általánosságban ír, akkor nem tud mit tenni az ügyben. Leszögezi továbbá, hogy addig semmiképpen nem hajlandó kivonulni a császári katonasággal, amíg teljesen be nem fejezik a lerombolásokat, s mivel a Porta nem biztosított számára ehhez a munkához utászokat, így kénytelen volt Erdélyből odarendelni kétezer németet, akiket viszont el kell látnia kenyérrel, abrakkal és szénával; létfenntartásukat pedig csak úgy tudja megoldani, ha a környékről szerzi be a szükségleteket.

Marsigli igaza teljes tudatában nem volt hajlandó elhagyni a töröknek ítélt területeket a kiürítések és a várrombolások befejezéséig. Mint fentebb láttuk ugyanis, a békeszerződés második cikkelye kimondja, hogy „*a Temesvár várnak alárendelt tartomány a maga összes kerületével és a rajta keresztülhaladó folyókkal együtt maradjon meg a magas Ottomán Birodalom birtokában és hatalmában;... azokat a helységeket pedig, amelyek a mellettük elhaladó határvonalakon belül fekszenek, mint Karánsebes, Lugos, Lippa, Csanád, Kiskanizsa, Becse, Becskerek, és belül Erdélynek a jelen háború előtt érvényes*

⁵³⁵ Az V. erdélyi jelentés E jelű mellékleteként olvasható (*Littera E ad quintam Relationem Transilvanicam. Copia Epistolae ad Ibrahim Temeswarii a me Comte Marsiglii*), Marsili, 1986., 458.

régi határvonalán, s az előbbieken kinyilatkoztatott állásfoglalás szerint a Maros és Tisza folyó partjain belül a temesvári körzetben található bármely más egyéb helységet is, azzal a feltétellel adják vissza a császári illetékesek, hogy az egyezmény joghatályánál fogva nem lehet azokat a továbbiakban újjáépíteni, a mondott temesvári tartományt teljesen kiürítve hagyják vissza;”⁵³⁶

A fent említett aga, aki Ibrahim temesvári pasa levelét hozta, további fontos szóbeli információkkal látta el a grófot. Tudatta vele, hogy amikor Ibrahim pasa Bécsből megérkezett Belgrádba, a Portáról kiküldtek elé egy *kapıcıbaşı*t, aki az I. Lipót császártól a szultánnak küldött levelet kérte tőle. A pasa zavarba jött, és azt válaszolta, hogy szerencsétlenségét a török megbízott, Ibrahim efendi rosszindulata vagy tapasztalatlansága okozta, akit különféle gyalázkodásokkal illetett *„nem muzulmán az, hanem egy kutya...”,* s azt állította róla, hogy úgy akarja saját nevét öregbíteni, hogy közben kiforgatja a szultánt a javaiból.⁵³⁷ Az aga elárulta továbbá, hogy a pasa mindezeket a rágalmakat a belgrádi *serasker* jelenlétében hangoztatta, aki mindezt megerősítette, mondván, hogy Ibrahim efendi elküldte a Portára az Erdély és a temesvári bánóság végleges határát tartalmazó iratot, anélkül, hogy neki megmutatta volna, pedig *„ősz szakállára és magas tisztségére nézve”* ez hatalmas sértés. Ezután több szemtanúval megerősítették, hogy az efendi Temesváron élvezte a kényelmes életet, ahelyett, hogy részt venne a lerombolások felügyeletében. Megkérdezték tehát a belgrádi főmufti véleményét, aki írásos válaszában halálbüntetéssel sújtotta az efendit.

Ibrahim efendi, amint megtudta a rossz hírt, azonnal két futárt küldött a Portára, egyiket a nagyvezírnek címzett vaskos feljegyzéssel, másikat portai támogatóihoz. A temesvári pasa közben elküldte Ibrahim efendit Temesvárról, hogy vonuljon ki a lerombolásokhoz, és szerezzék meg Marsigliától a terület átadására vonatkozó okmányokat.⁵³⁸ Ibrahim efendi ekkor néhány török főemberrel eljött Marsiglihez, s ahogy a bolognai gróf fogalmazott *„már-már nyakán érezte a kötelet, hiszen ellenségei az egész birodalomban elterjesztették róla, hogy semmi jót nem tett a határkijelölő munkák során, s emiatt ijedt volt, és teljesen össze volt zavarodva.”* A császári biztos megpróbálta megnyugtatni, s egy

⁵³⁶ Szita, 1999. 214-215.

⁵³⁷ Marsili, 1986. 455.

⁵³⁸ Az V. erdélyi jelentés F jelű melléklete (Marsili, 1986., 455.), valamint BUB Mss.Mars. 65/38.

órák tárgyalás után – ordibálások, panaszok és fenyegetések közepette – az efendinek sikerült meggyőznie török társait, hogy a császár nem egy olyan embert nevezett ki az Oszmán Birodalom határainak kijelölésére, akire „csak úgy rá lehet ijeszteni.” Végül az efendi kérésére Marsigli levelet íratott Ibrahim pasának,⁵³⁹ melyben részletesen elmondja, hogy ő mit tett a békepontok és a császári parancs megvalósítása érdekében, minduntalan emlékeztetve a pasát bécsi szereplésére, figyelmeztetve – elég kioktató stílusban – hogy ne akarja megakasztani az eddig nyugodtan és mindenki meglegedésére zajló határkijelölést és lerombolásokat, valamint arra, hogy viselkedjen vele és az alája beosztottakkal szemben megfelelő módon, a kölcsönös barátság jegyében.

Marsigli azért küldött a pasának ilyen kemény hangvételű levelet, mert félt, hogy Ibrahim pasa el akarja töröltetni az Ibrahim efendivel, Ahmed korábbi temesvári pasával és a temesvári közösséggel együtt elfogadott megállapodásokat. Az efendi ezután Marsigli táborában töltötte az éjszakát, mivel a pasa nem engedte be Temesvárra. A bolognai gróf uralkodójának közben így panaszkodik a törökökre: *„Őfelsége el sem tudja képzelni mennyire nehéz ezekkel a kegyetlen népekkel tárgyalni, s ha a békeszerződés szövegében nem lenne benne az a körültekintő cikkely, miszerint az 'amore pacis' jogcímen a törököknek átadott területek addig a császár birtokában maradhatnak, ameddig valóban befejeződnek a határmeghúzások, ezek még el sem kezdték volna a munkálatokat.”*⁵⁴⁰

Következő levelében Ibrahim pasa ismételt felszólítja a császári biztost, hogy hagyjon fel az Oszmán Birodalom határain belül a további parancsok osztogatásával, tisztelve ezzel a békét és a jószomszédi viszonyt. Itt is bizonyos értelemben igazat kell adnunk a pasának, hiszen a békeszöveg hatodik cikkelye ezzel a problémával kapcsolatban kimondja, hogy „... *Egyik szerződő félnek se lehessen a másik fél területére az egyszer megállapított határjelzéseken vagy határvonalakon túl bármilyen jogi vagy hatalmi igényt támasztani, azt gyakorolni, vagy a másik fél alattvalóit rákényszeríteni akár meghódulásra, valamilyen adó fizetésére, akár múltbelire, akár jövőbenire, akár bármilyen másfajta, emberi ésszel elképzelhető jogcímű adóvégrehajtásra vagy ilyenféle zaklatásra, illetve*

⁵³⁹ A jelentés L. melléklete: *Lettera del Commessario cesareo ad Ibrahim Pasciá, da Bistra, riunitosi col medesimo Effendi*. Marsili, 1986. 461.

⁵⁴⁰ Marsili, 1986. 456.

gyötörni őket; ellenkezőleg, mindenféle viszálykodást igazságosan kell elintézni.”⁵⁴¹ Ennek fényében talán könnyebben értelmezhető az a tény, hogy eme levélről Marsigli még említést sem tesz a császárnak írt jelentésekben, de még csak nem is válaszol rá, időhúzással akarván elodáztatni a problémát.

A levélváltás folytatódik, a pasa és a császári biztos konfliktusa érezhető módon egyre élesedik. A helyzet elmérgesedése Marsiglinek a császárhoz írt jelentéséből⁵⁴² is világosan kitűnik, sőt fontos háttér-információkkal szolgál a történetekről. A császári megbízott rögtön azzal kezdi a jelentést, hogy azért késlekedett a válasszal, mert előbb el akarta rendezni az Ibrahim pasa által okozott zűrzavart, akit a legkegyetlenebb, legkötekedőbb törökként jellemez, akit valaha ismert, s le is vonja az egyenes következtetést: mivel a Portán tisztában voltak Ibrahim pasa természetével, nem véletlen, hogy először Bécsbe küldte követként, majd a határra rendelte kormányzóknak. Egyértelmű tehát, hogy „a törökök soha nem akartak igazán egyezsége jutni.”⁵⁴³

Az 1701. január 5-én Marsigli kezébe érkezett újabb levelet⁵⁴⁴ a császári biztos Ibrahim pasa felfuvalkodott levelének nevezi, és a kormányzó szemtelenségét bizonyítandó mellékeli a császárnak küldött jelentéséhez. Ebben a levélben Ibrahim a szokásos rövid üdvözlés után, azonnal számon kéri a császári megbízottnak, hogy ha tényleg mindig annyira igyekezett betartani a békepontokat, akkor miért húzódott el a határkijelölés két hónap helyett két évre. Megállapítja, hogy igazuk volt a bécsi főuraknak, akik azt állították, hogy „Marsigli kapzsisága miatt kellett ennyi halasztást szenvedniük a munkálatoknak,” s azzal fenyegeti az olasz grófot, hogy „szégyenteljes cselekedetei” mind ismertté válnak majd mindkét birodalom főemberei közt, amivel nagyon rossz képet alakít ki magáról. Határozottan kijelenti továbbá, hogy a szultán parancsa az, hogy birodalma területén ne állomásozzon idegen katonaság, de ha neki a császártól erre nézve más parancsa van, akkor azt küldje el neki, s ő továbbítja a szultánhoz, akinek a

⁵⁴¹ Szita, 1999. 217.

⁵⁴² VI. jelentés. 1701. február 21.

⁵⁴³ Marsili, 1986. 462.

⁵⁴⁴ BUB Mss. Mars. n.65. Török nyelvű levél, Alvise Wolde olasz nyelvű fordítása. A levél fordítása a császárnak írt VI. erdélyi jelentés (1701 február 21, Bisztra) A jelű mellékleteként szerepel (*Lettera orgogliosa dell'Ibrahim Pasciá al commessario cesareo, segnata col numero 65 nel volume delle lettere turche*). A levél szövege a jelentéshez nincs csatolva, a *Lettere turche*-ba rendezte. Ezzel egy kis datálási probléma van, de talán január 5-én érkezhetett mégis meg. A februári jelentésben azt írja róla Marsigli, hogy hetekkel azelőtt írta neki a pasa a levelet. Marsigli, 1986. 462.

további parancsa alapján fognak eljárni az ügyben. Ha viszont nincs ilyen parancsa, akkor 15 napon belül jelentse a dolgot uralkodójának, s kérdezze meg, hogy a német katonaság az Oszmán Birodalom területén belül töltheti-e a telet, s tudassa vele a választ. Ha nem, haladéktalanul hagyja el a katonasággal a török területeket, s ha a lerombolásokat nem tudják végrehajtani, vonuljanak Erdélybe téli szállásra, s akkor folytassák a munkát, ha az időjárás miatt már újra lehet dolgozni. A pasa felajánlotta továbbá, hogy megbízatása értelmében a saját kormányzása alá tartozó emberekkel ő is odajön a határhoz, hogy segítsen a munkálatok végzésében, majd újból nyomatékosan megismétli a 15 napos határidőt, hangsúlyozva, hogy a szegény alattvalók száma a harcok miatt igen megfogyatkozott, elszegényedtek, megnyomorodtak, s csak a békére várnak; erre Marsigli „puszta kapzsiságból” ismét kiteszi őket egy ilyen nagyszámú katonaság nyomásának. Majd tovább szidalmazza a grófot, mondván, hogy működése nyomán nem fakadt más, csak harag, és inti hogy *„ilyen durva és szenvedélyes hangnemmel semmit sem lehet elérni, hanem tapintatosan kell cselekednie.”* A pasa felszólítja, hogy a továbbiakban is tájékoztassa mindenről, amit Bécsből neki írnak és parancsolnak, és mihamarabb hagyja el a Magas Porta területét. Utoljára még leszögezi, hogy ő továbbra is ápolni kívánja barátságukat, és Marsigli is tegye ugyanezt.

A császári biztos olasz nyelvű, még ugyanazon a napon, vagyis január 5-én keltezett válaszában⁵⁴⁵ megállapítja, hogy a pasa hosszú levele csak szemrehányásokat tartalmazott, de megköszöni az őszinteségét, és továbbítja a császárnak a levelet, hogy a tőle kapott válasz értelmében tudjon kategorikus választ adni. Kikéri azonban magának a hangnemet és azt a tiszteletlenséget, mellyel Ibrahim pasa ebben a levélben vele szemben eljár, mondván, hogy ő mindig tiszteletben tartotta az ő személyét, akkor is, amikor követként működött, s most is, hogy a szomszédos terület kormányzója lett, s sohasem merészelte sem felülbírálni tetteit, sem pedig olyan kifejezésekkel illetni személyét, amelyeket a pasa most megengedett magának a császár megbízottjával szemben. A fenyegetésekre válaszul pedig kijelenti, hogy semmi félnivalója nincs, ő mindig a legjobb tudása és tiszta lelkiismerete alapján cselekedett.

⁵⁴⁵ A császárhoz írt hatodik erdélyi jelentés B jelű melléklete: *Lettera del Commissario cesareo all'Ibrahim Pasciá di Temiswar*. Marsili, 1986. 469.

Marsigli január 5-i válaszlevelére a pasa egy hosszú török nyelvű levélben reagált, mely 1701. január 15-én érkezett meg⁵⁴⁶ a császári biztoshoz. Ebben egyrészt megismételte a korábbiak tartalmát: újfent megfenyegette Marsiglit, hogy mindaz, amit idáig cselekedett, nyilvánosságra fog kerülni, megint előhozakodik a 2000 katona és a már lezárt határok kérdésével. Felszólítja a grófot, hogy gyűjtse egybe a német katonákat és távozzanak, mivel nem felel meg a békepontokban leírtaknak, hogy a német katonaság ingyen egyen-igyon a szultán területén s *„egy bölcs emberhez nem illendő viselkedés viszályt kelteni a két nagy császár közt.”* A pasa ígéretet tett továbbá, hogy elküldi Marsiglihoz *müsellimét, Hüseynt*, aki szóban is ki fogja fejteni nézeteit.

Az olasz gróf ezzel kapcsolatban csak azt a megjegyzést teszi a császárnak írt jelentésében, hogy a pasa visszaélt az iránta tanúsított tisztelettel, s erre a levélre jobbnak találta már nem is válaszolni, hogy így alázza meg a szemtelen temesvári kormányzót. Ezután, mivel az olasz gróf válaszra sem méltatta, a török előljáró észrevehette, hogy túllőtt a célon, és így keletkezett a császári megbízott táborába 1701. január 18-án érkezett,⁵⁴⁷ jóval udvariasabb hangvételű levél, melyet Ibrahim pasa a nagyobb nyomaték kedvéért még ajándékkal is kísért.⁵⁴⁸ Ebben az újabb levélben, mivel korábban Marsigli, Ibrahim efendi közvetítésével 30 darab szekeret kért a törököktől, hogy Lippáról Karánsebesre tudja vinni a lőport és a várrombolásokhoz szükséges egyéb felszerelést, Ibrahim pasa megígérte, hogy utasítja embereit: késlekedés nélkül állítsák ki a kért kocsikat a lippai és facsádi kerületben, hogy ott fel lehessen rájuk pakolni a szerszámokat és a fent nevezett helyre lehessen szállítani őket. Okulva Marsigli korábbi felszólításán, hogy konkrétan írja meg, ha valamiféle panasz van a németekre, mert csak úgy tud intézkedni az ügyben, megemlíti levelében, hogy Új-Palánka környékén ok nélkül zargatják a török alattvalókat, s reméli, hogy ha Marsigli végre összegyűjti a határról a németeket, nem fogják többé a falvakat sanyargatni. A levél oldalán, utóiratként még rátér a német katonák összerelésére és a tized begyűjtésének kérdésére, amiről azt állítja a pasa, hogy ellentétes a békeszerződés szövegével, ha faluról falura járva zaklatják a Porta alattvalóit.

⁵⁴⁶ BUB Mss.Mars. 65/66.

⁵⁴⁷ BUB Mss.Mars. 65/67.

⁵⁴⁸ Marsili, 1986. 462. *„accortosi del mio disgusto, me ne scrisse un'altra, ma tutta umana e civile”*

A barátságosabb hangvételi levélre Marsigli is más tónusban válaszolt, és egy óra kíséretében, melyet ajándékkul küldött a pasának, udvariasan, de ismét határozottan megüzente, hogy a német katonaság a lerombolások befejezése előtt semmiképpen sem hagyhatja el a területet. Ugyanakkor felszólítja Ibrahim pasát, hogy ne küldözgessen fenyegető parancsokat a katonák előjáróinak, mivel feljebbvalóik utasítása ellenében azoknak nincs hatalmukban elhagyni állomáshelyeiket. A császári megbízott biztos benne, hogy a pasa által említett 25 ezer köböl búzát és 4 ezer ökröt a német katonaság nem rabolhatta el – ennek lehetetlenségét hosszas logisztikai magyarázattal is alátámasztja –, mindazonáltal kiküldött egy embert a panaszok kivizsgálására. Közben megérkezett a pasa beígért megbízottja, Hüseyin aga, aki annak szállásmestere volt Bécsben, s közölte vele, hogy „egy örülettől [a pasát értve alatta] nem várható más, csak örülség.” Marsigli ennek ellenére kötelezte az agát, hogy folytasson le egy vizsgálatot, hogy tisztázni lehessen a ’török módra’ megszerkesztett vádat, amelyet Ibrahim pasa csak azért talált ki, hogy megfélemlítse a császár alattvalóit. A temesvári pasa, amint látta, hogy az olasz grófot nem tudja megingatni, halogató taktikát kezdett alkalmazni, hiába igyekezett immár Marsigli gróf minél előbb tisztázni a rágalmakat.⁵⁴⁹

Ekkor érkezett meg Marsiglihez az új belgrádi *serasker*, Hasan pasa levele,⁵⁵⁰ amelyet annak legfőbb agája juttatott el hozzá. Mivel az aga nem haladhatott át Temesváron, a császári megbízott azonnal felismerte, hogy elérkezett az idő, amikor megtörheti Ibrahim pasa büszkeségét, kihasználva a két török főember egymás iránti kölcsönös ellenszenvét. Marsigli úgy döntött, hogy nem csupán a választ viteti el az agával, akinek egy szép darab szatént ajándékozott, hanem elküldi hozzá – szintén értékes ajándékokkal (egy ezüst serlegtartó tálon egy angol óra) és részletes instrukciókkal ellátva – a haditanács titkárát, Ehrmann de Flechenaut⁵⁵¹ és saját tolmácsát, Alvise Woldét. A 24 pontba

⁵⁴⁹ Marsili, 1986. 463.

⁵⁵⁰ A VI. jelentés D jelű melléklete, a *Lettere Turche* (Mss.65) 6-os számú levele. Ez 1701. január 24-én érkezett Marsigli szálláshelyére. Ebben a *serasker* üdvözli Marsiglit, és érdeklődik, hogy ki a felelős a munkálatok késlekedése miatt.

⁵⁵¹ Ehrmann nem először küldte el személyesen tárgyalni a törökökkel. Járt pl. Banjalukában tárgyalni a boszniai pasával a sokat vitatott Novi hovatarozásáról. Marsili, 1986. 240.

szedett tárgyalási utasítás⁵⁵² XXI. pontjában írja, hogy minden közül a legfontosabb dolog: a küldöttek tudják meg, akár magánszemélyektől, akár a pasától, hogy a török biztos, Ibrahim efendi meghalt-e, vagy teljesen elvették-e tőle a megbízatást, mivel semmiféle hír nem érkezett sem tőle, sem róla.

Az új *serasker* válaszában⁵⁵³ megnyugtatta az olasz grófot: *”...elküldtem Önhöz Husein efendit a panaszok kivizsgálása ügyében. Ő úgy találta, hogy a tények nem felelnek meg a szóbeszédnek, amely a népek közt elterjedt. Nagyon jól tudjuk, hogyha a szegény alattvalóktól akármit is elvesznek, azok rögtön hangosan panaszkodnának, hogy milyen nagy kár érte őket, sőt azzal is tisztában vagyunk, hogy még akkor is tiltakoznak, ha a régóta ott állomásozó idegen haderő rendes áron ki is fizeti nekik az ellátmány és a szükséges innivaló árát. Egyszóval megértettük és tudjuk, hogy Ön, kedves barátunk, mindent megtett a szegény alattvalók támogatásának és a határok elkülönítésének érdekében.”* Közben a *serasker* a helyzet állásáról tájékoztató jellegű levelet küldött a nagyvezírnek és Ibrahim efendinek is.

A temesvári pasa látva, hogy Marsiglinak milyen jó kapcsolatokat sikerült Belgrádban kialakítania, taktikát változtatott. Megengedte ugyan Ibrahim efendinek, hogy a császári biztos leveleire válaszoljon –, addig ugyanis négy levelére még csak nem is válaszolhatott – de odahívatta magához Temesvárra és szidalmazta, amiért túl engedékeny volt, és nem szolgálta jól a szultánt. Ráadásul olyan radikális lépésre szánta el magát, amely, ha Marsigli nem tudta volna elég diplomatikusan kezelni a helyzetet, könnyen a béke megtöréséhez vezethetett volna. Ibrahim pasa ugyanis ötszáz lovas kíséretében hirtelen megindult a határ felé, és Ibrahim efendinek is megparancsolta, hogy kövesse őt. A beteg az ágyat nyomó császári biztos viszontlépése – a tőle megszokott módon – gyors és határozott volt: Karánsebest megerősítette, és őrszemeket rendelt ki a Temes folyó mentén Karánsebestől egészen a császári táborig. Így amikor a temesvári pasa éjfél körül Marsigli táborának közelébe, már látótávolságba érkezett, és 50 lovasát előreküldte, hogy azok táborozzanak le az olasz gróf mellett, az őrszemei még a folyón való átkelés előtt megállították őket, és az éjszaka folyamán nem is engedték őket közelebb. Így a pasa, katonáival együtt egy közeli erdőségben

⁵⁵² „Isturzione per il signor Segretario di guerra, spedito al signor Seraskiere di Belgrado dal campo di Bistr agli...gennaio 1701.” Marsili, 1986. 471-472.

⁵⁵³ A VI. jelentés F jelű melléklete, BUB Mss. Mars. 65/ 7. Ez 1701. február 12-én érkezett.

éjszakázott, és másnap a legmagasabb rangú tisztjét küldte Marsiglihez, azzal a kéréssel, hogy átkelhessenek a Temesen. Az engedélyt megkapta, sőt Karánsebesről díszlövessel üdvözölték az érkező pasát, és a császári biztos kenyeret, takarmányt és egyéb élelmiszert utalt ki számukra.

Ekkor a pasa azzal állt elő, hogy a Portától kapott parancs értelmében kísérje le őt és a temesvári főbíró a határhoz. Erre ismét kategorikus volt a válasz: neki, mint a határkijelölésre kirendelt császári biztosnak már semmi dolga nincs a határ menti pasákkal, s még kevesebb akármely oszmán bíróval, ugyanis amit meg kellett tennie a határok ügyében, azt a békepontok értelmében már elintézte a Porta által kinevezett határkijelölő biztossal, de a császár határozott parancsa és az erdélyi kormányzó beleegyezése nélkül amúgy se mozdulhat.

Ekkor a pasa, azért hogy, úgymond „*személyesen győződjön meg róla, hogy Ibrahim efendi munkája mekkora kárt okozott a Portának a Vaskapunál*”,⁵⁵⁴ katonaságával és a főbíróval elindult a Marga folyó felé. Marsigli erről az akcióról azonnal értesítette a hannoveri ezred törzsőrmesterét, de mivel félt, hogy az Erdélyből nem érkezik oda időben, ő maga küldött ötven embert a pasa megfékezésére. Ezek nagyon udvariasan, de határozottan közölték, hogy az erdélyi kormányzó legszigorúbb parancsa, hogy engedélye nélkül a meghúzott határokat nem léphetik át.⁵⁵⁵ A pasa ekkor, mivel belátta, hogy a határok ügyében semmit sem tehet a két birodalmi megbízott ellen, megint előhozakodott az eldöntetlenül maradt horvátországi Novi kérdésével és a temesvári bánágon belüli lerombolásokkal, Ibrahim efendit küldvén maga helyett tárgyalni, minden eredmény nélkül. A béke 11. pontja ugyanis kimondta, hogy *ha pedig olyan nagy fontosságú dolgok adódnának elő, melyeket a két fél biztosai nem tudnának elrendezni és megoldani, akkor utalják azokat a két leghatalmasabb császár elé, hogy ők saját maguk találjanak és kerítsenek módot és elképzelést ezeknek az elrendezésére, lecsillapítására, megszüntetésére oly módon, hogy az ilyen*

⁵⁵⁴ Itt az erdélyi Vaskapuról van szó, nem a Dunán találhatóóról.

⁵⁵⁵ Marsili, 1986. 464-465. Marsigli egy külön hosszú levélben (VI. erdélyi jelentés N melléklet- Marsili, 1986. 480-481) megmagyarázza Ibrahim pasa tettét: az erdélyiek ugyanis tagadják, hogy a határ a Vaskapunál lenne, ürügyet adva ezzel az állandó vitára, és mivel bizonyosan levelezést folytatnak a törökökkel és a lázadókkal (vagyis Thökölyekkel), jó lesz vigyázni velük. Közben Marsigli is ravaszsággal él: az erdélyiektől kapott török nyelvű dokumentumokat, melyek a vaskapui határt bizonyítanák, nem akarja visszaadni: mondják, hogy elveszett, ám valójában elviszi a császárnak őket.

*nézeteltérések a lehető legrövidebb időn belül nyerjenek elrendezést, s azoknak a megoldását semmi módon ne hanyagolják és ne húzzák el.*⁵⁵⁶

Másnap a pasa, még mielőtt Karánsebesről leadott díszlövésektől kísérvé visszaindult volna Temesvárra, újra visszaküldte a császári megbízotthoz Ibrahim efendit a temesvári főtisztek kíséretében, és elismerte, hogy az eddig Marsigli és társa, Ibrahim efendi ellen felhozott összes panasz csupán rosszindulatból eredt. A pasa engedélyezte továbbá az efendinek, hogy ott maradhasson és így a két biztos nyugodtan tárgyalhasson. Marsigli ezek után elfogadta a következő lerombolásokra és a katonaság kivonását célzó intézkedésekre vonatkozó pontokat. Ibrahim pasa az utóiratban – vagyis a levél oldalsó szélén levő részen – ismét felhívta az olasz gróf figyelmét arra, hogy arcátlan emberek császári katonának vallva magukat ismét zaklatják a török császár alattvalóit, gyilkolnak és rabolnak. Marsigli ezek után tényleg elkezdte visszavonni embereit, először a lovasságot, majd a gyalogságot küldve Erdélybe, de nem a temesvári pasa sürgetése nyomán, hanem a belgrádi *serasker* kérésére, amit agája tolmácsolt a császári biztosnak. Habár mint állítja, ezt már külön kérés nélkül is megtette volna, csak hogy megszabaduljon végre Ibrahim pasa zaklatásától, s hogy elkerülje a további konfliktusokat. A temesvári pasa újabb levélben tájékoztatta Marsiglit, hogy elküldte a kért lőport és a többi felszerelést, amit korábban kért tőle. A felszerelés és lőpor valóban megérkezett a török kocsikon, amivel kapcsolatban Marsigli örömét fejezte ki, hiszen így meg tudott spórolni a szűkös anyagi helyzetben levő császáriaknak némi lőport és pénzt, amit azután Erdélybe küldött.⁵⁵⁷

Közben azonban újabb incidens zavarta meg a béke gyakorlati megvalósítását. Marsigli Aradról kapott levelet, melyben tájékoztatták, hogy temesvári Ibrahim pasa erővel elűzte a Maros melletti bátai erdőségben dolgozó favágókat, akik Arad ellátására vitték a fát, valamint ugyanezt akarta tenni a Tótvárad környéki császári katonákkal, akik szénáért mentek, ellenállásra kényszerítve őket. Ezt hallva, a császári biztos azonnal magához hívatta társát, Ibrahim efendit és a pasa *müsellimjét* és közölte velük, hogy a császári fegyvereket nem a félelem köti, hanem a békében adott szó, de mivel a törököknek nagyobb szükségük van a békére, a jövőben ilyen igazságtalan és

⁵⁵⁶ Szita, 1999. 219.

⁵⁵⁷ Marsili, 1986. 467.

erőszakos esetekben élni fognak a védekezés jogával. Ibrahim efendi, ismervén a pasa gondolkodásmódját, levelet írt neki, melyben közölte, hogy a kitermelt fa Őfelségéé, a császáré, Marsiglinek személyesen pedig annyit mondott, hogy ilyen esetekben a németek ne vágjanak ki több fát, csak ha előtte megegyeztek azzal a szpáhival, aki az adott terület birtokosa. A császári biztos ezért azt tanácsolja I. Lipótnak, hogy ezentúl ne a törökök oldalán termeljék ki a szükséges fát, hanem a saját erdőkben, nehogy emiatt újabb összeütközésbe kerüljenek a törökökkel.⁵⁵⁸

Marsigli a konfliktusok illetén való elrendezése után megnyugodott annyiban, hogy szép lassan talán sikerült a temesvári pasát semlegesíteni és bebizonyítani, hogy megalapozatlannak bizonyult, amit Bécsben róla terjesztettek és örömét fejezte ki, hogy nagyobb sértődés nélkül sikerült feladatát teljesíteni.

A tized kérdése

A temesvári-erdélyi határszakaszon is problémát okozott a tized begyűjtése, mivel Marsigli grófék azt állították, hogy még nem sikerült a császárt megillető részt összeszedni a falvakból. 1700. december 14-én a bisztrai táborból a császárnak küldött jelentésében a császári biztos közli a jó hírt a bécsi miniszterekkel, miszerint a temesvári török elöljárókkal – nevezetesen Mehmed *odabaşı*val, Osman béggel, Mustafa aga és Mehmed aga *çauş*okkal – sikerült megegyezésre jutni a tizedeket illetően. Elismerték, hogy a Lipót császárt illető rész még nem lett teljes egészében beszedve, ezért a még az alattvalóknál maradt hiányzó tizedet be kell gyűjteni.⁵⁵⁹

A temesvári pasa egy újabb levélváltás alkalmával tudatja,⁵⁶⁰ hogy megkapta a Marsigli által elküldött levelet és a mellékelt jogi okmány másolatát, amely a tizedek maradék részére vonatkozik, aminek behajtására Marsigli ki akar küldeni egy embert. Ezen a tényen a pasa nagyon felháborodott, mondván „*ha eddig Marsigli azt hangoztatta, hogy semmit sem szabad követelni a szegény alattvalóktól, akkor most mit jelentsenek ezek a követelések?*” A pasa azt javasolja a tizeddel kapcsolatban, hogy ha valakinek követelése van, az forduljon egyenesen hozzá, majd ő igazságot tesz. A pasa felszólítása jogosnak tűnik, ha

⁵⁵⁸ Marsigli, 1986. 467.

⁵⁵⁹ Marsigli, 1986. 437. (*Contratto per ragion delle decime, fatto dal commessario cesareo con tutti gli ufficiali Turchi, assistenti di Temiswar*)

⁵⁶⁰ BUB Mss. Mars. n. 64.-es török levél, mely 1701.01.05.-én érkezett Marsiglihez, s amelyet szintén Alvise Wolde fordított le neki olasz nyelvre.

megnézzük a határkijelölés kezdetén keletkezett megállapodás IX. pontját, mely kimondja, hogy „... *ha netán a két birodalom alattvalói között ténylegesen jogos magánjogi igények, valamint vitás esetek merülnének fel, a határ menti császári parancsnokok és oszmán kormányzók utasítására a lehető legnagyobb igyekezettel rendezze el azokat az igazságszolgáltatás, és az ottani szokásjoggal ellentétben senkinek se ítéljenek meg semmit.*”⁵⁶¹

A következő levélváltás az előző konfliktushoz képest már szinte baráti hangvételűnek mondható. A 1701. február 15-én Marsigli kezéhez érkezett török levélben⁵⁶² ismét a tizedek kérdése merül fel elsőként, mint megoldandó probléma. Ibrahim pasa felteszi a kérdést, hogy mit tudnának még hozzátenni a tized kérdésének jogi alapjához a biztosok vagy akár a helyi kormányzók, hiszen erről nincs mit vitatkozni, világosan le van írva, hogy melyik rész illeti meg a császárt, melyik a szultánt. Ibrahim pasa egy másik megoldási lehetőséget javasol a probléma orvoslására, hiszen a Marsigli által kiküldött ember nem boldogult, mivel egyes falvakban az összes tized beszédetlen maradt, máshol csak annak egyes részei. Az érdekelt falvak tiltakoztak, s azért, hogy ne legyen ebből ellenségeskedés, ő, mint temesvári kormányzó határozott parancsot tud küldeni a falvak elöljáróinak, hogy jelenjenek meg Marsigli előtt a feltételezett hátralékos tizedek miatt. Az elmaradt tizedek listája megtalálható *Husein efendinél*, s így mindenki rendezheti a saját számláját.

A császári biztos a megnyugtató szavak ellenére sem bízott meg teljesen Ibrahim pasában, mondván, hogy a temesvári kormányzó mindent megtett azért, hogy a Lipótnak kijáró tizedet elvegye, azzal az ürüggyel, hogyha levonják a tizedből a karánsebesi raktárba vitt takarmányt, akkor nem jár több a császáriaknak. Marsigli viszont azzal érvelt, hogy a lerombolásoknál elfogyasztott búza mindkét birodalom érdekeit szolgálta és a nála időző törökök amúgy is „*megették a saját részüket*”. (Itt megint érdemes visszautalnunk az 1699 tavaszi megállapodásra, amelyben, mint láthattuk, a kölcsönösség jegyében egymás segítségének elvét hirdetik). Közben azonban az olasz gróf, kihasználva jó kapcsolatait, értesítette a belgrádi *seraskert*, aki azonnal a legszigorúbban elrendelte, hogy haladéktalanul fizessék meg a császáriaknak az őket illető tizedet.

⁵⁶¹ Szita, 1999. 264.

⁵⁶² BUB Mss.Mars. 65/68.

Marsigli ekkor gyorsan elküldte Temesvárra a kamara tisztviselőit, hogy rögtön gyűjtsék be a dézsmát.⁵⁶³

A temesvári pasa Marsiglinek, mint császári biztosnak írt utolsó levelében⁵⁶⁴ ismét kitér a tizedek kérdésére. Tudatja, hogy a kiküldött keresztény császári tiszttel rendben folyik annak behajtása, és a falvak előljárói sorra megjelentek előtte, hogy megbeszéljék, hogyan tudják átadni a hiányzó tizedet. Sőt az az ember, akit maguk a törökök kiküldtek, hogy Új-palánka és Orsova küldötteit is elhozassa, már vissza is tért.

Katonai kérdések, várrombolások, kiürítések

Az erdélyi-temesvári határszakasz elkülönítése utáni időszak legfontosabb feladata a békében meghatározott erődök lerombolásának végrehajtása volt. Erre a békeszerződés hatodik cikkelye alapján került sor, mely a következőket mondja: *... azokat a helységeket pedig, amelyek a mellettük elhaladó határvonalakon belül fekszenek, mint Karánsebes, Lugos, Lippa, Csanád, Kiskanizsa, Becse, Becskerek, Zsablya innen, és belül Erdélynek a jelen háború előtt érvényes régi határvonalán, s az előbbieken kinyilatkoztatott állásfoglalás szerint a Maros és a Tisza folyó partjain belül a temesvári körzetekben található bármely más egyéb helységet is, azzal a feltétellel adják vissza a császári illetékesek, hogy az egyezmény hatályánál fogva nem lehet azokat a továbbiakban újjáépíteni, a mondott temesvári tartományt teljesen kiürítve adják vissza...*⁵⁶⁵

Először Facset várára került sor, mely miatt a törökök tiltakozásukat fejezték ki, mondván, hogy ez a helység nem lett megnevezve a békeszerződésben. Marsigli azonban azzal érvelt, hogy ha a törökök nem a fent említett hatodik cikkely szerint (*et qualicumque alio simili loco, in hoc tractu existente*) járnak el, amely további erődök lerombolását is előírja, az csak a Habsburg uralkodó számára lesz előnyös, mivel akkor sok helységben akár katonasággal is ott maradhat. Erre a török megbízott megkérdezte segítőit, akik válaszként „csak a vállukat vonogatták.” A törökök (Ibrahim efendi és Ahmed temesvári pasa) fenyegetéseit azonban a császári megbízott nem vette komolyan,

⁵⁶³ Marsili, 1986. 467.

⁵⁶⁴ BUB Mss.Mars. 65/69. Ez a levél 1701 február 23.-án érkezett Marsigli gróf táborába.

⁵⁶⁵ Szita, 1999. 214-215.

sőt uralkodója figyelmét is felhívja a helyes eljárásra: „*be kell csukni a füleket ezeknek a rosszindulatú törököknek a panaszáradatára,*”⁵⁶⁶ mivel ő addig nem fog tudni és akarni kivonulni a katonasággal a török területről, amíg a kiürítéseket és lerombolásokat be nem fejezik, habár tudja, hogy a munkálatok a kívántnál lassabban haladnak, mert nincs pénz, a megyék nem küldik el a kért segítséget és felszerelést, ráadásul a nagy téli hideg is nehezíti a békepontok szabályos végrehajtását.

Közben a császári biztosnak Arad, Szeged, Pétervárad kormányzóihoz, valamint Leopold Friedrich Ungar törzsőrmesterhez írt levelei nyomán a kiürítések és lerombolások rendben folytak. Marsigli ígéretet tett Ibrahim efendinek, hogy addig nem távolodnak el egymástól, amíg biztos hírek nem érkeznek arról, hogy a Maros és a Tisza mentén elkezdődtek a lerombolások, és addig nem kezdik el az utolsó hely, Karánsebes lerontását, míg megnyugtatóan el nem rendezik a határkijelölést igazoló dokumentumokat.⁵⁶⁷

Ibrahim temesvári pasa utolsó levelében ismét sürgeti a határkijelölő biztosokat, hogy fejezzék be a kiürítéseket és a csapatok visszavonását a határokról. Itt ismét elhangzik egy enyhébb fenyegetésféle, mivel Ibrahim pasa megemlíti, hogy a gróf érdekében, mivel reméli, hogy nemsokára ténylegesen végére járnak ezeknek a munkálatoknak, nem írt még választ és részletes beszámolót a Magas Porta egyre sürgetőbb kérdéseire, mivel ő inkább majd akkor írna, ha már dicsérheti őket az elkészült munka miatt, s némi szemrehányással él, ismét megemlítve, hogy ez a halogatás ellentétes a békével és a barátsággal. Az utóiratban – jó hosszan és törökösen bő lére eresztve mondandóját – megint csak sietteti a grófot a lerombolások befejezése ügyében, és ígéretet tesz, hogy be fog számolni a Portának Marsigli érdemeiről és fáradozásairól. Marsigli utoljára március 5-én írt egy latin nyelvű tájékoztató jellegű levelet⁵⁶⁸ Ibrahim pasának, valamint a belgrádi pasának, az isztambuli holland és angol követnek, melyben tájékoztatja őket a határkijelölés befejezéséről és a további teendők pillanatnyi állásáról.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a temesvári pasa és a császári határkijelölő biztos viszonya rendeződött ugyan, de sohasem lett igazán szívélyes

⁵⁶⁶ Marsili, 1986. 454.

⁵⁶⁷ u.o.

⁵⁶⁸ Marsili, 1986. 508-509.

vagy baráti, amiről az a tény is tanúskodik, hogy amikor a munkák befejeztével Marsigli el akarta hagyni táborhelyét, igen nehéz helyzetbe került. Az erdélyiek nem akarták beengedni, a törököknek pedig *„határozott parancsuk van arra nézve, hogy személyemet ne engedjék áthaladni országukon, még kevésbé olyan helyeken, ahol erődítmények vannak és legfőképp Temesváron.”*⁵⁶⁹

A határkijelölés során az is megnehezítette a tárgyalások menetét, hogy nem csupán a helyi török kormányzók akaratával kellett számolni, hanem a határ menti vének és szpáhik érdekeivel is, mely érdekeket az adott kormányzóknak is kötelességük volt szem előtt tartani. A pasák hatalmának ezen korlátairól Marsigli a következőket mondja: *„A pasák függőségét, főképp az ország véneitől, jómagam is megtapasztaltam, mikor a karlócai béke értelmében a határokat egyeztettem a Portával. Megfigyeltem ugyanis, hogy a vitás kérdéseket illetően sem a portai megbízott, sem pedig a pasa nem mert döntést hozni a vének gyakran kegyetlen akarata ellenében. És valóban a török komisszárius megbízólevele kimondta, hogy a legszentebb béke szövegének értelmében kell cselekednie, de csak a vének beleegyezésével. Erre én azt válaszoltam, mind szóban, mind pedig írásban, hogy ez a békeszöveg megváltoztatásához, és a császár által rám bízott normák teljesítésének a megcsonkításához vezet. De a Porta sem akart változtatásokat, és nem akarta hagyni, hogy az összes, a határ közelében élő alacsony rangú török saját érdeke és tudatlansága befolyásolja a legszentebbnek nevezett békeokmányban elfogadott előírások végrehajtását. Ezeket a dolgokat nem csupán azért mondtam el, hogy bemutassam a pasák függőségét, hanem azért is, hogy felhívjam a keresztény uralkodók figyelmét arra, hogy ha békét kötnek a törökkel, még a békekötés előtt rögzítsék az új határokat, pontosan kijelölve azokat a helyeket, melyekről a törököknek le kell mondaniuk. A karlócai békekötés azért lehetett a keresztények számára oly előnyös, mert ott minden a fentiek szerint történt.”*⁵⁷⁰

Összességében megállapíthatjuk, hogy a határkijelölés közben felmerülő konkrét problémák tekintetében Marsigli nemcsak erős és határozott személyiségének, illetve helyismeretének köszönhetően ért el sikereket az oszmán tisztviselőkkel szemben, hanem azért is, mivel császári megbízottként rendelkezett bizonyos, a konkrét feladaton túlmutató autonómiával és ismerte a

⁵⁶⁹ Marsili, 1986. 485.

⁵⁷⁰ Marsigli, 1732. 29

törökök tárgyalási stílusát. Forrásaink arról is tudósítanak, hogy a bolognai gróf hathatós intézkedései konkrét fegyveres konfliktust előztek meg, amely akár a béke végrehajtását is veszélyeztethette volna.

Érdekes megfigyelni, s e helyütt összegezni, milyen tárgyalási, retorikai és diplomáciai eszközöket vetett be a két fél a vita során. Találkozunk az időhúzás, halogatás vagy a gorombáskodás-udvariasság, az ajándék-fenyegetőzés váltakozó módszereivel mindkét fél részéről. A leghathatósabb „érvnek” azonban mindkét oldalról az tűnt, hogy a tárgyalópartner megkísérelték megkerülni, és más helyi személyek útján próbálták a konfliktusban részt vevő személy háta mögött megoldani a problémát; illetve, hogy közvetlenül a másik feljebbvalójához (olykor akár az uralkodóhoz illetve az udvarhoz) folyamodtak, illetve ezzel fenyegetőztek. Igen érdekes látni, mi módon kommunikál egymással két eltérő kultúrájú és vallású ember, hogyan próbálnak hatni a másikra. Marsigli esetében ráadásul még saját reflexióiról is képet alkothattunk, hiszen – mint láttuk – gyakran utal az Ibrahimmal, illetve általában a törökökkel folytatott tárgyalásai során kialakult érzéseire, benyomásaira.

Az olasz gróf, a törökökkel folytatott tárgyalási nehézségek tapasztalatain okulva a következő hasznos tanácsokkal látja el a majdan az oszmánokkal tárgyalni kívánó keresztényeket: *„A törökök született tettetők.... sohasem mutatják ki érzelmeiket: vagy göggel, vagy megvetéssel leplezve gondolataikat, vágyaikat. Ők maguk hazudoznak, de azt nem tűrik el, ha mások hazudnak nekik. ...A törökök mesterkéltek, és nehéz őket rábírní arra, hogy világosan beszéljenek, és még nehezebb ezt írásban követelni tőlük, mert így ki tudják használni az újabb magyarázatok nyújtotta előnyöket. ...Az udvar emberei közt az őszinteség ismeretlen. Könnyen belekapaszkodnak minden olyan dologba, ami csak szóba kerül és ígéretnek akár a leghalványabb árnyékát veti fel, különösen akkor, ha az hasznos lehet számukra, a maga idejében határozott ígéretként be akarják tartatni azt. Túlságosan szép szavaiktól, minthogy nem jellemző rájuk, inkább kell tartani, mint a nyíltan kimondott gonoszságtól. Rosszindulatú szavaik inkább csak valamiféle kísérletet jelentenek arra nézve, hogy megismerjék beszélgetőpartnerük igazi valóját, még mielőtt rátérnének a szép szavakra, amelyeket arra tartogatnak, hogy valamiféle lezárást adjanak az ügyeknek. Erre én is rengeteg velem megesett példát tudnék felhozni... A keresztény uralkodók meg fogják látni, hogy egyik napról a másikra, könnyen akadhat valami nézeteltérésük a törökökkel, amit azok sohasem törölnek ki az emlékezetükből, hanem jól megőrzik, hogy majd a maga idején ürügyként előhozakodhassanak vele. Végül azt kell, hogy mondjam, hogy szerencsétlen annak a*

*keresztény uralkodónak a megbízottja, akinek a törökkel kell tárgyalnia, hacsak nincs olyan erős serege, amely már többször is legyőzte őket.*⁵⁷¹

⁵⁷¹ Marsigli, 1732. 38-39.

6. Konklúzió

Konklúzióként azt kívánom kiemelni, hogy a karlócai béke, és az azt követő határfelmérés több szempontból is fordulópontot jelent az európai történelemben, különösen az Oszmán Birodalom európai relációinak tekintetében.

A békekötéssel az Oszmán Birodalom formailag is elismerte hódító korszakának lezárultát, és egy új fajta kapcsolatrendszert alakított ki az európai nagyhatalmakkal. A béketárgyalás formális-ceremoniális aspektusai is azt jelzik, hogy a muszlim és keresztény tárgyalópartnerek immár egyenrangú félként tárgyaltak, modern, európai fogalmak szerinti egyeztetést folytattak.

A békét követően kialakított új határ egyben egy új koncepciót is jelez: azáltal, hogy zárt, és pontosan rögzített határvonal jött létre, egyúttal az államok területi integritását is elismerték a felek, aminek alapvető következményei lesznek a következő időszak történelmében.

A határfelmérés aprólékos elemzéséből az világlik ki, hogy egyrészt az emberi tényezők szerepe jóval lényegesebb, mint ahogyan azt a korábbi kutatás láttatta, hiszen ez, mint láthattuk, alapvetően befolyásolta a békeszerződés pontjainak végrehajtását. Ámbár a végső konklúziót levonva megállapíthatjuk, hogy mivel az oszmán kormánynak nem állt érdekében a frissen megkötött karlócai béke megtörése, amit a békepontok végrehajtásának elmaradása okozhatott volna, a boszniai és temesvári kormányzók által a határkijelölő biztosokra gyakorolt nyomás csupán a mind teljesebb helyi érdekérvényesítés és a lehetséges előnyök kicsikarásának módszerei közé sorolható. Az I. Lipót által kinevezett bolognai származású, de 1683 óta császári szolgálatban álló határkijelölő biztos, Luigi Ferdinando Marsigli, mivel – korábbi tapasztalatai révén – jól ismerte a törökök ilyen jellegű tárgyalási módszereit, ellenállt a heves viták, fenyegetőzések és támadások nyomán megmutatkozó nyomásnak. Az esetek döntő többségében nem tett eleget az Ibrahim efendi és a helyi méltóságok kívánalmainak, ha végképp nem sikerült még kompromisszumos megoldást sem találni a vitás kérdésekben, akkor a határkijelölő biztosok inkább eldöntetlenül hagyták a kérdést és további tárgyalások lefolytatására elküldték azt a két birodalom fővárosába, mint azt például Novi esetében is láthattuk. Marsigli csak

azokon a részeken engedett a törökök akaratának, amikor az nem sértette alapvetően a bécsi udvar gazdasági és katonai érdekeit.

Végezetül azt kívánom megemlíteni, hogy a karlócai békekötés és a határfelmérés történeti jelentőségén túl az is lényeges a tudomány számára, hogy e folyamat közvetlen és közvetett formában számos területen hozott komoly fejlődést, mint például a katonai térképészet, valamint nagyszámú, változatos, és mindmáig részben kiaknázatlan forrásanyag születését és megőrzését tette lehetővé.

Az általunk vizsgált aspektus – természetesen egy hosszabb folyamat részeként – alapvetően megváltoztatta továbbá a két civilizáció egymásról alkotott felfogását is, ami remekül tetten érhető a török levelezés vizsgálata során, hiszen alig ismerünk olyan forrást, amely ilyen részletességgel szólna arról, miképpen gondolkoztak és dolgoztak együtt két birodalom, két eltérő vallás és kultúra képviselői egy közös cél, a későbbi egymás mellett élést lehetővé tevő stabil határ kialakítása érdekében.

7. Bibliografía

7.1. KIADATLAN FORRÁSOK

Biblioteca Universitaria, Bologna (BUB) Fondo Marsigli (Mss. Mars.)

- Mss. Mars. 16. *Acta executionis pacis*

- Mss. Mars. 21. *Ichonographia fortalitorum limitaneorum, quae vigore pacis Carlovitzensis, plurimam partem sunt destructa aut avacuata, uti quidem. Relationes huc spectantes clarius docent).*

- Mss. Mars. 39. *Mappe diverse, che sono per la maggior parte originali delle sezioni dei limiti dei due imperii, cge sono poste in nettó nel gran libro di carta pecora, che il Senato mandò poscia in dono all'Imperatore Carlo VI.*

- Mss. Mars. 47. *Mappae geographicae, quae ad limites Hungaricos juxta pacem Carlowiciensem stabilendos inserviunt.*

- Mss. Mars. 48-49. *Mappae geographicae variarum regionum Transdanubialum mss. Pro linea liminum.*

- Mss. Mars. 58. *Diversi progetti di pace fra li due imperi Cesareo ed Ottomano et alleati cristiani ed il trattato di Carlowiz e varie lettere. Vol. VIII.*

- Mss. Mars. 59-60. *Relazioni dei confini della Croazia, e della Transilvania a Sua Maestà Cesarea (1699-1701)
(kiadva: Marsigli, 1986)*

- Mss. Mars. 62. *Plenipotenza ed istruzione Cesarea per la commissione dei confini con i rescritti pure Cesarei riportati nel stabilimento de' medesimi, 1699-1701*

- Mss. Mars. 63. *Lettere del Consiglio di guerra ricevute nella divisone de'Confini della Schiavonia e Croazia*

- Mss. Mars. 65. *Lettere Turche, con la traduzione, in Commissione de'Confini. Vol. XV.*

- Mss. Mars. 66. *Diaria geographica in itinere limitaneo collecta*

- Mss. Mars. 70. *Miscellanea per la commisione dei Confini*

Museo Correr, Velence

Scrittura, 1699. Scrittura intorno al Congresso di Karlowiz. ("Seguita la pace tra la Francia, e le potenze collegate...") Kézirat: Biblioteca del Museo Correr MS/p.d.152.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Isztambul

- *Mühimme defteri* 111 (1698-1701)) f. 456. n.1552, n.1553 és f.457. n.1554, n.1555
- *Mühimme defteri* 110. *Ordu mühimmesi* (1696-1697) f.617. Ibrahim efendi kinevezése
(másolata: Österreichische Nationalbibliothek kézirattárában: A.F. 159.)
- *Maliyeden Müdevver Defterler 4157.* s. 2-25. a karlócai békét követő határleírás szövege
(kiadása: Hududname, 1701).

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Isztambul

Rami Mehmed Rami Mehmed efendi: Karlofça mükalesi, *Türk Yazmaları*, 3514.

Österreichische Nationalbibliothek, Bécs

Zülfikar 1688-89. Zülfikar efendi: *Zülfikar mukalamesi*. H.O. 90.

Österreichischen Staatsarchiv Haus-Hof- und Staatsarchiv, Bécs Türkische Urkunden. 1701.III.5., 1702 XII.4, 1700. VII.

- n. 172 VIII. *Hududname canib-i Serem ve Bosna ve Temesvar, be-mucebi ahdname-i hümayun al-vaki fi 25 Ramadán sene 1112.*

-a boszniai Halil pasa levele a defterdárhoz, Mehmed efendihez a boszniai várak ügyében (1700 jún 28-júl.7)
-1700.július 26. elismervény Jeszenovác átadásáról
-1700. augusztus 2. elismervény Doboy kiürítéséről
-1700. július 25. elismervény a kostanica körzetben található Szofu tornyának kiürítéséről

Orientalische Handschriften

n.125 (CXXV)

Sammlung von Dokumenten auf Österreichisch türkisch Gränzangelegenheiten, bezüglich.

(a borítóján: AD C.R. Academiam Ling. Orient. 1756.)

n.134. (CXXXIV)

Sammlung von Staatschreiben. Abschrift des Karlowitzer Friedenstraktates vom J. 1110 (1698).

Turcica I. 170.

- *Diarium et Cerimoniale Tractatus Pacis Carlovicensis de anni 1698 et 1699.*

7.2. KIADOTT FORRÁSOK

- Anonim, 2000. *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/ 1688-1704)*. Szerk. Abdülkadir Özcan. Ankara, 2000.
- Atti, 1728. *Atti legali per la Fondazione dell'Istituto delle Scienze ed Arti liberali, per memoria degli Ordini ecclesiastici e secolari che compongono la città di Bologna*, Bologna, 1728, (Ristampa anastatica, Bologna, 1981).
- Autobiografia, 1930. Emilio Lovarini, szerk. *Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsigli messa in luce nel secondo centenario della morte di lui dal Comitato Marsiliano*. Bologna, 1930.
- Bevanda, 1986. Marsili, Luigi Ferdinando. *Bevanda asiatica. (Trattatello sul caffè)*. Szerk. Mazzotta, Clemente. Bologna, 1986.
- Bianchi, 1719. *Istorica Relazione della Pace di Posaroviz di Vendramino Bianchi*. Padova, MDCCXIX.
- Buda-Pest *Buda és Pest visszafoglalásának egykorú irodalma. 1683-1718*. (I-IV. kötet) Budapest 1935-1937.
- Cernovodeanu, 1981. Cernovodeanu, Paul. „Le journal des travaux du Congrès de Karlowitz.” *Revue études sud-est européenne*, XIX/2 (1981), 325-354.
- D'Aste, 2000. D'Aste, Michele. *Napló Budavár 1686. évi ostromáról* Budapest 2000.
- Deák, 2005. Deák Antal András: *Térképek a félhold árnyékából*. DVD. Budapest, 2005.
- Djucsev, 1937. Djucsev. *Lettres d'information de la Republique de Raguse (XVII-e siècle)*. Szófia, 1937.
- Hezarfen, 1998. Hüseyin Hezarfen Efendi. *Telhis ül-beyan fi Kavanin-i Al-i Osman* Dr. Sevim Ilgürel (szerk.). Ankara 1998, 20-29.
- Hududname *Hududname sureti. Muahadat mecmuası*. Istanbul, 1924. 217-272.
- Hurmuzaki, 1885. Hurmuzaki, Eudoxiu. *Documente pritoro la istoria romanilor. vol.V. Partea I: 1651-1699*. Bukarest, 1885.
- Katona, 1805. Katona István: *Historia critica Regnum Hungariae*. Buda, 1805. 106-125. (a karlócai békeszerződés szövege)

- Kisari, 2005. Kisari Balla Görgy. *Marsigli tábornok térképei*. Le mappe del Generale Marsigli. Budapest, 2005.
- Lettera-prefazione Marsigli, Luigi Ferdinando. *Lettera-prefazione al catalogo dei manoscritti orientali. Scritti inediti di Luigi Ferdinando Marsigli*. Bologna, 1930.
- Marsigli, 1681. Luigi Ferdinando Marsigli. *Osservazioni intorno al Bosforo tracio, ovvero canale di Costantinopoli rappresentate in lettera alla Sacra Real Maestà di Cristina regina di Svezia*, Roma, 1681.
- Marsigli, 1725. Luigi Ferdinando Marsigli. *Historie Physique de la mer. Ouvrage enrichi de figures dessinées d'après le naturel*. Amsterdam, 1725,
- Marsigli, 1732. *Marsigli, Luigi Ferdinando: Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*. (Fordította F. Molnár Mónika, szerk. Csákváry Ferenc - Domokos György). Budapest, 2007.
- Marsigli-Deák, 2004. Luigi Ferdinando Marsigli. *Danubius Pannonico-Mysicus Tomus I. A Duna magyarországi és szerbiai szakasza*, Deák Antal András. *A Duna felfedezése*. Budapest, 2004.
- Marsili, 1986. Marsili, Luigi Ferdinando. *Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a Sua Maestà Cesarea (1699-1701)*. Szerk. Raffaella Gherardi. Modena, 1986
- Marsili, 1996. Marsili, Luigi Ferdinando. *Ragguaglio della schiavitù*. Szerk. Basile, Bruno, Roma, 1996.
- Montecuccoli. Raimondo Montecuccoli. *Aforismi dell'arte bellica*, Firenze, é.n.
- Naima Naima: *Tarih-i Naima*. Istanbul, 1281-1283.
- Oszmán aga, 1996. *Oszmán aga. A gyaurok rabságában. Pasák és generálisok között*. Budapest, 1996.
- Plihál, 1999. Plihál Katalin. *Erdély térképe 1699-ből*. Budapest, 1999. (Giovanni Morando Visconti 1699. évi Erdély térképének fakszimiléje a Cartographia Kft. gondozásában)
- Ruzzini, 1699. Relazione del Congresso di Carloviz e dell'Ambasciata di S. Carlo Ruzzini Cav. In *Relazioni degli Ambasciatori veneti*. IV: Germania, szerk Eugenio Alberi. Firenze, 1839-1863, 345-445.
- Silahdar, 1928. Silahdar Mehmed Aga: *Ta'rih-i Silahdar*. Istanbul, 1928.

- Soós-Varga, 1991. „A pozsonyi rendi bizottság tervezete. Az ún. „magyar Einrichtungswerk”. (Jegyzetek Soós István és Varga J. János) *Századok* 125. (1991), 500-516.
- Szakály, 1986. Szakály Ferenc (szerk.). *Buda visszafoglalásának emlékezete. 1686.* Budapest 1986.
- Szita, 1997. Szita László-Gerhard Seewann. *A legnagyobb győzelem. Dokumentumok az 1697. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez.* Pécs-Szigetvár, 1997.
- Szita, 1999. Szita László-Gerhard Seewann. *A karlócai béke és Európa. Dokumentumok a karlócai béke történetéhez. 1698-1699.* Pécs, 1999.
- Szőnyi béke, 1627 Jászay Pál. „A szőnyi béke, 1627.” In *Tudománytár* (4) 167-274. A béke szövege: 259-267.
- Tagliavini, 1930. Carlo Tagliavini, szerk. *Il “Lexicon Marsilianum”. Dizionario latino-Rumeno-Ungherese del sec. XVII.* Bucarest, 1930.
- Tüzes, 1900. „Tüzes Gábor emlékirata Magyarország kormányzásáról.” *Történelmi Tár.* 1900, 219-263.
- Veres, 1907. Veress Endre. *Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684-1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról,* Budapest régiségei, IX. kötet, Budapest, 1907.
- Zübde-i Vekayiat *Defterdar Sarı Mehmed Paşa: Zübde-i Vekayiat. Tahlil ve metin: 1066 1116/1656-1704.* Szerk. Abdülkadir Özcan. Ankara, 1995.

7. 3. FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Acsády, 1899. Acsády Ignác. *A karloviczi béke története, 1699.* Budapest, 1899
- Ágoston, 1997. Ágoston Gábor. „Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton.” In Hanák Péter, főszerk., Nagy Mariann, szerk. *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára.* Pécs, 1997, 83-99.
- Ágoston, 2000. Ágoston Gábor. „The Ottoman-Habsburg Frontier in Hungary (1541-1699): a Comparison.” In Güler Eren, Ercüment Kuran, Nejat Göyünç, İlber Ortaylı, Kemal Çiçek szerk. *The Great Ottoman, Turkish Civilization vol. 1. Politics.* Ankara, 2000, 276-87.
- Ágoston, 2002 Ágoston Gábor. „Törzsterület és végvidék az Oszmán Birodalomban.” In Fodor Pál – Pállfy Géza – Tóth István György, szerk. *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Budapest, 2002, 29–48.
- Ágoston, 2002. Ágoston Gábor. „Ottoman Conquest and the Ottoman Military Frontier in Hungary.” In Béla Király - László Veszprémy szerk.. *A Millennium of Hungarian Military History [War and Society in East Central Europe vol. XXXVII.; Atlantic Studies on Society in Change No. 114.]*, (2002), 85-110. Magyarul: Ágoston Gábor. „Az Iszlám erős védőgátja: az oszmán hódítás és a magyarországi oszmán végvidék.” In Király Béla-Veszprémy László, szerk. *A magyar hadtörténelem évszázadai.* Budapest, 2003. 61-76.
- Ágoston, 2003/a Ágoston Gábor. „A Flexible Empire: Authority and its Limits on the Ottoman Frontiers” In *International Journal of Turkish Studies*, 9, 1-2 (Summer 2003), 15-31. és In Karpát Kemal-Robert W. Zens, szerk. *Ottoman Borderlands. Issues, Personalities and Political Changes.* University of Wisconsin, 2003. 15-29.
- Ágoston, 2003/b Ágoston Gábor. „Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus: A Habsburg-oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció.” *Történelmi Szemle* 45/1-2 (2003), 1-24.
- Aksan, 1999. Aksan, Virginia. „Ottoman War and Warfare 1453-1812.” In: Jeremy Black, szerk. *War in the Early Modern World.* Boulder, 1999, 147-175.

- Albéri, 1863. Eugenio Albéri. *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo decimosesto*. Firenze, 1863.
- Angeli, 1876. Angeli, Moritz von (szerk.). *Fedzüge gegen die Türken 1697-1698 und der Karlowitzer Friede 1699*. Wien, 1876.
- Angeli, 1890. Angeli, Maurizio von. *Campagne contro i turchi 1697-98 e la pace di Carlowitz, 1699*. Torino, 1890. (Suppl. Corrispondenza militare del Principe Eugenio di Savoia, 1697-98.)
- Barozzi-Berchet, 1871. Barozzi-Berchet. *Le relazioni degli Stati europei lette al Senato dagli Ambasciatori veneziani nel sec. XVII.: Turchia*. Venezia, 1871.
- Barta, 1999. Barta János. „Az elfelejtett békekötés. A karlócai béke háromszázadik évfordulójára.” *Valóság*. 42/10 (1999), 42-47.
- Basile, 1983. Bruno Basile. „Dalle 'Osservazioni fisiche intorno al lago di Garda detto anticamente Benaco.” In *Scienze del Settecento*. Milano-Napoli, 1983, 348-415.
- Bayerle, 1980. Gustav Bayerle. „The compromise at Zsitvatorok(1606).” *Archivum Ottomanicum* 6. (1980), 5-53.
- Bayerle, 1997. Bayerle, Gustav. *Pashas, Begs and Efendis. A historical dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire*. Istanbul, 1997.
- Baykal. Baykal, Bekir Sıtkı. „Rami Mehmed Paşa.” In *Islam Ansiklopedisi*, IX. 623-624.
- Beliczay, 1881. Beliczay Jónás. *Marsigli élete és munkái*. Budapest 1881.
- Bene, 2002. Bene Sándor. „Pavao Ritter Vitezović levelei Luigi Ferdinando Marsilihoz (1699-1700).” In Milka Jauk-Pinhak -Kiss Gy. Csaba-Nyomárcsai István, szerk. *Croato-Hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-madarskih povisjesnih veza – A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*. Zagreb, 2002, 167-179.
- Bene, 2006. Bene Sándor. „Acta Pacis-Béke a muzulmánokkal. Luigi Ferdinando Marsili terve a karlócai béke iratának kiadására.” *Hadtörténelmi Közlemények*. 119/2. (2006), 329-372.
- Blažević, 2002. Blažević, Zrinka. *Vitezovićeva Hrvatska između stvarnosti i utopije*. Zagreb, 2002.

- Bóka, 1983. Bóka Éva. „Európa és a törökök. Válogatás a török hatalom megdöntésére született 16-17. századi tervekből.” *Világtörténet*. 1983/2, 84-104
- Bonacker, 1957 Bonacker, Wilhelm. „Leben und Werk des österreichischen Militärkartographen Cyriak Blödner (1672–1733).” *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchives*, 10. (1957), 92–135.
- Bozkurt, 1997. Bozkurt, Nurgül. „XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Avusturya Ticari Münasebetleri.” In *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XII. İzmir, 1997, 188-196.
- Böhm, 1967. Böhm Lénárd. *Dél-magyarország története vagy az úgynevezett Bánság külön történelme*. Pest, 1867.
- Camariano, 1970. Camariano, Nestor. *Alexandre Maurocordato, le Gran Dragoman. Son activité diplomatique 1673-1709*. Thessaloniki, 1970.
- Carassi, 1996. Carassi, M. „Topografi e diplomatici: l’arte di delimitare i confini.” In *Securitates tranquillitas Europae*. Torino, 1996, 190–215.
- Cardini, 2003. Cardini, Franco. *Europa e Islam. Storia di un malinteso*. Laterza, Roma–Bari, 2003.
- Danişmend, 1950. Danişmend, Ismail Hami. *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Cilt.3. 1574-1703. Istanbul, 1950.
- Dávid, 1993. Dávid Géza. „Adalékok a temesvári ejálet 18. századi történetéhez.” *Keletkutatás*. 1993 ősz, 42–55.
- Dávid, 1995. Dávid Géza: Török közigazgatás Magyarországon. Doktori disszertáció. Budapest, 1995.
- Dávid, 2002. Dávid Géza. „Zenta.” In *The Encyclopedia of Islam*. vol.XI. Leiden, 2002. 492.
- Dávid-Fodor, 2004. Dávid Géza – Fodor Pál, szerk. *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. Leiden-Boston-Köln 2000.
- Dávid-Fodor, 2004. Dávid Géza – Fodor Pál, szerk. *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*. Budapest 1994.
- Dávid-Fodor, 2005. Dávid Géza-Fodor Pál. „A Habsburg-magyar és az oszmán határvédelmi rendszerek Magyarországon.” In Hausner

- Gábor, szerk. *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, 2005, 151-160.
- Deák, 1993. Deák Antal András. „Ki rajzolta Luigi Ferdinando Marsigli Duna-térképeit?” *Cartographica Hungarica*.1993/3, 30-31.
- Deák, 1994. Deák Antal András. „Johann Christoph Müller határmenti térképei.” *Cartographica Hungarica*.1994/4, 42-45.
- Deák, 1996. Deák Antal András. „Luigi Ferdinando Marsigli Duna és Magyarország-térképeinek nürnbergi készítői.” *Cartographia Hungarica*, 1996/5, 18-21.
- Domokos, 2000. Domokos György. *Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon*. Budapest, 2000
- Ehalt, 1984 Ehalt, Hubert Ch. *La Corte di Vienna tra Sei e Settecento*. Roma, 1984.
- Eickhoff, 1991. Eickhoff, Ekkehard. *Venezia, Vienna e i Turchi. Bufera nel Sud-Est europeo 1645–1700*. Milano, 1991. (Venedig, Wien und die Osmanen Umbruch in Südosteuropa 1645-1700. Stuttgart, 1988)
- Emecen, 2006. Emecen, M. Feridun. „Osmanlı sınırları nerede başlar nerede biter.” In *Sosyoloji ve Coğrafya. Yayına hazırlayan: Ertan Eğribel–Ufuk Özcan*. Istanbul, 2006. 490–502.
- Farinelli, 1979. Farinelli, Franco. “Multiplex Geographia Mersilii est difficillima” In AA.VV., *I materiali dell’Istituto delle Scienze*. Bologna, 1979, 63-74.
- Farinelli, 1980. Farinelli, Franco. „L’Istituto marsiliano delle scienze e gli strumenti del dominio sul mondo, ovvero: come modificare la forma e la natura del potere attraverso la pratica del sapere.” *Bolognaincontri*. 1980, 26-27.
- Farinelli, 1987. Farinelli, Franco. „Il filosofo e la città: Luigi Ferdinando Marsigli e l’Istituto delle Scienze.” In AA.VV. *La città del sapere*. Bologna, 1987.54-75.
- Farinelli, 1992. Farinelli, Franco. *I segni del mondo. Immagine cartografica e discorso geografico in età moderna*. Scandicci, 1992.
- Farinelli, 2000. Farinelli, Franco. „Introduzione. Valerius Terminus.” In Marta Petriccioli - Vittore Collina, szerk. *Barriera o incontro? I confini nel XX secolo*. Milano, 2000, 7-12.

- Farinelli, 2003. Farinelli, Franco. *Geografia. Un' introduzione ai modelli del mondo*. Piccola Biblioteca Einaudi, 248. Filosofia. Torino, 2003.
- Fekete, 1926. Fekete Lajos. *Bevezetés a hódoltság török diplomatikájába*. Budapest, 1926.
- Finkel, 2005. Finkel, Caroline. *Osman's Dream. The Story of the Ottoman Empire 1300–1923*. London, 2005.
- Fodor, 1952. Fodor Ferenc. *A magyar térképírás*. Budapest, 1952. 1. kötet
- Fodor, 1996. Fodor Pál. „A temesvári vilájet a török hódoltságban.” In Lengvári István, szerk. *In memoriam Barta Gábor*. Pécs, 1996, 195–208.
- Fodor, 2001. Fodor Pál. *A szultán és az aranyalma*. Budapest, 2001.
- Fodor, 2006. Fodor Pál. *Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16-17. század fordulóján*. Budapest, 2006.
- Fodor-Dávid, 2003. Fodor Pál-Dávid Géza. „Az oszmán hadsereg a zentai csata után (1697-1698)” In Vonyó József – Lengvári István. *Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára*. Budapest, 2003. 111-128.
- Fraknói, 1886. Fraknói Vilmos. *XI. Ince pápa és Magyarország felszabadítása a török uralom alól*. Budapest 1886.
- Frati, 1904. Frati, Lodovico. „Il viaggio da Venezia a Costantinopoli del conte Luigi Ferdinando Marsigli (1679),” *Nuovo Archivio Veneto*, 1904./VIII, 63-94, 295-316.
- Frati, 1929. Frati, Lodovico. *Catalogo dei manoscritti di Marsigli conservati nella Biblioteca Universitaria di Bologna*. Firenze, 1929.
- Fürst-Bjeliš, 2000. Fürst-Bjeliš, Borna, „Cartographic Perceptions of the Triplex Confinium and state power interests at the beginning of the 18.th century.” In Drago Rokсандić, Natasa Štefanec, szerk. *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*. Budapest, 205-220.
- Gebei, 1999. Gebei Sándor. „A karlócai béke kelet-európai összefüggései” *Történelmi Szemle* 1999/1-2, 1-29.

- Gherardi, 1980. Gherardi, Raffaella. *Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento. Il "buon ordine" di Luigi Ferdinando Marsili*. Bologna, 1980.
- Gherardi, 1999. Gherardi, Raffaella. „Scienza e governo della frontiera: il problema dei confini balcanici e danubiani nella pace di Carlowitz.” *Il pensiero politico*, XXXII/3 (1999), 323-351.
- Glaserapp, 1993. Glaserapp, Helmut von: *Az öt világvallás*. Budapest, 1993⁶.
- Gonda, 1977. Gonda Imre–Niederhauser Emil. *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Budapest, 1977.
- Gökbilgin, 1965. Gökbilgin, Tayyib. „Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanuni Sultan Süleyman Devri Belgeleri.” *Belgeler*, I/2. (1965).
- Gökbilgin, 1979. Gökbilgin, M. Tayyib. *Osmanlı İmparatorluğu medeniyet tarihi çerçevesinde Osmanlı paleografya ve diplomatik ilmi*. İstanbul, 1979.
- Gökçe, 2001. Gökçe, Turan. „1699-1701 tarihli Bosna vilâyeti hududnâmesi.” *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XVI. İzmir, 2001, 75-103.
- Göllner, 1968. Göllner, Carl. *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*. Bukarest-Baden-Baden, 1968.
- H. Pállfy, 1937. H. Pállfy Ilona. „A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken.” In AA.VV. *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születésének hatvanadik évfordulójára*. Budapest, 1937, 474–487.
- Hanciç 1986. Hanciç, Adem. „XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilatı Hakkında.” In *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi. Tebliğler III. Türk Tarihi I*. İstanbul, 1986., 263-270.
- Hazai-Parlatır, 2007. Parlatır, İsmail-Hazai György. *Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ndeki Türkçe El Yazmaları Kataloğu*. Ankara, 2007.
- Hegyi, 1993. Hegyi Klára: „Aranyásó szpáhik a királyi Magyarországon.” In Glatz Ferenc, szerk. *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Budapest, 1993. 103-111.
- Hegyi, 1995. Hegyi Klára. *Török berendezkedés Magyarországon*. (História Könyvtár. Monográfiák 7.) Budapest, 1995.

- Hegyí, 2001. Hegyí Klára. „Az oszmán hatalom berendezkedése és működése.” In Zsoldos Attila, szerk. *Pest megye monográfiája. I./2. A honfoglalástól 1686-ig*. Budapest, 2001, 255-328.
- Heiss, 1983. Gernot Heiss - Grete Klingenstein, szerk. *Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789: Konflikt, Entspannung und Austausch*. Wien, 1983. (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit.10.)
- Herczeg, 1982. Herczeg Gyula. „L'autobiografia di Luigi Ferdinando Marsigli e l'Ungheria.” In Béla Köpeczi - Péter Sárközy, szerk. *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo*. Budapest, 1982, 65-83.
- Hess, 1977 Hess, Andrew. „The Forgotten Frontier: The Ottoman North African Provinces during the Eighteenth century.” In Naff, Thomas-Owen, Edward Roger John, szerk. *Studies in Eighteenth century Islamic history*. Southern Illinois, 1977, 74- 87.
- Hodinka, 1934. Hodinka Antal: Ami a karlóczi békéből kimaadt és következményei. *Hadtörténelmi Közlemények* 36. (1935) 159-213.
- Holjevac, 2000. Holjevac, Željko. „The “Triplex confinium” in Habsburg-Venetian Relations at the End of the Seventeenth Century.” In Drago Roksandić, Natasa Štefanec, szerk. *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*. Budapest, 2000, 117-140.
- Kütükođlu, Kütükođlu, Mühabat. „Hududname. In: *Türkiye Diyanet Vakfi Islam Ansiklopedisi*.” Vol. 18, 303-304.
- Inalcik, 1994. Inalcik, Halil. *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge, 1994.
- Inalcik, 2000. Inalcik, Halil. *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*. London, 2000²
- Irscher, 1999. Irscher, Johannes. „Alexandros Mavrokordatos, griechischer Gelehrter und türkischer Diplomat.” In AA.VV. *Europa in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlpfordt*. 5. vo. Köln, Weimar, Wien, 1999, 589-591
- Ivanics, 1999. Ivanics Mária. „Krimi tatár követjárások a bécsi udvarban 1598-1682. Vázlat a krimi tatár diplomácia 16-17. századi történetéből.” *Aetas* 4. (1999) Emlékszám az Oszmán Birodalom születésének 700. évfordulójára, 41-50.

- Ivanics, 2007. Ivanics Mária. „Rabszerzés és rabkiváltás a Krími Kánságban a 16-17. században. Az 1657. évi lengyelországi hadjáratban fogságba esett erdélyiek történetéhez.” *Századok* 2007/6, 1483-1514.
- Iványi, 1971. Iványi Emma. „Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezkedésével kapcsolatban.” *Levéltári Közlemények* 42 (1971), 137–162.
- Jankovics, 1998. Jankovics József. *Bethlen Miklós két levele Luigi Ferdinando Marsilihez*. In Tusor Péter, szerk. *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv*. Budapest, 1998, 428-431.
- Jászay, 1999. Jászay Magda. „Marsili, a katona, diplomata és tudós Magyarországon a török kor alkonyán.” In *Történelmi Szemle* XLI (1999).
- Jászay, 2000. Jászay Magda. *Párhuzamok és kereszteződések. A magyar–olasz kapcsolatok történetéből*. Budapest, 2000.
- Kádár, 1995. Kádár Zoltán. „Marsili, a Duna-medence élővilágának első monográfusa.” *Valóság*, 1995/6, 73-79.
- Káldy-Nagy, 1974. Káldy-Nagy Gyula. *Szulejmán*. Budapest, 1974.
- Kalmár, 1991. Kalmár János. „A Kollonics-féle Einrichtungswerk és a 18. századi bántási berendezkedés.” *Századok* 125 (1991), 489-499.
- Kenyeres, 2007. Kenyeres István. „A Habsburg Monarchia katonai kiadásai az udvari pénztár és a hadi fizetőmesterek számadásai alapján, 1543-1623.” *Levéltári Közlemények*, 78 (2007), 85-138.
- Kerekes, 2004. Kerekes Dóra. „A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején.” *Századok* 2004/5, 1189-1228.
- Kerekes, 2007. Kerekes Dóra. „Kémek Konstantinápolyban. A Habsburg információszerzés szervezete és működése a magyarországi visszafoglaló háborúk idején (1683-1699).” *Századok* 2007/5, 1217-1257.
- Khadduri, 1940. Khadduri, M. *The Law and Peace in Islam. A Study in Muslim International Law*. London, 1940. (2. Baltimore, 1955)

- Kissling, 1974. Kissling, Hans Joachim. *Rechtsproblematiken in den christlichen Beziehungen , vorab im Zeitalter der Türkenkriege*. Graz, 1974.
- Kołodziejczyk, 1994. Kołodziejczyk, Dariusz. *Podole pod panowaniem tureckim. Eyalet Kamieniecki, 1672-1699*. Warszawa, 1994.
- Kołodziejczyk, 1999. Kołodziejczyk, Dariusz. „Az oszmán „katonai lemaradás” problémája és a kelet-európai hadszíntér.” *Aetas*. 1999/4. *Emlékszám az Oszmán Birodalom születésének 700. évfordulójára*, 142-148.
- Kołodziejczyk, 2000. Kołodziejczyk, Dariusz. *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15 th-18th Century)*. Leiden, 2000.
- Kołodziejczyk, 2001. Kołodziejczyk, Dariusz. „O Turkach w Kamieńcu raz jeszcze – refleksje z kweryndy w Bolonii.” *Barok* VIII/1. (2001), 165- 175.
- Kołodziejczyk, 2003. Kołodziejczyk, Dariusz. “Between the splendour of Barocco and political pragmatism: the form and contents of the Polish-Ottoman treaty documents of 1699.” In Maurits H. van den Boogert and Kate Fleet, szerk. *The Ottoman Capitulations: Text and Context*. Oriente Moderno - Volume XXII (LXXXIII) 3. 2003, 671-679.
- Konopczyński, 1936. Władysław Konopczyński. *Polska a Trucja 1683-1792*. Warszawa, 1936.
- Köhbach, 1999. Köhbach, Markus. „Çasar vagy imperator? A római császárok oszmánok által használt megszólításairól a zsitvatoroki békét követően.” *Aetas*, 1999/4, 177- 183.
- Krafft, 1842. Krafft, Albrecht: *Die arabischen, persischen und türkischen handschriften der K.K. Orientalische Akademie zu Wien*. Bécs, 1842.
- Kreiser, 1976. Kreiser, Klaus. „Osmanische Grenzbeschreibungen.” In Aldo Gallotta, szerk. *Studi preottomani e ottomani. Atti del convegno di Napoli (24 - 26 settembre 1974)*. Napoli, 1976, 165-172.
- Kruhek, 2004. Kruhek, Milan. szerk. *Povijesne granice Hrvatskoga kraljevstva 1606-1791. Historische Grenzen des Königreichs Kroatien 1606-1791*. Zagreb, 2004.
- Kütükoğlu, 1993. Kütükoğlu, Bekir. *Osmanlı-Iran Siyasesi Münasebetleri*. Istanbul, 1993.

- Kütükoğlu, 1994. Kütükoğlu S., Mühabat. *Osmanlı belgelerinin dili. (Diplomatik)*. Istanbul, 1994.
- Lazanin, 2000. Lazanin, Sanja - Štefanec, Nataša. „Habsburg military conscription and changing realities of the Triplex Confinium (16th /18th Centuries)” In: Drago Roksandić, Natasa Štefanec, szerk. *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*. Budapest, 2000, 91–116.
- Lesure, 1972-76. Lesure, Michel. „Notes et documents sur les relations veneto-ottomans, 1570-1573.” *Turcica* IV (1972), 134-164 és *Turcica* VII (1976) 116-156.
- Lewis, 1992. Lewis, Bernard. *I musulmani alla scoperta dell'Europa*. Milano, 1992². (The Muslim Discovery of Europe, 1982).
- Lewis, 1996. Lewis, Bernard. *Il linguaggio politico dell'Islam*. Roma-Bari, 1996. (The Political Language of Islam, Chicago, Illinois, 1988)
- Lewis, 1999. Lewis, Bernard. *L'Europa e l'Islam*. Roma-Bari, 1999. (Europe and Islam, 1990, 1991).
- Lodovisi, é.n. Lodovisi, Achille. „L'Oceano terrestre tra Europa e Asia. Luigi Ferdinando Marsili e le vie attraverso i Balcani.” In AA.VV. *Viaggiatori del passato*. é.n., 95-118.
- Lopašić, 1889. Lopašić, Radoslav. *Spomemici Hrvatske Krajine. III. 1693–1780*. (Monumenta spectantio Historiam Slavorum meridionalium. Vol. Vicesimum). Zagreb, 1889.
- Lukinich, 1918. Lukinich Imre. *Erdély területi változása. A török hódítás korában 1541-1711*. Budapest, 1918.
- Magyarország, 1987. Pach Zsigmond Pál, R. Várkonyi Ágnes, szerk. *Magyarország története tíz kötetben. 3/1. (1526-1686)*. Budapest, 1987
- Magyarország, 1989. Ember Győző - Heckenast Gusztáv, szerk. *Magyarország története tíz kötetben. 4/1. 1686–1790*. Budapest, 1989.
- Mandel, 1992. Mandel, Gabriele. *Storia dell'harem*. Milano, 1992.
- Mantran, 1962. Mantran, Robert. *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*. Paris, 1962.
- Mantran, 1985. Mantran, Robert. „Venezia e i Turchi (1650-1797)” In AA.VV. *Venezia e i Turchi. Scontri e confronti di due civiltà*. Milano, 1985, 250-267.

- Mantran, 1986. Mantran, Robert. „L'Impero Ottomano, Venezia, e la guerra (1570-1670).” In: AA.VV. *Venezia e la difesa del Levante. Da Lepanto a Candia (1570-1670)*. Venezia, 1986, 227-232.
- Mantran, 1999. Robert Mantran, szerk. *Storia dell'Impero Ottomano*. Lecce, 1999. (Histoire de l'empire ottoman. Paris, 1989).
- Matthee, 2003. Matthee, Rudi. „The Safavid-Ottoman Frontier: Iraq-i Arab as Seen by the Safavids.” In Kemal H. Karpat, Robert W. Zens, szerk. *Ottoman borderlands : issues, personalities and political changes*. Madison, 2003.(Publications of the Center of Turkish Studies; 2), 157-174.
- Miculian, 2003. Miculian, Antonio. „*Gli Asburgo e i confini militari – Vojna Krajnina n Croazia in età moderna*” In Miculian, szerk. *I confini militari di Venezia e dell'Austria nell'età moderna*. Pirano, 2003, 23-42.
- Murphy, 2001. Murphy, Rhoads. „Kasırsirin antlaşması.” In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. vol. 24. Istanbul, 2001, 575.
- Müller, 2004 Antal András Deák – Miljenko Lapaine - Ivka Kljajić. „Johann Christoph Müller (1673-1721). [Cartography and Geoinformation](#), 3/3 (2004.)
- Naff, 1977. Naff, Thomas. „Ottoman diplomatic relations with Europe in the Eighteenth Century: patterns and trends.” In Naff, Thomas–Owen, Edward Roger John, szerk. *Studies in Eighteenth century Islamic history*. Southern Illinois, 1977, 88–107.
- Nagy, 2004. Nagy, Levente. „Le generazioni di studiosi ungheresi e il fondo Marsili.” *Quaderni di storia*, 59. (2004), 205-222.
- Nagy, 2006. Nagy Levente. „Rebellis barbárok és nagylelkű hősök. Luigi Ferdinando Marsili nézetei a Habsburg és az Oszmán Birodalomról” *Hadtörténelmi Közlemények*. 119/2. (2006), 303-328.
- Neck, 1983. Neck, Rudolf (szerk.). *Österreich und die Osmanen. Gemeinsame Ausstellung der Österreichischen Nationalbibliothek und des Österreichischen Staatsarchivs*. Wien, 1983.
- Nehring, 1986. Nehring, Karl. „Magyarország és a zsitvatoroki szerződés.” *Századok* 120/1 (1986), 3-50.

- Oborni, 2000. Ágoston Gábor - Oborni Teréz. *A tizenhetedik század története*. Budapest, 2000.
- Oborni, 2002. Oborni Teréz. *Erdély fejedelmei*. Budapest, 2002.
- Oross, 2005/a. Oross András. „Rendeletek és intézkedés-tervezetek a magyarországi várak lerombolásáról (1699–1702). Forrásközlés.” *Fons* 12. (2005) 257-294.
- Oross, 2005/b. Oross András. „Az 1702. évi magyarországi várrombolások (tervezet és valóság). Vázlatos áttekintés.” *Castrum*. 2005/2, 89-100.
- Oross, 2006. Oross András. „Végvárakból kaszárnyák. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarország új katonai berendezésében a 17–18. század fordulóján.” *Századok*, 2006/6, 1441–1473.
- Özcan, 2000. Özcan, Abdülkadir. „300. Yılında Karlofça Antlaşması.” *Akademik Araştırmalar Dergisi*. 2000/ 4-5, 237-257.
- Özcan, 2001/a. Özcan, Abdülkadir. „Karlofça.” In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. vol. 24. İstanbul, 2001.
- Özcan, 2001/b. Özcan, Abdülkadir. „Kapıcı.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. vol.24. İstanbul, 2001.
- Pakalın, 1946. Mehmet Zeki Pakalın. *Tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul, 1946. 1-3.kötet.
- Pálffy, 1996. Pálffy Géza. „A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz)” *Történelmi Szemle*, 38/2-3. (1996), 163–217.
- Pálffy, 2000. Pálffy Géza. *Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században*. Pápa, 2000.²
- Pálffy, 1996. Pálffy Géza. „A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18.század elejéig.” *Történelmi Szemle* XXXVIII/2-3 (1996), 163-217.
- Pálffy, 2000. Pálffy Géza. *A tizenhatodik század története*. Pannonica Kiadó, 2000.
- Pálffy, 2000. Pálffy Géza. *Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16-17. században*. Pápa, 2000.

- Pállfy, 2006. Pállfy Géza. *A haditérképészet kezdetei a Habsburg Birodalomban. Az Angielini várépítész-família térképészeti tevékenysége a horvát-szlavón és a magyarországi határvidéken az 1560–1570-es években.* Budapest, 2006.
- Pállfy, 2007a Pállfy Géza. „A Magyar Királyság a 16. századi Habsburg Monarchiában.” *Századok*, 141. (2007), 1075-1120.
- Pállfy, 2007b Pállfy Géza. „Szent István birodalma a Német-római Birodalom határvidékén: A Magyar Királyság és a Német-római Császárság a 16-17. században.” *Történelmi Szemle*, 49. (2007), 327-349.
- Pamuk, 2003. Pamuk, Şevket. „The Ottoman Monetary System and Frontier Territories in Europe: 1500-1700.” In Karpat Kemal-Robert W. Zens, szerk. *Ottoman Borderlands. Issues, Personalities and Political Changes.* Wisconsin, 2003, 175-182.
- Panaite, 2001. Panaite, Viorel. „Peace agreements in Ottoman legal and diplomatic view (15-17. Century)” In Kemal Çiçek, szerk. *Pax Ottomana. Studies in memoriam prof. Dr. Nejat Göyünç.* Haarlem-Ankara, 2001, 277-307.
- Panzac, 1985. Panzac, Daniel. *La Peste dans l'Empire Ottoman. 1700-1850.* Leuven, 1985.
- Panzac, 1986. Panzac, Daniel. *Quarantaines et lazarets. L'Europe et la peste d'Orient. (XVIIe-XXe siècles).* Aix-en-Provence, 1986.
- Papp, 2005/a Papp Sándor. „Ottoman Accounts of the Hungarian Movements against the Habsburgs at the Turn of the Seventeenth and the Eighteenth Centuries.” In Colin Imber - Keiko Kiyotaki, szerk. *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West.* London, 2005. (Library of Ottoman studies ; 6) vol.II., 38-48
- Papp, 2005/b Papp Sándor. „Az első Habsburg-oszmán békekötés kétféle értelmezése, avagy Erdély két hatalom vonzásában.” In Hausner Gábor, szerk. *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Budapest, 2005, 493- 518.
- Parvev, 1995. Parvev, Ivan. *Habsburgs und Ottomans between Vienna and Belgrade 1683-1739.* New York, 1995.
- Parvev, 1995. Parvev, Ivan. *Habsburgs und Ottomans between Vienna and Belgrade 1683-1739.* New York 1995.

- Pedani, 1996. Pedani Fabris, Maria Pia. *La dimora della pace. Considerazioni sulle capitolazioni tra i paesi islamici e l'Europa*. Venezia, 1996. (Università Ca'Foscari di Venezia. Quaderni di Studi Arabi. Studi e testi 2.)
- Pedani, 2000. Pedani Fabris, Maria Pia. „The Ottoman-Venetian Frontier.” In AA.VV. *The Great Ottoman-Turkish Civilization*. Ankara, 2000, 171-177.
- Pedani, 2001. Pedani, Maria Pia „*Das Triplex confinium: Diplomatische probleme nach dem Karlowity Frieden.*” *Croatica Christiana*. XXV/48. (2001), 115–120.
- Pedani, 2002. Pedani, Maria Pia. *Dalla frontiera al confine*. Roma, 2002.
- Pedani, 2005. Pedani, Maria Pia. „Some Remarks upon the Ottoman Geo-Political Vision of the Mediterranean in the Period og the Cyprus War (1570-1573).” In Colin Imber - Keiko Kiyotaki, szerk. *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West* London 2005. (Library of Ottoman studies ; 6) vol.II. 23-35
- Petritsch, 1998. Petritsch, Ernst: „Rijswijk und Karlowitz. Wechselwirkungen Europäischer Friedenpolitik.” *Der Friede von Rijswijk, 1697*. Mainz, 1998, 291-311.
- Petritsch, 1985. Petritsch, Ernst Dieter. „Der habsburgisch-osmanische Friedenvertrag des Jahres 1547.” *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 38 (1985).
- Pitcher, 1972. Pitcher, Edgar Donald. *An Historical Geography of the Ottoman Empire from earliest times to the end of the sixteenth century*. Leiden, 1972.
- Pohl–Vocelka, 1995. Pohl, Walter – Vocelka, Karl. *A Habsburgok. Egy európai dinasztia története*. Szerk.: Brigitte Vacha. Budapest, 1995.
- Popović, 1893. Popović, R. Michajlo. *Der Friede von Karlowitz*. Leipzig, 1893.
- Prescott,, 1965. Prescott, J.R.V. *The Geography of Frontiers and Boundaries*. London, 1965.
- Preto, 1975. Preto, Paolo. *Venezia e i turchi*. Firenze, 1975.
- Prokosch, 1972. Prokosch, Erich. *Molla und Diplomat. Der Bericht des Ebu Sehil Nu'man Efendi über die österreichisch-osmanische Grenzziehung nach dem Belgrader Frieden 1740/1741*. Graz-Wien-Köln, 1972.

- Ragusa, 1990. AA.VV. *Ragusa e il Mediterraneo: ruolo e funzione di una Repubblica marinara tra Medioevo ed Età Moderna*. Bari, 1990.
- Rifa'at, 1967/a. Rifa'at A. Abou-El-Haj. „Ottoman Diplomacy at Karlowitz.” *Journal of the American Oriental Society*. 87/4 (1967), 498–512.
- Rifa'at, 1967/b. Rifa'at A. Abou-El-Haj. „Ottoman Attitudes Toward Peace Making: the Karlowitz Case.” *Islam* 51/1 (1967), 498–512.
- Rifaat, 1969. Rifaat, Abou el Haj. „Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe.” In *Journal of the American Oriental Society*. 89/3. (1969), 465-475.
- Roider, 1982. Roider, Karl A. *Austria's Eastern Question (1700-1790)*. Princeton, 1982.
- Roksandić, 1999. Drago Roksandić, szerk. *Microhistory of the Triplex Confinium*. Budapest, 1999.
- Roksandić, 2000. Roksandić, Drago. „Stojan Janković in the Morean War, or of Uskoks, Slaves and Subjects.” In Drago Roksandic, Natasa Stefanec, szerk. *Constructing border societies on the Triplex Confinium*. Budapest, 2000, 239-282.
- Rothenberg, 1960. Rothenberg, Günther Erich. *The Austrian military border in Croatia: 1522–1747*. Illinois, 1960.
- Rothenberg, 1973. Rothenberg, Gunter Erich. „The Austrian Sanitary Cordon and the Contro of Bubonic Plague. 1710-1871.” *Journal of History Modern*, 28. (1973), 15-23.
- Rozsnyói, 1999. Rozsnyói Zsuzsanna. „La storia ungherese vista da Luigi Ferdinando Marsili.” *Anecdota* 1999/2, 75-93.
- Rozsnyói, 2000. Rozsnyói Zsuzsa. „Szótárkísérletek a XVII. századból. Luigi Ferdinando Marsili bolognai szótára és szójegyzék-töredékei.” In Luigi Tassoni- Ágota Fóris, szerk. *Olasz nyelvi tanulmányok az alkalmazott nyelvészet köréből*. Pécs, 2000. 179-191.
- Rozsnyói, 2002. Rozsnyói Zsuzsanna. „Luigi Ferdinando Marsili e gli ungheresi. Alcune considerazioni sul Marsili storico.” In Adriano Papao e Gizella Nemeth, szerk. *Hungarica Varietas*”. *Mediatori culturali tra Italia e Ungheria*. Udine, 2002, 133-140.

- R. Várkonyi, 1986. R. Várkonyi Ágnes. „Buda expugnata, Europa et Hungaria 1683-1718.” In Bariska I, Haraszti Gy, Varga J (szerk.) *Buda expugnata: A török kiűzése történetének forrásai az európai levéltári forrásai.* Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 1986, 15-58.
- R. Várkonyi, 1989. R. Várkonyi Ágnes. „Az erdélyi fejedelemség utolsó évtizedei 1660-1711” In Köpeczi Béla, Barta Gábor, szerk. *Erdély rövid története.* Budapest, 1989, 318 és 623-363 és 624.
- R. Várkonyi, 1994. R. Várkonyi Ágnes. *Europica varietas – Hungarica varietas.* Budapest, 1994.
- R. Várkonyi, 1996. „Háborúk és békerendszerek.” In Szabolcs Ottó, szerk. *Európáról és Magyarországról.* Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1996, 92-107.
- R. Várkonyi, 2000. R. Várkonyi Ágnes. „Megosztottság és egység. Alternatívák a 16-18. századi Magyarországon.” *Liget* 13/10 (2000), 64-76
- Salamon, 1889. Salamon Ferencz. „Magyarország térképéről a törökök bennlakta idején.” In Uő. *Kisebbségi történelmi dolgozatai.* Budapest, 1889, 292-324.
- Sallai, 1995. Sallai János. *Magyarország történelmi határai a térképeken.* Budapest, 1995.
- Sándor, 1991. Sándor Klára. *A bolognai rováslelék.* Szeged, Magyar Őstörténelmi Könyvtár, 1991.
- Sarlai, 2007. Sarlai Szabolcs. „I progetti del Marsili per la pace di Carlowitz nel 1698.” In Gizella Nemeth – Adriano Papo, szerk. *I turchi, gli Asburgo e l'Adriatico.* Trieste, 2007, 153-162.
- Savaş, 1996. Savaş, Ali Ibrahim. „Takrir-i Ahmed Merami Efendi (Azak Muhaddidi Ahmed Merami Efendi'nin 1740/1741 sınır tespit çalışmaları hakkında raporu).” *Türk Tarih Kurumu Belgeler* XVI./20. 1994-1995. (1996), 151-173.
- Schindling, 1990. Schindling, Anton. „Leopold I. (1685-1705).” In *Die Kaiser der Neuzeit 1519-1918.* München, 1990. 169-185.
- Setton, 1991. Setton, Kenneth M. *Venice, Austria and the Turks in the seventeenth century.* Philadelphia, 1991.
- Slot, 1983. Slot, B.J. „Zwischen diplomatischer Spielerei und ernsthafter Vermittlung. Holland in den Türkenkriegen.”

- Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstituts in Österreich.* 5/2. (1983). 16–28.
- Slottman, 1997. Slottman, William B. „The Anglo-Dutch mediation at Carlowitz.” In *Ferenc II. Rákóczi and the great powers.* New York, 1997, 11-195.
- Stein, 2007. Stein, L. Mark. *Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe.* London-New York, 2007.
- Stoye, 1994. Stoye, John. *Marsili's Europe 1680-1730. The life and times of Luigi Ferdinando Marsili, soldier and virtuoso.* New Haven-London, 1994.
- Sturdza, 1913. Sturdza, Alexandre. *L'Europe Orientale et le Role Historique des Maurocordato, 1660-1830.* Paris 1913.
- Sugar, 1977. Sugar, F. Peter. *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804.* Seattle and London, 1977. (A History of East Central Europe, vol. V.).
- Sugár, 1983. Sugár István: *Lehanyatlik a török félhold.* Budapest, 1983.
- Süreyya, 1996. Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmani.*3. İstanbul, 1996.
- Szakály, 1981. Szakály Ferenc. *Magyar adóztatás a török hódoltságban.* Budapest, 1981.
- Szakály, 1986. Szakály Ferenc. *Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól.* Budapest, 1986.
- Szántai, 1996. Szántay Antal. „Könyvtárosok és történetírók. Angelo Gabriele kormányzati tervezetétől II. József reformjaiig.” *Történelmi Szemle* (38) 1996/1, 45–61.
- Szita, 2002. Szita László: A karlócai béketárgyalások és a békekötés előtörténetéhez. In: Fodor Pál-Pállfy Géza-Tóth István György, szerk. *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Budapest, 2002, 365-372.
- Tagliavini, 1930. Carlo Tagliavini. *Luigi Ferdinando Marsigli e la scrittura runica dei Siculi di Transylvania.* Bollettino tratto da Il Comune di Bologna, 1930.
- Theunissen, 1998. Theunissen, Hans. „Ottoman–Venetian Diplomats: the ‘Ahd–names. The Historical Background and the Development of a Category of Political–Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents.” *Electronic Journal of Oriental*

Studies, I/2 (1998), 1–698.
<http://www2.let.uu.nl/Solis/anpt/ejos/EJOS-1.html>.

- Tolomeo, 1998. Tolomeo, Rita. „La Repubblica di Ragusa e la delimitazione del confine veneto-turco. I trattati di Carlowitz e Passarowitz.” In Giovanna Motta, szerk. *I turchi, il Mediterraneo e l'Europa*. Milano, 1998, 305-323.
- Tóth, 1997. Tóth István György. „A karlócai béke” *Rubicon* 1997/2, 33-37.
- Tóth, 1999. Tóth István György. “Párizsi konferencia a karlócai békéről.” *Történelmi Szemle* 1999. 1-2
- Triplex, 2000. Drago Roksandić, Natasa Štefanec, szerk. *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*. Budapest, 2000. (International Project Conference Papers 2. Plan and Practice. How to construct a border society? The Triplex confinium c. 1700-1750. Graz, December 9-12, 1998)
- Uherkovich, 1992. Uherovich Gábor. „A Duna-táj XVII. századi sokoldalú kutatója, Marsigli.” *Ártér* (1992), 8-13.
- Uzunçarşılı, 1988. Uzunçarşılı, Ismail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. Ankara, 1988³.
- Vaniček, 1875 Vaniček, Frantisek. *Specialgeschichte der Militärgrenze*. Wien, 1875.
- Varga J., 1986. Varga J. János: *A fogyó félhold árnyékában*. Budapest, 1986.
- Varga J., 1991. Varga J. János. „Kollonich Lipót és az “Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn””. *Századok*, 1991/5-6, 449-488.
- Varga J., 1993. Varga J. János. *Berendezkedési tervek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az Einrichtungswerk*. Magyar Történelmi Társulat, Századok Füzetek, 1993. 1.sz. 30-40.
- Varga-Kalmár, 1993. Varga J. János–Kalmár János. *A Magyar Királyság berendezésének műve*. (Századok füzetek 1.) Budapest, 1993.
- Vaughan, 1976. Vaughan, Dorothy. *Europe and the Turks. A Pattern of Alliances 1350-1700*. Liverpool, 1954. (reprint New York, 1976)

- Veinstein, 1989. Veinstein, Gilles. „L’occupation ottomane d’ocakov et le probleme? de la frontier Litvano-Tatare 1538-1544.” In *Passe Turcp-Tatar present Sovietique Etudes offerts a Aleksandr Benningsen*. Paris, 1989, 123-155.
- Veinstein, 2006. Veinstein, Gilles. “Megjegyzések az Oszmán Birodalom európai határaitól.” Előadás, mely az ELTE Atelier szervezésében 2006. szept. 21.-én hangzott el Budapesten. (Megjelenés alatt a Magyar Szemlében).
- Veress, 1906. Veress Endre. *A bolognai Marsigli iratok magyar vonatkozásai*. Budapest, 1906.
- Vékony, 1984. Vékony László. *Egy olasz polihisztor a Kárpát-medencében. Marsigli élete, munkássága és iratai*. Újvidék, 1984
- Volckamer, 1988. Volckamer, Volker von. „Graf Wolfgang IV. zu Oettingen-Wallerstein (1629-1708).” In *Diplomaten und Wesire. Krieg und Frieden im Spiegel türkischen Kunsthandwerks*. München, 1988. 9-34.
- Volckmer, 1988 Volckmer, Volker von. „Graf Wolfgang IV, zu Oettingen-Wallerstein (1629-1708). Gesandter zum Friedenskongres von Karlowitz (1698-99) und Grosbotschafter zum Sultan in Konstantinopel (1699-1701).” In Von Peter W. Schienerl, szerk. *Diplomaten und Wesire. Krieg ung Frieden im Spiegel türkischen Kunsthandwerks*. München, 1988, 9-34.
- Volckmer, 1988. Volckmer, Volker von. „Graf Wolfgang IV, zu Oettingen-Wallerstein (1629-1708). Gesandter zum Friedenskongres von Karlowitz (1698-99) und Grosbotschafter zum Sultan in Konstantinopel (1699-1701).” In Peter W. Schienerl, szerk. *Diplomaten und Wesire. Krieg ung Frieden im Spiegel türkischen Kunsthandwerks*. München, 1988, 9-34.
- Weigert, 1997. Weigert, Gideon. „A Note of Hudna: Peacemaking in Islam.” In Yaacov Lev, szerk. *War and Society in the Eastern Mediterranean, 7th -15th Centuries*. Leiden-NewYork-Köln, 1997, 399-405.
- Wessely, 1973 Kurt Wessely. „Die k.k.Militärgrenze. Schriften des Meeresgeschichtlichen Museums in Wien.” *Militärwissenschaft*. 1973/6, 29-93.
- Wessely, 1993. Wessely, L. Kurt. „Neordnung der ungarischen Grenzen nach dem grossen Türkenkrieg.” In *Die k.k. Militärgrenze. Beiträge zu ihrer Geschichte*. Wien, 1973, 29–93.

- Wittek, 1966. Wittek, Paul. *The Rise of the Ottoman Empire*. London, 1938, 1966.
- Yerasimos, 1991. Yerasimos, Stephane. *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman XV-é-XVI.e siècles*. Ankara, 1991.
- Yöntem, 1952. Yöntem, Ali Canib. „Rami Mehmed Paşa ve Sulhnamesi.” In *IV. Türk tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler*. Ankara, 1952, 346-353.
- Zimányi, 1983. Zimányi Vera. *Lepanto, 1571*. Budapest, 1983.
- Zöllner, 2000. Zöllner, Erich. *Ausztoria története*. Budapest, 2000.

8. Függelék

8. 1. FORRÁSKÖZLÉS

8. 1. 1. MÜHIMME DEFTERI 111. F. 456. N. 1552.

Parancs Temesvár beglerbégiének, Ibrahim pasának: a temesvári vilájet olyan országrész lett, melyet újra kell szabályozni. Ennek az ügynek a megszervezése nagyon fontos, különösen a határkijelölés során kell nagy körültekintéssel és odafigyeléssel eljárni. A korábbi beglerbég, Ahmed pasa tehetségtelensége és tehetetlensége ez ügyben világosan megmutatkozott és ő, aki a fent említett tartomány kormányzója és azon túl, hogy jól ismeri a békének a határra vonatkozó pontjait, azt reméljük, hogy a közös ügy elrendezésében és intézésében is helyesen fog cselekedni. A határkijelölésre való odafigyelésben és a tartomány összes ügyeinek rendezésére a császári rendelet által adott hatalom (a temesvári beglerbégi tisztség) segítségére és hasznára lesz. Hogy ennek az ügynek a békeszerződés értelmében jó befejezése legyen, a közös ügyek intézését az ő kötelességévé tettük. Belgrád védőjét, Haszán pasát és az ottani, instrukciókkal ellátott portai csausokat küldje a birodalom központjába és a többieket se engedje elszéledni, hanem rögtön menjenek a feladatukat teljesíteni. A császár részéről kinevezettekkel folytatott levelezésből kiderül, hogy az a határ elején, a megfelelő helyre személyesen megérkezett. A Porta által kinevezett Ibrahim efendi a másik oldalon kinevezettekkel levelezzen, ő pedig részletes híradással és intézkedésekkel igazgassa az ügyeket, személyesen vezesse a tárgyalásokat és ügyeljen rá, nehogy valakit kár érjen és nehogy valamilyen indokkal a határkijelölés ügyet késleltessék vagy halogassák. Azt a békeszerződés értelmében igyekezzen minnél előbb befejezni és Temesvár közösségi ügyeinek az intézésében is a legnagyobb igyekezettel eljárni. Azért íratott (e parancs), hogy szép munkát végezzen, vagyis hatalmát és képességeit éjjel-nappal az ügynek szentelje.

1. Temeşvar beğlerbeğisi İbrahim paşa damet maalihiye hüküm ki
2. Temeşvar eyaleti müceddeden nizama muhtac memleket olup tanzim-i ahvali ziyade mühim ba-husus kat-i hudud ahvalinde kemal-i basiret ve ihtimam ile hareket lazım iken
3. sabika Temeşvar beğlerbeğisi olan Ahmed paşanın kat-i hudud maslahatında kusur-i istidadı ve sair nizam-i umur-i biladiyede adem-i kifayeti zahir
4. olup ve sen ki mirmiran-i mumailyhsin sınır ve hududa müteallik mevadd-i sulh ve salah senin vukuf-i tammin olduğundan gayri tedbir-i umur ve tensik-i masalih-i cumhurda
5. senden rüşd ve istidad ile hareket memul olmağla Temeşvar tarafında kat-i hudud ahvaline ziyade basiret ve intibah ile ihtimam ve eyalet-i mezburenin kaffe-i umuruna

6. nizam ve intizam vermek üzere hatt-i hümayun-i şevket-makrunumla Temeşvar beğlerbeğliği sana inayet ve ihsanım olup tahrir ahvalinin ahdname-i hümayunum mucibince hüsn-i hitamı
7. ve eğer ol tarafların amm esbab-ı nizamı senin uhdene tefviz ve havale olunmuştur. İmdi emri şerifim vusulinde bu emr-i lazim ü'l-ihimama cedd-i tam ve basiret-i tamam
8. ile fermanım olduğu üzere kıyam ve Roma İmparatoru'nun seninle olan name ve peygami her ne ise Belgrad muhafızı vezirim Hasan paşa adam Allah taala
9. iclaluhunun rey ve marifetiyle mutemed aleyh adamın ve seninle bile olan derğahi muallam çavuşlarıyla der-i devlet-medarıma irsal ve sen yanında olan kapını ve adamlarını
10. dağıtmayıp muaccelen menasibına gidüp çasar tarafından bu işe tayin olunanlar ile haberleştükden sonra binnefs kendin sınır başına bir münasib olan mahalle
11. varup. Ahdname-i hümayunum mazmunu üzere kat-i hudud hususunun icra ve itmamına ihtimam ve bu maslahatta memur olan derğah-i mualam kapucubaşlarından
12. İbrahim dame mecduhuya emr-i şerifimle tenbih-i hümayunu olmağla mumaileyhi öte tarafın kat-i hududuna memur olanlar ile söyleşdirüp ve sen kemal-i tenakkut ve tedbir ile
13. nazaret ve iktiza eyledikde yanında akd-ı meclis eyleyüp binnefs kendin müzakere ve ahdname-i hümayunda mestur ve mezkur olan şurut ve kuyud ve mefhumat ve mersumattan
14. bir nesnenin fevatına ve bir sebep ile bu işin tehir ve tefvikine zinhar ruhsat ve cevaz göstermeyüp li-avnu'l-Allah-i taala ahdname-i hümayunum mazmununa müvafik ve şan-i
15. saadet nişan-i devlet-i aliyeme laik vech-i mergup üzere bu işe temşiyet verüp bir gün evvel tetmim ve teknil ile eda-i hizmette bezl-i kudret
16. ve sair hüsn-i eyalet ve zabt ve rabt-i memlekete müteallik umur ve hususların küllisine hüsn-i tedbir ve vech-i cemil üzere hareket edüp. Eğer kat-i hudud
17. ahvalinin ahdname-i mazmunundan bir nesne fevt olmamak üzere bir gün evvel itmamında ve eğer Temeşvar'ın amme-i umuruna dikkat-i tam ile suret-i nizam

18. verilmesinde ziyade ihtimam edüp senden memul olduđu üzere mesai-i cemile vücuda getürmeđe gece ve gündüz bezl-i tab ve tüvan eylemek babında deyi yazılmışdır.

Fi Evail C(emaziülahir) Sene (1)111

8. 1. 2. ELISMERVÉNY SZOFU ÁTADÁSÁRÓL

Österreichischen Staatsarchiv Haus-Hof- und Staatsarchiv, Bécs. Türkische Urkunden (A levélpapíron kívül a felirat: Reversale Turcicum super evacuata Portae Ottomanicae Turri Sofü e Regione Costanovicz sitá. Praesent. Costanovicci die 25 Juli A.1700.)

Kosztanica, más néven Szofu

1 darab torony

A császár tulajdonában levő Kosztanica szigete várával szemben egyedül egy torony.

Az irat megírásának oka az, hogy a békeszerződés ötödik pontjában megjelölt, a boszniai részen található lerombolandó és átadandó várakból és palánkokból, akármilyen is van bennük az átadáskor, a német katonáknak ki kell vonulni. A magasságos Porta részére az említett Szofu tornyát át kell adni, s ezt világosan és tisztán ki kell jelteni. Így a Portai határkijelölő biztos, Ibrahim efendi és császári részről Marsigli tábornok közbenjárására az említett torony ki lett ürítve és a magasságos Porta részére át lett adva. Belgrád válija pedig, mivel a szultán őt nevezte ki az ügy intézésére, egy nagy tudású embert, Mehmed efendit a boszniai defterdárt nevezte ki helyettesének az ügyben, aki a császári megbízottól, Marsigli tábornoktól átvette a Szofu tornyának átadására vonatkozó igazolást. Ezen írást megírása után Marsigli tábornok kezébe adatott.

Készült szafar hónap másodikán, az 1112. évben. Belgrád mostani védője.

Bismillah

Kostaniça nam-i diğer Sofu

kulle aded 1

Nemçe çasarı zabtında olan Konstaniça adası kalesinin mukabelesindedir yalnız bir kullede.

1. Bais-i tahrir-i huruf budur ki ahdamelerin beşinci maddesinde Bosna tarafında devlet-i aliye için tahliye ve teslim olunacak küla
2. ve palankalar ale'l-esami zikr olunduğundan maada ol havalyede bu misillü her ne var ise içinde olan Nemçe askeri ihrac ve devlet-i
3. aliye tarafına teslim oluna deyü tasrih buyurulmağla zikr olunan Sofu kulesi dahi devlet-i aliyenin olup hala hudud vekili dergah-i ali
4. kapıcıbaşlarından İbrahim efendi ve çasar tarafından hudud vekili ceneral konto Marsili marifetiyle kulle-i mezbur tahliye ve tathir ve devlet-i aliye
5. tarafına teslim olunup. Ve biz dahi Bosna muhafazasında vali-i memleket bulunup şevketlü ve inayetlü ve şefkatlü ve fukaraya merhumetlü padişahımız padişah-i din-i islam
6. aaz'Allahu ensaruhu hazretlerinin taraf-i hümayunlarından akd ve kabzına memur olduğumuz ecilden tarafımızdan dahi bi'l-ve kale ahd ve kabz eylemek için kudret-i
7. ü'l-emacid ve'l-ayan Bosna defterdarı izzetlü Mehemed efendi tayin olunup, nemçe çasarı tarafından hudud vekili ceneral konto Marsili yedinden
8. zikr olunan Sofu kulesi devlet-i aliye için ahd ve kabz olunmağla li-eclü't-temessük işbu huruf ketb olunup ceneral konto Marsilinin
9. yedine verildi. Tahriren fi'l-yevm ü's-sani min şehri safar ü'l-hayır al-sene isna aşere ve mie ve elf.

Muhafız-i Bosna-i hala

8. 1. 3. A SZERÉMSÉGI HATÁR PONTJAIT TARTALMAZÓ MÁSOLAT

BUB Mss. Mars. vol. 65. 3. sz. levél⁵⁷²

Copia dell'Istromento Sirmiense

A szerémségi határ pontjait tartalmazó másolat.

A Szerémség határai a Boszut folyó régi medrénél a Száva folyóval szemközi helységig tartanak, onnan a boszniai részen a határ kezdete a békeszerződés értelmében a fent említett helységtől az Una folyónak a Szávával szemközi helységig, s mindkettőnek a Száva a határvonala. Itt semmiféle határjelzés elhelyezésére nem volt szükség.

A határ kezdőpontjától Izvornikig a Száva bal oldala az Oszmán Birodalomé, jobb oldala pedig, a Szerémség és Pozsega a császáré marad, így lett lejegyezve és hitelesítve. A Boszut és az Una folyók közt a Száva és a rajta található szigetekenél békeidőben, a közös megállapodás alapján, úgy a hajók, mint a mindkét oldali alattvalók áthaladása egyformán megengedett. A békeszerződés alapján tehát kijelenthető, hogy Ratza szigete, az onnan 12 órányira fekvő bal parti Zsupán szigete, az onnan 6 órányira található „Brod szigete”⁵⁷³ – ami tudvalevőleg négy sziget – de innen Jeszenovácig több sziget nincs.

A Száva folyó melletti határvonal Jeszenovácig így lett elkülönítve és letisztázva. Azért, hogy ez mások előtt is ismert legyen a határjelölő biztosok protokolliumaikból (feljegyzéseiből) egy másolatot készítették, ami mindkét oldalon át lett adva.

Az 1110. esztendő Cemazi ülahir hónapjának 9. napján.

Suret mevadd hudud–i Sava

1. Bismillah ve belutf Allah taala. Sirem tarafinin hududu
2. Bosut suyunun mecra–i kadimesiyle nehir Savaya karışdığı mahalde tamam
3. olup. Ondan Bosna tarafinin ibtida-i hudud-i ahname-i hümayun mucibince
4. Bosut suyunun Savaya karışdığı mahalden Bosna tarafından Una suyu
5. Savaya karışdığı mahalledek tarafeynin hududu nehr-i Sava olmağile bir
6. gayri türlü vaz–i alaime ihtiyac olmayup ancak ibtida–i hududdan
7. yukarı Una suyuna varınca karşudan İzdirnik ve Bosna sancakları
8. topraklarıyla sol taraftan Savanın bir yakası devlet-i aliyyenin zabtında
9. olup ve Bosut suyunun yine yukarı Una suyu Savaya karışdığı
10. mahallin karşısına varınca Sirem ve Pojega ve Zacaşna⁵⁷⁴ topraklarıyla sağ
11. taraftan Savanın bir yakası çasar devletinin zabtında olmak üzere
12. hudud kayd ve itibar olunmuşdur ve bu mabeynde Bosut suyundan yukarı

⁵⁷² Latin fordítása Marsili, 1986. 101.

⁵⁷³ A latinban Rastoviza szigete áll itt.

⁵⁷⁴ Latinul.Faustae, ez a szandzsákszék hely Csernik lehetett.

13. Una suyuna varınca nehr-i Sava ve içinde vaki olan adalar hin-i sulhda
14. müşterek kayd olunmağıle gerek sefinelerin murur ve uburu ve gerek tarafeynin
15. reayaları ale's-seviye intifa eylemek şerait-i sulhdan olmağıle bu vechile
16. tarif ve beyan olunur ki: Bosut suyundan yukarı dört saat yerde sol
17. tarafa karib ibtida Raça adası, ondan on iki saat yerde yine sol
18. tarafa karib Jupan adası ve ondan altı saat yerde Brot karşısında içinde şaңç
19. ve top olan Brot adası demekle maruf dört ada olup sonra
20. ziyade zuhur eder ise aynı ile kayd olunur ve ondan yukarı Yasanofça ve Una
21. suyuna gelince nehr-i Sava içinde gayri ada olmayup tarafeynin hududu
22. Sava ile Yasanofçaya gelince bu minval üzere tefrik ve temyiz olunduğı
23. malum olmak için defterlerimizden birer suret kaleme getirilüp.
24. Tarafeyne verilmişdir. Yevm 9 Cemazi-ülahir Sene 1110.
L.S.

8. 1. 4. IBRAHIM EFENDI LEVELE MARSIGLI GRÓFHOZ. BUB MSS. MARS. VOL. 65. 39. SZ. LEVÉL

Ibrahim efendi a szokásos üdvözlések után közli, hogy Marsigli levelét megkapta, tartalmát megértette. Mivel Bécsből parancs érkezett, hogy Marsigli menjen oda, s ezért találkozót kért, hogy néhány ügyet megtárgyalhassanak, a határra vonatkozó dokumentumokat egyeztessék és elbúcsúzhassanak. De mivel a Temesvár és Erdély közti határra vonatkozó papírokat mindketten aláírták és lepecsételték már, és ha Isten is úgy akarja, a határok tavasszal ki lesznek jelölve, mivel a (hiányzó) öt-hat humka (határjel) helye ismert, azok kijelölésénél nem kell megint mindkettőjüknek személyesen jelen lenni. Ha a határok, utak, vagy más ügyek miatt még Marsiglinek még mondandója lenne, akkor forduljon Ibrahim pasa emberéhez (müteselliméhez)⁵⁷⁵ Hüszein efendihez, aki ott van azon a vidéken, mivel ő nem tud elmozdulni a tél viszontagságai miatt. Megkéri továbbá Marsiglit, hogy tudassa további terveit és ha Isten is úgy akarja, mihamarabb térjen vissza.

Ibrahim efendi, határkijelölő biztos

Kívül: Hala çasar-i bi-vekar tarafından hudud vekili olan rifatlü sadakatlü dostum rifatlü konto Marsili hazretlerine

- Meveddetlü rifatlü sadakatlü refikim dostum konte Marsili huzurlarına laik dostluk üzere
- merasim-i muhabbet icrasıyle hatırınız sual olunduktan sonra muhibbane inha olunan budur ki: mektubunuz vusul bulup
- mefhumu malumumuz olmuşdur canibize çasardan ferman gelüp Beç tarafına azimet üzere olduğunuz
- bizim ile görüşüp ve bazı ahval söyleşüp ve hudud kağıdlarna tatbik edip vedalaşmak
- için bizi ol-tarafa istemişsiz. Temeşvar ile Erdel maabeyninde kat olunan hududlar için
- birbirimizden mühürlü ve imzalü kağıdlar alınıp verilmiştir ve İnşallahu taali evvel baharda
- vaz olanacak beş-altı humka yerleri malumdur ve ol zaman yine ikimiz dahi mevcut bulunmaluyuz
- ve nizam-i serhadler ve yollar ve gayri hususlar için cevabınız var ise öyle işler padişah vekillerine
- ve hakimlere ısmarlanmıştır ve devletlü sadetlü İbrahim paşa hazretlerinin mütesellimi Hüseyin efendi karındaşımız
- ol-taraftadır muradınız ne ise söyleyesiz ve böyle şiddet-i şitada bi-mani yere bize hareket pek güçtür.
- Giderseniz Allah selamet işinizi aman eyleye. Yine inşallah an-karib gelürsüz. Baki

⁵⁷⁵

A mütesellim a vali, vagyis beglerbég és a mutasarrıf, vagyis szandzsákbég szolgálatában állt és a tartomány igazgatása során annak helyettese volt. Amennyiben tiszttségét uralkodói megerősítéssel kapta, úgy viselhette a mütesellim címet.

**8. 1. 5. VISCONTI MORANDI GRÓF LEVEL MARSIGLINEK
KARÁNSEBESRŐL, 1701. MÁRCIUS 1.**

(BUB Mss. Mars. vol. 16. II.1. Queste lettere sono dell'Ing. Morandi Visconti che mandai nei confini di Valachia a ponere piú segni dell'Alpi e che entrarono negl'Atti)

Eccell.mo Sig.re,

hierì alle 4 hore doppo mezo giorno feci in Sidovar dar fuocho alle mine, quali furono con ogni bremata sodisfatione, tanto di V. E.a, come mia, e per il servitio di S.M. Ces., che al presente non vi si trova della Torre che un mucchio di pietre. Hoggi parte da Sidovar il sergente, per portare a Bocza il mandato da me per darvi poi avviso quanto polvere sarà necessaria a quei due fornelli che vi si faranno.

L'effetto della mina fu come già è noto a V.E. il sito, e la dispositione de fornelli si diede prima fuocho alli 4 fornelli al di fuori, e piu bassi all'Orizzonte dei dentro 9 piedi, quali fecero l'effetto desiderato, havendo questi levato e rovesciato tutta quella facciata della Torre, ove furono fatti questi fornelli persino alla sommità della Torre, come le forze sbatta segata, doppo questo effetto seguito con così buon successo si diede fuocho alli due fornelli superiori, quali rovesciarono li rimanente che resto dalle prime mine, cioè i tre lati, sino a fondamenti, come pure il muro congiunto alla torre della dritta, e sinistra. Qui il travaglio s'avanza con buon successo e li Reiter fanno il debito loro con avanzar molto. Lunedì partirò per Bocza, e poi di là a Versez, e del operato comunicherò con tutto a V.E. supplicandola nel medesimo tempo dell'alto suo patrocinio, alla quale mi dirò per sempre D.V.E.

Karansebes, li 17 marzo 1701. Humiliss. serv.re Visconti

**8. 1. 6. IBRAHIM EFENDI LEVELE, A POPINA FELETTI TÁBORBÓL, 1699.
JÚLIUS 26.**

(BUB Mss. Mrs. 70. V. Lettere scritte a diversi per l'affare della commissione)

Monieur

Ho inteso con molto contento/la buona sua salute, con la quale / è capitato nel paese di Sers

e per felicitarla in ciò li/mando l'interprete cesareo Talman, che di più cose/l'informerà. Io sono di V.E.Servitore compagno, /fratello, amico, figlio, secondo che lei vorrà havere,/

ed essendo sua la frieltà d'una di questi/gradi, mi rassegnò in ora di V.E. dal campo li 26 di luglio 1699.

**8. 1. 7. IBRAHIM EFENDI LEVELE, A DRESNIKI TÁBORBÓL, 1699.
SZEPTEMBER 3.**

(BUB Mss. Mars. 70. V. Lettere scritte a diversi per l'affare della commissione)

P.R.

Ho ricevuto la sua lettera/ dalla quale sento i lamenti/ de'sudditi della sua parte/ che la milizia cesarea venghi/ogni giorno a tagliare erba/nel territorio di Tersaz, e vicino a detto castello. /Io non mancherò alle necessarie/ provisioni ed ordini perchè si abbia riguardo /a non recare ulteriore danno/a sudditi suoi, e resti servita

V.S. Ill.ma sino all'ultimazione/ dello stabilimento di questi confini.

In tanto resto co'l solito amichevole e filiale affetto di V.S. Eccll.ma

Dal mio Campo di Dresnick

li 3 settembre 1699.

8. 1. 8. MARSIGLINEK İBRAHİM EFENDİ 40. SZÁMÚ LEVELÉRE 1700 SZEPTEMBER 2-ÁN KÜLDÖTT VÁLASZA

(BUB Mss. Mars. 70. XIV. Lettere del Co. Luigi Ferdinando Marsili alli Bassa di Belgrado, e di Temeswar, ed all'Ibrahim efendi dalli 2 Settembre 1700, sino alli 27 Gennaro 1701.)

Ill.mo Sig.r Collega

dato dalla 1.a lettera che V.S.Ill.ma mandò in Arath, et altra che mi ha portato l'interprete, sono stato consolato di sentire il di lei falso arrivo, et conbuona salute in Temesvar, il che sperarò anche del suo bagaglio che mi avvisa aver lasciato dietro di sè a Belgrado.

Resto molto malcontento che V.S.Ill.ma dica e scriva che perchè ho fatto esigere 14000 fiorini in queste parti, e che vi faranno 200 sigilli per attestarlo quando mi figuravo disdetto quelli di tempo d'aver data sufficiente prova, con che honestà havessi servito al mio Potentiss.mo Imp.le et al di lei Sultano.

Li 200 sigilli perderanno presto il credito come l'autore di questa cabala, perchè il potentiss.mo mio Imper.e saprà far vedere il contrario e sempre più conoscere con che pura bona sincerità si proceda verso la buona corrispondenza.

Vi sarebbero quando bisognassero anche dal canto nostro 1000 sigilli, che atte faranno con ogni evidenza il violento procdere del Bassa e suoi huomini di Temesvar contro de sudditi di S.M. C.

I.v./ ma l'entrare in queste di furte da canto mio havevo stimato superfluo, e solo pensato di ponere remedio più all'avvenire che al passato, cominciando con giusti ordini et comandi tanto alli nostri sudditi , che Commandanti di piazze e milizia che faranno da evacuarci e da ritirarsi a suo tempo et in tanto con ogni sollecitudine secondo le Capitolazioni stabilire li limiti attorno della Transilvania e successivamente distrurre tutte le nostre piazze promesse nelle Cap.i esuccessivamente fare la dovuta consegna all'ubbidienza del Sultano e di quel terreno e sudditi e che li competeranno in vigore dell'istesso istromento della pace.

10000 huomini armati pagati che conservano questo paese per consegnarlo al sultano al suo tempo , mi pare che ragionevolmente possedino il paese per non potere permettere che si altri essercitano dominio durante la loro dimora longa per causa del Halil Pascia di Bosna che ci ha tattenuto un anno per li suoi cappicci con tanto danno de sudditi d'ambe le parti. Io havevo fatto citare la più gran parte de sudditi per darli quelli ordini, che la giustizia e la buona amicizia fra due Imp.ri voleva fino al fine de

2v. confini , ma vedendo che V.s.Ill.ma mi scrive che io sono quello che faccio tirare i denari per me , potrei dubitare che lei credesse che il citare questi fosse per alto mio particolare interesse, non lo farò più, equelli che compararano faranno da me mandati indietro senya parlarli e ritirando danno la mano lasciare che V.S.Ill.ma con la sua prudenza remedi tutto col gnte di Transilvania. , e suo Teftedar e solo quando a lei tornato conto secondo le Cap.ni cominciare li confini, e terminarli, e doppo formarne l'Istromento e con la dovuta fede e sincerità consegnare il Paese che segierà con la demolizione de' luoghi e ritiro delle gloriose milizie d'insegne del mio Potentiss.mo Imper.le e termino con l'essermi spiegato di non volermi più ingerire in quello che non è della mia incombenza giacche da V.S.Ill.ma mi vedo trattato in tal forma doppo tanta

*sincerità, che li ho mostrato in un anno e mezzo di tempo, e mi pare , che questa cabala che sia eguale a quella che havessi io fatto fabtuare fortezze fu la glina, e non poteva un huomo savio come lei solam.te considerare, che tre giorni prima qua sono venuto, e non offendere un cavalliere nato
2.v. e questo tutto mi servirà di regola per l'avvenire , e lei saprà quello che far deve come io attenderò servire al mio Padrone con la giustizia.*

**8. 1. 9. MARSIGLINEK İBRAHİM EFENDİ LEVELÉRE A LIPPAI TÁBORBÓL
1700 SZEPTEMBER 9-ÉN TEMESVÁRRA KÜLDÖTT VÁLASZA**

(BUB Mss. Mars. 70. XIV. Lettere del Co. Luigi Ferdinando Marsili alli Bassa di Belgrado, e di Temeswar, ed all'Ibrahim efendi dalli 2 Settembre 1700, sino alli 27 Gennaro 1701.)

Ill.mo Sig. Compagno,

Dopo i soliti cordiali saluti ed essermi informato della sua salute le do avviso di essermi capitata la sua lettera alla quale per di lui espresso faccio risposta.

In questo punto presto per Deva dove tutti i grandi della Transilvania ed il Generale stesso mi vogliono fare un gran convitto, che sarà dopo dimani, e spero che vi sarà del buon vino, e quel giorno se avessimo da trattare insieme sarebbe facile, che ci rompessimo la testa e subito per la posta ritorno qui appresso del mio bagaglio, che non si muove per mancanza di carri, che tutti per forza si levano da V.S.M.ma ed io per onestà, più che per debito lo devo ripermettere, facendo venire carri di Transilvania. Io crederei che Domenica quasi si potesse cominciare a muoverle.

A confini di Wallachia e Moldavia non si sa, che per anche siano arrivati gli huomini di quei Prencipi che devono con noi rivedere gli antichi limiti e sarebbe ben vergognoso che due commissarii di due gran Imperatori dovessero aspettare di quelli di due Begh in una selva, in compagnia di orsi e tutta la colpa l'avrà V.S.M.ma perché o cominciare per finire, o piuttosto lasciare, e se vorressimo fare il nostro dovere secondo la giustizia potremmo dal giorno del principio anche avanti le gran nevi avere tutto fornito, e dar pace a poveri sudditi. Non dubito che menerà seco i suoi lavoratori con zappe e badili, come l'avviso essere stato il mio comando per fare stare pronti più mila huomini, che alla mia richiesta avanzino a demolire tutti i luoghi secondo le capitolazioni, che sarà dopo terminati gl'interi confini nella nota forma, dimodoche tutto è per conto del mio Augustissimo Padrone rimesso con tutta sincerità a quello e quando la Porta risolverà e pregandola a un caro saluto all'Ahmet Pascia di Temesvar, resto al solito con la fidanza che lei e tutti i Pascia e altri che hanno da operare sapranno ciò che devono fare.

8. 1. 10. MARSIGLINEK A TEMESVÁRI PASA 37. SZÁMÚ LEVELÉRE A BISZTRAI TÁBORBÓL 1700 OKTÓBER 24-ÉN KÜLDÖTT VÁLASZA

(BUB Mss. Mars. 70. XIV. Lettere del Co. Luigi Ferdinando Marsili alli Bassa di Belgrado, e di Temeswar, ed all'Ibrahim efendi dalli 2 Settembre 1700, sino alli 27 Gennaro 1701.)

Ill.mo Sig. Amico Stimatiss.mo

Precedendo coi soliti saluti e confirmazione della mia amicizia accuso due lettere di V.S.ma ricevute sotto li 23 del corrente una per mano del sig. Defterdar e l'altra del savio giudice dalla fortezza di Temesvar. Da queste ho benissimo inteso il desiderio di V.S.ma di potere avere lavoratori da luoghi tuttavia ancora esistenti sotto il dominio del mio Imperatore, il che dalla salvaguardie Cesaree viene a V.S.ma impedito non senza grande incommodo della detta fortezza di Temesvar e dell'operazione dei limiti.

Essendoche dunque la volontà ed ordini di V.S.ma ebbero sempre un medesimo fine, che di far apparire la sua sincera amicizia in ogni occasione verso il Sultano, quando vicendevolmente dal medesimo venghi corrisposto, io perciò come commissario del predetto mio Imperatore, ed essecutore della di lui munificenza, ordino immediatamente in vigore del qui accluso mandato, che I.v. le salvaguardie de 'Villaggi vicini a Temesvar permettino a villani, che secondo la dimanda di V.S.ma vadino a Temesvar e servino col opra loro quella guarnigione e quanto riguardare potrà i detti limiti.

Di questo modo onesto di trattare ella ne potrà sempre essere sicura da me sino all'ultimo termine della consegna di questo paese, che non seguirà se non prima purgate tutte le condizioni di pace, delle proteste mie fatte al fiume Una, e sino a tanto guardo riguardarsi da V.S.ma col dovuto rispetto tutto ciò che anch'è di giurisdizione del mio Potentissimo Imperatore.

Ebbi lungo discorso co' predetti SS.i Teffterdar, e Giudice di Temesvar circa la conservazione della misera gente, che abita fra le bandiere di due si gran Imperatori, e sicome quelli riferivano tutto diffusamente, coi a V.S.ma converrà di risolvere ciò, che stimerà più utile, essendoche la milizia non può vivere di aere, e se non si provvede con buon ordine al bisogno, è necessario che i 2/ i miseri abitanti troppo aggravati cadino in un estrema ruvina ma il danno poi verrà maggiore alla Porta, che a S.M.C. e chi ne sarà la causa, nè renderà anche il conto se potrà.

Finalmente siccome io nel nome del mio Imperatore ho fatto ed ho proposto ciò che mi è parso onesto e convenevole, così attendo che V.S.ma risolvi quello che giudicherà di potere risolvere secondo l'intenzione del suo Sultano. A me intanto le sole capitolazioni di pace serviranno di costante guida in questo negozio dei limiti. Con che terminando la presente resto il solito di V.S.ma

8. 1. 11. A CSÁSZÁRI BIZTOSTÓL IBRAHIM EFENDINEK A BISZTRAI TÁBORBÓL 1700. NOVEMBER 1-ÉN KÜLDÖTT VÁLASZLEVELE

(BUB Mss. Mars. 70. XIV. Lettere del Co. Luigi Ferdinando Marsili alli Bassa di Belgrado, e di Temeswar, ed all'Ibrahim efendi dalli 2 Settembre 1700, sino alli 27 Gennaro 1701.)

Ill.mo Sig. Compagno

Sà V.E.ma, che dopo furono frà noi giustamente stabiliti i limiti cisdanubiali, cioè da Slankement sino al triplice confine in Croazia a riserva del vecchio Novi, furono anche evacuati e restituiti alla Fulgidissima Porta i luoghi prescritti nelle Capitulazioni, e prima del debito tempo, non solo per contrassegnare la sincera amicizia di S.M.C., che per contentare le frequenti istanze fatte alla corte di Vienna dall'Ibrahim Pascia grande Ambasciatore della Porta . E sa come io mentre il medesimo Ibrahim Pascia sollecitava pure la nostra partenza di Croazia, mi portai in termine di 20 giorni ed anche prima a Lippa appresso del fiume Marusio pronto a terminare quest'altra parte de'limiti di Transilvania.

Molte cose discorressimo a Lippa per arrivare a tale intento, si che finalmente concludessimo di dare principio a limiti al Marusio. Per essere più vicini a questo /l.v./principio si portassimo unitamente a Facet, ed ivi posti i Campi si trattenessimo più giorni a prendere notizie ed informazioni dove precisamente doveva essere il sudetto principio de'confini. e finalmente fu trovato, che fosse il vero ed approvato all'una ed altra parte di noi la pietra detta Philippè. Dopo cio convenessimo di avanzarci a quel luogo dove i confini della Transilvania e Banato di Temesvar devono concorrere con quelli della Wallachia. Si siamo dunque a questo fine inoltrati sino alle vicinanze di Karansebes, per più oltre avanzarci, ma a causa della frequenza delle piogge, e della inondazione dei fiumi, da queste causate, e più della infirmità sopraggiunta a V.S.M.ma ci convenne stare nel medesimo luogo più giorni fermi. In questo mentre però avendo tenute fra noi diverse conferenze, sa ella, che la mia maggior premura fu sempre di persuaderla a sollecitare al possibile l'intervento de'deputati del Principe di Wallachia. cosa di che sempre con /2/ tutta franchezza me ne assicurò.

Ricuperata che ebbe V.S.M.ma la salute, mi recerco a seco movermi verso Mejadia, affine di essere più vicini tanto a Wallachi, che al Monte Kraliova, sopra del quale appunto pretese, che si dovesse stabilire l'ultimo termine de'confini della Transilvania, e Banato verso la Wallachia. Condescesi io più di olentierei alla di lei ricerca , ed sollecitato dalle promesse di V.S.M.ma comparsi col mio piccolo campo a Mejadia , e meco pure vennero i vecchi Magnati dell'indito governo di Transilvania a ciò deputati, li quali non ostante oppressi dagli Anni si sono esposti agli'incomodi de'viaggi e mali tempi col buon bine di più presto avanzare la quiete a poveri sudditi dell'uno ed altro Imperio.

In somma dalla parte di Cesare non si è mancato di avere tutti i pensieri a tal fine con tenere pronti gli huomini necessari al travaglio della posizione de'limiti. A Mejadia dunque fermato il mio campo , stavo aspettando di sentire l'arrivo de i Wallachi, ma sperimentai vane tutte le sicurezze datemi per loro in /2v./ modo tale , che pel il sommo rispetto e venerazione debita adue Imperatori temo a qui riferire la risposta del capitano di Zernitz che in nome del Vaavaivoda di Wallachia diede all'espresso di V.S.M.ma , ed in effetti pare, che habbia volsuto sprezzare più il Sultano come di lui Protettore , che il mio Potentissimo e

Clementissimo Imperatore, che in mia persona era colà intervenuto , come ora il Sultano in quella di V.S.M.ma si che il predetto vaivoda avendo peruto il rispetto e l'obbedienza ha impedita l'esseuione de limiti della Transilvani col Banato di Temesvar. E benche io prontissimo ad operare il negozio di questi limiti in qualunque modo possibile, invitato anche da V.S.M.ma che mi pregò dell'assenso a farlo senza l'intervento de Wallachi, nientedimeno poi ella medesima se ne ritirò, asserendo di non potere fare cos'alcuna senza suo gran pericolo, non concorrendo i Reputati del Vaivoda di Wallachia. Hora siccome il Vaivoda predetto di Wallachia è Feudatario della Fulgidissima Porta, cosi ancora pel suo 3./non comparire, o sia stato per colpa propria, o per comando della Porta medema, tutti i danni che partorisce, e partorirà questa dilazione al Presidio di Temesvar nelle presenti congiunture, tutti sono di attribuirsi alla stessa Porta Ottomana, e non ad altri.

Tuttociò stante mi protesto solennemente di olere in nome del mio Potntissimo Imperatore sostentare l'assoluto dominio di questi paesi , che sin ad hora ha giustamente havuto, tanto con esigere decime, contribuzioni, che inessercitare qualunque altro atto di possesso e dominio , come competerebbe il supremo Padrone, o come potrebbero eseguire il Generale Commandante dei Transilvania, suoi subordinati ufficiali, e commissarii tanto dell Camera , che di Guerra, e ciò non solo in aumento dell'Erario Cesareo, che per sostentamento della Milizia, che fratanto guarda il paese da restituirsi, adempite , che saranno le capitolazioni , al Sultano. Intanto però, che tanti miserabili huomini non possono godere la tranquillità della pace, la giustizia /3.v/ divina non lascerà, credo io, impunito chi n'è la causa.

E finalmente per concludere la presente , sarà un eterno testimonio al mondo della costante osservanza del mio Imperatore Augustiss.mo al promesso nelle sacrosante capitolazioni , l'essere io con più vecchi deputati della Transilvania, e tutti gli altri in seguito avanzatomi qvunque ono stato chiamato fra ornide spelocche, sotto Villani Ingurii e fra tante incomodità della stagione, non ostante anche l'imminente pericolo della peste, che adesso più che mai va serpendo in paese, ed insomma nulla temuto per servire a due Imperatoried alla quiete de'sudditi. Dio è vendicatore giusto dell' ingiustizia, e quello deve temere, che la commette

e resto di V.S.M.ma

dal campo di Bistra a di 1. novembre 1700.

8. 1. 12. MARSIGLI RÉSZLETES LEÍRÁSA MINDARRÓL, AMIT A HATÁRFELMÉRÉSI MUNKÁLATOK ALATT KAPOTT, ILLETVE NEKI AJÁNDÉKOZTAK

(BUB Mss. Mars. 70. XII. Specificazione di tutto lo straordinario ricevuto del Co. Marsili nel tempo della commissione de Confini)

Dal Pascià di Bosnia due Cavalli stroppi e ha bisognato lasciarli addietro, e pregare chi voglia avere, co suoi fornimenti, che sono anche in essere, Ahmet Pascià di Temesvar mi mandò un cavallo nudo, che mi obbligò il decoro a rimandargliela addietro.

Dal' Ibrahim effendi Commissario della Porta mi donò sul punto di separarsi un cavallo col suo fornimento, e questo per essere stato afatto orto lo lasciai al Sergente Maggiore Ungher Comandante di Caransebes, ed il fornimento è ancora in essere.

Tutti questi Pascia in più volte mi hanno regalato di 16 fazzoletti, ed alcune pippe, che successivamente sono andate ripartendo a Dame ed Amici.

Il Regno di Croazia in qualche occasione ha date alcune poche vettovaglie, che sono specificate, quando si volessero vedere, e ritornando l'Inverno verso Sziszek mi fece per suo deputato regalare 300 Ducati di oro in una borsa, come di 300 fiorini la Cancellaria.

La Transilvania arrivando a Lippa mandò alcuni pochi commestibili, che alcuni mesi dopo avendone per lettera dimandatone il pagamento conobbi del decoro prima di V.M. e del dovere a questo sovrano modo di procedere di far comperar f.l.v. tutto in naturagia che si tutto si aveva la nota e remandarglielo in Alba Julia, come seguì, e comprato il tutto nel paese non è costato più di 150 fiorini, che è quanti si è ricevuto dal Governi di Transilvania, che per due anni ha poste contribuzioni sotto pretesto della commissione e con questo esempio si potrà dedurre come il povero paese resti da Magnati sotto pretesto del servizio Cesareo spolpati.

I turchi di Temesvar avanti, che fossero fatti i confini posero una contribuzione nel Paese di denaro per darlo a loro Commissario, e il Cameralista di V.M. egualmente da se medemo ne impose un'alora, dandomi 500 Ungari d'oro, i quali, come quelli di Croazia ricevuti in somma di 300 si sono spesi per mantenermi col decoro di V.M. e che suppongo le sarà noto, mentre la paga mensile di Fiorini 1000 non ha potuto in simili luoghi deserti essere a bastanza a i bisogni.

Gli arnesi Turchi da Cavallo sono in essere e restano o alla disposizione di V.M., o al mio uso, quando la V.M. l'accordi.

L'esibizioni fattemi da qualche Potenza Christiana e Turca, perché negligessi il di lei Imperiale servizio furono, come credo sarà noto alla M.V. di rilevanti somme, e le mie risposte si accordarono a quella fede debita al mio essere al servizio della M.V. ed al mio proprio onore.

Questo è tutto quello, che fuori del mio ordinario stipendio, e pane, e biada avutasi per clemenza di V.M. da di lei Magazeni, si è goduto di straordinario, e perchè tutto sia con certezza della verità sottoscrivo di proprio pumo, e segno col mio sigillo la presente specificazione.

8. 2. ÁTTEKINTŐ JEGYZÉKEK

8. 2. 1. BUB Mss. MARS. 16.

- I. Instrumento della pace – attestazione de Mediatori per la seguita consegna della ratificazione della Pace – Credentiali delli Commissarii Cesareo Ottomano e Veneto – Instrumenti preliminari per l’oppera de Confini e della linea del Sirmio- Atti per i Confini di Schiavonia e Croazia
- II. Queste lettere sono dell’Ing. Morandi Visconti che mandai nei confini di Valachia a ponere piú segni dull’Alpi e che entrarono negl’Atti
- III. Prefazione al lettere al principio del tomo degli Atti, che si consulterá se si debba dividerer in due: Cisdanubiale e Transdanubiale
- IV. Lettere ed Atti concernenti all’evacuazione e demolizione delle piazze
 - n.1. Littera A ad 14. relationem. Riversale dell’Ibrahim effendi con promessa che ne in Presnik, ne in Fusiam sarebbero entrate guarniggioni, ne abitatori – 324. (2. Genadsi evvel anno 1111) latin, p.2.
 - n.5. Littera C ad 14.relationem. Riversale del Comm. Ces dato al Ibrahim effendi. – n.324 2. a Raccovitz, 26 ottobre, 1699) latin, p.2.
 - n.9. Annessum A in litt.A ad Bassam Bosnensem. Lettere del Comm. Ces al Bassa della Bosna. – fol. 346. (a S.Georgium, 7. gbris 1699) latin, p.2.
 - n.37. Littera A ad 25 Relationem. Ricognizione della disputa avutasi su le rivinate fortezze di Presnik, Labatz e Porichiovatz.fol. 592. latin, p.4. s. d.
 - n.37. Littera B. Riversale del comissario Cesareo per evacuare e demolire ogni luogo dalla parte cisdanubiale secondo le capitolazioni, eccetto il Vecchio Novi. – fol.592.u.o. latin.p.3.
 - n.40. Littera L. Traduzione della Plenipotenza del Tefterdar della Bosnia per ricevere la consegna de luoghi evacuati e demoliti. – fol. 597. (alla metá della Luna di Muharrem, anno 1117. Halil bascia governatore di Bosnia) olasz, p.3.
 - n.41. Lettera M. Riversale dell’Ibrahim effendi per la Torre di Sofu. – fol.597 u.o (25 luglio 1700. Halil pascia gov.di Bosnia) olasz, p.3.
 - n.42. Lettera N. Riversale per Dubizza – fol.598. (26 luglio 1700. Halil pascia gov.di Bosnia) olasz, p.3.
 - n.43. Lettera O. Riversale per Jessenovitz – fol.598.u.o. (25 luglio 1700. halil pascia gov.di Bosnia) olasz, p.3.
 - n.46. Lettera A ad 26 relationem . Riversale per Doboy – fol.631. (Doboi, 2 Agosto 1700. Halil pascia gov.di Bosnia) olasz, p.3.
 - n.47. Littera C ad 26 relationem. Traduzione dal Turco delli Articoli per le strade propossi e poi conclusi – fol.633. olasz, p.10.
- IV. Atti concernenti all’Instrumento de Limiti Cisdanubiali
- V. Lettere ed atti spettanti al triplice confine de’due imperi della Se.ma Repubblica di Venezia
- VI. Lettere ed atti concernenti all’isola di Jessenoviz
- VII. Protesta per l’issola di Jessenoviz
- VIII. Lettere ed attiche rigauardano il fiume Corana
- IX. Lettere ed atti che riguardano la disputa di Novi
- X. Scritture n.41 spettanti a questo affare
- XI. Scritture n.15 spettanti a questo affare. – ez utóbbi kettó leginkább levelekből áll.

8. 2. 2 A KARLÓCAI BÉKE ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS A HATÁRKIJELÖLÉS SORÁN KÉSZÜLT MARSIGLI-MÜLLER FÉLE TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

(Forrás: Deák, 2004., Deák, 2005., Kisari, 2005.)

I. A BÉKETÁRGYALÁSOK ELŐKÉSZÍTÉSÉRE RAJZOLT TÉRKÉPEK

1. A Habsburg és a Török Birodalom egyesített térképe. - A Török Birodalom (BUB Mss. Mars. Rotolo 27)
2. A Habsburg és a Török Birodalom egyesített térképe; I. térkép a Császár számára – általánosabb (BUB Mss. Mars. Rotolo 27.1.)
3. A két birodalom, az osztrák és az ottomán birodalom geográfiai térképe, amely a fegyverrel elért határokat több javaslatnak megfelelően bizonyos rendben tünteti fel (BUB Mss. Mars. Rotolo 27.2.)
4. A Belgráddal szemben a Dunától a Szávához építendő sánc vonalának bemutatása (BUB Mss. Mars. vol. 58. 78-79.)
5. A két birodalom közötti béke érdekében javasolt határok térképe (BUB Mss. Mars. vol. 50.2.)
6. Dalmácia és Horvátország egy része, mely a Mappa di Dalmazia presentate a Carlowitz dall' Ambasciatore Veneto per stabilire li limiti címet viseli. (BUB Mss. Mars. vol.27)

II. A HATÁRKIJELÖLÉS SORÁN RAJZOLT TÉRKÉPEK

Marsigli határjelentéseinek mellékleteként Bécsbe küldött térképek impúrumai

1. Határjelek (BUB Mss. Mars. vol. 47.3.)
2. A két birodalom - az osztrák és a török császár birodalmának - térképe (BUB Mss. Mars. vol. 50.1.)
3. Azoknak a határmenti erősségeknek az alaprajzai, amelyeket a karlócai békeszerződés értelmében többnyire leromboltak vagy kiürítettek. (BUB Mss. Mars. vol. 21. 1-78.) Például: Szalánkemen(p.2.), Mitrovitz (p.3.), Morovig (p.4.), Ratzka (p.5.), Brod (p.6-7.), Gradisca (p.8.), Jeszenovác (p.10-11.), Dubitza (p.12.), Kastanovitz (p.13.), Új-Noví (p.14.)

A határfolyók térképei - Feliratuk nincs

- [A Száva, az Una és a Tisza torkolatvidéke] (BUB Mss. Mars. vol. 39.7.)
- [A Száva és az Una torkolatvidéke] (BUB Mss. Mars. vol. 21.9.)
- A Száva folyó Zágrábtól Mitrovitz-ig (BUB Mss. Mars. vol. 39.16.)
- [A Száva, mint határfolyó] (BUB Mss. Mars. vol. 39.30.)
- VII. Az a határszakasz, amelyet a Száva képez (BUB Mss. Mars. vol. 42.5.)

A határjelentések térképmellékletei

1. Az I. Jelentés F. betűjéhez (BUB Mss. Mars. vol. 49.1.)
2. Az I. Jelentés F. betűjéhez tartozó térkép (BUB Mss. Mars. vol. 49.2.)
3. A szerémségi határszakasz térképe III. Jelentés C betűjéhez (BUB Mss. Mars. vol. 49.3.)
4. Az V. Jelentés A. betűjéhez (BUB Mss. Mars. vol. 49. 4.)

- Geográfiai térkép, amely a szerémségi határszakaszt, Szalánkeméntől a Boszut folyó torkolatáig, innen pedig a szávai szakaszt az Una folyó torkolatáig ábrázolja (BUB Mss. Mars. vol. 49.5.)
5. A két birodalom közötti Una folyó határ-szakaszát ábrázoló geográfiai térkép [...](BUB Mss. Mars. vol. 49.6.)
 6. Horvátország határtérképe [...](BUB Mss. Mars. vol. 49.7.)
 7. Geográfiai térkép, amely a két birodalom között húzódó határvonalat a Száva és az Una folyók találkozásától a Popina hegyig és innen a velencei fennhatóságú Zermanjae Otia-ig áttekintően bemutatja (BUB Mss. Mars. vol. 49.8.)
 8. Geográfiai térkép, amely a szluini határrészt röviden bemutatja [...](BUB Mss. Mars. vol. 49.9.)
 9. A török megbízottnak átadott térkép (BUB Mss. Mars. vol. 49.10.)
 10. Szluintól a három határ találkozásáig húzódó határszakasz geográfiai térképe (BUB Mss. Mars. vol. 49.11.)
 11. Geográfiai részlettérkép, amely a három határ találkozási környéki különböző, innen kiinduló határvonalakat ábrázolja (BUB Mss. Mars. vol. 49.12.)
 12. Geográfiai térkép, amely a két birodalom közötti, részben a már kijelölt, részben pedig a még eldöntendő határszakasz vonalát a hármashatártól Szluinig természetűen ábrázolva mutatja (BUB Mss. Mars. vol. 49.13.)
 13. Felirata nincs-[A császár és Velence közötti, a tengerig futó, vitatott határszakaszt ábrázolja] (BUB Mss. Mars. vol. 49.14.)
 14. Geográfiai térkép, amely a császár és Velence közötti, a tengerig futó, határszakasz vitájának megértését segíti, és az ide vonatkozó bonyolultabb leírást érthetővé teszi (BUB Mss. Mars. vol. 49.15.)
 15. A XIII. Jelentés "A" betűjéhez rendelt, XI. számú térkép (BUB Mss. Mars. vol. 49.17.)
 16. Geográfiai térkép, amely Horvátország részét [a kijelölt határvonalat az Una folyótól a hármashatárig] mutatja (BUB Mss. Mars. vol. 49.18.)
Bielovitz, 1699. december 30.
 17. Geográfiai térkép, amely a Corana folyónál egészen a tóig futó, véglegesített határvonalat mutatja (BUB Mss. Mars. vol. 49.19.)
 18. Horvátország általános térképe annak régi határaival, mégpedig Lajos magyar király oklevelei alapján meghatározva (BUB Mss. Mars. vol. 49.21.)
 19. Az Una folyót medrének valós futásával, valamennyi szigetével torkolatától a fentebbi pontig, tehát körülbelül a Novi-i területig, ábrázoló térkép (BUB Mss. Mars. vol. 49.22.)
 20. Az Una folyónak Novi és Asperkarova Kula, a törökök által Burgarnak nevezett helységek közötti szakaszát ábrázoló térkép (BUB Mss. Mars. vol. 49.23.)
 21. Az a térkép, amelyen bemutatjuk a Szlavónia és Horvátország közötti közlekedés nehézségeit Jessenovitz és Dubitza kiürítését követően (BUB Mss. Mars. vol. 49.24.)
 22. Geográfiai térkép, amelyen megmutatjuk, hogy milyen óvintézkedéseket kellene tenni a pestis terjedésének megakadályozására (BUB Mss. Mars. vol. 49.25.)

23. Geográfiai térkép, amely mutatja [...], hogy a békeszerződés értelmében mely területeket kell a törököknek átengedni (BUB Mss. Mars. vol. 49.26.)
24. Felirat nélkül-[Az Una és Kulpa folyó közötti terület vázlatrajza] (BUB Mss. Mars. vol. 49.27.)
25. Chorografiai térkép, amelyen Szlavóniának a háborúban visszaszerzett, az Una és a Kulpa folyók közé eső részének közlekedését [...] mutatjuk be (BUB Mss. Mars. vol. 49.28.)
26. Geográfiai térkép, amely az Una folyónak Kasztanovitztól a monostorig terjedő szakaszát, valamint a még vitatott Novi-i területet ábrázolja (BUB Mss. Mars. vol. 49.32.)
27. A két birodalom közötti kereskedelem megvalósítását szolgáló utak, valamint a Szávai átkelőhelyeket bemutató geográfiai térkép (BUB Mss. Mars. vol. 49.33.)
28. Geográfiai térkép, amely az Erdély és a Temesi Bánság között húzódó határokat mutatja, amelyek a békeszerződés dokumentumai értelmében ugyanott maradnak, mint korábban voltak (BUB Mss. Mars. vol. 49.34.)
29. A Temesi bánság (BUB Mss. Mars. vol. 49.38.)
30. A Marga folyó helyzete [...](BUB Mss. Mars. vol. 49.39.)
31. Geográfiai térkép; amely az Erdélyt a Temesi Bánságtól elválasztó határokat mutatja (BUB Mss. Mars. vol. 49.40.)

Impúrumok, kéziratok vázlatok, melyek alapján az összesítő-térképek készültek.

BUB Mss. Mars.39.

Mappe diverse, che sono per la maggior parte originali delle sezioni dei limiti dei due imperii, ege sono poste in nettó nel gran libro di carta pecora, che il Senato mandò poscia in dono all'Imperatore Carlo VI.

A véglegesített határvonal térképei

1. Felirata nincs-[A Karlóczi békében megállapított, és a határkijelölő bizottságok által véglegesített határvonal] (BUB Mss. Mars. vol. 47.7. és Bécs ÖstA KA Kartensammlung B IX c 632.)
2. Geográfiai térkép, amely az osztrák császár birodalmát a török császártól közvetlenül elválasztó határokat mutatja (BUB Mss. Mars. Rotolo 29.)
3. Geográfiai határtérkép az osztrák és a török császár birodalmát elválasztó határok bemutatására (BUB Mss. Mars. Rotolo 32.)
4. Azon vidékek térképe, amelyeken gombákat [...] tudunk gyűjteni (BUB Mss. Mars. vol.47.6.)

A 39 szelvényes határtérkép

(impúrumai: Bologna BUB Mss. Mars. vol. 42.; eredetije Bécs ÖNB Handschriftensammlung C.P.Min.85 és másolata Bécs ÖstA KA Kartensammlung B IX c 634.)

9. Illusztrációk

Színes térképek

1. Theatrum Regionum, in quibus Fungos [...] colligere licuit. (BUB Mss di Marsigli Vol. 47. 6.) Deák, 2005. 256.
2. Mappa, Lineae Limitaneae Particularis, Sirmiensis (BUB Mss di Marsigli Vol. 49. 3. és Bécs ÖStA HKR Akten, BLG 1701. Juli/42. 79. doboz) Deák, 2005. 317
3. Sectio XXIV. Pars. Confinium Cis Danubislium ultima nimirum usque ad Triplex Confin. In Croatia. Adjuncta simul parte confinium turcico-venetor (ÖNB C. P. Min. 85; ÖStA KA Kartensammlung B IX c 634) Deák, 2005. 344.
4. Sectio XXXII. Pars. Confinium quae Marusi fl. ripa meridional. Efficit (ÖNB C. P. Min. 85; ÖStA KA Kartensammlung B IX c 634) Deák, 2005. 352k.

Fekete-fehér térképek, vázlatok

5. Mappa Geographica Tractus Unae fl. Limitanei inter Duo imperia (Bécs ÖStA KA Kartensammlung B IX c 829-3 és BUB Mss di Marsigli vol. 49.6.) Deák, 2005. 288.
6. [Határszakasz-térkép]- felirat nélkül. (BUB Mss di Marsigli Vol. 39. 9.) Deák, 2005.245.
7. [Határjelek]- felirat nélkül. (BUB Mss di Marsigli Vol. 47. 3.) Deák, 2005. 182k.
8. Signa limitanea ad vivum delineata; sive, terrae cumulorum, quos, hunca, vocant incolae, in confinium signa erectorum, plerorumque, ratione eorundem situationis, arborum vel eos circumstantium proximarum vel circa quas ipsi sunt congesti, aliarumque ejusmodi minutissimarum observationum, specialissima repraesentatio. (ÖNB C. P. Min. 85; ÖStA KA Kartensammlung B IX c 634). Deák, 2005. 360.
9. Signorum limitaneorum specialissima representatio. Mappa altera (ÖNB C. P. Min. 85; ÖStA KA Kartensammlung B IX c 634) Deák, 2005. 361.
10. Plan de Novi (Bécs ÖStA HKR Akten BLG 1701. Juli 42. 79. doboz fasc. 19.) Deák, 2005. 314.
11. Szeged (BUB Mss. Mars. 21.) Deák, 2005. 183k.